

АЛМАНАХ
„БЪЛГАРСКА УКРАИНИСТИКА“

АЛМАНАХ
„БЪЛГАРСКА УКРАИНИСТИКА“

София • 2021
Университетско издателство „Св. Климент Охридски“

Редакционен съвет:

Лидия Терзийска (София), Албена Стаменова (София), Олена Чмир (Киив),
Валентин Гешев (София), Маргарита Младенова (София), Олга Албул (Лвив),
Райна Камберова (София), Олга Сорока (София), Владимир Колев (София),
Павлина Мартинова (София)

**Главен редактор:
Райна Камберова****Редактори на броя:**

Лилия Желева
Олена Книш
Владимир Колев
Павлина Мартинова
Албена Стаменова

За контакти:

Email: info@bgukrainistika.com

АЛМАНАХ „БЪЛГАРСКА УКРАИНИСТИКА“

Алманахът „Българска украинистика“ е електронно издание на официалния сайт на профил „Украинистика“, Факултет по славянски филологии, Софийски университет „Свети Климент Охридски“, което представя веднъж годишно научни публикации в областта на хуманитаристиката и в частност на украинистиката.

Алманахът публикува научни статии, обзори, рецензии на научни издания и информация за научни конференции, както на утвърдени български, украински и чужди учени, така и на дипломанти и докторанти, представящи цялостни дипломни работи, дисертации или отделни части от тях.

Редакторският екип има за цел да представи новостите в украинистиката и в славистиката, да обедини учените и преподавателите от други области, чиито изследвания могат да попаднат в по-общото поле на украинистиката.

Научна проблематика

Основните проблеми, на които дава публичност и за които създава дискуссионна научна среда алманахът, са:

- езиковедски изследвания;
- литературоведски изследвания;
- фолклористични и етнографски изследвания;
- исторически изследвания;
- социологически и културологични изследвания.

Рубрики

„Българска украинистика“ представя материали, подредени в следните рубрики, които могат да не се появяват във всеки брой:

- Статии
- Проекти
- Обзори и рецензии
- Защитени дипломни работи, дисертации и тези
- Личности, събития и кариери

© 2021 Неда Василева, дизайн на корицата

© 2021 Християн Митев, дизайн на логото

© 2021 Университетско издателство „Св. Климент Охридски“

ISSN 1314-572X

СЪДЪРЖАНИЕ

Поздравление по случай 25-годишнината на Българската украинистика	7
Уводни думи	9
Вітальне слово на відкритті 15-ї міжнародної конференції «Драгоманівські студії»	11
Україністика по света	13
<i>Олга Албул</i> Україністика в Софійському університеті ім. Климента Охридського та болгаристика у Львівському національному університеті ім. Івана Франка: здобутки та перспективи співпраці	13
<i>Олена Чмир, Олга Паламарчук</i> Болгарські лектори в Київському університеті імені Тараса Шевченка: внесок в україністику	21
<i>Леся Мушкетик</i> Культурно-просвітницька діяльність української діаспори в Угорщині	38
<i>Ана Дуганджич, Йосип Ралашич</i> Шлях Україною – з серії <i>UCRAINIANA</i> <i>CROATICA</i> хорватської україністики	51
Фолклор. Антропология. История	60
<i>Ірина Огиенко</i> Збереження національної ідентичності українців Болгарії на початку ХХІ століття	60
<i>Оксана Баранівська</i> Фразеологізми в навчанні української мови як іноземної	84
<i>Ірина Матяш</i> Діяльність консульських установ НРБ у радянській Україні в сфері культурної дипломатії	95
Езикознание	107
<i>Милена Іванович</i> Кількісно-інтенсивні роди дії в українській мові	107
<i>Kenta Sugai</i> On the Language Situation of Taraclia (Moldova) Through the Prism of Linguistic Landscape	114
<i>Віталія Папиш</i> Психоакцентуація мовної свідомості Лесі Українки в її листах до Михайла Драгоманова	128
<i>Сергій Колонюк</i> Вербалізація концепту „дорога“ в українській лінгвокультурі (на матеріалі „Галицько-руських народних приповідок“ І. Франка)	137
<i>Елизавета Пересада</i> Варіанти української латиниці: історичний екскурс	145
<i>Оксана Ковтун</i> Категорія роду у вимірах граматики оцінок: у редакції української та англійської лінгвокультури (зіставний аспект)	153
<i>Олена Сирук, Іван Держански</i> Фемінітиви в КУБі: деякі казуси перекладу	168

<i>Оксана Лазор</i> Відтворення прецедентних феноменів в українсько-болгарських перекладах (Ю. Андрухович „Дванадцять обручів“ / Ю. Андрухович „Дванайсетте обръча“)	178
Методика	187
<i>Надежда Михайлова-Стялянова, Елена Крейчова</i> Учебният речник в дидактическата работа на университетския преподавател	187
<i>Леся Петровска, Тетяна Доценко</i> Українсько-болгарський словник лінгвістичної термінології: засадничі принципи укладання	197
<i>Оксана Самусенко</i> Створення словникової статті як приклад проектної роботи на заняттях з лінгвокраїнознавства української мови	204
<i>Ирина Прожогина</i> Система роботи для постановки та корекції української вимови болгарам	215
<i>Ганна Швець</i> Проектна технологія в навчанні української мови як іноземної	223
Литературознание	235
<i>Панайот Карагьозов</i> Брестката уния като цивилизационен избор	235
<i>Галина Бушко</i> Взаємини Івана Шишманова з українськими науково-освітніми та громадськими установами	244
Студентски разработки	251
<i>Олга Матушич</i> Феміністичні мотиви в сучасній українській літературі (на прикладі творів Оксани Забужко „Сестро, сестро“, „Дівчатка“)	251
Годишнини	255
Юбилей на украинската българистка Олга Албул	255

ДО
ДОЦ. Д-Р АЛБЕНА СТАМЕНОВА,
РЪКОВОДИТЕЛ НА КАТЕДРА
ПО СЛАВЯНСКО ЕЗИКОЗНАНИЕ

УВАЖАЕМА ДОЦ. СТАМЕНОВА,

От името на академичното ръководство на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ и от свое име бих искал Ви поздравя по повод 25-годишнината от основаването на специалност „Украинска филология“ в нашия университет.

Да изучаваш езика, историята и културата на друг народ означава да отвориш широко врата към нови хоризонти, да надникнеш още по-дълбоко в човешкото познание и да развиеш духовността си. Вие, колеги, години наред откривате нови светове пред своите студенти и подготвяте висококвалифицирани специалисти. Специалисти, които са своеобразен мост между нашите два народа и с познанията си скъсяват географските граници. А тези мостове са безценни. Защото именно опознавайки се, сближавайки се, градим основите на приятелството и добрите отношения и ги развиваме в годините.

Поздравявам Ви и за традиционната научна конференция „Драгоманови студии“, която тази година е юбилейна. Отдавайки почитта си към Михайло Драгоманов, Вие, колеги, за пореден път доказвате своята отдаденост на каузата, на която сте се посветили – да съхранявате познанието, да го предадете на своите студенти и да го развивате.

Искрено пожелавам здраве на Вас и на всички студенти, да не пресъхва дръзновението и да покорите много нови върхове.

Честит празник, колеги, и на добър час!

ПРОФ. ДФН АНАСТАС ГЕРДЖИКОВ
РЕКТОР

УВОДНИ ДУМИ

Драги приятели, колеги и съмишленици,

За нас е голямо удоволствие да ви представим десетия юбилеен брой на електронния алманах „Българска украинистика“, който този път освен на страниците на нашия сайт „Българска виртуална украинистика“ излиза и като отделно книжно тяло. Това стана възможно благодарение на проекта „Петнадесета международна конференция „Драгоманови студии“ на тема: „Украинистиката в България и по света“, финансиран от Научно-изследователския център на Софийския университет.

През 2021/2022 академична година се навършват 25 години от първия прием на студенти украинисти – вече един немалък период, който мислим, че ни позволява да си направим равносметка за постигнатото дотук. А то никак не е малко – съвсем естествено е в такъв значим момент да се направи равносметка за постигнатото до момента: повече от 140 души са започнали да изучават украински език, издадени са два учебника по украински език за българи, преведени са десетки текстове научна, художествена литература, защитени са 9 дисертации в областта на езикознанието, методиката и литературознанието, утвърдени са връзките с водещи научни центрове и университети в Украйна и с международни украинистични центрове в Европа, организирани са творчески изяви на студенти, създаден е сайт www.bgukrainistika.com, на чиито страници преди 10 години излиза първият брой на електронния алманах „Българска украинистика“, проведени са десетки научни конференции и семинари, конкурси за превод на украинска литература и др. Тази равносметка може да ни кара да се чувстваме уверени и в бъдещето развитие на украинска филология.

На тази годишнина преподавателите от украинска филология посвещават XV Международна конференция „Драгоманови студии“, която се проведе в София на 21–22 октомври 2021 година. Подчинявайки се на актуалните ограничения, конференцията се проведе в хибриден вариант, което имаше и своите положителни страни – позволи на участници от различни страни да представят своите разработки, а на всички желаещи – да ги чуят. За нас беше изключително приятно да усетим под-

крепата на украинистичната и славистичната общност. В конференцията участваха 22 учени от България, Чехия, Полша, Хърватия, Сърбия, Япония, Украйна.

В настоящия 10 брой на електронния алманах „Българска украинистика“ ще откриете текстовете, представени по време на конференцията. Разделите са „Украинистиката по света“, „Фолклор. Антропология. История“, „Езикознание“, „Методика“, „Литературознание“ и „Студентски разработки“ и са на български, украински и английски език.

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО НА ВІДКРИТТІ 15-Ї МІЖНАРОДНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ «ДРАГОМАНІВСЬКІ СТУДІЇ»

(21 жовтня, СУ)

Шановний пане проректоре,
Шановний пане декане,
Дорогі викладачі-україністи,
Пані та панове!

Радий вітати усіх – присутніх в залі та онлайн-учасників – на відкритті 15-ї міжнародної наукової конференції «Драгоманівські студії», яка цьогогоріч проходить в рамках відзначення 30-ї річниці відновлення незалежності України, 180-ї річниці з дня народження проф. Михайла Драгоманова та, звичайно, 25-ї річниці заснування україністики в Софійському університеті.

У мене в руках інформаційних бюлетень Посольства України в Болгарії № 10 1996 року, де є замітка лектора української мови в Софійському університеті, доцента Національного університету імені Тараса Шевченка пана Івана Стоянова. З великою любов'ю він пише: «Тази година Софийският университет «Св. Климент Охридски» разшири преподаването на основните славянски езици и литератури, като въведе нова филологична дисциплина – украинистика. По такъв начин група младежи и девойки получиха възможност да свържат бъдещата си професионална подготовка с културата на независима Украйна, един от сигурните партньори на България... Първите ни срещи с първокурсниците са приятни и обнадеждаващи: младите хора са завършили езикови гимназии в София, Пловдив, Стара Загора и Силистра».

Як на мене, 25 років – це чудовий ювілей. Час, коли багато вже пройдено, але ще стільки всього попереду. Час, коли вже багато досягнуто, але в майбутньому ще стільки цікавих проєктів. Час – молодості, ініціативності, креативності, вдосконалення, руху вперед...

Шановні викладачі, дорогі наші друзі, вітаю вас з цим ювілеєм та щиро дякую за вашу багаторічну самовіддану працю та зусилля, спрямо-

вані на популяризацію України, української культури, мови та літератури. Сподіваюсь, інтерактивна дошка та проектор – невеличкий, але щирий подарунок від Посольства та почесного консульства України в Бургасі – стануть ще одним свідченням нашої вдячності і поваги до вас, а також сприятимуть сучасному технічному забезпеченню навчального процесу. Втім, свято триває, і подарунки продовжуються – сьогодні від імені Українського інституту книги з великою приємністю передаю вам унікальне видання – повне 14-томне видання творів Лесі Українки. Це глибоко символічно, адже у цьому році ми також відзначаємо 150-ту річницю з дня народження цієї геніальної української письменниці, племінниці Михайла Драгоманова, яка гостювала у нього в Болгарії.

Шановне панство, думаю ви погодитесь, що за ці півтора десятиліття «Драгоманівські студії» перетворилися на унікальний майданчик для дискусій, наукових пошуків та гуртування усіх небайдужих до теми українсько-болгарських взаємин та української справи в Болгарії. Цьогорічна тема конференції є надзвичайно актуальною, адже учасники матимуть змогу представити та ознайомитися з сучасними досягненнями україністики в широкому контексті, зокрема що й стосується філології, етнографії, фольклористики, історії.

То ж щиро бажаю успіхів та цікавих дискусій нашим учасникам і з великим задоволенням передаю слово людині, яка заснувала та всі роки докладала всіляких зусиль для становлення і розвитку «Драгоманівських студій» – пані Антоніні Якімовій.

УКРАЇНИСТИКАТА ПО СВЕТА

УКРАЇНІСТИКА В СОФІЙСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ СВ. КЛИМЕНТА ОХРИДСЬКОГО ТА БОЛГАРИСТИКА У ЛЬВІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА: ЗДОБУТКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ СПІВПРАЦІ¹

Ольга Албул

Abstract: The paper outlines the main areas of cooperation of Ukrainian Studies undergraduates in the Faculty of Slavic Studies at Sofia University “St. Kliment Ohridski” and Bulgarian Studies undergraduates in the Department of Slavic Philology at Ivan Franko National University of Lviv during the 25 years of functioning of the Ukrainian Philology profile at Sofia University and highlights the importance of this cooperation for the successful training of Ukrainian Studies specialists at Sofia University and Bulgarian Studies specialists at Lviv University as well as for the increase of the scientific, professional and methodological level of teachers.

Keywords: Ukrainian Studies, Sofia University “St. Kliment Ohridski”, Bulgarian Studies, Ivan Franko National University of Lviv, cooperation.

¹ http://doi.org/10.26615/issn.1314-572X.2021_001

З нагоди відзначення 25-річного ювілею профілю «українська мова і література» у Софійському університеті імені Святого Климента Охридського у даній публікації маємо на меті коротко підсумувати основні набутки співпраці болгарських україністів та болгаристів кафедри слов'янської філології Львівського національного університету імені Івана Франка та накреслити деякі можливі напрямки співпраці у майбутньому (це, так би мовити «погляд зі Львова», пропозиції для обговорення з болгарськими колегами).

Хочемо почати наш огляд з короткої інформації про історію славистичних досліджень у Львівському університеті, згадати й про історію відкриття спеціалізації «болгарська мова і література», адже ця подія безпосередньо пов'язана з Болгарією. Без існування такої спеціалізації софійські україністи не мали б зацікавлення у встановленні тісних контактів з кафедрою слов'янської філології ЛНУ.

Львівський національний університет імені Івана Франка сьогодні – це відомий в Україні та за її межами центр славистичних досліджень, що мають довгу традицію, адже інтерес до історії, мови та культури слов'янських народів, втім і болгарського, зародився тут наприкінці XVIII ст. і не згасав у часи перебування Львова у складі різних імперій, держав та в незалежній Україні. Осередком славистичних мовознавчих, літературознавчих, народознавчих досліджень з кінця XIX століття є кафедра слов'янської філології, яка зараз носить ім'я відомого славіста професора Іларіона Свенціцького. Роком заснування кафедри прийнято вважати 1888 рік, коли в університеті почав діяти «Заклад порівняльної філології слов'янських мов, літератур і мистецтва» (*Zakład porównawczy filologii języków słowjańskich, literatury i sztuki*). Цей заклад очолив професор Антоній Каліна (*Antoni Kalina*) – філолог, етнограф, історик, перший професор слов'янської філології у Львівському університеті. Наукові зацікавлення А. Каліни були пов'язані також з болгаристикою. У 1891 році побачила світ його «Історія болгарської мови» (*Historia języka bułgarskiego*). Однак до середини XX ст. діяльність кафедри слов'янської філології мала, в основному, теоретичне філологічно-лінгвістичне спрямування, яке визначали наукові зацікавлення її працівників. Назвемо тільки кілька прізвищ учених-славистів, діяльність яких пов'язана з Львівським університетом – вже згаданий Антоній Каліна, Тадеуш Лер-Сплавінський, Здзіслав Штібер, Іларіон Свенціцький. Значно менше уваги приділялося практичному оволодінню окремими слов'янськими мовами. Практичні, хоч і недостатньо глибокі, знання мов студенти одержували на лекторатах чеської, сербохорватської, російської та української мов. Підготовку фахівців з окремих слов'янських мов на кафедрі було розпочато після Другої світової війни.

Сучасна кафедра слов'янської філології Львівського національного університету є одним з провідних освітніх славістичних центрів України, здійснює підготовку майбутніх фахівців з багатьох слов'янських мов та літератур – чеської, словацької, сербської, хорватської, болгарської, словенської, російської. Однак такою багатою палітра спеціалізацій стала не одразу. У повоєнний період почалася підготовка спеціалістів за спеціалізаціями «польська мова та література» і «чеська мова та література». Довгий час з різних причин не було можливості вийти за ці межі. Можемо припустити, що керівник кафедри на початковому етапі її діяльності в нових суспільно-політичних умовах професор Іларіон Свенціцький, наукові пошуки якого поширювалися також на болгарську мову, літературу і культуру, мав намір розірвати це коло, упровадивши нову спеціалізацію – «болгарська мова і література». У 1946 році він запросив Миколу Малярчука, етнічного болгарина, для викладання старослов'янської мови, курсів болгарської мови та літератури для загальної славістичної підготовки полоністів, богемістів та українців. У 1963 році Микола Малярчук успішно захистив у Софійському університеті кандидатську дисертацію «Иван Франко и българската литература».² Доречно тут згадати, що кафедра слов'янської філології спільно з Інститутом франкознавства Львівського національного університету та Бердянським краєзнавчим музеєм започатковує проєкт з перекладу тексту дисертації М. Малярчука українською мовою та видання її у вигляді двомовної монографії з науковими коментарями і додатками – біографічною довідкою, фотографіями, документами про вченого з фондів Бердянського краєзнавчого музею (м. Бердянськ, Запорізька обл.).

Хоч болгаристика як сфера наукових зацікавлень у Львівському університеті мала тривалу традицію (наприклад Сорока 2011; Сорока 2013), підготовку фахівців з болгарської мови та літератури на кафедрі почали тільки з 1978 року. Це стало можливим завдяки угоді про співпрацю між Великотирновським університетом імені Св. св. Кирила і Мефодія та Львівським університетом, яка була підписана 29 жовтня 1974 року.

Згідно з угодою, у галузі навчально-методичної роботи Великотирновський університет брав на себе зобов'язання надавати допомогу у підготовці болгаристів, а Львівський університет – у підготовці русистів. З цією метою університети домовилися обмінюватися «викладачами російської і болгарської мов строком до 10 місяців» [Львів – Велико-Тирново 1974], самостійно визначаючи склад викладачів і строки їх перебування у

² Про цю непересічну для того часу подію повідомила університетська газета «Зарядянську науку» (Дисертація, захищена в Софії // За рад. науку. – 1964. – 17 січ.).

дружніх вузах. Щорічно списки відряджених мали доводитися до кожного з університетів, а також направлятися у відповідні строки у Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти СРСР і Комітет по науці, технічному прогресу і вищій освіті НРБ. Угодою передбачався щорічний обмін групами студентів у зручний для обох сторін час для проходження навчальної практики (по 18 студентів-практикантів і 2 викладачі-керівники від кожного університету), обмін викладачами для читання лекцій, наукових доповідей і обміну досвідом роботи загальним строком перебування 8 тижнів на рік. Також було домовлено про заходи для зміцнення наукових контактів між університетами (друк статей, проведення досліджень, які цікавлять обидві сторони, обмін науковою та художньою літературою). Тобто, ця коротка угода відкривала шлях не тільки до відновлення викладання болгарської мови у Львівському університеті (після трагічної смерті М. Малярчука у 1972 році болгаристів на кафедрі слов'янської філології не було), а й для запровадження нової спеціалізації «болгарська мова і література». Завдяки нескладному механізму обміну викладачами вдалося відкрити по-суті перший лекторат зі слов'янських мов у Львівському університеті повоєнного періоду. Силами болгарських колег вдалося запровадити викладання болгарської мови спочатку як другої на слов'янському відділенні, а згодом – і як основної мови спеціалізації. Завдяки співпраці з Великотирновським університетом кафедральна бібліотека поповнилася необхідною навчальною і художньою літературою, завдяки науковій активності лекторів почастишали публікації з питань болгарської мови і літератури на сторінках університетського славистичного збірника «Проблеми слов'янознавства», вони брали участь у конференціях, стимулювали зацікавлення болгаристичною тематикою не тільки у колег по кафедрі, але й на філологічному факультеті, в результаті чого побачила світ низка публікацій зіставного характеру. «Львівська місія» викладачів Великотирновського університету досягла поставленої мети, імена «місіонерів» – Марії Спасової (Дамянової), Любки Стоїчкової, Вирбана Витова, Гочо Гочева вже вписано в історію львівської болгаристики.

Однак зі змінами у політичному та економічному житті наших країн ця співпраця поступово позбавилася важливого компонента – обміну групами студентів для проходження навчально-ознайомчої практики. Студентів-русистів Великотирновського університету перестав приваблювати український Львів. В останні роки не виявляють зацікавлення відвідати наш університет для наукового стажування і філологи Велико-тирновського університету. Тому відкриття напрямку «українська філологія» у Софійському університеті, підписання угоди про співпрацю між нашими навчальними закладами у 2007 році дало можливість львівській

болгаристиці не переривати тривалі навчальні, наукові і дружні контакти з Болгарією, вийти на новий рівень взаємин у нових політичних, економічних та освітніх реаліях.

Отже, як складалася співпраця софійських українців та львівських болгаристів за чверть століття?

Передусім, вдалося налагодити обмін студентськими групами для проходження навчальної практики (або спеціалізації) строком на 1 місяць. На наше глибоке переконання, така практика є важливою складовою підготовки спеціалістів-славистів. За час перебування студенти мають можливість відвідувати заняття, покращити свої комунікативні навички, дізнатися про студентське життя у країні, мову якої вони вивчають, значно розширити країнознавчу інформацію. Софійські українці відвідують з такою ж метою і Київ, однак на протигагу все ще значно зрусифікованій столиці, у Львові студенти чують українську мову не лише в університетській аудиторії або офіційній установі, але й у побутовому спілкуванні, мають можливість познайомитися з фонетичними, лексичними, граматичними особливостями мовлення жителів заходу України, пам'ятками культури, місцевим побутом, гастрономічними цікавинками, відчуті неповторну ауру міста Лева та його околиць.

Натомість львівські болгаристи окрім занять в університеті мають можливість познайомитися на практиці з особливостями «софійської мови», про які вони дізнаються на лекціях у Львові, відвідати музеї, театри болгарської столиці, помилуватися краєвидами на Вітоші, скуштувати страви національної кухні. Є у болгарській столиці і місця, пов'язані з визначними постатями української культури – Михайлом Драгомановим, Лесею Українкою, Михайлом Паращуком. Уже стало традицією відвідувати могили М. Драгоманова і М. Паращука на Центральному софійському кладовищі, покладати квіти до пам'ятника Тарасові Шевченку.

Важливою інновацією для студентів і викладачів наших спеціальностей стала участь у програмі студентської і викладацької мобільності Erasmus +, яка розпочалася у 2015/2016 навчальному році. Уже кілька студентів та докторантів з обох університетів скористалися такою можливістю. Дякуємо нашим софійським колегам за залучення Львівського університету до цієї програми і за зусилля, які вони докладають, щоб ця важлива програма продовжувалася. Для мотивованих студентів – це чудова можливість збагатити свої теоретичні і практичні знання з предметів спеціалізації, підвищити рівень володіння мовою, глибше познайомитися з життям наших країн і, разом з тим, розповісти про самобутні традиції і ремесла свого народу. Наприклад, львівські студенти навчилися виготовляти мартенічки у майстер-класі, організованому студенткою Іваною Іва-

новою, познайомилися з виготовленням виробів з шерсті технікою сухого валяння під керівництвом Лілії Желевої.

Програма викладацької мобільності дала можливість викладачам наших кафедр прочитати лекції, обмінятися досвідом викладання мов як іноземних, обговорити можливі спільні проекти. У Софійському університеті прочитали лекції Ольга Албул, Оксана Лазор, у Львівському університеті – Павліна Мартінова, Владімір Колев.

Важливим здобутком співпраці українців і болгаристів наших університетів є викладацький обмін, який відбувався до і після підписання угоди про співпрацю. У Софійському університеті працювали гостьовими лекторами Остап Сливинський (2002–2003), Наталія Григораш (2006), з 2009 року в довгостроковому відрядженні на посаді лектора перебувала Ольга Сорока (зараз – завідувачка кафедри слов'янської філології ЛНУ). Про роботу львівських колег-лекторів завжди тепло згадують в Софійському університеті. На Ювілейних читаннях «Неукраїністи за україністиката», присвячених 20-річчю функціонування спеціальності «українська філологія» (9 березня 2017 р.) про вклад українських лекторів у розбудову болгарської україністики говорила Райна Камберова [Стоянова 2017: 182]. Викладачі наших кафедр активно використовують можливість пройти двотижневе стажування, передбачене угодою про співпрацю, за час якого працюють у бібліотеках, збирають матеріал відповідно до своїх наукових зацікавлень, знайомляться з новою науковою і методичною літературою, спілкуються з колегами та студентами.

Слід згадати і про публікації викладачів на сторінках альманаху «Българска україністика» та «Проблеми слов'янознавства», участь у конференціях, рецензування статей і матеріалів конференцій.

І, нарешті, про те, що не можна виміряти чи порохувати – це теплі дружні особисті контакти софійських українців старшого і молодшого покоління Лідії Терзійської, Валентини Драгулевої, Албени Стаменової, Павліни Мартінової, Лілії Желевої, Владіміра Колева з їхніми львівськими колегами-болгаристами Ольгою Сорокою, Ольгою Албул, Галиною Бушко, Оксаною Лазор, Остапом Сливинським. Такі контакти допомагають також у професійній роботі – викладацькій та перекладацькій. Це і пошук наукової літератури або джерел, і допомога у виборі вдалого слова чи виразу для перекладу, взаємні консультації з питань болгарського та українського мовознавства і літературознавства, з'ясування певних моментів з історії наших народів, пояснення певних побутових реалій та багато іншого. Българські україністи – Албена Стаменова, Райна Камберова, Павліна Мартінова, Лілія Желева, Владімір Колев – відомі популяризатори сучасної української літератури в Болгарії, неодноразово наго-

роджені і відзначені. Приємно, що вони перекладають і твори львівських письменників – Юрія Винничука, Василя Габора. Нещодавно в альманасі «Бургас» було надруковано оповідання Василя Габора «Історія про один долар» у перекладі Павлини Мартінової. До речі, Павлина особисто познайомилася з письменником, отримала від автора добірку його книжок для поповнення бібліотеки під час перебування у Львівському університеті за програмою викладацької мобільності.

Звичайно, останні пандемічні роки позбавили нас багатьох можливостей, але, будемо сподіватися, що у недалекому майбутньому ми повернемося до звичного життя і продовжуватимемо і вдосконалюватимемо напрацьовані і апробовані аспекти співпраці, а також започаткуємо нові. Наприклад, перспективною видається ідея організації студентських славістичних онлайн конференцій силами наших славістичних кафедр, адже за останні «пандемічні» роки вже всі вільно почуваються у такому форматі, який не вимагає фінансових затрат і не створює особливих організаційних проблем. Як ми знаємо, залучення молоді до наукової роботи у філологічній галузі є актуальним завданням для обох наших країн. Першою успішною спробою можна вважати організацію окремої секції «Славістика» у рамках ХІХ Всеукраїнської наукової конференції молодих філологів «Vivat Academia» (16 квітня 2021 року), яка традиційно проводиться у Львівському університеті. Доповіді виголосили студенти Університету імені проф. д-р Асена Златарова (Бургас), Софійського університету імені Св. Климента Охридського та Львівського національного університету ім. Івана Франка.

Болгарські україністи та львівські болгаристи взяли участь у проєкті «Болгарія і Україна – культура на зламі епох (ХІХ–ХХІ ст.) / България и Украина – култура на преломите (ХІХ–ХХІ век)», який виконувався науковцями Інституту літератури БАН за фінансової підтримки фонду «Наукові дослідження» при Міністерстві освіти і науки Республіки Болгарія. Було перекладено матеріал для двох двомовних антологій болгарського і українського поетичного авангарду³. Без сумніву, отриманий досвід роботи в такому масштабному проєкті необхідно використати і започаткувати наш спільний науковий проєкт, тема якого була б цікавою і корисною для обох сторін.

У плані розвитку і поглиблення вже традиційних аспектів співпраці можна обговорити можливості наших закладів щодо запровадження

³ Български поетически авангард. Антология / Болгарський поетичний авангард. Антологія. – София Институт за литература, ИЦ „Боян Пенев“ 2018; Український поетичний авангард. Антологія / Українски поетически авангард. – София Институт за литература, ИЦ „Боян Пенев“ 2018.

обов'язкового циклу практичних занять з мови для студентів під час практики, урізноманітнення культурно-ознайомчої складової студентських практик.

Є потреба активізувати участь викладачів у традиційних наукових славістичних форумах, які відбуваються у Софійському та Львівському університетах – «Славістичні читання» і Міжнародний славістичний колквіум, використовуючи онлайнформат, активніше публікувати свої наукові напрацювання в університетських виданнях.

Отже, можемо зробити висновок, що співпраця софійських українців і львівських болгаристів різнопланова, багатоаспектна і взаємокорисна, допомагає розвивати наші спеціалізації, сприяє підвищенню фахової підготовки студентів, професійному і науковому зростанню викладачів, має перспективи для її розширення та розвитку.

Література:

Львів – Велико-Тирново. – В: За радянську науку, 1974, 1 листопада.

Сорока 2011: Сорока, О. Езикова българистика в Лвовския университет. – В: Българистика, бр. 23, 45–56.

Сорока 2013: Сорока, О. Българистиката в Лвовския университет – история и съвременност. – В: Минало, настояще и перспективи на чуждестранната българистика. Сборник с доклади от международната кръгла маса, посветена на петдесетата годишнина на Летния семинар по българистика. Лозен 19–20 юли 2012 г. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 152–166.

Стоянова 2017: Стоянова, С. Юбилейни четения „Неукраїністи за україністиката“, посветени на 20-годишнината на україністиката. – В: Българска україністика, 2017, бр. 7, 181–183.

Інформація про автора:

Ольга Албул – кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології ім. Іларіона Свенціцького Львівського національного університету ім. Івана Франка.

Email: olha.albul@lnu.edu.ua

БОЛГАРСЬКІ ЛЕКТОРИ В КИЇВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА: ВНЕСОК В УКРАЇНІСТИКУ⁴

Олена Чмир, Олга Паламарчук

Abstract: The article deals with the Bulgarian language and literature lecturership at Taras Shevchenko National University of Kyiv. From 1987 to 2019, the Department of Slavic Philology employed 8 highly qualified teachers, representatives of leading Bulgarian universities or the Institute of Literature at the Bulgarian Academy of Sciences. This article traces the reflection of Ukrainian themes in their scientific publications.

Keywords: Kyiv University, Bulgarian lecturers, Ukrainian studies.

Київський університет імені Св. Володимира було відкрито в 1834 р., у часи, коли на політичній карті світу існувало лише одне слов'янське державне утворення – Російська імперія, коли формувалася і набирала сили рух за національне відродження слов'янських народів, коли пробуджувався інтерес до наукового вивчення історії, мов, літератур, фольклору слов'ян. Першим ректором університету став визначний вчений-енциклопедист Михайло Максимович, до сфери наукових інтересів якого належало і слов'янознавство. Можливість відкриття кафедри славістики обговорювалася від заснування університету, але офіційне рішення про її відкриття було прийнято у 1842 р., а викладання розпочалося в осінньому семестрі 1846 – 1847 навчального року, коли магістр грецької словесності Кіндратій Страшкевич (1815 – 1868) прочитав курс чеської мови. Вчений виявляв надзвичайний інтерес до славістики, практично володів різними слов'янськими мовами, глибоко вивчав історію, літературу, фольклор народів. У цей час до Києва прибувало багато вихідців із різних слов'янських земель, щоб отримати освіту. Часто молоді люди, серед яких були і болгари, не мали належної для навчання в університеті підготовки. «Биографический словарь профессоров и преподавателей императорского университета св.

⁴ http://doi.org/10.26615/issn.1314-572X.2021_002

Владимира (1834 – 1884)», виданий до 50-річчя заснування університету, містить дуже промовисту статтю про К. Страшкевича, з якої дізнаємося багато цікавого про цю непересічну особистість: «Повстречает бывало молодого, только что приехавшего в Россию учиться серба или болгарина, тотчас познакомится с ним, приласкает его и начнет учить, разумеется даром, латинскому, греческому или русскому языку, словом подготавливает ко вступлению в университет, а по окончании урока, за скромною чашкою чая, даже за самым уроком, станет расспрашивать о Сербии, Болгарии, о том, как то или другое говорится по-сербски или по-болгарски, и тут же начинает и говорить на этих языках со своим учеником, записывая характеристические выражения (...), и замечая делаемые ему поправки. И через какой-нибудь месяц, много два, он уже совершенно свободно разговаривает со своим учеником на родном его языке, пишет к нему письма по-сербски, по-болгарски или чешски, вместе с ним поет его народную песню и восхищается ее красотами. Этим путем в соединении с постоянным чтением лучших произведений по каждому изучаемому языку Страшкевич не только усвоил себе основательное знание языков: сербского, чешского, болгарского, новогреческого, итальянского, английского, даже шведского, но и приобрел обширное знакомство с их литературою: почти все из литературных произведений этих языков он перечитал и по нескольку раз в подлиннике, много знал наизусть.

Не редко случалось, что К. Ф. Страшкевич удивлял новоприезжих славян свободным объяснением с ними на их родном языке и таким подробным знакомством с историею и особенно географиею их родины, что те выходили с полной уверенностью, что он путешествовал по славянским землям и долго жил вблизи их родины» (Иконников 1884: 628).

Як бачимо, інтерес до болгарської мови, літератури, культури існував вже від перших днів існування славістичної кафедри в університеті. З часом він лише розширювався і поглиблювався у наукових публікаціях та лекційних курсах викладачів (детальніше див. Чмир 2008). Так, виразний інтерес до болгаристичної проблематики виявляв О. О. Котляревський, який очолював славістичну кафедру в Київському університеті з 1875 по 1882 р., зокрема він читав курс болгарської літератури. Але надзвичайно важливою була його громадська діяльність. У 1877 р. в Києві розпочало діяльність Київське слов'янське благочинне товариство (рішення про його створення було прийнято 1869 р.), першим очільником його став професор О. О. Котляревський. Товариство надавало підтримку болгарській молоді, яка прибувала на навчання до Києва. Важливу роль в ознайомленні громадськості з життям різних слов'янських народів відіграло видання Товариства «Славянский ежегодник». Упродовж 1876 – 1877 рр.

у ньому було вміщено огляди книг про болгар Канитця та Іречека, стаття про слов'ян (в тому числі і про болгар), які навчаються в Москві та Києві, інші матеріали. Наступник О. О. Котляревського – Т. Д. Флоринський славістичну підготовку отримав у Санкт-Петербурзькому університеті, був славістом з широким колом інтересів. Значущими для тогочасної славістики були розділи, присвячені болгарській мові у двотомнику «Лекции по славянскому языкознанию» (К., 1895 – 1897), та фундаментальне дослідження «Славянское племя. Статистико-этнографический обзор современного славянства» (К., 1907), де Т. Флоринський окреслює межі болгарської етнічної території, відзначає місця проживання болгар поза Балканським півостровом, пише про інші етнічні групи, які живуть на болгарській території, окремо розглядає назви різних етнографічних груп у складі болгарського народу. За його підрахунками, кількість болгар у 1906 р. становила близько 5,44 мільйонів. Суттєвим, таким, що і по сьогодні зберігає наукове значення, був внесок у вивчення богомільства вихованця і викладача Київського університету К. Ф. Радченка (згодом професора Ніжинського історико-філологічного інституту імені князя О. Безбородька). Крім основної праці «Религиозное и литературное движение в Болгарии в эпоху перед турецким завоеванием» (магістерська робота, захищена у 1898 р.), він був автором близько 30 статей та рецензій, присвячених вивченню апокрифів, богомільства, візантійсько-південнослов'янських книжних зв'язків. К. Радченко влітку 1898 р. відвідав Болгарію і на основі власних спостережень опублікував статтю про рефлексі голосних у рупських говорах («Заметки о некоторых явлениях фонетики рупаланского наречия» – «Новый сборник статей по славяноведению. Составленный и изданный учениками В. И. Ламанского по случаю 50-летия его учено-литературной деятельности». – СПб, 1905).

Виразне зацікавлення болгарською літературою виявляв учень професора О. О. Котляревського Андроник Іоанікійович Степович (1856 – 1935). Він був редактором науково-літературних збірників «Славянская беседа» та «Рассвет», для яких сам писав статті і перекладав твори. Був одним із перших перекладачів творів Івана Вазова в Російській імперії. У збірнику «Славянская беседа» за 1888 він публікує свої переклади трьох віршів І. Вазова зі збірки «Сливница», супроводжує їх коротким нарисом творчості болгарського письменника. У 1888 р. під час святкування 900-річчя хрещення Русі у Києві відбулося особисте знайомство А. Степовича з І. Вазовим. Вони листувалися (на жаль, папка з листами І. Вазова загубилася, і сьогодні в архіві А. Степовича, що зберігається в Інституті рукопису, є лише дві листівки І. Вазова, надіслані до А. Степовича). Архівні матеріали засвідчують, що А. Степович добре володів болгарською

мовою (збереглися чернетки промов, підготовчі матеріали, нотатки, написані ним власноруч).

До питань болгарської мови і літератури у своїх дослідження та викладацькій діяльності звертався випускник Київського університету Олександр Митрофанович Лук'яненко (1879 – 1974). У 1910 р. в Києві він публікує дослідження про історію носових голосних у болгарській мові «Носовые гласные в болгарском языке». Зберігся конспект його курсу історії болгарської літератури, який видали слухачки Вищих жіночих курсів (1910 р.).

Короткий огляд історії кафедри славістики в Київському університеті до 1917 р. дає підстави говорити, що за 70 років вона стала авторитетним славістичним осередком, де дослідження та викладання болгарської мови та літератури посідали важливе місце. Викладачі мали змогу подорожувати слов'янськими землями, знайомитися з життям, збирати матеріал для своїх досліджень. До Києва на навчання прибувало багато молоді зі слов'янських земель, його відвідували науковці, культурні та громадські діячі.

Цю традицію жорстко перервали події, що відбувалися після перевороту 1917 р. – жорстоке протистояння визвольних змагань та громадянської війни, еміграція або загибель частини вчених та студентів, реорганізація системи освіти більшовицькою владою. Київський університет був перетворений на Інститут народної освіти, кафедра славістики у ньому не була передбачена. В результаті репресій кінця 20-х – 30-х рр. багато вчених було знищено фізично. У 1933 році Київський університет відновив роботу, але кафедри слов'янознавства у ньому не було – мовно-культурне розмаїття, вивченням якого займалася слов'янська філологія, не відповідало комуністичним ідеологемам перебудови суспільства на класових засадах.

Кафедру слов'янської філології в Київському університеті відновлює у 1946 р. акад. Л. А. Булаховський. Спочатку здійснювався набір на спеціальності «чеська мова і література» та «польська мова і література». 1955 р. кафедра перестала випускати спеціалістів-славістів, але забезпечувала викладання польської і чеської мов студентам українського та російського відділення. Тодішній очільник кафедри, професор В. І. Масальський, прагнути розширити репертуар мов, шукав викладачів південнослов'янських мов. У 1963 р. на кафедру запросили викладати болгарську мову уродженку Софії, випускницю китайського відділення Ленінградського університету Тетяну Володимирівну Лапинську (Гурську) (1934 – 1987). Після того, як кафедра знову стала випускаючою (1971 р.), у 1973 р. вперше набрали на перший курс студентів на спеціальності «болгарська мова і

література» та «сербохорватська мова і література». Крім Т. В. Лапинської, болгарську мову на кафедрі викладав співробітник академічного Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні Іван Андрійович Стоянов (1935–2016), який народився у болгарській родині в с. Банівка Одеської обл., а 1963 року закінчив болгарське відділення філологічного факультету Ленінградського університету. У 1975 р. після завершення аспірантури і захисту дисертації до них приєдналася випускниця українського відділення, яка вивчала болгарську мову, Оксана Володимирівна Коваль-Костинська (1947 – 2021). Відзначимо, що першими викладачами, які здійснювали підготовку болгаристів на кафедрі слов'янської філології, фактично були носії болгарської мови. Це, звичайно, дозволяло студентам в умовах, коли зв'язки між країнами були обмеженими (відвідати Болгарію, якщо пощастить, можна було за час навчання один раз), не лише чути автентичну вимову, але й дізнаватися багато цікавого про країну. Зауважимо, що дуже допомагала і у знайомстві з країною, і у вивченні мови позаштатна робота гідями-перекладачами у Бюро міжнародного молодіжного туризму «Супутник», куди студентів запрошували уже з кінця другого курсу. При спілкуванні під час подорожей з групами туристів впадало в очі те, що вимова у киян була суттєво кращою, ніж у колег-студентів, які вивчали мову в інших університетах (болгарська мова у 70-х роках ХХ ст. викладалася на кафедрах у Московському, Ленінградському та Київському університетах, з 1978 р. до них доєднався і Львівський). В ті часи болгарські лектори до Києва не приїжджали. Лектори традиційно відряджалися Міністерством освіти Болгарії до Москви та Ленінграду. На дві з чотирьох у СРСР – у Києві та Львові – кафедри слов'янської філології лекторів почали відряджати тільки в останні роки існування цієї держави. Львівський університет, правда, зумів укласти угоду з Великотирновським університетом імені Патріарха Євфимія про обміни викладачів – до Львова приїжджали викладачі болгарської мови, а до Велико Тирново зі Львова – викладачі російської мови.

На кафедрі слов'янської філології Київського університету вперше викладач з Болгарії з'явився у 1986/1987 н. р. Це був Гочо Гочев з Великотирновського університету, який перед тим працював у Львівському університеті, відповідно до міжуніверситетської угоди. Гочо Гочев – єдиний мовознавець серед викладачів з Болгарії на кафедрі слов'янської філології. Зараз він професор Великотирновського університету. Йому належать публікації, присвячені зіставному вивченню лексики української та болгарської мов «Розбіжності болгарської та української спорідненої лексики з точки зору категорії роду» (Гочев, Ярмолук 1991); «Несистемни различия в рода на думите от българската и украинската близка лексика». (Гочев 1994).

Лекторат Міністерства освіти в Київському університеті відкривається у 1987 р., коли в СРСР відбувалися процеси демократизації, що, зрештою, завершилися його розпадом. Кардинальні політичні зміни в цей час відбуваються і в Болгарії.

Кафедра, формуючи критерії для проведення конкурсу, визначає, що лектор має бути спеціалістом з болгарської літератури. До 2019 року на кафедрі слов'янської філології працювало 8 лекторів, відряджених МОН Болгарії. В середньому відрядження триває 4 роки. Лектори, відряджені до Київського університету, були висококваліфікованими фахівцями, викладачами провідних болгарських університетів – Софійського, Пловдивського, Південно-Західного, Шуменського, співробітниками Інституту літератури БАН.

Першим відрядженим до Києва лектором став доцент Південно-Західного університету імені Неофіта Рильського Костадин Динчев, фахівець, наукові інтереси якого були пов'язані передусім з вивченням болгарського фольклору, викладач з великим досвідом педагогічної роботи. Під час перебування в Києві (1987 – 1990) К. Динчев не лише забезпечував викладання лекційних та практичних курсів на кафедрі, але й продовжував активно займатися науковою роботою. Його увагу привертають теми, пов'язані з українсько-болгарськими науковими зв'язками. У 1992 р. у збірнику «О. О. Потебня і проблеми сучасної філології», підготовленому в Інституті мовознавства НАН України, виходить його стаття «Александр Потебня – теренист и изследовател на фолклора», у якій детально аналізується становлення О. Потебні як фольклориста, прийоми, які він використовував у польовій роботі, особливо акцентується на тому, що при записі фольклорних матеріалів дослідник фіксує не лише текст, а й мелодію, що було рідкістю на той час; наголошується на значимості теоретичних узагальнень, які зробив видатний український філолог на підставі вивчення фольклорних матеріалів. Автор статті підкреслює: «В областта на «устната словесност» (фолклора) Потебня е теренист и теоретик. Дейността му като теренист се изразява в прякото наблюдение на живите процеси в народното творчество, а като теоретик в осветляване на някои важни страни от фолклорния процес» (Динчев 1992: 101). Особлива увага у статті приділена рецепції творчості О. Потебні у Болгарії. К. Динчев дискутує з тими дослідниками, які називають М. Дринова учнем О. Потебні, підкреслюючи, що два видатних вчених Харківського університету були колегами і друзями. А їхнім учнем був болгарський дослідник Димитр Матов, на якого О. Потебня справив дуже значний вплив. Відзначається, що з творчістю О. Потебні були добре знайомі такі відомі болгарські вчені, як І. Шишманов, М. Арнаудов, Н. Бобчев, А. Ілієв. У

статті проаналізовано і те, як О. Потебня у своїх порівняльних студіях використовує болгарський фольклор. Підкреслюється, що він був дуже добре ознайомлений з матеріалом усіх збірок, що були опубліковані на той час. Постать ще одного видатного вченого-славіста, який зробив великий внесок у становлення славістики і болгаристики, професора Новоросійського (Одеського) університету, Віктора Григоровича, також привернула увагу К. Динчева «Виктор Григорович и его «Очерк путешествия по Европейской Турции» (Динчев 1991). Найбільший інтерес, звичайно, у К. Динчева викликав фольклор болгар, які живуть у Таврії та Бессарабії. На початку 90-х років ХХ ст. процеси національно-культурного відродження болгарської діаспори в Україні щойно починали розгортатися, багато явищ і процесів потребували серйозного наукового вивчення. К. Динчев активно долучився до вивчення історії та фольклору болгарської спільноти в Україні. Він відвідує місця компактного проживання болгар у Приазов'ї (Таврія) та Бессарабії. Готує публікації на теми, які щойно починають досліджувати – історія та фольклор болгар у Таврії «Българската фолклорна култура в Таврия (и Бесарабия) в исторически аспект» (Динчев 1994), аналіз фольклорних матеріалів с. Зоря (Камчик) Одеської області «Фолклорът на едно бесарабско село като част от българската история и етнокултура» (Динчев 1996), «Бесарабия – история и фолклор като народна памет» (Динчев 1996а). Матеріали, зібрані в болгарських селах України, були використані К. Динчевим при підготовці докторської дисертації «Локально-региональные аспекты болгарской фольклорной культуры в славянском контексте», яка була захищена у Київському університеті в 1991 році. Не оминув К. Динчев у своїх наукових дослідженнях і творчість Тараса Шевченка. Великому Кобзареві, чие ім'я носить Київський університет, присвячена його розвідка «Тарас Шевченко и българската литературно-фолклорна традиция» (Динчев 1996б). К. Динчев підтримував професійні і товариські стосунки з колегами з Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнографії ім. М. Рильського НАН України, передусім з відомою українською фольклористкою, дослідницею болгарського фольклору Наталією Шумадою. У співавторстві вони підготували статтю «Внесок у слов'янську фольклористику Цвітани Романської» (Динчев 1990).

Першим лектором після здобуття Україною Незалежності стала доцент Софійського університету Лідія Терзійська – викладала на кафедрі слов'янської філології КНУ протягом 1992 – 1994 років. На нашу думку, це дуже символічно. Адже вона у 1958 – 1963 р. навчалася на українському відділенні Київського університету, сформувалася як спеціаліст під впливом професорів університету А. Іщука, Г. Вервеса, Н. Тоцької, Г.

Сидоренко, П. Кононенка та інших. У 1961 р., коли вшановувалися 100 років від смерті Тараса Шевченка, у збірнику студентських наукових робіт «Голос Шевченка над світом» була опублікована наукова розвідка студентки з Болгарії «Поема «Сон» у болгарському перекладі Д. Методієва» (Терзійська 1961). Знайомство з молодими українськими поетами Іваном Драчем, Романом Лубківським та іншими лише посилювало інтерес до української літератури, культури, визначало її подальшу долю викладача, науковця, палкого друга України.

Після повернення до Софії Л. Терзійська викладала переважно російську літературу, але ніколи не поривала зв'язків з Україною, її літературою і культурою – у 1965 р. вона починає викладати українську мову у гуртку, який організував у Софійському університеті професор Симеон Русакієв, автор фундаментального дослідження «Тарас Шевченко і болгарська література» (Русакієв 1964). Факультативне викладання української мови Лідія Терзійська провадила понад 20 років, аж до того часу, коли значною мірою завдяки і її зусиллям було прийнято рішення про відкриття спеціальності «україністика» в Софійському університеті. З 1996 р. професор викладає курси на відділенні україністики.

Внесок Л. Терзійської в розбудову україністики в Болгарії важко переоцінити – крім підготовки студентів і аспірантів, у 1991 р. вона бере активну участь у створенні Асоціації україністів Болгарії, яку й очолює дотепер. Добре відома й гідно поцінована і її перекладацька діяльність.

Наукові інтереси Л. Терзійської завжди були пов'язані з дослідженням української літератури, рецепції болгарської літератури в Україні і української – в Болгарії, українсько-болгарських літературних і культурних зв'язків, знакових постатей, що пов'язують братні народи. Докторська дисертація, успішно захищена у 1980 р. в Софійському університеті, була присвячена дослідженню болгарської теми в українській літературі після Другої світової війни. У своїх наукових публікаціях Л. Терзійська звертається до провідних постатей української літератури – Г. Сковороди, І. Котляревського, М. Гоголя, Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки, Б. Лепкого, М. Хвильового, М. Рильського. В енциклопедичному довіднику «Писатели на народите на Съветския съюз» (С., 1989) її авторству належать 47 статей про українських письменників. Л. Терзійська виступає автором та укладачем у фундаментальних літературознавчих виданнях: «Славянските литератури в България. Проблеми на рецепцията» (Терзійська 1988:); «Преводна рецепция на европейските литератури. Т. IV. Славянски литератури. (Терзійська 2002) та розділи присвячені Марку Вовчку, Олесю Гончару, Дмитру Павличку, Максиму Рильському, Григорію Тютюннику, Лесі Українці, Івану Франку, Тарасу Шевченку.

Попри те, що 1992 – 1994 роки, час, коли Л. Терзійська працювала лектором в Київському університеті імені Тараса Шевченка, були надзвичайно складними в безпековому і матеріальному плані для життя в Україні, вона не зневірилася, не змінила свого ставлення до нашої країни, а підтримала болгаристику на кафедрі слов'янської філології в час становлення Незалежності.

Естафету у Л. Терзійської перебрав викладач Південно-Західного університету імені Неофіта Рильського Стиліян Стоянов, який був лектором у 1994 – 1998 роках. Дозволимо собі навести його розповідь для характеристика тогочасної ситуації в Україні. Перед поїздкою до Києва він звернувся до Л. Терзійської за консультацією. Пані Лідія уважно подивилася на нього і сказала: «Так, Ви зможете залізити в 38 автобус⁵, щоб доїхати на роботу» (зараз Студентське містечко сполучається з центром міста метро). Наукові інтереси випускника Софійського університету Ст. Стоянова пов'язані з масовою літературою (Стойанов 1998), літературною компаративістикою, соціологією літератури, відношеннями між літературою і технологіями (Стойанов 2014). За час роботи в Київському університеті Ст. Стоянов ґрунтовно познайомився з літературою та культурою України, добре володів українською мовою. Його зацікавленість українською проблематикою реалізувалася в різних напрямках. У статті «Літературні образи і стратегії миті після кінця світу» (Стойанов 2007) аналізуються три романи – «Природний роман» Георгія Господінова, «Рекреації» Юрія Андруховича, «Бог у місті» В'ячеслава П'єщуха, – створені на рубежі тисячоліть. Автор аналізує спільні процеси у болгарській, українській та російській літературах на зламі епох, зумовлені відчуттям кінця і деконструкції. Взаємини влади і митця розглядаються у статті «Сравнителни житиєписи в епохата на бунта на масите. За някои аспекти на отношението «писател — власт» в България и Украина в периода 1920–1960» (Стойанов 2006). Ст. Стоянов простежує зміни, які відбулися у суспільній свідомості в Україні та Болгарії після Першої світової війни у поглядах на місце і завдання письменника в суспільстві. Попри суттєві відмінності у суспільно-політичному устрої простежується багато типологічно подібних явищ у обох літературах.

Багато уваги приділяє Ст. Стоянов питанням, пов'язаним з життям болгарської спільноти в Україні. У 2002 – 2006 роках він працював лектором у Мелітопольському державному педагогічному університеті імені Богдана Хмельницького. Тут, у Таврії, він мав змогу познайомитися безпосередньо з її представниками з різних суспільних прошарків, побувати

⁵ Автобус, який з'єднував Студентське містечко і корпуси університету на вул. Володимирській.

в болгарських селах. У фокусі інтересів дослідника освіта «Просветного дело сред българските общности в Украйна» (Стоянов 2006), література «Литературата на българите в Таврия – исторически преглед» (Стоянов 2017) болгарської спільноти. У статті «Българистиката в Украйна» (Стоянов 2010) відзначає, що в українських університетах болгарську вивчають не як малу мову, а як повноцінну академічну дисципліну. Важливими для інформування про нові дослідження з болгаристики в Україні були рецензії на праці українських науковців «Системен труд за украинската литературоведска българистика» (Стоянов 2007а) (про монографію Н. Григораш «Украинската литературоведска българистика от XIX и средата на XX век: личности и школи» (Григораш 2007); «Баладично за баладите» (про книгу І. Бенатової «Баллада в болгарской литературе 20–30-х годов XX века». Львів, 2015.) (Стоянов 2015).

Ст. Стоянов – автор глибокого і зворушливого есе про Україну, в якому він пише: «Стремежът да разбера Украйна, всъщност е вариант на гениалното Бахтиново «внезахождение», за да разбереш себе си и своето, ти трябва «внезаходимата» опорна точка на чуждото» (Стоянов 2015а: 153). Для нього і для інших його колег-лекторів Україна стала саме такою точкою опори.

Наступним лектором, яка працювала у КНУ у 1998 – 2002 рр., стала доцент Пловдивського університету Маргарита Славова. Відомий фахівець у галузі історії та теорії дитячої літератури, член міжнародних наукових організацій IRSCS (International Research Society for Children's Literature), ChLA (Children's Literature Association), вона і під час відрядження до України продовжувала вести дослідження, виступати на конференціях, публікувати статті, спілкуватися з тими, хто причетний до творення дитячої літератури, зокрема, товаришувала і спілкувалася з відомим українським дитячим письменником Анатолієм Костецьким. Період переходу від тоталітаризму, розбудови демократії і в Україні, і в Болгарії виявився дуже складним для дитячої літератури. Це, звичайно, не могло не хвилювати М. Славою як висококваліфікованого спеціаліста. Вона чітко діагностувала проблеми і виносила їх на обговорення громадськості. У спеціалізованому виданні для бібліотекарів вона друкує статтю «Дитяча книга – в дорозі чи в глухому куті? Про її сьогоденний соціокультурний стан» (Славова 2001). У статті «Зимний сон барвинка, или Украинская детская книга сегодня» М. Славова узагальнює свої спостереження над станом української дитячої літератури на початку нового тисячоліття. За словами авторки, «подобно зимнему сну барвинка – образ, являющийся символом витальности детства в украинской литературе для малышей, детская книга на Украине сегодня «дремлет» своим «тихим сном» (Славова 2000в: 61).

Різним питанням теорії дитячої літератури присвячені публікації М. Славової «Золушка літератури в зеркале науки» (Славова 2000); «Літературна казка як «мова» соціокультурної комунікації» (Славова 2000а); «Художня функція антропонімів у дитячій літературі» (Славова 2000б); «Українська фольклорна казка у болгарському літературному контексті» (Славова 2002). У Києві вийшла і монографія М. Славової російською «Волшебное зеркало детства» (Славова 2002а) та українською «Попелюшка літератури» (Славова 2002б).

У 2002 – 2003 навчальному році розпочав роботу на кафедрі слов'янської філології КНУ доцент д-р Шуменського університету імені Костянтина Преславського доцент д-р Веселин Панайотов (працював до 2006 р.). Наукові інтереси В. Панайотова пов'язані з середньовічною літературою і культурою. Для вченого-медієвіста давні пам'ятки, що зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, стали багатим джерелом матеріалу для подальших досліджень. А колеги з кафедри згадують, як після лекцій в університеті В. Панайотов одягав на себе два светри (читальна зала Інституту рукопису в ті часи опалювалася мінімально) і йшов працювати далі. Посилання на джерела, що зберігаються в Києві, ми зустрічаємо в багатьох публікаціях В. Панайотова, присвячених проблемам медієвістики. Передусім йдеться про вивчення маргіналій «позатекстових фрагментів, які доповнюють, пояснюють або супроводжують основний текст», (Панайотов 1999: 6), гімнографії та акростихів «Цикл стихир в Цветния триод с възможен подпис на Методий» (Панайотов 2006).

Відзначимо, що наукові студії В. Панайотова відрізняються оригінальністю як за постановкою проблеми, методологією дослідження, так і за отриманими результатами. Вдумливе прочитання давніх слов'янських текстів, пильна увага до деталей у поєднанні з енциклопедичними знаннями про середньовіччя, озброєність найновішими теоретичними та методологічними підходами, притаманні В. Панайотову як досліднику, дозволяють суттєво доповнити уявлення про культуру слов'янського середньовіччя. В. Чорній у повідомленні про XIV Міжнародний славистичний колоквиум відзначає: «Особливе зацікавлення учасників колоквиуму викликала доповідь В. Панайотова (Шумен, Болгарія) про відкриті ним акростишні підписи Кирила і Мефодія» (Чорній 2005: 310). Цей виступ був опублікований – «Нові акростишні підписи Святих Кирила і Мефодія» (Панайотов 2005).

У статті «Тайните на средновековните текстове», досліджуючи прийоми акростиха та анаграми, автор використовує термінологію українських книжників XVII – XVIII ст. Івана Величковського, Лаврентія Зиза-

нія, Митрофана Довгалевського спеціально підкреслює, що їхні поетики «описват (разбирай и предписват) реалната практика до барока и след него, създавайки традиция, която днешните химнолози забравят, увлечени в добросъвестно терминотворство от типа «драсни, пални клечица» (Панайотов 2011: 5)

Протягом 2006 – 2011 рр. до Київського університету був відряджений доц. д-р Христо Манолакев, науковий співробітник Інституту літератури БАН та викладач Софійського університету імені Св. Климента Охридського. Сфера його наукових інтересів – болгарська література доби національного Відродження, російська література XIX ст. Хр. Манолакев учасник двох великих проектів: «Българско възраждане. Литература. Периодичен печат. Литературен живот. Културни средища. Енциклопедия». Т. 1. (серед інших статті про Ю. Венеліна, В. Григоровича) (Манолакев 2014), «Периодика на руската емиграция в България (1920–1943). Енциклопедичен справочник» (Манолакев 2012). Викладач з енциклопедичними знаннями, закоханий у свій предмет – таким згадують доц. Хр. Манолакева його колишні студенти і колеги. Хр. Манолакеву студенти і викладачі кафедри завдячують кількома зустрічами з Каменом Михайловим, вченим ренесансного масштабу, автором фундаментального дослідження «Български/булгарски образи в рускоезична среда». Проблематика етногенезу праболгар цікавила і самого Хр. Манолакева – цікаві роздуми щодо цього Хр. Манолакев представив у розлогу інтерв'ю для документального фільму «Колоніст», який розповідав про бессарабських болгар. Упродовж усього часу перебування Хр. Манолакев наполегливо працював над своїм *opus magnum*, монографією про російський літературний канон, яка була опублікована у 2017 р. «Слово и Тяло. (Из историята и херменевтиката на руския литературен канон)» (Манолакев 2017).

Упродовж 2012 – 2016 років лектором на кафедрі була доц. д-р Маріета Иванова-Гіргінова, науковий співробітник Інституту літератури БАН. Фахівець з класичної та сучасної болгарської драматургії, літературної і театральної періодики багато зусиль докладала для того, щоб познайомити студентів і громадськість з сучасним науковим і культурним життям Болгарії – запрошувала вчених, музикантів, організовувала виставки, залучала студентів до участі у міжнародних проектах. Активно співпрацювала з Посольством Болгарії в Україні над підготовкою до відкриття Центру болгарської мови, літератури, історії та культури (2013). Вона ініціювала підписання Договору про співпрацю між Інститутом літератури БАН та новоствореним Центром. Наукові публікації М. Иванової-Гіргінової, її доповіді на наукових конференціях пов'язані з проблемами сучасної драматургії: «Образ змії в сучасній болгарській драмі» (Слов'янська

фантастика. Збірник наукових праць. К., 2012, 95–107); «D.J. – жонглиране с мита в съвременната българска драма и театър» (Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Вип. 23. Київ, 2013, 210–218); «Фантастичното в пиесите на Вл. Мусаков – новаторски інтуїції в модерната българска драма» (Слов'янська фантастика. Т. 2. Збірник наукових праць. К., 2015, 90–112 (у співавт. з Е. Русковою).

Уже після завершення відрядження та повернення до Болгарії доц. М. Іванова-Гіргінова очолила науковий проект «Болгарія і Україна – культура зламів (XIX–XXI)» Фонду наукових досліджень, виконання якого розпочалося у 2016 р. У проекті взяли участь болгарські й українські науковці. Протягом трьох років за проектом відбулися конференція в Інституті літератури НАНУ в Києві та міжнародний симпозіум в Болгарії (Софія – Пловдив) у травні 2019 р. Визначною подією в науковому і культурному житті як України, так і Болгарії став вихід у 2018 р. антологій «Український поетичний авангард» (з паралельним перекладом болгарською) і «Български поетически авангард» (з перекладом українською). Вперше науковцям і громадськості представлено нове прочитання літератури 20-х – 30-х років ХХ ст. Видання супроводжується ґрунтовними передмовами та детальними науковими коментарями. Слід відзначити блискучу роботу болгарських та українських перекладачів, які зуміли майстерно відтворити складні поетичні тексти. Антології були презентовані на Книжковому Арсеналі, у Центрі болгарської мови, літератури, історії та культури при КНУ, в болгарських університетах, на болгарському телебаченні та радіо. Матеріали симпозіуму були опубліковані у збірнику «България и Украина: култура на преломите (XIX–XXI век)» (Софія: Издателски център «Боян Пенев», 2019). У цьому збірнику представлені зіставні дослідження української і болгарської літератур і культур у минулому і сьогоденні. Зустрічі з учасниками проекту викликали великий інтерес у студентів і викладачів кафедри слов'янської філології.

З 2016 по 2019 р. лектором болгарської мови і культури була професор Університету бібліотекознавства та інформаційних технологій доктор філософських наук Цветана Георгієва. Її наукові інтереси пов'язані з вивченням модернізму, постмодернізму та релігійної проблематики в сучасній болгарській літературі. У 2018 р. українською мовою вона надрукувала монографію «Міфи та архетипи в болгарській літературі (друга половина ХХ ст.)» (переклад виконали студентки-болгаристки Бірюк А., Кос Ю., Смирна Є.) (Георгієва 2018). Опублікувала статтю «Българистиката в Киевския национален университет «Тарас Шевченко» (Георгієва 2018а).

За час існування лекторату болгарської мови і культури в Київському університеті імені Тараса Шевченка на кафедрі слов'янської філології

працювали 8 викладачів, які представляли провідні університети Болгарії. Всі вони були висококваліфікованими фахівцями, наукові інтереси яких зосереджувалися в історично і тематично різних напрямках літературознавства та культурології. Ми спробували показати, як перебування у Києві, робота в Університеті, книгозбірнях України, знайомство з українською літературою і культурою відобразалося у їхній науковій роботі.

Болгарські лектори були свідками відновлення Незалежності і розбудови сучасної Української держави. Разом з українськими колегами переживали економічні труднощі 90-х, бачили протести під час Помаранчевої революції та революції Гідності, початок війни... Перебування в Україні для них було часом не лише напруженої викладацької й наукової роботи, а й часом знайомства з новими людьми, реаліями нової культури. Завдяки їхнім дослідженням болгарська наукова громадськість у складних умовах переходу мала змогу краще познайомитися з українською наукою і культурою. Саме так, на рівні передусім особистих контактів і зацікавлень, розширюються і поглиблюються українсько-болгарські освітні, наукові і культурні зв'язки.

Література:

- Георгієва 2018:** Георгиева Цв. Міфи та архетипи в болгарській літературі (друга половина ХХ ст.), Освіта України, 2018.
- Георгієва 2018а:** Георгиева Цв. Българистиката в Киевския национален университет «Тарас Шевченко» – В: Езиков свят. Т.16, кн. 2, 2018, 25–31.
- Гочев, Ярмолюк 1991:** Гочев Г., Ярмолюк М. Розбіжності болгарської та української спорідненої лексики з точки зору категорії роду – В: Проблеми слов'янознавства. Вип. 43. Львів, 1991, 102–106.
- Гочев 1994:** Гочев Г., Несистемни различия в рода на думите от българската и украинската близка лексика. – «Проглас», 1994, 1, 111–116.
- Григораш 2007:** Григораш Н. Украинската литературоведска българистика от ХІХ и средата на ХХ век: личности и школи. В. Търново, 2007.
- Динчев 1990:** Динчев, К. «Внесок у слов'янську фольклористику Цвітани Романської» (Народна творчість та етнографія, 1990, № 4, 29–36).
- Динчев 1991:** Динчев, К. Виктор Григорович и его «Очерк путешествия по Европейской Турции». – В: Профессор Виктор Иванович Григорович: Тезисы докл. обл. науч. чтений, посвященных 175-летию со дня рождения ученого-слависта. Одеса, 1991.
- Динчев 1992:** Динчев К. Александър Потебня – теренист и изследовател на фолклора. – В: О. О. Потебня і проблеми сучасної філології, К., 1992, 101–110.
- Динчев 1994:** Динчев, К. Българската фолклорна култура в Таврия (и Бесарабия) в исторически аспект – В: Българите в Северното Причерноморие. ІІІ. С., 1994, 341–350.

- Динчев 1996:** Динчев, К. Фолклорът на едно бесарабско село като част от българската история и етнокултура – В: Българите в Северното Причерноморие. С. 1996. С. 353–360.
- Динчев 1996а:** Динчев, К. Бесарабия – история и фолклор като народна памет – В: Бесарабските българи – история и съвременност. Сливен, 1996.
- Динчев 1996б:** Динчев, К. Тарас Шевченко и българската литературно-фолклорна традиция – В: Балканистичен форум, 1996, №3, 160–166.
- Иконников 1884:** Иконников В.С. Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета св. Владимира (1834–1884). Киев, 1884.
- Иванова-Гиргинова 2012:** Иванова-Гиргинова М. Образ змії в сучасній болгарській драмі – В: Слов'янська фантастика. Збірник наукових праць. К., 2012, 95–107.
- Иванова-Гиргинова 2013:** Иванова-Гиргинова М. Д.І. – жонглиране с мита в съвременната българска драма и театър – В: Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Вип. 23. Київ, 2013, 210–218.
- Иванова-Гиргинова 2015:** Иванова-Гиргинова М., Рускова Е. Фантастичното в пиесите на Вл. Мусаков – новаторски интуиции в модерната българска драма – В: Слов'янська фантастика. Т. 2. Збірник наукових праць. К., 2015, 90–112.
- Манолакев 2012:** Манолакев Хр. Периодика на руската емиграция в България (1920–1943). Енциклопедичен справочник. С., 2012.
- Манолакев 2017:** Манолакев Хр. Слово и Тяло. (Из историята и херменевтиката на руския литературен канон) С., Регалия 6, 2017.
- Манолакев 2014:** Манолакев Хр. Българско възраждане. Литература. Периодичен печат. Литературен живот. Културни средища. Енциклопедия. Т. 1. София, 2014.
- Панайотов 1999:** Панайотов В. Средновековни маргинални текстове. – В: Маргиналии. Кн. 1., Шумен, 1999, 5–48.
- Панайотов 2005:** Панайотов В. Нові акростишні підписи Святих Кирила і Мефодія – В: Проблеми слов'язнознавства 2005: 221–228.
- Панайотов 2006:** Панайотов В. Цикъл стихирни в Цветния триод с възможен подпис на Методий – В: Преславска книжовна школа. Т. 9. Шумен, 2006, 201–210.
- Панайотов 2011:** Панайотов В. Тайните на средновековните текстове. – В: Любословие 11, Шумен, 2011, 5–26.
- Радченко 1905:** Радченко К. Заметки о некоторых явлениях фонетики рупаланского наречия – В: Новый сборник статей по славяноведению. Составленный и изданный учениками В. И. Ламанского по случаю 50-летия его учено-литературной деятельности. – СПб, 1905.
- Русакієв 1964:** Русакієв С. Тарас Шевченко и българската литература, „Наука и изкуство“, С., 1964.
- Славова 2001:** Славова М. Дитяча книга – в дорозі чи в глухому куті? Про її сьогоденний соціокультурний стан. – В: Бібліотечна планета. Київ, 2001, № 1, 38–39.
- Славова 2000:** Славова М. Золушка літератури в зеркале науки – В: Філологічні семінари. Наука про літературу на межі століть: тема вільна. Випуск 3, Київ, 2000, 60–68.
- Славова 2000а:** Славова М. Літературна казка як «мова» соціокультурної комунікації – В: Мова і культура. Випуск 1, Т. IV, Київ, 2000, 187–19.

- Славова 2000б:** Славова М. Художня функція антропонімів у дитячій літературі – В: Семантика мови і тексту. Збірник статей VI міжнародної конференції. Івано-Франківськ, 2000, 515–517.
- Славова 2000в:** Славова М. Зимний сон барвинка, или Украинская детская книга сегодня. – В: Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Київ, 2000, 61–68.
- Славова 2002:** Славова М. Українська фольклорна казка у болгарському літературному контексті – В: Література. Фольклор. Проблеми поетики. Випуск 12, Київ, 2002, 18–23.
- Славова 2002а:** Славова М. Волшебное зеркало детства. Киев, 2002.
- Славова 2002б:** Славова М. Попелюшка літератури. Киев, 2002.
- Стоянов 1998:** Стоянов Ст. Литературата на двора, С., 1998.
- Стоянов 2006:** Стоянов Ст. Сравнителни житиєписи в епохата на бунта на масите. За някои аспекти на отношението «писател — власт» в България и Украина в периода 1920–1960 – В: Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. Т.9. Одеса, 2006, 347–352.
- Стоянов 2006а:** Стоянов Ст. Просветното дело сред българските общности в Украйна – В: Български език и литература, 2006, № 5.
- Стоянов 2007:** Стоянов Ст. Літературні образи і стратегії миті після кінця світу» (Іноземна філологія. Вип. 118. Львів, 2007, 292–296.
- Стоянов 2007а:** Стоянов Ст. Системен труд за украинската литературоведска българистика – В: Езиков свят, 4, 2007, 135–136.
- Стоянов 2010:** Стоянов Ст. Българистиката в Украйна – В: Езиков свят, 1, 2010, 29–30.
- Стоянов 2014:** Стоянов Ст. Литература и технологии, В. Търново, 2014.
- Стоянов 2015:** Стоянов Ст. Баладично за баладите – В: Езиков свят, 13–2, 2015, 91–92.
- Стоянов 2015а:** Стоянов Ст. Размисли в една електричка. – Българска украинистика, бр. 5, 2015, 152–159. <http://www.bgukrainistika.com/widgets/Filemanager/uploads/anon/Almanah_5.pdf> (відвідано 26.10.2021).
- Стоянов 2017:** Стоянов Ст. Литературата на българите в Таврия – исторически преглед». – Балканистичен форум, 3, 2017, 153–165.
- Терзійська 1961:** Терзійська Л. Поема «Сон» у болгарському перекладі Д. Методієва» («Голос Шевченка над світом». К., 1961).
- Терзійська 1988:** Терзійська Л. Проблеми на рецепцията на украинската литература в България през периода до Първата Световна война – В: Славянските літератури в България. Проблеми на рецепцията, С., 1988.
- Терзійська 2002:** Терзійська Л. Преводна рецепция на европейските літератури. Т. IV. Славянски літератури. (С., 2002). (розділ «Преводна рецепция на украинската література в България» та розділи присвячені Марку Вовчку, Олесю Гончару, Дмитру Павличку, Максиму Рильському, Григорію Тютюннику, Лесі Українці, Івану Франку, Тарасу Шевченку).
- Чмир 2008:** Чмир О. Българската філологія в Киевския университет: 1842 – 1920. – В: Българистика. Информационен бюлетин 17, С., 2008, 45–49.

Чорній 2005: Чорній В. XIV Міжнародний славістичний колоквиум (Львів, 24–26 травня 2005 р.) – В: Проблеми слов’янознавства. Вип. 55, Львів, 2005, 309–311.

Інформація про авторів:

Ольга Паламарчук – к. філол. н., професор кафедри слов’янської філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Email: palamarcuk@ukr.net

Олена Чмир – к. філол. н., доцент кафедри слов’янської філології, директор Центру болгарської мови, літератури, історії та культури Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Email: chmyr@ukr.net

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В УГОРЩИНІ⁶

Леся Мушкетик

Abstract: The article considers the cultural and educational activities of Ukrainians in Hungary, its importance in the shaping of the community's national identity. The issues of migration of Ukrainians, their resettlement, centres and organizations, periodicals and other publications, issues of language and religion, literary and cultural life, celebration of national holidays, etc. are clarified. The importance of ethos and culture in the education of the young generation of Ukrainians is emphasized.

Keywords: Ukrainian diaspora, Hungary, identity, culture, traditions.

У сучасній Угорщині проживає чимало українців, які в останні десятиліття зорганізувалися в активну спільноту, яка зберігає свою ідентичність, дбає про збереження власної культури, освіти, релігійних уподобань. Історія переселення українців до Угорщини нараховує кілька століть, та основні хвилі міграцій жителів західноукраїнських теренів (лемків) на територію північно-східної Угорщини, а саме сучасних областей Боршод – Абауй – Земплен і Саболч-Сатмар припадають на XVIII–XIX століття. Низка об'єктивних і суб'єктивних факторів (політика мадяризації, розпорошеність, відсутність шкіл рідною мовою, активного громадського життя, незмірно малий відсоток інтелігенції тощо) зумовила швидку асиміляцію українців (рутенів, русинів) з угорцями і частково зі словаками (Paládi 1973: 327–361; Viga 2000: 140–144). Ще на початку XIX ст. в Угорщині існували українські та змішані села, та вже на середину століття більшість українського населення перебувала у стані двомовності. Нині воно частково збереглося на згадуваній території, чи не найбільший етнічний анклав існує у гірських районах комітата (області) Земплен (с. Комлошка, Рудабанячка та ін.), значною мірою асимільований серед місцевих словаків та угорців, жителі якого ідентифікують себе як русини.

⁶ http://doi.org/10.26615/issn.1314-572X.2021_003

1991 року в країні було створено об'єднання українців-русинів. Зі вступом у дію Закону про нацменшини в Угорщині від 1993 року українці та русини дістали право утворювати окремі організації, тож нині існують два окремі об'єднання нацменшин. За даними перепису 2011 року (Tóth, Vékás 2013: 1256–1267) в Угорщині проживає 5 633 українці (0,07 % від усього населення Угорщини, шоста за чисельністю нацменшина), 3 323 русини (0,04 %), що разом складає 8 956 осіб. Українську мову визнало рідною 3 384 особи. Сучасна українська громада утворилася переважно в результаті міграції двох останніх століть із Західної України, а також окремих міст – Києва, Ужгорода, Львова, Донецька та ін. Вони становлять близько 60%, інші 40% – народилися в Угорщині, друга чи третя генерація. Переважна більшість громадян України прибувають до Угорщини з метою працевлаштування (близько 85%), решта з метою об'єднання сім'ї та навчання (по 7%). Основним центром проживання українців є Будапешт.

Про становище української діаспори Угорщини в минулому і зараз, питання її чисельності, міграцій, культурних організацій, повсякдення тощо йдеться у працях Ю. Бізілі, В. Плоскіни, О. Годованської, двомовних та інших виданнях угорських українців, повідомлень на інтернет-порталах, дослідженнях угорських учених про нацменшини країни, статистичних збірниках тощо (Бідзіля 2014: 338–349; Годованська 2012: 1132–1138; Tóth, Vékás 2013: 1256–1267; Simon, Csecseries 1998; Kincses 2011).

У наш час угорські українці більш-менш компактно проживають у Будапешті, Комаромі, Дебрецені, Ніредьгазі, Сегеді, Секешфегерварі та ін. містах та селах. 3-поміж українців Угорщини 21,6% є римо-католиками; 15,0% – греко-католиками; 10,1% – православними (у т.ч. 7,7% належать до Російської православної церкви). На початку 90-х років минулого століття українські етнографічні елементи зберігалися переважно в церковних обрядах, надто в час храмових свят, з таких масових свят назвімо день Успіння Пресвятої Богородиці, коли у відомому в регіоні Маріє-Повчанському монастирі збиралися українці-русини з Угорщини та сусідньої Чехословаччини.

У другій половині 1990-х років у середовищі україномовного населення Угорщини спостерігається процес національно-культурного піднесення. У цей період до української громади долучається нова хвиля міграції з перших економічно складних років незалежності України. Початок активної громадської діяльності українців датується 1991 роком, коли було створено Товариство української культури Угорщини (ТУКУ), яке очолила Ярослава Хортяні. Урядом Угорщини українцям надано офіс в одному з центральних районів Будапешта по вулиці Гайош, який є також

Центром української культури та освіти із конференц-залом, бібліотекою, кімнатами для редакції часопису, недільної школи та ін. Державне самоврядування українців Угорщини має Інтернет-сторінку www.ukrajinci.hu, яка є єдиною веб-сторінкою українських організацій Угорщини. Громади національних меншин мають право на гарантований час в трансльованих ЗМІ (радіо, телебачення) та можливість для публікацій у друкованих ЗМІ Угорщини. Один раз на тиждень звучать україномовні передачі на Угорському радіо МР4 (30 хвилин), 2 рази на місяць по центральному телебаченню М1 транслюється 12-хвилинна програма «Рондо». Українською мовою оприлюднено видання «Тисячоліття законодавчої влади Угорщини», озвучено екскурсію до Угорського Парламенту.

Широкі можливості культурної автономії відкрилися 1998 року після виборів депутатів у Державний орган самоврядування українців в Угорщині (ДСУУ), який складається з місцевих самоврядних осередків українців у районах столиці та деяких інших містах. Спершу його очолювала Ярослава Хортяні, яка нині є також Головою Європейського конгресу українців і першим заступником Президента Світового конгресу українців, вона була також депутатом, представником української нацменшини Угорського Парламенту, нині це Бригітта Суперак. Після Хортяні головою Державного самоврядування українців став Юрій Кравченко, далі – Вікторія Штефуца, зараз це Людмила Сабо. Державне самоврядування українців Угорщини, вперше обране українською спільнотою в 1998 році, складається з 15-ти депутатів, переобирається один раз на п'ять років. Правовий статус української нацменшини в країні визначається законами Угорщини та двосторонніми документами, що уклалися між двома державами. Це передусім «Конституція Угорщини», затверджена Державними Зборами 2011 р., що набула чинності 1 січня 2012 р.; Закон Угорщини «Про права національних меншин» 2011 р.; «Договір про основи добросусідства та співробітництва між Україною та Угорщини від 6 грудня 1991 р.»; «Українсько-угорська Декларація про основні напрями співробітництва в гуманітарній сфері від 31 травня 1991 р.»; «Угода між Урядом України та Урядом Угорщини про співробітництво в галузі культури, освіти та науки від 4 квітня 1995 р.»; «Угода про взаємне визнання та еквівалентність документів про освіту і наукові ступені, виданих в Україні та Угорщини від 27 жовтня 1998 р.». Закон Угорщини «Про вибори депутатів» забезпечує можливість представникам нацменшин Угорщини, серед них і українцям, балотуватися до Державних Зборів Угорщини, починаючи з 2014 р. Отже, кожна визнана державою нацменшина (їх усього 13), отримує у парламенті по одному пільговому мандату. У разі, якщо кандидат від національних меншин не набирає потрібної кількості голосів, він проходить до

парламенту як речник цієї національної меншини з усіма правами депутата, окрім права голосу. 13 жовтня 2019 українська спільнота на виборах національних самоврядувань обрала 33 місцеві самоврядування, з них 17 в районах Будапешта, 16 – в інших містах і селах Угорщини. 8 листопада 2019 року у результаті голосування Головою ДСУУ 9 голосами «за» та 5 «проти» було обрано депутата від Українського культурного об'єднання області Чонград Ярославу Сабо. Очільники українських товариств беруть участь у засіданнях змішаної міжурядової українсько-угорської комісії з питань захисту прав нацменшин, ці наради відбуваються по чергово у Будапешті, Києві, Ужгороді.

Державний орган самоврядування українців Угорщини видає україномовний кольоровий часопис «Український вісник» з дитячим додатком «Дивосвіт», є засновником інтернет-телебачення UKRTV.hu та інтернет-порталу українців Угорщини ukrajinci.hu. При Державному самоврядуванні діє Українська недільна школа, в якій навчаються більше шістдесят дітей, також воно є ініціатором запровадження уроків української мови як факультативної в угорській гімназії Сент Дьордь Альберта в Будапешті, забезпечує діяльність ансамблю «Українські мелодії» та Українського театру в Угорщині. При Українському центрі кардинала Любомира Гузара було створено осередок Рідна Школа. Недільні школи функціонують також у Сегеді, Мішкольці, Ніредьгазі та Варпалоті. Крім дошкільного та початкового там проводять навчання предметів з народної культури та літератури (пісні, музика, література, звичаї та традиції). У поселенні Бакталорендгаза (Північно-Східна Угорщина) поряд з англійською викладали українську мову. Понад півстоліття існує кафедра української філології при Інституті славістики Будапештського університету (завідувачка В. Лебович), де 2008 року акредитовано спеціальність «українська мова та література». Крім того триває викладання української філології на кафедрі славістики Інституту славістики (директор М. Кочіш) Сегедського університету. Раніше існували подібні центри у вищих містах Дебрецен та Ніредьгаза (кафедра української та русинської філології), де було видано багато книжок, посібників, найбільший двомовний словник. Нещодавно в Ніредьгазькому університеті відновлено кафедру української філології (завідувачка В. Штефуца).

При ДСУУ діє бібліотека ім. Маркіяна Шашкевича та жіночий клуб «Горлиця», де зберігається зібрана власними силами «Етнографічна колекція». Щороку Державне самоврядування українців Угорщини організовує і проводить близько п'ятдесяти заходів для української спільноти і угорських гостей – виставки картин і мистецькі акції, концерти, перегляди українських кінофільмів, літературні вечори і зустрічі, конкурси,

відзначення українських календарних та державних свят, конференції і майстер-класи. Українська меншина опікується виданням української літератури в Угорщині. 1995 року тут було опубліковано перший в Угорщині підручник української мови. На відзнаку 125-річчя з дня народження Лесі Українки у 1996 році Товариство оприлюднило двомовну поетичну збірку «Сім струн», у 1999 році – двомовну збірку поезій Тараса Шевченка «Посланіє», у 2000 році – наукову працю К. Нойпауера «Слово о полку Ігоревім», у 2001 році – альбом «10 років Товариству української культури в Угорщині», збірку поезій української поетеси Угорщини Валентини Зінченко «Мальви на рушнику» та ін. 2004 року побачила світ підготовлена Ярославом Хортяні документальна праця про Голодомор 1932–1933 років в Україні під назвою «Прихована правда: статті, матеріали, документи» (*Az elrejtett igazság*), а також історичне дослідження Каміла Нойпауера «Показання свідка», за сприяння української громади 2019 р. перекладено і опубліковано угорською мовою книгу Олеся Волі про голодомор «Завірюха» (*Hóvihar*).

А 2003 рік завершився Міжнародною конференцією «Голодомор в Україні 1932–1933 рр.», згодом ДСУУ організувало міжнародну історичну конференцію «Пам'яті невинних жертв», матеріали якої були видані друком у 2007 році. У лютому 2008 року відбулася презентація першого в Угорщині українського музичного диску під назвою «До верб і тополь». Це вплив творчої співпраці колективу українських авторів та виконавців, які проживають в Угорщині. 14 червня 2014 року у Будапешті пройшла презентація аудіоальбому «Пам'яті Тараса Шевченка», на якому поезія в перекладі на угорську мову звучить у виконанні відомих угорських акторів. З 1996 року щорічно діє Міжнародний мовний табір української молоді – в таборі гостюють школярі з України та української діаспори сусідніх держав.

Важливе місце у культурному житті української громади займає драматичний гурток який, починаючи з 2003 року, перетворився на Український національний театр (керівник О. Корманьош-Бакляк), його вистави проходять на сценах угорських театрів. Масовим святом українців Угорщини вважаються Шевченківські Дні, які традиційно проводять не тільки в Будапешті, а й у Сегеді, Комаромі, Мішкольці, Варпалоті та інших містах Угорщини, де існують українські самоврядування. Відбуваються літературно-музичні вечори з нагоди ювілеїв видатних українських письменників і поетів – Лесі Українки, Михайла Драгоманова, Івана Франка. У грудні 1996 року у Будапешті Товариством української культури було організовано Міжнародну наукову конференцію з нагоди 130-ліття з дня народження Михайла Грушевського. Поступово почало впорядковуватися

і українське конфесійне питання. На початку двотисячних років, на прохання громади, раз у рік, переважно на Великдень, святкове богослужіння відправляв угорський священник Ласло Пушкаш. 3 жовтня 2008 року в церкві св. Флоріана (майдан Тараса Шевченка) відбулася перша Літургія для українських греко-католиків рідною мовою, яку відслужили Блаженніший Любомир Гузар та владика Богдан Дзюрах. З 2012 року пасторально-міграційний відділ УГКЦ призначив отця Дам'яна Габорія, священника Київської Архієпархії УГКЦ взяти під свою опіку українців Угорщини.

Для збереження ідентичності, так само як утримання і передачі національної культури потрібні інституції – церква і школа, родина, фольклорна група, партія, радіо, телевізор, газети тощо. Якщо вони втрачені чи відсутні, збереження ідентичності складніше чи просто неможливе. У такому становищі акцентовану роль можуть отримати один чи більше елементів народної культури: одяг, страви в культурі харчування, пов'язані з релігією та народною культурою вияви, надто низка обрядових свят. Народне у цій системі зв'язків означає те саме, що раніше у формуванні національної культури: витоки, життя і культура предків, край, і спільнота, що її зберігає.

Українська громада відновлює і збагачує українські свята. Тут відбуваються святкування Різдва, Пасхи, інших національних та народних свят, тривають творчі вечори, заходи, присвячені вшануванню відомих українців та знаменних дат. З 1998 року українці беруть участь у програмі радіопередач для нацменшин «Рондо», які знайомлять глядачів з життям угорських українців, діяльністю Товариства тощо. Редакція намагається всебічно висвітлювати життя та діяльність української меншини в Угорщині. Цьому слугують репортажі з культурно-освітніх заходів ТУКУ й ДСУУ, а також актуальні інтерв'ю з українськими депутатами та активістами української громади. Приділяється також увага популяризації української культури в Угорщині, висвітленню національних особливостей та традицій українців. Радіослухачів знайомлять з українськими митцями, музичними колективами та окремими виконавцями, а в рубриці «До народних джерел» йдеться про українські традиції та обряди, народні й церковні.

20 лютого 1998 року було започатковано відзначення Дня української культури в Угорщині, у цей день українці встановили меморіальну дошку на честь виходу альманаху «Русалка Дністровая» в королівській друкарні у Буді. Крім цього важливими подіями стали увіковічення пам'яті видатних українців та історичних дат – це пам'ятник Анастасії (доньці Ярослава Мудрого) та королю Угорщини Андрашу I у м. Тігань (2001), меморіальна плита Григорію Сковороді в м. Токай (1998) та Лесі Українці у 2002

р. у м. Александрія (Єгипет). Українська громада доклала значних зусиль до визнання Угорським Парламентом (постанова від 2003), голодомору в Україні (1932–1933) злочином, геноцидом, встановлено пам'ятники його жертвам у Будапешті, Сегеді, Ніредьгазі.

З 1995 року українці публікують двомовний часопис «Громада» (головний редактор В. Плоскіна), назву якого запропонувала онука Михайла Драгоманова Наталія Драгоманова-Бартаї, котра мешкала в Будапешті)⁷, видали кілька двомовних книжок. Числа «Громади» виходять за підтримки Фонду національних меншин Угорщини. Чимало матеріалів часопису присвячено народознавству, зокрема в рубриці «Літопис угорського українства» повідомляється про події і заходи, пов'язані з даною тематикою тощо. У кінці видання вміщено рубрику «Страви української кухні». Часопис отримав престижну нагороду Угорського культурно-просвітницького інституту «Pro Cultura Minoritatum Hungarie». Науково-публіцистичний характер має «Календар українців Угорщини», в якому друкують матеріали історичної, культурологічної, етнографічної, лінгвістичної, літературознавчої та іншої тематики. Його редактор В. Плоскіна писав: «Нинішня „Громада“ – це інформативно насичений двомісячний журнал на 40 сторінках, який друкує матеріали паралельно українською та угорською мовами. На його шпальтах висвітлюються різноманітні проблеми українства – від історико-культурних до сучасних соціальних, політичних та економічних. Найбільшу увагу часопис безумовно приділяє культурницькій проблематиці. Це, своєю чергою, сприяє позитивному іміджу України в Угорщині та поза її межами. Структура журналу містить традиційні рубрики: «Суспільство», «Хроніка Товариства», «Поштова скринька», «Культура», «Берегиня», «Мистецтво», «У колі сім'ї», «Дитячий куточок», «Молоді пагінці» (числа «Громади» з 2001 р.)» (Бідзіля 2014: 338–349).

З 2018 року в Угорщині почав видаватися часопис державного самоврядування українців Угорщини під назвою «Український вісник», (головний редактор Інга Деяк), наразі оприєвнено 10 чисел за 2018–2021 роки. Видання висвітлює культурницьку, освітню, політичну та ін. діяльність українських самоврядувань з різних куточків Угорщини, тут вміщено чимало літературних, мистецьких, народознавчих та ін. матеріалів, імена, події тощо. Приділено увагу і патріотичному вихованню, тут знаходимо повідомлення про гурт «Шаблі», що виконував гімн АТО, про

⁷ 2021 року українці Угорщини відзначали 100 річчя з дня народження Наталії Світозарівни Драгоманової (1921–2018), онуки Михайла Драгоманова та троюрідної племінниці Лесі Українки, однієї із засновниць і постійної членкині ТУКУ, співзасновниці «Громади» та інших видань і починань. 2006 р. вона була нагороджена орденом княгині Ольги III ступеня.

видання І. Епер'єші та О. Качура «Книга про долі з фронту: уривки з війни» угорською мовою. Широко висвітлюють і Дні української культури в Угорщині. І. Деяк свідчить: «Цей захід вже давно перетворився на чудову культурну традицію, у рамках якої українці Угорщини мають добру можливість продемонструвати всім зацікавленим свій мистецький рівень. Свято об'єднує музикантів, художників, майстрів ремесла – як українців, які проживають в Угорщині, так і гостей з України. Тому третій номер нашого „Українського вісника“ – тематичний, і майже увесь присвячений учасникам цих Днів» (Деак 2020). Вона нагадала, що у рамках Днів української культури відбувся дуже важливий захід – круглий стіл «Викладання української мови в Угорщині». Подія тривала за головування директора Інституту української літератури НАН України академіка М. Жулинського, були присутні представники трьох вищих навчальних закладів Угорщини – Будапешта, Сегеда та Ніредьгази. Як додаток до нього вийшло декілька чисел дитячого журналу для маленьких українців Угорщини «Дивосвіт», де значне місце відведено фольклору, зокрема народним казкам, пісням, прислів'ям і приказкам.

Про різноманітність форм представлення і залучення народних традицій до культурного простору українців Угорщини свідчить, до прикладу, інформація про них у 2 числі «Українського вісника». Так, це виступи гуртів Закарпатського академічного театру ляльок «Бавка» та Закарпатського народного академічного хору у містах Угорщини на святкуванні 205-ї річниці від дня народження Тараса Шевченка, проведення українською громадою передпасхальних майстер-класів з виготовлення крашанок, писанок, пасок, великодніх натюрмортів, відзначення Дня матері. Як і щороку, 2019 у Будапешті, Веспремі, Мішкольці, Сегеді, Ніредьгазі відбулися флешмоби до дня вишиванки. У Веспремі виступив танцювальний колектив «Фаворит» та ін. Самоврядування українців міста Чепела організувало міжнародний фестиваль музики й танцю «На хвилях Дунаю», у якому взяли гурти з України і Угорщини. Українську громаду на традиційних Днях Сегеда (травень 2019) представляв етногурт «Вишиванка» та театр «Птах». У кінці номера у рубриці «Традиції» вміщено огляд літнього циклу свят народного календаря українців (день Святого Юрія, зелені свята, Івана Купала та ін., авторка В. Петровська).

Крім ТУКУ в Угорщині створено ще кілька українських товариств. Серед них: Культурне товариство українців області Чонград, засноване в місті Сегед у 2014 році, яке діє в південному регіоні країни, голова – Неоніла Сечі. Товариство співпрацює з Інститутом славистики Сегедського наукового університету, Почесним консульством України м. Сегед та ін. товариствами місцевого Будинку національних меншин. Тут з 2018 року

організовано курси української мови для дорослих, а також угорської для українців. Систематично проводять виставки угорських та українських художників, поетично-музичні вечори за участю митців з України та Угорщини, концерти класичної музики. У 2015 році члени Товариства створили гурт шанувальників української народної пісні, який у 2017 році отримав назву «Вишиванки». Гурт неодноразово брав участь в урочистих заходах не лише Сегеда, а й інших міста Угорщини, а також у Львові під час Днів культури українців Угорщини (22–25 червня 2019 р.). Товариство щорічно організовує вшанування пам'яті жертв Голодомору, цикли програм «Жіноча весна», День Здоров'я, вечори Традицій і української кухні на Різдво, Великдень, Масляну, щорічну «Регіональну зустріч народних хорів», бере участь в організації виступів творчих колективів з України на Днях Сегеда. Тут читають лекції з історії української мови, літератури та культури, історії українського козацтва та українсько-угорських взаємин, готують дитячі мистецтвознавчі програми, організовують літні табори для дітей.

Товариство української сім'ї та молоді в Угорщині «Нова Хвиля» було створене влітку 2019 року (голова Ліліана Грекса) шляхом модифікації організації «Угорсько-українська асоціація партнерства». Серед її завдань підтримка українських греко-католицьких церковних проектів, шкіл, налагодження контактів між Україною та Угорщиною, допомога українцям. Ліліана Грекса нині працює над оновленням роботи Державного самоврядування українців Угорщини, обіймаючи посаду голови Комітету з питань молоді, засобів масової інформації та інформатики, а також є активним членом Фінансової комісії. Члени «Нової Хвилі» – це переважно молоді люди, котрі прагнуть застосовувати свої знання та європейський досвід задля збереження українських традицій та культури, втіленням цієї ідеї став концерт «Шпилястих Кобзарів», який організували як презентацію Товариства. У першій половині 2020 року пройшли два успішні й популярні флешмоби в центрі Будапешта – «Коляда» і «Вишиванка», а також багато інших онлайн-заходів (конкурс рецептів Великодньої паски, вікторина до Дня вишиванки, конкурс українських літніх рецептів страв). З нагоди Дня козацтва започаткували нову традицію – дарувати вишиванки дітям української громади, які народилися в поточному році.

Восени 2015 року започатковано Товариство української культури «Дніпро», голова Ірина Закар, його організували українці з Веспрему, населених пунктів біля Балатону, Айки, Будапешта. Метою Товариства стали збереження та популяризація української культури, мови, традицій серед українства Угорщини. Упродовж цих років воно втілює в життя чимало проектів. Одним з напрямків діяльності «Дніпра» є волонтерська діяль-

ність, за останні два роки чимало одягу, шкільних канцтоварів, іграшок було відправлено у так звану «Сіру зону», ТУК «Дніпро» також збирав кошти на лікування поранених у війні на сході України. Товариство популяризує українську культуру серед угорців та бере участь у мистецьких подіях за межами держави. Так, на фестивалі-конкурсі української культури в Словенії «Берегиня» за українську народну пісню «При долині куш калини» угорка Бернадет Якої отримала спеціальний диплом-відзнаку.

Українська асоціація «Єдність» була створена в лютому 2020 року і об'єднала молодих, енергійних, креативних українців Угорщини. Основними цілями асоціації є презентація та популяризація новітньої української культури (літератури, музики, театру), дитячі, підліткові та родинні культурно-освітницькі проекти, поширення українських традицій, зміцнення культурних зв'язків між Угорщиною та Україною, підтримка волонтерської діяльності. Серед членів «Єдності» представники різних професій, це менеджери, викладачі, журналісти, які успішно реалізували себе в Угорщині, але не забувають рідної мови, культури та історії. Асоціація вже встигла реалізувати кілька онлайн-проектів, одне велике свято на День українського прапора і створити книжковий клуб.

Ще один осередок – «Дім Українських Традицій» проводить різноманітну просвітницьку, культурну та консультативну діяльність, організовує виставки (художні, фото і підприємницькі), фестивалі (музичні, танцювальні, літературні, ремісничі, театральні), національні свята, зустрічі, концерти, форуми, семінари, конференції, круглі столи, благодійні аукціони, літні та зимові дитячі табори, навчальні курси з вивчення мови, літератури та історії України, гуртки для дітей та підлітків, курси з вивчення Біблії українською мовою. Дім Українських Традицій приймає участь у проекті Вишеградського фонду, який відкриває світу українських письменників, твори яких мають суспільний резонанс або є важливими у процесі розвитку української літератури. Так, Дім представив на розгляд комісії твір відомого українського письменника з Закарпаття Мирослава Дочинця «Многії літа. Благії літа». Ця книга перекладена угорською мовою.

Назвімо ще два осередки діяльності українців – «Товариство збереження української культурної спадщини Київська Русь», голова – Віктор Ручко та «Українська національна спілка», голова – Вікторія Петровська.

Територіальні осередки української меншини в Угорщині дедалі частіше беруть участь у культурно-мистецьких та фольклорних фестивалях, які організовуються місцевими муніципалітетами в період літньо-осіннього сезону. Зазвичай, подібні свята, котрі умовно можна назвати Дні села, району чи навіть міста, відбуваються з ініціативи місцевих мерів,

починаючи з початку 1990-х років. Таке свято відбулося 2003 року в II районі Будапешта, у Мілленаріш-парку, тут вже вчетверте святкували Дні району Крістінаварош. Прикметно, що цього разу разом із дев'ятьма іншими етнічними групами до свята вперше приєдналися місцеві українці, об'єднані під началом національного українського самоуправління під керівництвом голови О. Корманьош. Після вітального слова заступника мера району розпочалися виступи аматорських і професійних колективів, серед них національних меншин – греків, сербів, поляків, вірмен та інших. Та були тут і українці – солістка Ганна Ляхович виконала українські й угорські народні пісні; танцюрист Дмитро Кирейко – український гопак, інші народні танці – Христина Бакляк. Глядачі навіть підспівували артистам. Різні мови та різні танцювальні стилі представили діти. У виставковому павільйоні свої мистецькі доробки серед інших репрезентували український художник Олександр Гембік і майстриня декоративно-прикладного мистецтва Надія Музичук. Були тут представлені і малюнки дітей української Недільної школи. Охочих пригощали українськими національними стравами.

Традиційна любов українців до пісні спостерігається і серед угорського українства, українська пісня тут постає як символ нації: «Пісенна народна культура, ґрунтуючись на глибинних архетипах, продовжує традиції попередніх поколінь. Вона, використовуючи таке джерело творчої діяльності народу як пісня, виступає своєрідним транслятором, що передає національні стереотипи мислення, традиції та звичаї, й тим самим стала одним з визначальних засад етнобуття українців і фактором, що зумовлює існування національної культури в цілому. Саме в пісенній творчості втілюється світоглядні ідеї, поетичні та музичні смаки народу, його потяг до прекрасного у повсякденному бутті. Така схильність українців до творчості та необхідність пов'язувати життя з красою, втіленою в музиці, виступає як ознака високого рівня духовності» (Фурдичко 2015: 68–74). ТУКУ було створено жіночий хор «Берегиня», молодіжний танцювальний колектив «Веселка», В. Плоскіна свідчить: «Цей колектив можна назвати своєрідним посланцем української культури в Угорщині. Пластика танцю вміє переконувати не гірше сказаного слова чи намальованої картини. Видовищність народного танку жене від глядача нудьгу і упередженість, зачаровує його простотою і доступністю звичаєвих образів. Виступи «Веселки» пам'ятають у Будапешті, Варпалоті, Ваці, Мішкольці, Словаччині, Хорватії, Україні. Склад ансамблю розширюється» (Плоскіна 2006: 214–221). У Товаристві відкрився клуб української молоді, де, крім танцюристів, збираються молоді музиканти, вокалісти, студенти з України.

Отже, можна констатувати, що українська діаспора в Угорщині проводить активну культурно-просвітницьку діяльність, в якій чимале місце займає освітянський, літературний, мистецький складники, а ще народознавство та фольклорна культура, що нині виявляється у різних формах фольклоризму. Значною є роль церковних традицій. В умовах діаспори, коли мова у певному сенсі перестає бути визначальною, фольклорні форми стають одним із ключових символів ідентифікації українства, як на зовнішньому, естетичному, так і на внутрішньому, духовному рівнях. Значну роль у цьому процесі відіграють державне та місцеві осередки самоврядування, культурні товариства, часописи, телебачення, інтернет та ін., інтегровані в життя Угорщини. Велика увага приділяється вихованню молодшої генерації українців, важливим складником системи виховання є патріотизм.

Література:

- Бідзіля 2014:** Бідзіля, Ю. Журнал «Громада» (Будапешт) як популяризатор українства в Угорщині. – В: *Бідзіля Ю. Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*, 2014, Вип. 4, с. 338–349.
- Годованська 2012:** Годованська, О. Українська діаспора в Угорщині: виклики XXI ст. – В: *Народознавчі зошити*, 2012, № 6 (108), с. 1132–1138.
- Гелнер 2003:** Гелнер, Е. Нації та націоналізм. Націоналізм / пер. з англ. Київ: Таксон, 2003, 300 с.
- Деак 2020:** Деак, І. В Угорщині вийшов третій номер часопису «Український вісник». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <<https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/2666048-v-ugorsini-vijsov-tretij-nomer-casopisu-ukrainskij-visnik.html>> (відвідано 20.05.2020).
- Землюк 2007:** Землюк, В. Етнопсихологічні й етнополітичні особливості ідентичності українців. – В: *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*, 2007, Вип. 34, с. 93–110.
- Плоскіна 2006:** Плоскіна, В. Енергія дії. – В: *Всесвіт*, 2006, № 9–10, с. 214–221.
- Плоскіна 2013:** Плоскіна, В. Український діаспорний рух в Угорщині. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <<http://www.ukrainia.org/ugrainia/ugorshina/articles/1911.html>> (відвідано 21.03.2016).
- Розумний 2007:** Розумний, М. Фактори сучасної національної самоідентифікації українців. – В: *Політичний менеджмент*, 2007, № 1, с. 93–99.
- Снігірьова 2018:** Снігірьова, Л. Фольклор у формуванні національної ідентичності. – *Science and Education a New Dimension. Philology*, VI (43), Issue: 150, 2018, p. 53–55.
- Фурдичко 2015:** Фурдичко, А. Пісенна народна культура як засіб збереження національної ідентичності. – В: *Культура і мистецтво у сучасному світі*, 2015, Вип. 16, с. 68–74.
- Хортяні 2004:** Хортяні, Я. Прихована правда (Az elrejtett igazság): статті, матеріали, документи Будапешт, 2004.

- Barna 2006:** Barna, G. Népi kultúra – nemzeti kultúra – nemzeti identitás. A népi kultúra szerepe a nemzeti kultúra és a magyar identitás megszerkesztésében. – In: *Kultúra és identitás A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus plenáris előadásai*. Debrecen, 2006. augusztus 22–26. Budapest, 2011. p. 61–87.
- Hobsbawm 1992:** Hobsbawm, E.; Terence Ranger. *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- Kincses 2011:** Ukrán állampolgárok Magyarországon / szerk. Kincses Á. Budapest, 2011, 239 p.
- Niedermüller 2002:** Niedermüller, P. Der Mythos der Nationalkultur: die symbolischen Dimensionen des Nationalen. – In: *A nemzet antropológiája*. (Hofer Tamás köszöntése). Budapest, 2002, p. 9–28.
- Simon, Csecserics 1998:** A magyarországi ukránok / Simon M., Csecserits B., Jahl K. stb. Budapest, 1998.
- Tóth, Vékás 2013:** Tóth, Á., J. Vékás. A magyarországi nemzetiségek létszámváltozása 2001 és 2011 között. – *Statisztikai Szemle*, 2013, 91, évf. 12, p. 256–1267.

Інформація про автора:

Леся Георгіївна Мушкетик – провідна наукова співробітниця Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України.

Email: mushketik@ukr.net

ШЛЯХ УКРАЇНОЮ – З СЕРІЇ UCRAINIANA CROATICA ХОРВАТСЬКОЇ УКРАЇНІСТИКИ⁸

Ана Дуганджич, Йосіп Ралашич

Abstract: This article presents a part of the *Ucrainiana Croatica* series, which represents a kind of a Journey through Ukraine. The task of this series, according to its founder Yevgen Pashchenko, is – through translations of scientific and literary texts, as well as author books – to bring Ukrainian topics closer to the Croatian audience and to outline the possibility of comparative research of Ukrainian and Croatian spaces.

Keywords: Ukrainian studies, *Ucrainiana Croatica*, Ukrainian-Croatian relations.

Кафедра української мови і літератури на Філософському факультеті Загребського університету сьогодні є головним осередком наукової думки про Україну у Хорватії. Її студенти і викладачі разом працюють над висвітленням українського питання і наближенням інформації про Україну хорватським читачам та пробудженням наукового інтересу до українсько-хорватських історичних, культурних і літературних зв'язків.

Історичний розвиток України цікавить хорватську науку через низку актуальних проблем – від етногенетичних процесів до сучасних соціальних, етнополітичних та інших паралелей. З метою представлення різних аспектів порівняльних досліджень у 2008 році було розпочато проект, ініціатором якого став його автор і упорядник, професор кафедри української мови та літератури Загребського університету, доктор філологічних наук Євген Пащенко, як своєрідний «шлях Україною». Проект задумано з метою презентації українських регіонів і актуальних в сучасній науці дослідницьких питань через переклад хорватською мовою текстів авторів і науковців з України, а також і з інших країн, на хорватську. Над перекладами наукових робіт працюють переважно студенти, які вивчають українську мову і літературу на нашій кафедрі. Детальніше розглянемо окремі

⁸ http://doi.org/10.26615/issn.1314-572X.2021_004

книжки з цієї серії, в яких зображені українські регіони методом уявного «шляху Україною», чия мета – охопити цікаві джерела і познайомити хорватську науку з дослідницьким потенціалом хорватсько-українських зв'язків.

У бібліотеці дотепер видано 23 книги, у яких, крім ознайомлення хорватського читача з українським простором, подані переклади вибраних літературних творів та представлені видатні особистості, важливі для встановлення українсько-хорватських культурних зв'язків. Також запропонований теоретичний фундамент для вивчення вищезгаданих зв'язків.

Перша книга, з якої бібліотеку було розпочато, присвячена 75-й річниці трагічної події в історії України – винищенню селянства шляхом цілеспрямованого організованого голоду в чорноземом найбагатшій країні світу, відомої як Голодомор. У книзі представлені переклади на хорватську мову фрагментів праць і виступів науковців, письменників, політиків, журналістів, а також усних свідчень не лише з України, а й з інших країн, які масштабами жертв показують безпрецедентний злочин знищення селянства, що призвело до великих людських втрат по всій Україні і мало великий вплив на культуру народу (див.: Раšcenko, 2007). Ця книга продемонструвала методологічний підхід, яким через переклади наукових та популярних статей робиться спроба представити український простір хорватському науковому загалу та широкій громадськості.

У наступних виданнях бібліотеки *Ucrainiana Croatica* окреслене широке коло тем з української культури, історії та літератури.

Подорож Україною реалізується в географічному порядку уявною подорожжю, де перша книга – *Zakarpatska Ukrajina*, підзаголовок якої – *Історія – Традиція – Ідентичність* – розповідає про зміст, у якому широко представлений багатий етнологічний корпус – переклади праць видатних українських науковців. Через п'ять розділів: *Ім'я, простір, традиція; З історії: Карпатська Україна; Ідентичність; Мова; Від Закарпаття до Дунайського регіону* надано розгорнутий і детальний огляд регіону, з яким пов'язаний і хорватський простір. У книзі також висвітлюється питання так званого політичного русинізму. У текстах українських та інших науковців пояснюється походження назв «русин», «Русь», «руський» та їх історико-етнічна приналежність до населення середньовічної Київської держави. Подано культуру Закарпаття, зображено міграційні процеси місцевого населення з середини XVIII століття та їх перебування в межах Австро-Угорської монархії, зокрема в Хорватії.

У цій книзі вперше представлено ставлення української науки до політичного маніпулювання іменем «русин» («українець»), а також показано низку періодів етнічної інтеграції вихідців із Закарпатської України в

Хорватії. Ця книга викликала великий інтерес до роботи хорватської україністики, який підтверджується перевиданням книги у 2017 р. за підтримки русинів у Воєводині (*Zakarpats'ka Ukrajinā* 2013).

Наступна книга продовжує шлях, знайомлячи хорватського читача з традиційною культурою Українських Карпат. Перекладені тексти належать видатним українським етнологам, археологам, антропологам та іншим науковцям. Ці тексти дають чудове уявлення про багаті традиції регіону. Опубліковані статті є важливим джерелом для хорватських дослідників традиційної культури як матеріал для порівняльного аналізу.

Особливо підкреслюється контактна функція прикарпатських теренів, які були задіяні в етногенетичних процесах різних етносів, серед яких згадуються і літописні білі хорвати. Сучасна українська наука пов'язує їх розташування з прикарпатськими теренами та Карпатами. Проте проблема визначення цього племінного контингенту, місцезнаходження й ареал поширення, залучення до етногенетичного процесу хорватів у Хорватії досі залишається відкритою в науці, перебуваючи на рівні гіпотез. Тому ця книга являє собою багатий потенціал для хорватських вчених для подальших досліджень цього українського регіону.

Спуск із Карпат веде до Галичини, якій присвячені наступні книги серії (*Ukrajinska Galicija* і *Prikarpatska Galicija*), що знайомлять читача з цим регіоном, насамперед з його центром, містом Львів, а потім і містом Івано-Франківськ. Перекладені твори дають хорватському читачеві уявлення про те, з яким краєм пов'язана творчість класика хорватської літератури Мирослава Крлежи в роки Першої світової війни, що підтверджують знайдені там кладовища загиблих воїнів з Хорватії (див.: Раšcenko 2016).

Галичина, регіон України, який історично та культурно має багато точок дотику з Хорватією, досі є невідомою у хорватській критичній свідомості. Хоча цей термін існує у хорватській мові, він недостатньо конкретизований, зміст інформації, що його наповнює, часто неповний і під впливом різних ідеологічних та політичних моделей. Єдиний вірний спосіб підійти до цієї проблеми – системно пояснити, що таке Галичина, що несе цей термін у підтексті і спробувати пробудити науковий інтерес і роздуми про Україну у хорватського читача, а також пробудити наукові взаємини між Україною та Хорватією у висвітленні загальних тем.

Одна з цілей бібліотеки *Ucrainiana Croatica* є якраз демістифікація, з'ясування історично-культурного контексту згаданих українських регіонів, зокрема Галичини, через тематичні блоки, пов'язані з історією, культурою, церквою, міграційними рухами, археологією, етнологією. Метою такого – міждисциплінарного – підходу до теми є насамперед з'ясування всіх сумнівних точок, пов'язаних з певним регіоном, і поштовх до пробу-

дження наукового інтересу, спрямування хорватської критичної думки на плідний ґрунт української теми. Галичина (але й інші представлені регіони), хоча і відома хорватській свідомості з творів Крлежи, залишається і до сьогодні майже незрозумілою. Як зона конфлікту під час світових воєн, родюча галицька земля, серед іншого, була просякнута і хорватською кров'ю. Саме область Галичини породила багато різних, часто суперечливих ідей, як про поділ, так і про об'єднання. Цей регіон, який приховує багато фактів про історичний зв'язок України та Хорватії, глибоко вкорінений в уяві європейських культур і літератур, але оповитий густим туманом різних уявлень, закликає хорватських дослідників ближче його пізнати.

Ukrajinska Galicija була задумана як колективна монографія, яка прагне прояснити створений навколо поняття Українська Галичина інформаційний лабіринт, наблизити його до хорватської наукової аудиторії та конкретизувати. Виконуючи своє завдання, збірник охоплює великий часовий проміжок, починаючи від Середньовіччя, тобто від утворення Галицько-Волинської держави в XII ст., прослідковуючи розвиток цієї території та вміщаючи її в політично-культурний контекст сьогодення.

Конкретизуючи основні поняття, пов'язані з тим регіоном, укладач пропонує читачеві можливість розглянути і збагнути розвиток, актуальність тем, культурні, літературні та інші зв'язки між Україною та Хорватією. Книга є винятковим джерелом для ознайомлення з неосяжними просторами України та Галичини. Крім наукової, збірник охоплює і загальну інформацію, що робить його цікавим і ширшому колу читачів.

Наступна книга бібліотеки *Ucrainiana Croatica* під назвою *Prikarpataska Galicija* продовжує презентацію українських регіонів і показує Прикарпаття, тобто регіон, пов'язаний з містом Івано-Франківськом, колишнім Станіславом. Серед іншого, це видання цікаве тим, що дає можливість познайомитися з територією, на якій воювали і хорватські воїни під час Першої світової війни.

У пізніше виданій авторській книзі Євгена Пащенко, *Tragom hrvatskih domobrana. Istočno bojište 1914.–1918.*, детальніше оброблена проблематика хорватських воїнів на східному фронті під час Першої світової війни. Автор показав пам'ятники і історичні документи, які свідчать про присутність хорватів на галицькому фронті.

У вищезгаданій книзі *Prikarpataska Galicija* в контексті ознайомлення хорватської науки з українським простором особливо цікавим для етнологів може бути розділ, що показує етнічну різноманітність регіону з викладом народної традиції. Значна частина книги присвячена видатному представнику українського літературного експресіонізму Василю Сте-

фанику, який стилістично, тематично та ідейно близький до хорватського експресіонізму, що дає можливість та підкреслює необхідність компаративних досліджень. Звертається увага і на модерністські тенденції в українській літературі, які слід простежити в порівнянні з модерном у Хорватії.

П'ятнадцята книга бібліотеки *Ucrainiana Croatica* має на меті показати та розкрити хорватському читачеві дослідницький потенціал Буковини. Цей регіон особливо цікавий для хорватського культурного простору через те, що з кінця XVIII століття вона була частиною Австро-Угорщини, як і Хорватія. Буковина характеризується розмаїтим етнічним складом, і цей регіон як доречний для порівняльних досліджень виділив свого часу сам академік Александар Флакер. У цій книзі, яка, як і решта видання серії «Шлях Україною» бібліотеки *Ucrainiana Croatica*, має за мету окреслити основні характеристики цього регіону та відкрити простір для майбутніх досліджень, представлена багата історія, географія, традиція та література цього краю. Збірник починається зі вступу та огляду історичного, демографічного та етнографічного контексту цього регіону, продовжується презентацією Хотинської битви, яка надихнула Івана Гундулича при написанні епічної поеми *Осман*, та знайомить нас з головними місцями багатой літературної традиції Буковини.

Події 2014-ого року та гібридна війна на сході України зосередили увагу всієї Європи, а відтак і бібліотеки *Ucrainiana Croatica*, на сході України, включаючи регіон, відомий як Донбас. Цей простір полеміки між Росією та Україною, представлений в однойменному збірнику з 2019-ого року (*Donbas*). Важливість цієї книги для хорватського читача полягає в тому, що збірник надає можливість зрозуміти контекст, в якому розвивався цей регіон протягом історії. Від найдавніших часів і до сьогодні викладено український погляд на суспільно-політичну ситуацію в цьому регіоні, а через добірку перекладів праць українських та інших науковців пропонується необхідна інформація для розуміння сучасних подій на сході України.

Шлях Україною продовжує книга *Krim kroz povijest*, в якій подано стислий історичний огляд цього регіону, який нещодавніми подіями потрапив у центр уваги європейської та хорватської громадськості, що робить її надзвичайно актуальною. У текстах, перекладених у цьому збірнику, викладено бурхливу історію цього краю. Це центр переплетення багатьох етносів, традицій і культур та конфлікту різних сил і політичних інтересів, що підтверджується сучасними подіями в цьому регіоні. Представлено також роботи, які розглядають й аналізують етногенетичні процеси хорватів у контексті цього українського регіону.

Особливим доповненням до «Шляху Україною» є аудіокнига *Ukrajina – glazbeno putovanje*, яка окрім показу географічної різноманітності української музики, пропонує і діахронічний підхід та показує розвиток української музики від народної традиції до сучасної популярної музики. Автор Кшиштоф Верніцкі в аудіо-книзі запропонував огляд української музичної традиції, а в хорватському перекладі – це цікаве джерело, повне музичних цитат, які мають на меті наблизити звуки України до слухача.

Остання книга, видана наразі в бібліотеці *Ucrainiana Croatica*, – збірник, присвячений життю та творчості письменниці Лесі Українки (2021). Цей збірник є початком нової серії бібліотеки, в якій хорватському читачеві будуть представлені видатні постаті українського письменства.

На жаль, невдовзі після виходу збірника *Lesja Ukrajinka* раптово пішов від нас ідейний автор і редактор більшості книг з бібліотеки⁹, професор Євген Пащенко. Євген Пащенко був надзвичайно продуктивним ученим невтомного духу, просвітником, активним і невпинним популяризатором ідеї хорватсько-українського співництва. З його ім'ям пов'язана неймовірно плідна наукова діяльність, сотні опублікованих статей і десятки книг і монографій.

Бібліотека *Ucrainiana Croatica*, яку він започаткував, є результатом великої праці та виняткових зусиль студентів та викладачів Загребської україністики. 23 книги бібліотеки *Ucrainiana Croatica* представляють значний внесок у славістику, розкриваючи хорватським науковим колам та зацікавленій громадськості невідомий дослідницький потенціал українського простору.

Видані книги чудово виконують своє завдання і заслуговують на увагу кожного читача, у якого неодмінно пробудять усвідомлення існування близької України, розвіють весь інформаційний туман, огорнутий навколо цього поняття у хорватській свідомості, на слух дуже близького, але змістовно – аж до виходу цих збірників – часто дуже невизначеного.

Важливість представлених збірників, а також усієї серії *Ucrainiana Croatica* є неоціненною для формування хорватської думки про Україну, а залученням студентів у процес створення наукових рядків про Україну, кафедра української мови та літератури Загребського університету стає місцем інтелектуального зростання та відправною точкою висвітлення української проблематики у Хорватії.

⁹ У деяких виданнях співредактором була д-р Тетяна Фудерер.

ДОДАТОК I (БИБЛИОТЕКА *UCRAINIANA CROATICA*)

1. Genocidni zločin totalitarnog režima u Ukrajini. 1932–1933. Голодомор / Gladomor. Uredio: dr. Jevgenij Paščenko. Zagreb, 2008.

2. o. Ivan Barščevski, Olja Barščevski, Željko Peh. Jubilej 100. godišnjice osnivanja grkokatoličkih župa Sibinj, Gornji Andrijevci, Slavonski Brod. 1908–2008. Sibinj–Slavonski Brod, 2009.

3. Jevgenij Paščenko. Ukrajinsko-hrvatske književne poredbe. Split: Književni krug, 2010.

4. Jevgenij Paščenko. Slavist i imperiji. Vatroslav Jagić između Galicije, Malorusije i Ukrajine. Zagreb, 2010.

5. Jevgenij Paščenko. Od Kijeva do Poljica. Tragom prastarih migracija. Zagreb, 2010.

6. Hrvatska ševčenkiana. Priredio Jevgenij Paščenko. Zagreb, 2011.

7. Bogdan Igor Antonyč. Most iznad vremena. Pjesme. Prejev s ukrajinskoga Dubravka Dorotić Sesar. Ur. Jevgenij Paščenko i dr. Zagreb, 2011.

8. Marija Matios. Slatka Darica. Drama u tri života. S ukrajinskoga prevela Dijana Dill. Zagreb, 2011.

9. Volodymyr Galyk. Ivan Franko i hrvatska kulturna baština. Zagreb, 2012.

10. Zakarpats'ka Ukrajina: povijest – tradicija – identitet. Zbornik radova (prijevod s ukrajinskoga). Priredio Jevgenij Paščenko. Zagreb, 2013. Drugo, ponovljeno izdanje: Zakarpats'ka Ukrajina: povijest – tradicija – identitet. Zbornik radova (prijevod s ukrajinskoga). Priredio Jevgenij Paščenko. Novi Sad, 2017.

11. Ukrajinski Karpati. Etnogeneza-arheologija-etnologija. Zbornik radova (prijevod s ukrajinskoga). Priredio Jevgenij Paščenko. Zagreb, 2014.

12. Ukrajinska Galicija (prijevodi s ukrajinskoga). Uredio Jevgenij Paščenko. Zagreb, 2015.

13. Roman Lubkivs'kyj. Zemlja preobražaja. Izbor Josip Ralašić. Preveli s ukrajinskoga Josip Ralašić, Zrinka Suk, Iva Dejanović, Kristina Barać. Ilustracije Nada Žiljak. Zagreb, 2015.

14. Prikarpataska Galicija (prijevodi s ukrajinskoga). Priredili Jevgenij Paščenko i Tetyana Fuderer. Zagreb, 2017.

15. Bukovina. Буковина (prijevodi s ukrajinskoga). Priredili Jevgenij Paščenko i Tetyana Fuderer. Zagreb: Katedra za ukrajinski jezik i književnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2017.

16. Mykola Kuĝutjak. Kamena svetišta ukrajinskih Karpata (prijevodi s ukrajinskoga). Priredili Jevgenij Paščenko i Tetyana Fuderer. Zagreb: Katedra za ukrajinski jezik i književnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb, 2018.

17. Українське село на Східному фронті 1914-18. у фотографіях хорватських військових. Публікація, у порядкуванні проф. Євгена Пашченка. *Ukrajinsko selo na Istočnom bojištu na fotografijama hrvatskih vojnika*. Publikacija, priređivanje prof. Jevgenija Paščenko. Zagreb – Львів, 2018.

18. Jevgenij Paščenko. *Tragom hrvatskih domobrana. Istočno bojište 1914. – 1918*. Zagreb, 2018.

19. Kšištof Vjernicki. *Ukrajina. Glazbeno putovanje. Tekst čita Jevgenij Paščenko*. Zagreb – Ljviv, 2019.

20. *Istočna Ukrajina. Donbas (prijevodi s ukrajinskoga)*. Priredio Jevgenij Paščenko. Knjižnica Ucrainiana Croatica, knjiga 20. Zagreb: Katedra za ukrajinski jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Udruga Hrvatsko – ukrajinska suradnja, 2019.

21. *Krim. Крим. Kroz povijest (prijevodi s ukrajinskoga)*. Priredio Jevgenij Paščenko. Zagreb: Katedra za ukrajinski jezik i književnost, Udruga hrvatsko-ukrajinska suradnja (HORUS), 2020.

22. *Ukrajinska grkokatolička crkva. Na počecima europske kršćanske unije (prijevodi s ukrajinskog)*. Priredio Jevgenij Paščenko. Zagreb: Katedra za ukrajinski jezik i književnost. Udruga hrvatsko-ukrajinska suradnja (HORUS). 2020.

23. *Lesja Ukrajinka i kultura ukrajinske moderne. Prigodom 150. godišnjice rođenja Lesje Ukrajinke (prijevodi s ukrajinskoga)*. Priredili Jevgenij Paščenko i Tetyana Fuderer. Zagreb: Katedra za ukrajinski jezik i književnost. Udruga hrvatsko-ukrajinska suradnja (HORUS). 2020.

Література:

Bukovina. Буковина 2017: Bukovina. Буковина (prijevodi s ukrajinskoga). – Paščenko, Jevgenij i Fuderer, Tetyana (ur.). – Zagreb: Katedra za ukrajinski jezik i književnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2017.

Gladomor 2008: Genocidni zločin totalitarnog režima u Ukrajini 1932-1933. Голодомор /Gladomor – Paščenko, Jevgenij (ur.). – Zagreb: Udruga Hrvatsko-ukrajinska suradnja (HORUS), 2008.

Istočna Ukrajina 2019: Istočna Ukrajina. Donbas (prijevodi s ukrajinskoga). – Paščenko, Jevgenij (ur.). – Zagreb: Katedra za ukrajinski jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 2019.

Krim 2020: Крим. Крим. Kroz povijest (prijevodi s ukrajinskoga). – Paščenko, Jevgenij (ur.). – Zagreb: Katedra za ukrajinski jezik i književnost, 2020.

Paščenko 2007: Paščenko, J. Folklor i politika: Iz ukrajinskog povijesnog gledišta. – Narodna umjetnost. Hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku. Zagreb, 2007, 44/2, str. 207–229.

Paščenko 2016: Paščenko, J. Hrvatski grobovi 1914-1918. Karpati, Galicija, Bukovina. – Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2016.

- Prikarpatska Galicija 2017:** Prikarpatska Galicija (prijevodi s ukrajinskoga). – Paščenko, Jevgenij i Fuderer, Tetyana (ur.). – Zagreb: Katedra za ukrajinski jezik i književnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2017.
- Ukrajinska Galicija 2015:** Ukrajinska Galicija (prijevodi s ukrajinskoga). – Paščenko, Jevgenij (ur.). – Zagreb: Katedra za ukrajinski jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 2015.
- Ukrajinski Karpati 2014:** Ukrajinski Karpati. Etnogeneza-arheologija-etnologija (prijevodi s ukrajinskoga). – Paščenko, Jevgenij (ur.). – Zagreb: Katedra za ukrajinski jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 2014.
- Zakarpats'ka Ukrajina 2013:** Zakarpats'ka Ukrajina: povijest– tradicija – identitet. Zbornik radova (prijevodi s ukrajinskoga). – Paščenko, Jevgenij (ur.). – Zagreb: Udruga Hrvatsko-ukrajinska suradnja (HORUS), 2013.

Інформація про авторів:

Ана Дуганджич – Загребський університет, Філософський факультет, Кафедра української мови та літератури, доктор філологічних наук, старший викладач.

Email: adugandzic@ffzg.hr

Йосіп Ралашич – Загребський університет, Філософський факультет, Кафедра української мови та літератури, асистент.

Email: jralasic@ffzg.hr

ФОЛКЛОР. АНТРОПОЛОГИЯ. ИСТОРИЯ

ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ БОЛГАРІЇ НА ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ¹⁰

Ірина Огієнко

Abstract: The article is devoted to the study of preserving the national identity of the Ukrainian community in Bulgaria. It describes how Ukrainians living in Bulgaria preserve their own national identity by integrating into the Bulgarian social and cultural space.

Keywords: Ukrainian community of Bulgaria, identity.

Українці почали приїздити на тимчасове чи постійне проживання до Болгарії ще з початку XIX ст. і продовжують це робити й до сьогодні. Дослідники виокремлюють чотири еміграційні хвилі, які вплинули на формування української діаспори; під ці чотири хвилі підпадає також переселення українців в Болгарію: остання чверть XIX ст. до початку Першої світової війни (1914 р.), період між двома світовими війнами (1914 – 1939 рр.), після Другої світової війни (1945 р.), кінець XX ст. (Якімова 2011). Зараз виїзд українців на проживання в Болгарію продовжується. За даними останнього перепису населення, що проводився в 2011 році, у Болгарії

¹⁰ http://doi.org/10.26615/issn.1314-572X.2021_005

зареєстровано 1,79 тис. українців, за неофіційними даними їх значно більше – 5 – 6 тисяч.

В рамках спільного українсько-болгарського проекту «Конструювання ідентичності в контексті пан'європейської мобільності» науковці з Інституту мистецтвознавства, фольклористики і етнології імені М. Т. Рильського НАН України провели анкетування серед українців, що живуть в Болгарії, а також записали низку інтерв'ю. Анкетування проводилося в декілька етапів і різними способами: частково тоді, коли співробітники ІМФЕ їздили у відрядження в Софію в грудні 2015 р., в квітні 2016 р. і в травні 2016 р., частково через інтернет завдяки поширенню анкет у фейсбуці у групах, які стосуються українців у Болгарії. У ході нашого дослідження заповнили і повернули анкету 52 особи, а також 8 осіб погодилося на усну розмову¹¹. Респондентами стали представники різних статеві-вікових груп, що переселилися в Болгарію з різних регіонів України і зараз, за поодинокими винятками, мешкають у столиці Болгарії Софії. За матеріалами опитувань і інтерв'ю написано пропонуване дослідження. Вік учасників, що взяли участь в опитуванні, становив від 20 до 79 років. Що стосується гендерного співвідношення серед респондентів, то 82% з опитаних – жінки, 18% – чоловіки.

У Болгарії проживають українці з різних регіонів України, зокрема з Києва, м. Фастів Київської області, смт Вишнівець Тернопільської області, Львова, с. Велика Вільшаниця Золочівського району Львівської області, Полтави, м. Горішні Плавні (до 2016 р. м. Комсомольськ) Полтавської області, Дніпра, Харкова, Одеси, Херсону, м. Знам'янка Кіровоградської області, Луганська, м. Северодонецька Луганської області, Донецька, Маріуполя, Запоріжжя, Кривого Рогу, смт Акимівка Запорізької області, Севастополя зараз окупованої Автономної Республіки Крим. Дехто не вказував населеного пункту, з якого родом, а тільки область, наприклад, Київську, Львівську, Кіровоградську, Полтавську, Луганську, Чернігівську, або область і район – Львівська область, Сколівський район; Львівська область, Бузький район. Дехто на це питання писав, що з України чи з Західної України, інші зазначали, що з Болгарії, з Софії, дехто (2% опитаних) пропускав відповідь на це запитання.

Аналізуючи відповідь на запитання «Ким Ви себе самоідентифікуєте: я українець, болгарин, слов'янин, європеєць та ін.», ми побачили, що більшість респондентів однозначно вважають себе українцями/українками. В усних інтерв'ю можна було натрапити на такі відповіді: «Звичайно, укра-

¹¹ Примітка. Всі цитати, подані у статті, взято з інтерв'ю, записаних в травні 2016 р.

інка. Однозначно» (СО); «Я завжди себе вважала українкою. Це було всі роки, поки тут жила, ніколи від цього не відмовлялась» (ДВ); «Ким я ще себе можу самоідентифікувати» (СО2). Незважаючи на те, що частина українців, які живуть у Болгарії давно, мають болгарський паспорт, вони все одно ідентифікують себе як українці: «...я себе вважаю українкою, але в мене паспорт болгарський» (ДВ). Були випадки, коли респонденти відповідали «одеситка», «донеччанка». Траплялися випадки, коли писали «європеєць/європейка», «українець-європеєць», «українка-європейка», «слов'янин», «українець-слов'янин-європеєць», «мешканець світу». Де-хто визначав себе болгаркою, болгаркою-європейкою, болгариним-європейцем. Так, наприклад, одна з респонденток, що 34 роки мешкає в Софії, говорить, що сприймає себе «...гражданином мира, потому что уже много чего изменилось...» (МЗ), а далі продовжує: «Я уже скорее болгарка, чем украинка» (МЗ). 4% опитаних пропустили відповідь на це запитання.

Наступним питанням було: «Якою мовою спілкуєтеся вдома, на роботі, з друзями?». В результаті опитування з'ясувалося, що вдома говорять українською, російською і болгарською 6% опитаних, болгарською і українською – 10%, болгарською і російською – 14%, українською і російською – 10%, тільки українською – 18%, лише болгарською – 14%, тільки російською – 26%, англійською – 2%. Є випадки, коли різні мови використовують для спілкування з різними членами родини. Наприклад, українська – з батьками, болгарська і російська – з чоловіком чи болгарська – з чоловіком, російська – з дітьми. Так, під час інтерв'ю можна було почути такі відповіді: «З українцями – українською, з болгарами – болгарською. З чоловіком, так як він знає (він не знає української), але російську, ми з ним спілкуємося російською і болгарською. Але українську він розуміє» (ЯА). «Я за роки вивчила болгарську і тому з болгарами спілкуюся болгарською. Але є болгар, які знають російську, ...з ними я спілкуюся російською. А чоловік мій вже знає українську, дочка теж знає українську. Тому говорю з ними українською. Чоловік говорить до мене болгарською, я йому відповідаю українською, тому дитина чітко розрізняє ці дві мови і не змішує» (ДО). У змішаних шлюбах, зазвичай і чоловік/дружина, і діти вивчають українську мову і можуть нею говорити або принаймі розуміють.

53% респондентів відповіли, що на роботі послуговуються болгарською мовою, 20% – болгарською і російською, 8% – російською, 5% – українською, 5% – українською і болгарською, 5% – українською і російською, 2% – англійською, 2% – болгарською, турецькою, російською, англійською, німецькою. При спілкуванні з друзями серед опитаних перевага надається болгарській мові (21%), за нею йде російська і болгарська (19%), болгарська і українська (17%), українська, болгарська, російська

(11%), російська і українська (13%), російська (13%), українська, болгарська, російська, англійська (2%), російська, болгарська, турецька, українська, англійська, німецька (2%). Відповідь «залежить» без конкретизації мов дало 2%. Був випадок, коли респондентка зазначила, що користується болгарською мовою і вдома, і на роботі, і з друзями, навіть з українцями: *«Дома говорю на болгарском, на работе на болгарском, с друзьями на болгарском, даже с русскими, украинцами на болгарском»* (МЗ).

Траплялися випадки, коли, заповнюючи анкети українською чи російською мовою, інформанти вставляли болгарські слова (наприклад, *«мешкаю в Болгарії 1,5 години»* [година – болг. рік. Прим. автора], *«коли збираємось със семейство»*, *«Ошав повинен бути обов'язково»*), використовували спосіб творення слів, властивий болгарській мові («українці по-щірі») або брали за основу болгарське слово і утворювали ступені порівняння за правилами української мови (*«болгари набагато спокійніше і бавніше живуть»*, *«болгари... більш діректніші»*), використовували прийменники болгарської мови (*«слідкую за подіями через інтернет і чрез друзіє»*). В інтерв'ю на мої запитання українською мовою відповідали болгарською: *«А щось читаєте українською?»* – *«Не, откогато дойдох тук. Започнах да влизам в средата и да чета на български. С децата всичко четох на български»*. *«А діти знають українську, російську?»* – *«Разбират всичко. Те бяха с мене и в Украйна по-рано»* (МЗ).

Незалежно від того, якою мовою опитані спілкуються вдома, на роботі, з друзями, усі, хто не пропустив питання «Чи хотіли б Ви, щоб Ваші діти (онуки) вивчали українську мову?», відповіли ствердно, подеколи й підсилюючи свою відповідь словами «однозначно», «звичайно», «дуже б хотілось», «дуже хочу», «не просто хочу, а й сама навчаю». Так, респонденти розповідали: *«Да, конечно. Это расширяет кругозор. Сейчас вот дочку вожу в украинскую воскресную школу»* (ВД). *«Вони вже й так знають. І хочу, щоб були горді, що знають»* (ДО). *«Не тільки хотіла б, моя донька закінчила університет Святого Климента Охридського, ...українську філологію. З 2008 року до 1 квітня була перекладачкою в посольстві українському»* (СІ). *«Я – українка, а тому зі своєю дитиною розмовляю ЛИШЕ українською мовою. Незалежно від того, у якій країні ми мешкаємо»* (Anna Bagriana, <https://www.facebook.com/anna.bagriana?fref=nf&pnref=story>, 8 листопада 2016 (допис у фейсбуці)).

Даючи відповідь на запитання «Чи відносите Ви себе до якоїсь конфесії? Православний, католик, протестант, мусульманин, ін.; атеїст», 60% респондентів відповіли, що вважають себе православними, 16% – атеїстами, 6% виявилися греко-католиками, і по одній відповіді було «християнин», «католик», «агностик», «ні», «вірю в Бога», «я не заперечую Бога»,

«ні, маю власне (позаконфесійне) уявлення про Бога». Української церкви в Софії та й у всій Болгарії немає, тож українська спільнота ходить в ті церкви, у які хочеться чи в які зручно. Останні роки українська спільнота замовляє панахиду за загиблими на Майдані і за жертвами Голодомору в церкві Света Неделя, тож можна припустити, що багато хто з українців, що живуть в Софії, відвідують цю церкву. Так, Антоніна Якімова розповідає: *«Ну, в принципі, родина моя православна, так що я вважаю, що я православна... Української церкви нема однозначно. В основному українці ходять по місцю проживання, де живуть... і вони так і називають „квартальна церква“... Наприклад, там, де ми вчора на зупинці були, то там поряд є церква. Ми з чоловіком туди ходим. Тому що це в нашому районі. Але протягом останніх років, наприклад, українська громада замовляє службу по жертвах голодомору у церкві Свята Неделя»* (ЯА). Для іншої респондентки, яка зараховує себе до греко-католицької конфесії і яка регулярно ходила до церкви вдома і тривалий час співала в церковному хорі, немає значення, яку церкву відвідувати в Болгарії: *«Взагалі-то я уніатка, греко-католичка, як в Україні говорять. Відношу себе до цієї конфесії. В Україні ходжу в греко-католицьку церкву... В Болгарії – немає значення. Ходжу і в римо-католицьку, і в греко-католицьку, і в православну. Не прив'язана до однієї церкви чи однієї конфесії»* (СО).

Що стосується питання «Які свята відзначаєте у родинному колі?», то у більшості анкет (95%) було вказано, що відзначають і українські, і болгарські свята. У 86% заповнених анкет обов'язково було згадано два свята – Різдво і Великдень. 68% інформантів вказали Новий рік, Старий Новий рік згадали 18%, Водохреще – 28%. Часто (62%) люди вказували, що відзначають дні народження. Про відзначення Дня незалежності України йдеться у 35% анкет, Дня Конституції – у 6%, Святого Миколая – у 12%, Трійці або Зелених свят – у 14%, 1 травня – 6%, 8 березня – 8%, день народження Степана Бандери – 2%. З болгарських свят були згадані День болгарської армії (6 травня) і Нікулден (6 грудня) відповідно по 8% і 6%. Були ще відповіді «всі, що є» (5%), родинні свята (10%), релігійні – «П'ятидесятниця, Вознесеніє, Богородиця, Успеніє Богородичне, Рожденіє Богородичне...» (СІ) – (5%), християнські (2%), православні свята (5%), традиційні для регіону, в якому мешкали (2%), європейські (2%) – без конкретизації, які саме. 2% відповіло, що не відзначають ніяких, бо живуть самі.

Календарний рік більшості українців, що мешкають у Болгарії, починається і закінчується з Різдва, яке святкують і 7 січня, як в Україні, і 25 грудня, як в Болгарії. Про це повідомили всі респонденти в усному інтерв'ю: *«Рождество, да, 2 раза празнуем: и по болгарскому и по украинскому»*

(ВД). «Різдво – і 7 січня, і 25 грудня...25-го грудня треба готуватись, значить, бо чоловік – болгарин, друзі – болгаря, так, вони запрошують в гості і треба ж і собі їх прийняти, так, плюс родичі чоловіка іноді можуть заїхати» (ЯА). Різдво для українців, що живуть в Болгарії, є родинним святом, під час якого прийнято збиратися усією сім'єю. «Різдво ми зустрічаємо 2 рази: 25-го і 7-го. Всегди ми собираємося на ці свята» (С1). Також на Різдво українська спільнота вже багато років поспіль збирається у приміщенні Посольства і відзначає Різдво разом. «Зараз [святкуємо] 2 рази, виходить, бо 7-го завжди посольство збирає, і тому ми туди хто що може готує. Вони дають нам приміщення, бо в нас нема тут приміщення, ми там приносимо хто що може, співаємо пісень, розмовляємо, спілкуємося» (ДВ). В. Драгулева, що мешкає в Болгарії з 1958 року, пригадала, що раніше, десь до кінця 60-х рр. ХХ ст. Різдво в Болгарії відзначали теж 7 січня: «...тут, в Болгарії, було 7-го, коли я приїхала сюди, ...а потім, з часом, я не пам'ятаю точно, в які роки перейшли... Може, під кінець 60-их, я так думаю. А тоді 7, так, як і у нас» (ДВ). Зазвичай на Різдво готують святкове меню, намагаючись зробити якщо не 12 страв, то хоча б більшість з них. Так, «...вдома готуємо 12 страв, ...все це ставимо на стіл, всі збираємося, – розповідає В. Драгулева. – Кутю роблю, бо в них цього нема тут. Є тільки компот. І компот, і узвар. Ошав повинен бути обов'язково. Кутю з пшениці роблю, з маком не завжди, бо не завжди його можна було купити, зараз, звичайно, вже є» (ДВ). «...На Різдво все готуєм. Кутю, готуєм голубці з картоплею. Як вдома, вареники з грибами, вареники з капустою. Дуже рідко ми тут готуєм боб» (СО). «Я роблю галицьку кутю таку традиційну» (СО2).

Під час святкування Різдва властиво співати колядки, про це зазначило 52% опитаних. Колядки співають як у вузькому сімейному колі («Звичайно, в нас колядки звучать вже з середини Посту. І ми колядуємо. Для мене колядки – це є свято і без них я не можу... Тут, в Болгарії, не святкують так радісно Різдво, як в нас. Очевидно тому, що вони не мають так багато різдвяних пісень» (СО), «Колядки співаєм... дуже гарні колядки, між іншим, на два голоси...» (СО2), так і в ширшому, коли українська спільнота збирається разом («...Співаємо на Різдво, коли збираємося. І збирається нас багато... Різні пісні. Залежить від того, хто які знає, і контингент. Молодші – з „Червоної руті“ починають, а старші... Звичайно, колядки. Колядки – обов'язково» (ДВ)). Зазвичай пам'ятають колядки, вивчені ще в дитинстві від бабусі чи когось з родичів: «...у нас є колядка, яку співала наша бабуця. Називається «Сталася нам днесь новина», ...ми завжди її обов'язково виконуєм як пам'ять про неї, бо її вже нема з нами» (СО), «... співаємо «В Віфліємі новина», «Бог ся рождає», «Ангели чудяться, род-

женого бояться». Текстів знається сотні. Я співала 17 років в церковно-му хорі і перших два куплети цілого пісенника знаю, і це для мене свято, коли співаєш колядки» (СО). Окрім того, що співають самі, також вчили чи вчать співати колядки і своїх дітей, народжених у Болгарії, у змішаних шлюбах: «...вчу дочку, наприклад, «Нова радість стала»» (ДО).

Між двома Різдвами, як і в переважній частині світу, святкують Новий рік. Дехто відзначив, що зустрічає Новий рік, співаючи гімн України. За болгарськими звичаями, можуть виготовляти сурвачки. «Сурвачки ми робимо ці болгарські. Часто розповідаю студентам, що ми засіваємо зерном першого числа і чотирнадцятого числа – на Старий Новий рік. В них роблять ті сурвачки, прикрашають гілочки кизилу. Ми робимо собі гілочку кизилу, навіть на Україні робили, і показували, коли гості приходили. Потім били один одного. У нас так на Вербну неділю лозою б'ють, а в Болгарії першого числа в Новий рік» (СО). Дехто звук відзначати китайський новий рік і продовжує робити це, живучи тут, в Болгарії «А, ми це відзначаєм китайський Новий рік (сміється)... ну він інколи в лютому, інколи на кінці січня буває...» (СО2).

Святкувати Меланки, Старий Новий рік (Василя) серед українців у Болгарії не настільки прийнято, як в Україні, проте 28% опитаних вказали, що ці свята мають для них значення. «...Старий теж відзначали. Любим ми відзначати свята (сміється)... ну Старий Новий рік це ж Василя... звикла я кутю три рази робить вдома... Ми не так щоб святкуємо. Але кутя щоб була» (СО2). Не набагато більше респондентів (30%) відзначили, що вважають святом Водохреще. «Старий Новий рік, звичайно. Йорданські свята. Водохреща у нас називають. Все за болгарськими та за українськими канонами... Водохреща [у Болгарії] співпадає з українським Різдвом. Тобто свята накладаються одне на одне. Одні на другі і таке. І виходять великі довгі щасливі свята від 19-го грудня і до кінця січня» (СО). «Ну, на Водохреще ми теж робили кутю...» (СО). «А, до речі, Водохреща – ми ходили і на болгарське Водохреща дивитись... не знаю, чи можна сказати що ми його святкували, але ми просто були там, щоб подивитися... запливи за хрестом... там люди збираються, священник... кидають хрест і його ловлять... священник, звичайно, там читає, ... службу править. Потім він кидає хрест і вони за тим хрестом всі плывуть! ...Той, хто перший вловить – ... переможець. Отакий от цікавий звичай. ...Не чула, до речі, щоб в нас хтось за хрестом плавав. ...В нас просто якби занурюються, щоб були здорові, освячують воду...» (СО2). По хрест плавають «...тільки чоловіки. Я не знаю, чи є заборона якась на участь жінок, але, але жодного разу не чув, щоби жінки ... за хрестом ходили» [репліка Івана Держанського під час інтерв'ю з СО2].

Про відзначення Масляної і про випікання млинців з цієї нагоди згадало 26% опитаних: «...коли запрошуємо болгарських друзів, весною, наприклад, під масляну, то це, наприклад, налисники або млинці з сиром» (ЯА).

На позначення свята Воскресіння Христового українці, що живуть в Болгарії, вживають назви Великдень (48%), Паска (36%), Пасха (12%), Воскресіння (4%). До Великодня прийнято готуватися, випікати паски, фарбувати яйця. «Красим яйця. В болгар есть много интересных способов красить яйца. Мы часто красим так: берем листики, привязываем их капроном к яйцу, потом опускаем в краску и получаютя причудливые узоры разные. С детьми в школе разрисовываем воском. Им очень нравится. Очень мне нравится еще такой способ: берем ватку, большой кусок. Вмачиваем ее в одну краску, прикладываем к яйцу, потом в другую, третью и получается такое разноцветное. «Шарено», как говорят болгары» (МЗ). Також Великдень не обходиться без випікання пасок. «Да печу. Здесь не делают их высокими, как у нас, они низкие здесь. Я также делала с трех частей теста, как болгары плетут. Три части, потому что Бог-отец, бог-сын и бог-дух святой. Три еденения. Плетутся как коса. Берется три рула, три полоски теста и заплетаются как косичка. Козунак болгары называют. ...В Болгарии их продают целый год. И они такие же, как и на Великдень» (МЗ).

На Великдень серед українців, що живуть у Болгарії, прийнято їздити в Україну. Принаймні про це неодноразово зазначали під час усних розмов. «...На Паску так виходить, що часто ми їздимо в Україну... коли приїжджаємо, я привожу українські паски і пригощаю болгар» (ЯА). Хто на Великдень звик ходити в церкву, той продовжує це робити, живучи в Болгарії: «Ми ходимо в церкву, намагаюся не пропустити службу на Паску» (ДО).

Для змішаних шлюбів властиво святкувати Великдень і так, як це роблять зазвичай в Україні, і так, як прийнято в Болгарії. Так, Ольга Дзьоба розповідає: «...родина мого чоловіка дотримується свят, того в нас в цьому плані нема ніяких проблем і нема ніяких сутичок, все як би святкуємо... Правда, є деталі, які відрізняються в святкуванні... Ну, наприклад, коли на Паску, вербна неділя перед паскою за тиждень. В них немає традиції, як в нас, бити гілочками верби, в них навіть не вербу роздають, інше якесь дерево, гілочки такі малесенькі, вони 10 см. В нас великі. Здавалося б, це дрібнички, незначні моменти, але різні. І це цікаво» (ДО). Також властиво розповідати дітям про особливості відзначення свята в Україні і Болгарії: «Дочке, например, объясняем, что на болгарском это «козунаки», на украинском – это «паска»» (ВД).

Серед української спільноти небагато говорилося про Трійцю, проте певна частина українців її таки відзначає і вважає великим святом. *«Обов'язково, так, звичайно. Прикрашаємо хату гілочками зеленими, як у нас вдома, у Львові... Ми вдома на підлогу кидаємо листки півників-ірисів. Зрізаємо вдома і розкидаємо. І ікони прикрашаємо липою, кленом або ясенем. Це для мене було одним з найкращих свят вдома... Тут так само, абсолютно. Тут я собі прикрашаю ікони, на землю, на хідники, не стелю нічого зеленого, тільки для настрою ікони прикрашаю. Тут в Болгарії також є така традиція. Зазвичай горіхове листя використовують. Священники його кидають в церкві, розкидають між людей, потім кожному дають в руку, хто прийшов до церкви»* (СО).

Про відзначення Дня Святого Миколая в Українській недільній школі розповіла Антоніна Якимова: *«В 2015 р. для дітей української діаспори провели свято Святого Миколая. Зробили сценарій, брала участь Аня Багряна, Аня Тертична і мене долучили до цього процесу, так що вийшло гарне свято»* (ЯА).

Дехто відзначає болгарський Нікулден і Георгієвден. Такі відповіді давали зазвичай ті українці, в яких змішаний шлюб: *«...Робимо з тобою рибник не на Миколаїв день...Нікулден. Я просто дивлюсь по календарю що там йде. і Георгієвден»* (СО). *«Еще традиция есть колоть ягненка. У нас не колят. А тут да. На Гергьовден»* (МЗ). Згадували й про День слов'янської писемності: *«Завтра день письменности будут праздновать. Возле памятника Кирилу и Мефодию, что возле народной библиотеки. Очень торжественно отмечают»* (ВД). *«А вчора, наприклад, на 24-те, запросила одна знайома, там співали»* (ДВ).

Більшість національних свят українська спільнота відзначає біля пам'ятника Тарасу Шевченку, встановленому в 2009 році на площі Відродження в центрі Софії, автором якого є скульптор Ігор Гречаник. Так, 21 січня сюди приходять з нагоди Дня соборності, 23 чи 24 серпня – з нагоди Дня Державного Прапора й Дня Незалежності України. *«День Незалежності, День прапору українського, завжди в мене сім років висить прапор. Я його навіть не знімала»* (СО). Також серед українців прийнято відзначати і болгарські національні свята: *«Відповідно святкуємо і День Незалежності Болгарії через місяць майже рівно»* (СО).

Українська громада відзначає річниці Тараса Шевченка, Лесі Українки, Михайла Драгоманова. У Болгарії Т. Шевченка вшановують як в день його народження – 9 березня, так і в день перепоховання. День перепоховання відзначають не обов'язково 22 травня, в останні роки його об'єднують з днем вишиванки і проводять в один із днів, близьких до тієї дати. Антоніна Якимова так розповідає про проведення Шевченківських днів

у Болгарії: «...9 березня покладаємо квіти...А в травні, в день перепоховання, ...ми підтримали ідею відновити Шевченківські читання, і саме в цей день, біля пам'ятника Шевченка тут ми це робимо...плюс зараз ми це об'єднуємо з днем вишиванки...В минулому році це було 22 травня, цього року зробили 19-го... Учні...з української недільної школи... підготували вірші і там прочитали. Ну, пару строф...і дорослі теж читали Шевченка. ...В цьому році більше співали. Ну, спочатку читали Шевченка, потім співали «Рече та стогне Дніпр широкий», ... «Гімн України», а потім і просто українські народні пісні, і ... пісні сучасні...такі як «Рідна мати моя», «Всюди буйно квітне черемшина». З таких, що завжди співаються» (ЯА).

Варто відзначити, що в 19 – 20 березня 2014 року в Софійському університеті імені Климента Охридського відбулася Міжнародна наукова конференція «Шевченково утро» («Шевченківський ранок»), присвячена 200-річчю з дня народження Тараса Шевченка. Представники української спільноти теж взяли в ній участь, зокрема Ольга Сорока виголосила доповідь про роль творчості Тараса Шевченка в процесі викладання і засвоєння української мови як іноземної (на основі болгаромовної студентської аудиторії), а Антоніна Якімова – про роль Михайла Драгоманова і його родини в збереженні пам'яті і творчого спадку Тараса Шевченка (на основі матеріалів з архіву М. Драгоманова та І. Шишманова, що зберігаються в Науковому архіві БАН) і про внесок Українського наукового інституту у Варшаві у справу Тараса Шевченка і зв'язок цього Інституту з Болгарією (в співавторстві з Р. Василевим).

Також українська спільнота відзначає річницю з дня народження і смерті Михайла Драгоманова. «Так, ...день смерті Драгоманова – це 20 червня 1895 року, тож минулого року була кругла річниця, 120, то ми... біля його пам'ятника влаштували урочисту церемонію, з виступами. Було гарно», – пригадує Антоніна Якімова. – «...А в цьому році 175 років з дня його народження і теж... маємо прийти. Також на вишанування Драгоманова започаткували ми конференцію «Драгоманівські студії» у 2006 році...І потім ми таке взяли рішення: цією конференцією будемо починати навчальний рік в українській недільній школі» (ЯА).

Українська громада відзначає й річницю з дня народження Лесі Українки, вони їздять до пам'ятного знаку в містечку Владая поблизу Софії. З минулого року до цього почали долучати й дітей, що відвідують українську недільну школу. «...Ми з дітками з недільної школи і їх батьками в лютому вперше поїхали на вишанування дня народження Лесі Українки. Ми це навіть пов'язуємо з міжнародним днем рідної мови, бо це якраз 21-го, а вона 26-го...чи 25-го народилася...Приємно було, що

були дітки на вишануванні, і вони виступали, ...підготували вірші Лесі Українки...» (ЯА).

Простежується тенденція якщо не відзначити якомсь свято, то принаймні згадати, що сьогодні такий-то день. «*День Незалежності, День Конституції. Принаймні, я точно про них пам'ятаю, якщо ми навіть щось, ну можемо щось-там випити-з'їсти, [то хоч] просто згадати, що сьогодні такий день*» (СО2). «...*маленькі намагаюся відзначати, згадувати, що сьогодні таке-то свято. Наприклад, як от 19-го серпня Спаса*» (ДО). Дехто відповів, що відзначає для себе, що сьогодні день народження чи день смерті когось з українських діячів, просто пам'ятає це: «*пам'ятаю для себе, коли дні народження чи дні пам'яті когось з відомих українців, не важливо, чи це письменники, чи діячі з інших сфер...*» (СО).

Ольга Сорока, що працює лектором з української мови в Софійському університеті розповідає, що зазвичай відзначає більшість свят і зі студентами-україністами, в яких викладає. «*Крім того, що святкую вдома, ми ще святкуємо також на україністиці. Стараємося збиратися ввечері після таких великих свят. Для того, щоб передати дух українських свят, треба їх святкувати. Тому що люди можуть ті свята святкувати, якщо бачать, що хтось їх святкує. Так ми робили і зустрічі Різдяні. І співали колядки. Ми робили свято вареника і наліпили десь триста вареників*» (СО).

Простежується тенденція відзначати українські і болгарські свята, які за календарем не співпадають, по два рази: «...*вони йдуть за іншим календарем і в нас на 12 днів ці свята розминаються й ідуть раніше. Й Різдво, яке я вже двічі святкувала по два рази. І всі інші релігійні свята, які розминаються*» (ДО).

12% опитаних відповіли, що святкують іменини, день імені. «*Дні народження і дні імені. І це буде як в нас день ангела, день імені*» (СО2). «*Мій день імені співпадає з українським Різдвом... а, ну Олени ми святкуєм... Це день твого імені, двічі... і по українському, і по болгарському... Олени в нас третього червня, а по болгарському ...двадцять першого травня*» (СО2, репліка ІД).

Святковий календар українців, що живуть в Болгарії, описує Т. Матанова в монографічному дослідженні «*З двома батьківщинами, двома мовами, двома культурами... (Покоління зі змішаних шлюбів – ідентичність та етнокультурні характеристики)*» («С две родини, два езика, две култури... (Поколение от смесен брак – идентичност и етнокультурни характеристики)») (Матанова 2016). Також святковим календарем українців, що живуть у Болгарії, цікавилися А. Якімова і О. Конова, Т. Матанова. У 2011 р. Товариство українсько-болгарської дружби і співпраці ви-

дало «Календар українців в Болгарії-2012» (Календар українців в Болгарії 2011), підготовлене представниками української спільноти в Болгарії – А. Якімовою (ідея) і О. Коновою (дизайн, комп'ютерна верстка, фотографії). Видання зроблено у вигляді календаря, світлини і тексти до них упорядковано за місяцями року. В календарі представлено інформацію про події з життя української спільноти на території всієї Болгарії; про державні та історичні дати як в Україні, так і в Болгарії; людей, які зробили внесок у розвиток української та болгарської культури, науки, мистецтва, літератури тощо; народні свята, звичаї і традиції. Календар видано українською мовою. Так, у календарі відзначено Святий вечір, Святвечір, Багата кутя (6 січня), Різдво Христове (7 січня), Щедрий вечір (преподобної Меланії) (13 січня), Старий Новий рік (14 січня), Хрещення Господнє (Богоявлення, Водохрещення) (19 січня), Стрітєння Господнє (15 лютого), Масляниця (Масляна, Колодки, Сирна неділя), Сорок Святих Великомучеників (22 березня), Благовіщення Пресвятої Богородиці (7 квітня), Воскресіння Христове (Великдень), Вознесіння Господнє, Трійця (П'ятидесятниця), Преображення Господнє (19 серпня), Покрова (14 жовтня), день Святого Миколая. З державних свят є День Соборності України (22 січня), День Конституції України (28 червня), День Державного Прапора України (23 серпня), День Незалежності України (24 серпня), а також День української писемності та мови (9 листопада), День пам'яті жертв Голодомору. Також тут представлено важливі для української спільноти дати, такі як відкриття Української недільної школи в Софії (14 листопада 2002 р.), відновлення діяльності Української недільної школи (14 лютого 2009 р.), відкриття спеціальності «україністика» в Софійському університеті імені Климента Охридського (вересень 1996 р.). Окрім того, у календарі подано дати народження деяких українських письменників, зокрема Є. П. Гребінки (21 січня 1812 р.), Лесі Українки (13 лютого 1871 р.), С. С. Гулака-Артемовського (16 лютого 1873 р.), Т. Г. Шевченка (9 березня 1814 р., а також дата його смерті 10 березня 1961 р. і перепоховання 22 травня), М. Т. Рильського (19 березня 1895 р.), Панаса Мирного (13 травня 1849 р.), І. Я. Франка (27 серпня 1856 р.), М. М. Коцюбинського (5 вересня 1864 р.), І. П. Котляревського (9 вересня 1769 р.), Д. В. Павличка (28 вересня 1929 р.), І. Ф. Драча (17 жовтня 1936 р.), Г. Ф. Квітки-Основ'яненка (18 листопада 1778 р.), І. С. Нечуя-Левицького (25 листопада 1838 р.), О. Ю. Кобилянської (27 листопада 1863 р.), Остапа Вишні (13 листопада 1889 р.), Марка Вовчка (22 грудня 1833 р.), науковців, наприклад, Ю. І. Венеліна (3 квітня 1802 р.), М. П. Драгоманова (30 вересня 1841 р.), політичних діячів, наприклад, О. Я. Шульгина (30 липня 1889 р.), скульптора М. І. Парашука (16 листопада 1878 р.). Сучасний святковий календар української

спільноти в Болгарії відтворює як традиційні народні свята, так офіційні національні свята, річниці з дня народження Тараса Шевченка, Лесі Українки, Михайла Драгоманова, релігійні свята.

На запитання «Чи готуєте вдома страви української кухні? Болгарської? Які саме?» 78% респондентів відповіли, що готують вдома страви і української, і болгарської кухні, 12% – тільки української, 6% – тільки болгарської. Не готують взагалі вдома 4% опитаних. 2% відповіло, що, окрім української та болгарської, люблять готувати ще й англійську та індійську.

Українці в Болгарії як зберігають основні принципи харчування, до яких звикли вдома, так і переймають страви болгарської національної кухні. З українських страв найчастіше готують борщ, вареники, голубці, налисники, гречку, пиріжки, венегрет, деруни зі сметаною і шкварками, сирники, пироги з вишнями, картоплю з салом, холодець, галушки, оселедці та ін. Найбільш популярним серед страв української кухні в українців у Болгарії є борщ червоний або зелений (88% зазначили, що його готують). *«Без борща мій чоловік жити не може... і червоний, і щавлевий борщ»* (СІ). *«Класика: борщ червоний з буряком»* (ЯА). *«Зазвичай червоний, коли сезон щавлю, то зелений готую»* (ДВ). *«Український борщ – вкуснее ничего нет. Это у меня всегда, в семье обожают. И болгары, с которыми мы дружим и которые у нас бывают, его обожают»* (МЗ). Не обходяться і без вареників: 37% опитаних зазначили, що їх готують, проте зазвичай нечасто. *«Вареники очень люблю. Делаю, но нечасто. Потому что идет постоянная борьба с килограммами»* (МЗ). *«Вареники, не скажу, що часто, але робимо. Це коли дівчата, такі, як я, збираємось, то тоді домовляємось, хто вареників наліпить, хто з картоплею, хто з сиром, хто з чим... Навіть я вже знайшла дуже гарний рецепт тіста. Коли я у доньки, в Будапешті, то ми робимо багато, і в морозилку кладемо, бо онука дуже любить пельмені, вареники, то вона тоді виймає і варить. Навіть у однієї подруги там, в Угорщині, ми наліпили, і вона теж їх в камеру поклала, і каже, що тепер довго буде їх їсти»* (ДВ). Для молодшого покоління має значення скільки часу слід витратити на приготування страви. *«Український борщ, звичайно. Вареники, рідше, звичайно, бо їх тяжче робити»* (СО).

Дехто відзначив, що українські національні страви готують на свята чи за якихось виняткових обставин, чи, наприклад, щоб почастивати болгарських друзів, а в повсякденному харчуванні вживають картоплю в різних видах, каші, м'ясо, овочі.

Українці легко переймають кулінарні традиції болгар. До перелікулюблених болгарських страв увійшли баніца, баклава, сочевиця, мусака,

гювеч, голубці з виноградним листям, міш-маш, шопський салат, таратор, катми, боб, салат «Сніжанка», різні манджі, печений перець, ягня з рисом, кисле молоко, рибник, крем карамел, супи. «Болгарські – мусаку, печені чушки – моя улюблена страва в Болгарії. Чушки бюрек – їх складніше робити, але теж інколи робимо. Чушка – перець їхній – дуже важливий елемент кухні... Мусака час від часу...» (СО). «А болгарську – гювеч я дуже люблю, і мій чоловік любив... І ще, це крем карамел... Це дуже смачне. ...Мусаку теж» (ДВ). «Супи готую, всякі страви, дуже багато готую пісного, як у них готується з синіх, з баклажанів, з усього того, що у нас не дуже так готується... Перець, фасоль, всього по-трошки» (СІ).

На українські свята зазвичай готують українські страви, на болгарські – болгарські, серед тих, хто має змішаний шлюб, спостерігається тенденція на свята готувати страви, властиві і українській, і болгарській національній кухні (а також можливе залучення й страв, характерних іншим народностям). Так, наприклад, В. Драгулева так розповідає про приготування до Різдва: «Вдома готуємо 12 страв, серед яких і рибні, тут немає риби, а в Угорщині риба обов'язково в цей день, все це ставимо на стіл, всі збираємося. Кутю роблю, бо в них цього нема тут. Є тільки компот. І компот, і узвар. Ошав повинен бути обов'язково. Кутю з пшениці роблю, з маком не завжди, бо не завжди його можна було купити, зараз, звичайно, вже можна». Виходить, що вона готує українські, болгарські і угорські страви на Різдво (угорські – тому що її донька з сім'єю живуть в Будапешті і часто приїздить в гості саме на Різдво). Відзначають, що в Болгарії деякі продукти інакші, ніж в Україні. «Ну сметана, правда, не така, як в Україні» (СІ).

Ті, хто живе в болгарських сім'ях, при звичаються готувати болгарські страви значно частіше, ніж українські. Ось як розповідає про те, чим зазвичай харчуються болгарки, Ольга Дзьоба, що живе в Кирджалі: «Їхні страви традиційні – це баніца, тісто з сиром, це в них дуже популярно, особливо як сніданки. Взагалі в них сніданки другі, більші хлібні, в нас не такі. Ті баніци продаються і окремо маленькі, і дома роблять великі. Також таратор – літній суп, який вони роблять дуже супер часто. Це кисле молоко розбавляють з водою, добавляють туди кислі огірки і часник... Це в них така освіжаюча страва, завжди в холодильнику має бути. Ще в них улюблена страва салат, Сніжанка називається. Це теж кисле молоко, добавляють туди огірки і кріп. Популярний освіжаючий салат. Болгарки теж, як і українці, їдять багато хліба. З усім. Ще в них є сармі. Це як наші голубці, але з капустою вони роблять супер рідко, зазвичай, з листочками винограду. Для цього є певний сорт винограду, вони такі маленькі. Бувають пісні – з рисом і сиром, а є ще з перемеленим м'ясом.

В принципі, вони і пісні роблять дуже часто. І паралельно як традиція, вони просто так не їдять голубці як ми. До них вони роблять соус. Це кисле молоко з кропом. Це в них обов'язково має бути до цих сармі. Ще в них є манджа. Це щось проміжне між нашим супом, вони їдять в такому вигляді каші чи картоплю, це все в них чуть-чуть плаває у воді, щоб не їв, вони все них у воді. Не може бути просто картопля, вона має бути у воді, може бути з м'ясом. ...Мусака – це картошка, запечена нарізаними кусочками чи пюре з сиром, м'ясом. В тому регіоні, де ми, популярні оливки, так як вони близько до Греції, а колись частина Греції – це була Болгарія, того в них там раніше вирощували рис і маслини. Тому рис і маслини в них в холодильнику є завжди...» (ДО).

На запитання «Чи співаєте на свята українських пісень? Назвіть кілька прикладів» 48% опитаних не співають взагалі, при цьому 6% опитаних додали до цього «на жаль» і 2% відповіли, що не співають, бо «це пережиток минулого». Інші 34% співають, з яких 4% часто, 4% – тільки дитячі пісні, 26% – співають, коли ініціаторами є інші люди (це може бути як в родинному колі, так і в якійсь компанії, чи коли збираються з українцями). 18% знають пісні, але відповіли, що «співати не вміють» чи «не співають», у 2% з них співає мама і в 4% – співають діти. Серед пісень, які співають, в заповнених анкетах перераховували такі: «Несе Галя воду», «Ой у вишневому садочку», «Шабелина», «Ой у гаю при Дунаю», «Розпрягайте хлопці коней», «Ще не вмерла Україна», «Ой у лузі червона калина», «Червона рута», «Водограй», «Ти ж мене підманула», «Черемшина», «Чом ти не прийшов», «Цвіте терен», «Ой на горі та й жінці жнуть», «Місяць на небі», «Дивлюсь я на небо», «Чорнобривці насіяла мати», «У лісі, лісі темному», «Нова радість стала», «Ой Марічка чичері», «Рідна мати моя», «Всюди буйно квітне черемшина», «Реве та стогне Дніпр широкий», пісні «Океану Ельзи», «Скрябіна», Джамали, Злати Огневич, Оксани Білозір, дитячі, колядки.

Дехто має музичну освіту, тому пісня в їхньому житті і зазвичай в житті їхніх сімей має важливе значення. «...Я закінчила клас бандури. «Повій вітре, на Вкраїну». Багато пісень знаю, важко зараз мені сконцентруватися. «Місяць на небі, зіроньки сяють, тихо по небу човен пливе», «Ой, чий то кінь стоїть, сива гривонька?». Я дуже багато пісень знаю і дуже їх люблю. Дочка знає багато, ми співаємо з нею» (СІ). «Українські пісні – звичайно. У мого чоловіка є блокнот, де перше – болгарські, українські і російські, розписані. Якщо ми довго співаємо, то береться цей блокнот, бо інколи не виходять пісні... Пісня завжди була в нашій сім'ї. Я вже не працювала в Перніку, знайшла роботу в Софії, близько до дому, я йшла і зранку співала, і учням казала: «Ну що, ви ото сидите, носи повіси-

ли, ось я йшла співала?» Сам собі настрої задавай. Це ось: «Дивлюсь я на небо», «Черемшина», «Ой, чий то кінь стоїть», «Чому розплетена коса». Із веселих: «У сусіда хата біла», це онука старша моя вивчила. Зараз так якось важко згадати». (ДВ). Відповідаючи на це питання, люди часто відзначали, що знають багато пісень, а коли починали перераховувати, то казали, що важко пригадати назви.

Ті, хто вміє співати, зазвичай вчать співати й своїх дітей. Зазначають, що в Болгарії поширено співати з дітьми змалку дитячі пісні. «Так, я співаю. Вчу дочку... В них не так, як в нас, за столом сядуть і будуть співати. В нас відчувається свято, з піснею. В них більше пісні – це дитячі. З дітками співають дуже багато, в нас так не співають з дітками. Моя дитина в три роки, навіть в два роки, вже знала десь з 15 популярних болгарських дитячих пісень. Завдяки тому, що коли не прийде в якийсь болгарський дім, їй співають одні і ті ж пісеньки. Тому вона їх дуже швидко вивчила» (ДО).

Молодь цікавиться сучасною українською музикою: «...організували вечір української музики – дивилися кліпи різних виконавців» (Симуха 2016). Старше покоління, яке живе в Болгарії понад 30 років, теж слухає українські пісні. «Люблю песни, с интернета слушаю. Украински песни са много красиви. «Ти ж мене підманула, ти ж мене підвела» очень нравиться, ее знают все болгары... Песни в исполнении Дмитра Гнатюка люблю» (МЗ). Попри те що, як пригадує Валентина Драгулева, яка живе в Болгарії вже 58 років, слухати українські пісні тут не було змоги, пам'ять зберігала те, що було вивчено до переїзду. «На жаль, для мене це з приїздом сюди відійшло в сторону... Тоді такого не було, як зараз, я зайшла в ютуб, і там що хочу, те слухаю. Те, що тут було, те і слухали. Українське відійшло, окрім тих пісень, які ми знали, які ми співали» (ДВ). Вона знає багато непоширених пісень і навчила їх співати свого чоловіка, друзів, дітей і зараз продовжує вчити студентів відділення україністики Софійського університету. «Звичайно, є ті пісні, які зараз вже не співають. Наприклад: «А Василько сіно косить, а Василько сіно косить, тонкий голос переносить», а як починається я забула. Це вже її не співають. Потім... «Та вона ж його та й ще полюбила в зеленій діброві...»... Зараз я знаю, що їх уже не співають, це мої враження з дитинства...» (ДВ).

На запитання «Кого з відомих українських діячів, письменників, композиторів та ін. Ви знаєте?» найчастіше відповідали «знаю всіх», «всіх», «дуже багатьох», «багатьох», «довгий список вийде» і таких відповідей було 76%. Дехто перераховував, кого знає, поіменно, але переліки були недовгими. Так, наприклад, серед перерахованих осіб домінували письменники, часто згадували імена Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки,

Олени Пчілки, І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Марка Вовчка, І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, Г. Сковороди, М. Коцюбинського, О. Довженка, П. Тичини, Остапа Вишні, О. Гончара, В. Стуса, М. Вінграновського, Л. Костенко, П. Загребельного, М. Матіос, О. Забужко, В. Скляра, Ю. Андруховича. Можливо, хтось пригадував тих, хто найбільше запам'ятався зі шкільної програми, інші писали своїх улюблених авторів. Окрім письменників, неодноразово повторювалося ім'я М. Драгоманова, композиторів М. Лисенка, М. Леонтовича, Г. Майбороди, осіб, що мали значення у розбудові держави, – Богдана Хмельницького, Михайла Грушевського, Степана Бандери, Вячеслава Чорновола, співаків Святослава Вакарчука, Руслани, Джамали, Квітки Цісик, Скрябіна, Ніни Матвієнко, Олега Скрипки, акторів Богдана Ступки, О. Сумської, В. Зеленського, а також В. Кличка, Л. Пустовіт. Ті, хто перераховував поіменно, часто дописували *«та багато інших»*, *«та багато-багато інших»*, *«та інші»*. Траплялося, що не конкретизували, а писали *«всіх письменників, що вчили в школі»*, *«відомих композиторів»*, *«основних політиків»*, *«взагалі цікавлюся творчістю музичних колективів з України (прізвищ безліч)»*. Часто перераховували улюблених: *«...дуже люблю Василя Симоненка і..., звичайно, геніального Шевченка ...як художника, як поета, ...Миколу Леонтовича ...через «Щедрик»,... Івасюка, ...моя улюблена постать – це Митрополит Шептицький, Андрей. Геніальна людина! ...«Океан Ельзи», Скрябіна, ... Руслану...»* (СО). Дехто зупинявся на тих, кого читає чи перечитує зараз. *«Я знаю багато. ...Мені ... імponує Тарас Шевченко. Може, це прозвучить не дуже оригінально, але перечитуючи його зараз, я розумію, як ... правдиво все описано... Так само Леся Українка. Буквально зараз її перечитувала. З сучасних. Ліна Костенко дуже подобається. Композитори. З сучасних мені подобається Вакарчук»* (ДО). Так, Антоніна Якимова вирішила зупинитися на тих українських діячах, певна частина життя і діяльності яких пройшла в Болгарії. *«Це Михайло Драгоманов..., ...Олександр Шульгін, перший посол УНР в Болгарії; ...політичний діяч УНР Василь Филонович, ...Михайло Паращук, відомий скульптор, ...Дмитро Шелудько... Іван Франко, з яким завдяки М. Драгоманову контактувало багато болгарських письменників. Микола Лисенко., який був особисто знайомий з Іваном Шишмановим... Зараз в Болгарії живе Анна Багряна, сучасна письменниця і перекладач»* (ЯА).

Десяте запитання звучало так: *«Чи дивитесь програми українського телебачення? Читаєте українські книги, газети? Які саме?»*. Щодо перегляду українського телебачення, то 32% опитаних відповіли, що дивляться українські канали, 46% опитаних не дивляться телебачення взагалі (6% з яких відзначили, що навіть не мають вдома телевізора), інші 22% див-

ляться телевізор, але українські канали – ні. Ті, хто дивиться, серед каналів українського телебачення перераховували 24 канал, 5 канал, «Еспресо ТВ», канал 1+1, 2+2, 3 стv. З того, що дивляться по каналах, називали випуски новин, серед улюблених програм згадували «95 квартал», «Шустер live», «Голос», «Голос діти», не конкретизуючи, зазначали спортивні змагання, розважальні і гумористичні шоу. Серед тих, хто дивиться тільки болгарське телебачення, неодноразово зауважували, що коли в новинах по болгарських каналах розповідають щось про Україну, то звертають на це увагу.

Щодо читання газет, то 66% не читає ані українських, ані болгарських газет, 16% читає українські газети, 8% – тільки болгарські газети, 10% – нічого не відповіли про це. Газети здебільшого читають в електронному вигляді, в друкованому тільки коли бувають в Україні або коли хтось привозить. Щодо назв газет, згадували «Дзеркало тижня», «Кореспондент», «Українська правда», «День», «Високий замок», «ЗІК». Відповідь «читаю тільки болгарські газети» давали як люди, що живуть в Болгарії понад 30 р. («*Не, откогато дойдох тук. Започнах да влизам в средата и да чета на български*» (МЗ), так і ті, хто приїхав туди декілька років тому («*Наразі ні, оскільки більше цікавлюся болгарською пресою та виданнями*» (Чол., 31 рік)).

79% опитаних зазначили, що щоденно читають та проглядають українські сайти, найчастіше новинні. Здебільшого назви сайтів не конкретизували, хоча дехто вказав ukr.net, liga.net, finance.ua. Багато хто зазначив, що інформацію про Україну отримує з фейсбуку.

12% опитаних вказали, що читають книги українською мовою, інші читають іншими мовами. «*Останнім часом багато читаю болгарською чи англійською. Найбільше англійською читаю*» (ДО).

Питання «Чи відрізняються, на Вашу думку, болгарі від українців?» мало варіанти відповідей «так», «ні», «мені складно відповісти». Відповідь «так» дало 63% опитаних (траплялися відповіді з підсиленням «дуже схожі»), «ні» – 10% (або відповіді «дуже відрізняються»), «мені складно відповісти» – 23%. 4% пропустили це запитання. Для тих, хто дав стверджувальну відповідь, було продовження запитання «Якщо відрізняються, то чим?».

33% опитаних зазначили, що болгарі від українців відрізняються ментальністю. «*Так, звичайно, вони відрізняються. Вони відрізняються ментально, це перше...*» (ДО).

Характеризують болгар добрими за українців, доброзичливішими, спокійнішими. Вважають болгар пасивними, лінівішими за українців, говорячи, що вони менше працюють, більше люблять відпочивати.

«...Болгари набагато спокійніше і бавніше живуть, вмюючи отримувати задоволення від повсякденного життя» (Чол., 32 р.). Болгари краще ставляться один до одного, до людей взагалі, до жінок і дітей; мають краще виховання. Відрізняються від українців рівнем життя, ставленням до життя, цінностями, пунктуальністю, діловою активністю. Відзначають їхню неагресивність, терплячість. Для значної кількості болгар характерно скаржитися на владу і взагалі на життя. Декому болгари видаються дещо штучними, менш релігійними, легко образливими, більш точними. Вказують на те, що болгарам зазвичай властиво бути на стороні членів своєї родини, незалежно від того, чи ця позиція їм близька. «...Вони дуже відстоюють думку своїх родичів. Дивляться, якщо ти родич по кровній лінії, то вони дуже будуть тебе захищати, будуть піклуватися про тебе» (ДО). Відзначають, що переважна більшість болгар зазвичай не відмовляє, коли потрібна якась допомога. Українців вважають щирішими, свободолюбивими і незалежними, активнішими, шустрішими, меркантильнішими.

Щодо закритості/відкритості, то тут не було однозначності, кого вважати більш відкритими чи закритими: болгар чи українців (22% з опитаних відзначили, що болгари відкритіші, 20% – що українці). «Мне кажется, что украинцы более открыты, гостеприимны в общении, в коммуникации с друзьями, когда в гости приглашают» (ВД).

Коли говорили, що болгари і українці не відрізняються, мотивували це тим, що держави територіально знаходяться недалеко одна від іншої, що у нас спільна віра, що в розмові з болгарами українцям дуже легко розуміти хід їхніх думок, що українцям і болгарам властиво шукати вигоду для себе в тому чи іншому, що українці і болгари зазвичай негативно себе характеризують. Так, наприклад: «В різних ситуаціях, коли очікуєш якусь відповідь, складається враження, що спілкуєшся з українцем, з кимось своїм. Таке враження, що можеш здогадатися, яку відповідь тобі дадуть... Від болгар завжди очікуєш чогось свого» (ДО). «Віра нас об'єднує й те, що ми держави, які відносно недалеко знаходяться одна від одної... Як українці шукають якусь вигоду, так і там це прослідковується» (ДО). «От спільне ...і для болгар, і для українців це те, що всі говорять про себе негативно» (ЯА). Відзначали й подібність болгарського і українського фольклору, схожість мов, зокрема мелодикою. «В принципі, ми дуже подібні з болгарами. У нас багатий фольклор, цікаві мови, мелодія мови часом навіть дуже сильно подібна» (СО). Коли давали відповідь «мені складно відповісти», пояснювали це тим, що «всі люди різні, це не залежить від національності» (Жін., 38 р.).

Також хочу процитувати відповідь на це запитання з однієї з анкет: «Болгари имат малко інший менталитет, поздно женятся, после 30 –

32, много путешествуют, мало готовят дома, танцуют хорошо все и на каждом празднике и очень гордятся им и любят. Болгары медлительные, не торопятся жить, боятся быть позитивными и оптимистичными, поэтому чаще жалуются, но не потому что плохо, а чтобы не спугнуть удачу. Они более свободные и раскрепощенные, чем мы, их мало волнует чужое мнение, поэтому «стадный инстинкт» не наблюдается, и поэтому можно идти по улице в порванной майке, бальном платье или форменной шинели – никто не обратит внимание на тебя» (Жін., 46 р.).

На останнє питання «Що знаєте про Майдан і становище сучасної України? Джерела цих знань?» відповіло 92% опитаних, 8% з якихось міркувань його пропустило. Майже всі опитані цікавляться подіями, що відбуваються в Україні. Багато респондентів відповідало «знаю все» чи одним словом «все» або «знаю достатньо багато», «знаю великий відсоток подій» (56%), дехто незначно розширював свою відповідь («знаю все, що потрібно для того, щоб підтримувати ідеї Майдану» (Чол., 47 р.), «знаю не більш, як «диванні патріоти»» (Чол., 42 р.), «Майдан – це народження сучасної України» (Чол., 33 р.), «перехідний період» (Чол., 43 р.), «вдруге втрачено шанс держави вибратись із залежності» (Жін., 39 р.), «кровова бійня... не можу коментувати...ганьба політикам всього світу, що в сучасному суспільстві люди беруть до рук зброю» (Жін., 33 р.), «Майдан – це кінець терпіння народу» (Жін., 53 р.), «Сучасна Україна – це пошук нового місця у світі» (Жін., 50 р.).

Дехто був на Майдані, дехто якраз тоді перебував у Україні і бачив на власні очі, як все починалося, дехто на той час ще жив в Україні і брав активну участь у подіях на Майдані. Троє осіб відзначило, що брало участь в подіях на Майдані, двоє – що ходили туди допомагати, четверо – що ходили на майдани у своїх містах, восьмеро приїздили в Україну в період Майдану і заходили й на Майдан (Наприклад, «брав активну участь в подіях (Чол., 31 р.; Чол., 42 р.) «очевидець подій, родич був на Майдані» (Чол., 43 р.), «була в Україні в період Майдану» (Жін., 38 р.), «бачила, що відбувається на Майдані на власні очі і переживала і допомагала разом з усіма» (Жін., 30 р.). «Про Майдан, значить. З Петко ми були 29-го [листопада] підписували договір, він залишився, а я поверталася, то навіть зробила одну світлину на Майдані тоді. Ще було так тихо. А на другий день я вилетіла уже в Софію. Петко залишився, то він був вже очевидцем цих подій. А ми всі вже сліdkували тут» (ЯА).

У декого живе мама в Донецьку, родичі на Луганщині і Донеччині, дехто сам мешкав у Луганську і все ще був там, коли почалася війна.

Серед джерел знань про Майдан і становище сучасної України зазначали родичів (52%), друзів (44%), знайомих (10%), громадське радіо (4%),

телеканали 1+1, 5 канал, 112, СТБ (22%); фейсбук (24%), сайти (46%), електронні газети (6%), виступи посла (2%), події довкола (2%), людей, що брали участь в подіях Майдану (8%). *«Иногда читаю Олега Пономаря, он очень кратко выдает основные «изменения и плюсики», от этого становится немного легче верить в будущее Украины»* (Жін., 46 р.). *«Мої батьки ходили на Майдан восени 2013, зустріли там 2014, мій двоюрідний брат був в медичному пункті на Інститутській, включно і в кінці лютого 2014, маю інформацію з першоджерел. Кожного року іноді по декілька місяців, іноді лише тиждень буваю в Києві»* (Жін., 38 р.). *«... По п'ятому каналі намагалася спостерігати і не пропускати деталей, з родиною підтримувала зв'язки, щоб дізнаватися моменти правдивіші, бо все таки телебачення, інтернет, вони дуже спотворюють інформацію, не завжди говорять по правді. Знаю добре ситуацію, їздила туди. Після Майдану я була два рази. Даже коли починався Майдан, коли люди починали збиратися, починало все там загорятися, я якраз була там, але навіть не знала, що до такого дійде»* (ДО).

38% опитаних зазначили, що під час Майдану дивилися трансляції онлайн, активно слідкували за подіями через інтернет і постійно слідкують за новинами про ситуацію в Україні. Так, А. Якімова розповідає: *«Я слідувала так: інтернет, потім болгарські новини, CNN, французькі новини. Для того, щоб отримувати різнобічну інформацію, всі дають різні точки зору»* (ЯА).

Дехто залишається в невизначеному становищі стосовно подій, що відбулися в Україні під час Майдану і продовжують відбуватися зараз. *«...Я не дуже зорієнтувалася в усьому тому, що сталося. В мене багато знайомих, друзів, які були в Києві, ходили. Потім, що сталося, цей уряд. Я скажу Вам відверто, просто не можу коментувати. Тому що, перше – ми далеко, друге – може, я недостатньо бачила чи читала, орієнтації немає якоїсь, тому я не можу нічого відповісти. Як задум – це було добре, а потім там я розгубилася далі після цього всього. Російське телебачення я рідко дивлюся зараз новини, по цим же причинам. Я не скажу, що вони на мене впливають, бо я коли слухаю щось, як кажуть про Україну, посміхаючись слухаю, для мене це просто «ля-ля-ля». Те, що я в фейсбуці прочитаю, з однієї сторони, а вони анти, тому мені дуже важко. А ті мої друзі в Києві, що ходили, вони зараз мені нічого не кажуть»* (ДВ).

Дехто висловлює розчарування діяльністю нової влади і ситуацією в Україні і через це не хоче повертатися. *«...Страшно и противно думать, что из-за неправильных решений нового правительства, из-за переговоров закулисных, из-за интриг и политических игр погибло огромное количество людей, сколько пострадавших, сколько обид, разочарований и*

ненависти между людьми. Поэтому не смотрю новости, не вникаю и не хочу возвращаться» (Жін., 46 р.).

Дехто, висловлюючи розчарування, хоче повернутися назад. «Я брала участь у Майдані у своєму місті і з того часу, протягом року, дуже цікавилась українською політикою. Проте потім я, все ж, усвідомила, що нічого суттєво не змінюється: при владі знаходяться ті ж самі «крадії», звісно, в інших обличчях, які не думають про долю власного народу. Щодо мене, я безмежно люблю свою країну і хочу повернутися, жити і працювати на її благополуччя, але, спілкуючись зі своїми друзями, розумію, що нас там не чекають» (Жін., 24 р.).

Дехто бере участь у телепередачах, дає інтерв'ю, пише статті для болгарських медій, коментуючи події, що відбувалися і відбуваються в Україні. Так, О. Сорока розповідає: «...Після Майдану на ТБ ми розказували про події з нашої точки зору. Тому що тут було трохи однобоке висвітлення подій. ...Березень-лютий побувала на багатьох телепередачах... Звичайно, я не можу коментувати події як політичний коментатор чи аналізатор, але як людина, яка живе в тому, яка відчуває і бачить, яка втрачає близьких людей, яка хоче жити в достойній державі» (СО). Окрім того, О. Сорока на болгарському телебаченні регулярно розповідає про українські свята. «Інколи ходжу на телебачення розказувати щось про Україну або про свята. Це – найприємніше, коли запрошують розказати про Різдов, чи про Шевченка, чи про Великдень» (СО).

Під час Майдану 2013 – 2014 рр., російсько-українського конфлікту, що розпочався в 2014 р. українська спільнота в Болгарії ініціювала та проводила акції біля посольства Росії в Софії – проти політики президента РФ В. Путіна, організовували збір коштів і речей для потреб Майдану і постраждалих під час Майдану, для потреб української армії і всіх, хто бере участь у конфлікті на Сході України, організували реабілітації поранених під час російсько-української війни, відпочинок для дітей загиблих. «...І ті молоді люди, що вчора були, вони в різних акціях брали участь, і на підтримку Наді Савченко, і в протестах біля російського посольства. І ми виходили на дуже багато різних акцій. Була адекватна реакція на все те, що відбувалося. Тобто підтримку в міру наших можливостей надавали. Пані Олена, наприклад, організатор допомоги в АТО. Як тільки збере посилки, то і пересилає» (ЯА). «Поддерживаем ситуацию, которая на Украине, здесь с диаспорой. Украинцы, которые тут живут, собирали средства в помощь сначала Майдану, потом через волонтеров – украинской армии» (ВД).

Українська спільнота в Болгарії намагається гуртуватися і підтримувати стосунки один з одним. Так, наприклад, один раз в місяць відбуваються

зустрічі української спільноти, організатором яких є Дмитро Владов. Інформацію про те, коли і о котрій годині відбудеться чергова зустріч, він публікує в фейсбуці на сторінках груп «Українці Болгарії – Украинци в България – Ukrainians in Bulgaria» чи «Українці в Софії». У фейсбуці є декілька груп для українців, що живуть в Болгарії: «Українці Болгарії – Украинци в България – Ukrainians in Bulgaria», «Українці в Софії», «Українці у Софії, Болгарія», «Українці в Бургасі», «Українська діаспора. Варна і Варненська область», «Українська недільна школа при фундації «Мати Україна»». Важливою сферою збереження національної ідентичності є сфера освіти. Так, з осені 2002 року в Софії при фундації «Мати-Україна» функціонує Українська недільна школа, організатором якої виступила А. Якімова. Заходи, які організовує українська спільнота і в яких бере активну участь, засвідчуються за допомогою фотографій, відеозаписів і поширюються через соціальні мережі, зокрема фейсбук, сайт <http://www.ukrpressbg.com>.

Українці, що мешкають в Болгарії, зберігають як власну культуру, так і приймають культуру Болгарії, активно інтегруються в болгарський соціальний та культурний простір. Представники української спільноти зберігають свою національну і етнічну ідентичність (використання мови, знання традиційної кухні, святкування українських свят, носіння вишиванок), переймають болгарську культуру, а також конструюють новий спосіб самоідентифікації.

Література:

- Брик 2015:** Брик, А. Софія: місто храмів, термальних джерел і... українців. – Наш день, 16 січня 2015 р. <<http://nday.te.ua/sofiya-misto-hramiv-termalnyh-dzherel-i-ukrajintsiv/>> (відвідано 21.11.2016).
- Календар українців в Болгарії 2011: Календар українців в Болгарії – 2012 рік** / ідея: Антоніна Якімова; дизайн, комп'ютерна верстка, фото: Ольга Конова і Василь Жуківський. Софія, 2011.
- Матанова 2016:** Матанова, Т. С две родини, два езика, две култури... (Поколението от смесен брак – идентичност и етнокултурни характеристики). Софія: Парадигма, 2016.
- Симуха 2016:** Симуха, А. Українка в Болгарії про плитку, що плюється, «священу корову Росію» і підступну мову. <<http://www.depo.ua/ukr/life/ukrayinka-v-bolgariyi-pro-plitku-shcho-plyuetsya-svyashchenu-korovu-22032016170000>> (відвідано 02.02.2017).
- Якімова 2011:** Якімова, А. Українці в Болгарії: філософія історичного буття (нарис). Софія, 2011.
- Якімова 2019:** Якімова, А. Збереження етнонаціональної ідентичності українців у Болгарії: історичний та сучасний контексти. – В: Народна творчість та етнологія, 2019, Випуск 5 (381), 51–57.

Список інформантів

- ЯА – Якімова Антоніна, 58 р., мешкає в Софії з 2001 р. (народилася в Рівненській обл.). Записала Огієнко І. 27.05.2016 р. в м. Софія, Болгарія.
- СО – Сорока Ольга, 36 р., мешкає в Софії з 2009 р. (народилася в с. Велика Вільшаниця Золочівського р-ну Львівської обл.). Записала Огієнко І. 28.05.2016 р. в м. Софія, Болгарія.
- ДО – Дзьоба Ольга, 30 р., періодично мешкає в Кирджалі з 2011 р. (народилася в смт Вишнівець Збаразького району Тернопільської обл.). Записала Огієнко І. 18.08.2016 р. під час розмови по вайберу.
- СІ – Ж., 56 р., мешкає в Болгарії з 1982 р. (народилася в Полтавській обл.). Записала Огієнко І. 27.05.2016 р. в м. Софія, Болгарія.
- ДВ – Драгулева Валентина, 79 р., мешкає в Болгарії з 1958 р. (з Дніпра). Записала Огієнко І. 25.05.2016 р. в м. Софія, Болгарія.
- ВД – Ч., 44 р., мешкає в Болгарії з 1996 р. (народився в Харкові). Записала Огієнко І. 26.05.2016 р. в м. Софія, Болгарія.
- СО(2) – Ж., 37 р., мешкає в Болгарії 2 роки (з Києва). Записала Огієнко І. 26.05.2016 р. в м. Софія, Болгарія.
- МЗ – Ж., 60 р., мешкає в Болгарії з 1982 р. (народилася в Чернігівській області). Записала Огієнко І. 23.05.2016 р. в м. Софія, Болгарія.

Інформація про автора:

Ірина Огієнко – науковий співробітник, к.ф.н., ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України.

Email: ogiyenko@ukr.net

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ В НАВЧАННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ¹²

Оксана Баранівська

Abstract: The article is devoted to the role of phrasemes in teaching Ukrainian as a foreign language at B2–C2 levels. The main objective is to display the peculiarities of teaching Ukrainian phrasemes to foreign students. The study highlights the wide possibilities of phraseology, the role of which is very important in mastering a foreign language. The article presents teaching materials and a number of exercises at various language levels, which will help to better learn the phrasemes and contribute to their active use in communication with Ukrainian language speakers.

Keywords: phraseology, levels of language proficiency, Ukrainian, foreign language.

Вивчення іноземної мови завжди тісно переплітається з ознайомленням з її літературою, культурою та історією. Пізнання народу, мову якого вивчаємо, неможливе без сприйняття і розуміння його мовної картини світу, адже носії різних мов бачать світ неоднаково, і кожен сприймає його крізь призму своєї мови, відповідно інакше вербально виражає довколишні події і явища.

У процесі підготовки студентів, які вивчають іноземну мову, на перший план виходить формування комунікативної компетенції, результат якої залежить від того, наскільки студенти будуть ознайомлені з культурою країни, звичаями і традиціями. Сьогодні в дискусіях і публікаціях, які стосуються навчання іноземних мов, щораз частіше підкреслюють, що сучасна методика навчання іноземних мов „має міждисциплінарний характер, скерована на інтеграцію мови і культури“ (Sękowska). Саме лінгвокультурологічний матеріал є тією базою, яка сприятиме успішному опануванню мови. Без цього особам, які вивчають іноземну мову, важко буде зрозуміти носіїв мови у щоденному житті, нелегко буде віднайтися в реаліях тієї країни, мову якої вони вивчають. Найбільше такої інформації міс-

¹² http://doi.org/10.26615/issn.1314-572X.2021_006

тять фразеологізми, які, з одного боку, є важливими у вивченні іноземної мови, а з другого – викликають труднощі в засвоєнні і розумінні. Польська дослідниця Анна Новаковська зазначає, що „фразеологізми – це джерело знань про духовну і матеріальну культуру суспільства“ (Nowakowska 2004: 296). Опанування фразеологізмів є важливим засобом у вивченні мови, адже без них неможлива повноцінна комунікація, а правильне їх використання сприяє поглибленню комунікативних умінь і свідчить про високий рівень володіння мовою.

В українській методичній і науковій літературі проблеми вивчення фразеологізмів в іншомовній аудиторії висвітлено в працях Галини Кузь, Марії Сціри, Наталії Ядловської, прислів'їв і приказок – Мирослави Шевченко і Оксани Самусенко. У польській лінгводидактиці можемо назвати праці Анни Новаковської, Гжегожа Шпилі, в російській – Наталії Андрюшиної.

Кількісний склад фразеологічних і пареміологічних одиниць для рівнів володіння українською як іноземною поки що не визначений. У стандартизованих вимогах до рівнів володіння українською мовою як іноземною А1 – С2 відсутня інформація, коли саме і на яких рівнях, а також у якому обсязі подавати фразеологічний матеріал чи пареміологічні одиниці. Згадка про фразеологічний пласт мови з'являється в загальному переліку вмінь, характерних для говоріння на рівні С2: „Претендент уміє [...] послуговуватися лексичним і фразеологічним багатством української мови, вдаючись до стилістичних нюансів значень, ілюзій, жартів та іронії, щоб висловити думку меншою кількістю слів“ (Мазурик, Антонів, Синчак, Бойко, 2020: 118). Порівняння як стилістичний засіб синтаксису подається на рубіжному рівні В1 (Мазурик, Антонів, Синчак, Бойко, 2020: 61). Натомість у програмах навчання польської мови як іноземної фразеологізми пропонуються вже на рівні В1. Це фразеологізми, пов'язані з явищами природи, кольорами, фразеологізми з числівниковим компонентом і соматичні фразеологізми (Programy nauczania 2016: 83). На рівні В2 додано фразеологізми з компонентами фауни і флори, зі світу спорту (Programy nauczania 2016: 117). Для рівня С1 пропонується введення фразеологізмів біблійного і античного походження, а також фразеологізмів, пов'язаних з історично-політичними подіями чи місцями і напрямками (Programy nauczania 2016: 154); для С2 – професії і заняття, а також військова фразеологія (Programy nauczania 2016: 190).

Зазвичай у підручниках з української мови як іноземної, на нашу думку, дещо замало уваги приділяється фразеологізмам. Спорадично їх можна знайти на середньому рівні, трішки більше – на вищому. Наприклад, у „Практичному курсі української мови (для польських студентів-україністів другого року навчання: рівень А2 – В1)“ фразеологізми подані

відповідно до комунікативних тем: у темі „Послуги (перукарня, косметолог)“ є *волосся піднімається, показувати своє справжнє обличчя*, у темі „Здоров’я“ – *голова розколюється, обсіпало жаром, світ макітриться* (Космеда, Кочан 2016: 16, 18, 67); у навчальному посібнику для рівнів В1 і В2 „Українська мова для іноземців. Модульний курс“ О. Антонів і Л. Паучок самих фразеологізмів не так багато (Антонів, Паучок 2012: 44, 46), зате досить цінною є рубрика „Запам’ятайте! Українці кажуть“, яка ознайомлює іноземців з прислів’ями. По кілька вправ з фразеологізмами запропоновано також у підручниках з української мови для рівня С1 „Україна – Польща: Dialog kultur. Podręcznik do nauki języka ukraińskiego“ (Antoniw, Romaniuk, Synczak 2014: 17, 51, 154), „Автостопом по Україні“ (Палінська, Качала 2014: 8, 14, 44, 57, 66, 87, 122) і „Яблуко“ для вищого рівня (Синчак 2015: 148, 197).

Крім фразеологізмів, у підручниках з української мови як іноземної знаходиться місце для прислів’їв і приказок. Останні так само є важливими в пізнанні культури, ментальності народу. І хоча здебільшого вважається, що подаємо їх на високому рівні, проте студентів можна ознайомлювати з ними і на базовому рівні володіння мовою. Що цікаво, за нашими спостереженнями, у кількісному вимірі вони переважають над фразеологізмами. Наприклад, у підручниках для початкового і середнього рівнів Б. Зінкевич-Томанек і О. Баранівської „Język ukraiński dla początkujących“ і „Język ukraiński dla średniozaawansowanych“ прислів’я вводяться від першого заняття (Zinkiewicz-Tomanek, Baraniwska 2012: 31, 44, 55, 81, 92, 105, 196, 204, 304, 315; Zinkiewicz-Tomanek, Baraniwska 2013: 30, 60, 71, 130, 154, 176, 209, 219, 258, 301). Чимало прислів’їв є і в „Практичному курсі української мови (для польських студентів-україністів другого року навчання: рівень А2 – В1), поданих відповідно до тем, які вивчають (Космеда, Кочан 2016: 25, 26, 54, 105, 145). У підручниках для рівнів В1 і В2 теж знаходимо низку пареміологічних одиниць (Антонів, Паучок 2012: 26–27, 45, 78–79, 95, 115–116, 218), як і в аудіокнизі з вправами для рівня С1 „Автостопом по Україні“ (Палінська, Качала 2014: 26), у підручнику „Яблуко“, наприклад, *Сім раз відміряй, один раз відріж; Зі світу по нитці – голому сорочка* (Синчак 2015: 91) чи *Язик до Києва доведе; Якщо гора не йде до Магомета, то Магомет йде до гори* (Синчак 2015: 104) та інші (Синчак 2015: 139, 156, 169, 197, 224). У підручнику „Україна – Польща: Dialog kultur“ для С1 запропоновано до польських прислів’їв відшукати їхні українські відповідники (Antoniw, Romaniuk, Synczak 2014: 60).

У нашій статті хочемо звернути увагу на фразеологізми української мови і принципи їх відбору в контексті формування лінгвокультуроснав-

чої компетенції студентів-іноземців, передовсім у польськомовній аудиторії (середній (B2) та високий (C1) рівні і рівень вільного володіння мовою (C2)), а також запропонувати ряд вправ, які можуть бути використані під час занять для успішного засвоєння цього шару лексики. Для згаданої аудиторії ця проблема майже не досліджена.

Сьогодні більшість студентів вивчає іноземну мову передовсім для практичного застосування. Тому завдання викладача – скомпонувати заняття так, аби у студентів уже з першого курсу була мотивація якнайповніше пізнавати іноземну мову, а не тільки навчитися слів і конструкцій, без розуміння і/чи вживання фразеологізмів, які вкрай потрібні для успішної міжкультурної комунікації. Якщо у простих комунікативних ситуаціях студент може порадити собі без них, то при читанні художніх творів, публіцистики, спілкування з носіями мови без знання фразеологізмів не обійтися. Звичайно, на початкових етапах вивчення мови фразеологізми не є пріоритетним завданням як викладача, так і студента, але починаючи з рубіжного B1 (тут частково) і середнього B2 рівнів їх потрібно вводити до навчального матеріалу якомога частіше. Додамо, що не менш важливими є вони і в рідній мові, адже використання їх у мовленні має неабияке значення.

На кожному з етапів вивчення іноземної мови фразеологізми потрібно подавати в контексті, а не „на сухо“, адже „нові слова запам’ятовуємо найкраще, якщо вони з’являються у природному для себе контексті“ (Seretny, Lirińska 2005: 85). Тільки на прикладі конкретного речення, контексту можна краще зрозуміти значення даного фразеологізму.

У процесі навчання української мови як іноземної варто ознайомлювати студентів із фразеологізмами під час подання комунікативних тем. Незважаючи на те, що деякі з тем можуть повторюватися на кожному з рівнів, їх щоразу можна збагачувати фразеологізмами. Наприклад:

1) характер людини, вчинки людини, опис людини: *працьовита як бджілка; майстер на всі руки; робить як мокре горить; упертий як вісьлюк; гострий на розум; швидкий на розум; ходяча енциклопедія; хитрий як лис; має мухи в носі; копилити губи; мотати на вус; жити душа в душу;*

2) назви частин людського тіла, органів: *голова варить; мати голову на плечах; не бачити далі свого носа; одна нога тут, друга там; знати як свої п’ять пальців; за покликом серця;*

3) дім, предмети побуту: *моя хата скраю; розбити глек; як п’яте колесо до воза; як вареник у сметані;*

4) явища природи, погода: *як сніг на голову; як грім з ясного неба; радий сонце прихилити; витати в хмарах; як зірок на небі; до схід сонця;*

5) час: *через годину по чайній ложці; на все свій час; медовий місяць;*

б) назви рослин і тварин: *дуба смаленого правити; дати дуба; як гарбуз на вербі виросте; горох з капустою; як горох при дорозі; як мокра курка; птиця високого польоту; ведмежа послуга; ведмідь на вухо наступив; позичити очей у Сірка; жити як кіт з собакою; дивитися як теля на нові ворота; добра як з курки молока, а з верби – петрушки; жовтодзьобе каченя; старий вовк; горобців лічити тощо.*

Вважаємо, що студентів потрібно також ознайомлювати зі стійкими зворотами, характерними для офіційно-ділового і наукового стилів, оскільки деякі з них вживаються в мовленні вже на рівні А2, наприклад: *брати участь, відігравати роль, мати велике значення. На вищих рівнях – брати до відома, дійти висновку, надати допомогу, надати слово, узяти до уваги.*

Фразеологізми теж можуть стати у пригоді під час вивчення будь-якої граматичної теми. Наприклад:

1) іменники (рід, число, відмінок): *як оселедців у бочці; утопити в ложці води; горобцеві по коліна; буря в склянці води;*

2) прикметники: *зелена вулиця; золотий дощ; перший сорт; тернистий шлях; крокодилячі сльози; біла ворона; гордіїв вузол;*

3) числівники: *як (мов) дві краплі води; два боки однієї медалі; п'яте через десяте; знати як свої п'ять пальців; сім п'ятниць на тиждень; сім чудес світу; бути на сьомому небі від щастя; сім мішків гречаної вовни; слухати одним вухом; як (наче) три дні не їв;*

4) займенники: *будь-якою ціною; сам собі пан;*

5) дієслова: а) руху: *вийти у світ, голова пішла обертом, летіти ковбасою (стрілою); б) дієслівні форми на -но, -то: жереб кинуто; ні думано ні гадано (+ заперечення);*

6) прислівники: *ні тепло ні холодно; бачити далеко; поглядати скося; мало каші з їв; багато води сплило; ніде правди діти;*

7) сполучники: *як з хреста знятий; як зірок на небі; як мокре горить; як кіт наплакав; як горохом об стіну; як Пилип з конопель; як на голках; як (мов) корова язиком злизала; як на долоні;*

8) прийменники: *від душі; для годиться; під носом; на око; крізь зуби;*

9) частки: *не на жарт; не під силу; тільки й бачили;*

10) заперечення: *не братися ні за холодну воду; не вірити своїм очам; не бачити далі свого носа; не всі вдома; не вміти зв'язати двох слів; не лізе в голову; ні бе ні ме; ні живий ні мертвий; ні риба ні м'ясо; ні світ ні зоря.*

На рівнях мовної компетенції В2, С1, С2 можна запропонувати ряд вправ, пов'язаних зі:

І – слуханням і розумінням тексту з використанням фразеологізмів.

Студенти слухають текст.

Завдання:

а) доповнити фразеологізми, почуті в тексті, наприклад:

– ні за холодну воду... (не братися);

– схожі як дві... (краплі води);

– тиха вода... (греблю рве).

б) пояснити подані фразеологізми (з тексту; викладач пропонує сам).

в) з поданого списку фразеологізмів вибрати ті, що були в тексті.

II – читанням і розумінням тексту з використанням фразеологізмів.

Студенти читають текст.

Завдання:

а) вибрати правильну відповідь з-посеред трьох-чотирьох запропонованих варіантів. Наприклад, що означає фразеологізм *не вміти зв'язати двох слів*?

1) говорити нісенітниці;

2) не втручатися;

3) бути неспроможним правильно, логічно викладати думки;

б) студентів, який прочитав текст, показуємо картинки, що ілюструють фразеологізм. Потрібно поєднати відповідний фразеологізм із картинкою. Наприклад, вираження емоцій – незадоволення чи образа (на картинці, фотографії) – *скривитися як середа на п'ятницю*.

III – читанням і говорінням. Наприклад:

а) після прочитання тексту пояснити усно фразеологізми або відповіді на запитання викладача.

На рівні В2 студентам можна запропонувати низку вправ, зокрема:

1) пояснити значення фразеологізмів, наприклад: *тяжкий хліб, держати хвіст бубликом, узяти під своє крило* тощо;

2) дібрати до кожного слова у правій колонці близький за значенням фразеологізм із лівої:

– *накивати п'ятами* *ледарювати*

– *робити з мухи слона* *втекти*

– *байдики бити* *перебільшувати*

3) відновити фразеологізми, у яких переплутано компоненти:

ведмежа пісня, гордіїв меч, лебедині сльози, крокодиляча послуга, дамочкив кінь, троянський вузол, даремно гарбуза їсти, у поті рук, умивати чоло, дати хліба;

4) дібрати фразеологізми до запропонованих ситуацій, явищ тощо:

чогось дуже багато; про схожих людей; про лінивих; про важку працю; чогось дуже мало; про досвідчену людину; про щось непотрібне; про дуже балакучу людину; про щось, що сталося несподівано; дуже далеко.

Такі завдання теж будуть корисними на заняттях з перекладу.

Хотілося б ще зупинитися на вправах, пов'язаних із синонімією у фразеології. Їх доцільно давати на високому (С1) рівні і на рівні вільного володіння (С2). Студенти ознайомлюються з фразеологізмами поступово, але щоразу варто доповнювати ці синонімічні ряди. Наприклад, вони знають фразеологізм *як кіт наплакав* (польською *jak kot naplakał*), що має низку синонімічних фразеологізмів: *як на макове зерно, на заячий скік* та інші; усі ці фразеологізми означають „дуже мало“, але поєднуються з іншими словами (*на заячий скік*, наприклад, поєднується зі словами, що вказують на час і відстань), вони не взаємозамінюються. І на це теж потрібно звернути увагу.

Можна запропонувати такі вправи:

1) дібрати синоніми до фразеологізмів, наприклад:

– *сидіти склавши руки* (синоніми: *давати/показувати горобцям дулі; ні за холодну воду не братися; байдики бити; ганяти вітер по вулицях*);

– *бистрий на розум* (синоніми: *мати голову на плечах; голова варить; не в тім'я битий; розуму не позичати*);

– *як бджіл у вулику* (синоніми: *як піску морського; кури не клюють; хоч греблю гати; хоч лопатою горни*);

2) утворити синонімічний ряд фразеологізмів зі значенням „ледарювати“ (*байдики бити; ганяти вітер по вулицях, тинятися з кутка в куток* та інші), або вибрати із поданих (запропонованих) ті, що мають таке значення.

У процесі навчання української мови як іноземної також варто привертати увагу фразеологічним антонімам, наприклад:

1) дібрати антоніми до фразеологізмів:

– *аж кипить у руках* – антонім *як мокре горить*;

– *аж танцює* – антонім *як чорна хмара*;

– *купатися в розкошах* – антонім *жити на воді та біді*;

– *держати хвіст бубликом* – антонім *опустити крила*;

– *влипнути як муха в мед* – антонім *викрутитися з халепи*.

На рівнях С1 і С2 варто пробувати добирати синонімічні і антонімічні фразеологізми одночасно, наприклад:

1) дібрати синоніми і антоніми до фразеологізмів:

два чоботи пара – синоніми *одного поля ягоди; пташка їхнього польоту*; антонім – *не з нашої парафії*;

старий вовк – синоніми *стріляний горобець; був на коні і під конем; пройшов Рим і Крим; не з одного колодязя воду пив*; антоніми – *курча пухнасте; жовтодзьобе каченя (курча)*;

давати волю язикові – синонім розпускати язика; антоніми – прикусити язика; замкнути рота; тримати язик за зубами;

одна нога тут, друга там – синоніми аж у вухах вітер свистить; конем не доженеш; на всіх парах, летить ковбасою; семимильними кроками; антоніми – крок за кроком; наче три дні не їв; ледве ноги пересуває; як черепаха.

Фразеологічні звороти можуть допомагати вдосконалювати письмо як вид мовленнєвої діяльності, зокрема на рівнях С1 і С2. Пропонуємо низку вправ:

1. Заповнення пропусків у тексті фразеологізмами.
2. Написання письмових робіт з використанням фразеологізмів.
3. Переклад текстів, які містять фразеологізми, з рідної мови українською і з української рідною.

4. Редагування текстів: зазначені конструкції замінити фразеологізмами або зазначені фразеологізми – описовими конструкціями.

Крім вправ, на заняттях можна вводити елементи гри, наприклад, провести фразеологічну гру „3 голови до ніг“, під час якої студенти повинні:

1. Подати якнайбільшу кількість фразеологізмів, що містять соматизми (або фразеологізми, пов'язані з конкретною частиною тіла).

2. Пояснити значення фразеологізмів, наприклад: *з ніг на голову; вбити собі до голови; замилювати очі; заплющувати очі; казати просто в очі; очі горять; очі на лоба лізуть; не бачити далі свого носа; різкий на язик; язик проковтнути; язик свербить; чесати язика; шкірити зуби; молоко на губах не обсохло; шкіра та кістки; серце в'яне; серце радіє; черстве серце; ніде пальцем ткнути; легка рука; золоті руки; майстер на всі руки; мати дві ліві руки; ногу підставити; нога за ногою; нога в ногу.*

Інші ігрові вправи на рівнях С1 і С2, які були б корисними в опануванні фразеологізмів, це:

1. До поданих фразеологізмів з компонентом „правда“ дібрати фразеологізми з антонімічним компонентом „брехня (брехливий, брехати)“.

Наприклад: *правда в очі коле; бреше аж гребінцем чеше;*

„багато“ – „мало“: багато честі; мало квасу випив;

„далеко“ – „близько“: далеко куцо́му до зайця; близько та слизько.

2. Подати фразеологізми (або прислів'я), в яких одночасно виступають антоніми: *більше діла – менше слів; багато говорити – мало слухати; багато диму – мало тепла; більше вір своїм очам, ніж чужим речам; біле за чорне; далеко та легко, а близько та слизько; коли густо, а коли пусто; кожен мудрий свого дурня знайде.*

Під час роботи з фразеологізмами доцільно зіставляти українські фразеологізми з фразеологізмами тієї мови, яка є рідною для іноземців (у нашому випадку – з польськими). Важливим аспектом вивчення цих одиниць у спорідненій мові є порівняння – подібності і відмінності, а також і міжмовна омонімія, яка може виявитися підступною. Як приклад:

фразеологізми подібного лексичного складу з тим самим значенням: *шукати вчорашнього дня* – *szukać wczorajszego dnia*; *грати першу скрипку* – *grać pierwsze skrzypce*;

фразеологізми різного компонентного складу з тим самим значенням: *класти зуби на полицю* – 1. *gryźć kamienie* і 2. *zaciśnąć pasa*; *кусати лікті – плуц собі в бродę*.

Міжмовна омонімія у системі фразеології може створювати труднощі для перекладачів або викликати проблеми з розумінням тексту іноземною мовою. Приклади таких пасток можна знайти в „Українсько-польському словнику міжмовних фразеологічних омонімів і паронімів“ (Кононенко, Співак 2008: 308–323), який є частиною „Українсько-польського словника міжмовних омонімів і паронімів“.

з дня на день (постійно; найближчим часом) – *z dnia na dzień* (несподівано; поступово);

альфа і омега (початок і кінець чого-небудь) – *alfa i omega* (бути незаперечним авторитетом у якійсь галузі);

від руки (ручним способом, наприклад, написати від руки) – *od ręki* (залагодити, зробити щось відразу);

дати дуба (померти) – *dać dęba* (втекти);

пустити око (задивлятися на кого-, що-небудь, виявляючи зацікавленість, інтерес) – *puszczać (puścić, zrobić) oko* (кокетувати);

вийти на люди (вийти в людське середовище) – *wyjść na ludzi* (у польській мові означає „стати порядною людиною“, досягти чогось; український відповідник *вийти в люди*).

Відтворення в мові перекладу прислів'їв і приказок з мови-джерела теж може бути викликом, адже спостерігаємо а) частковий збіг компонентів: *Де багато господинь, там хата не метена* – *Gdzie kucharek sześć, tam nie ma co jeść*; *Язык до Києва доведе* – *Koniec języka za przewodnika*; б) подібний компонентний склад: *Не роби нікому того, що тобі не мило* – *Nie czyń drugiemu, co tobie niemiłe*; *Яблуко від яблуні недалеко падає* – *Niedaleko pada jabłko od jabłoni*; *Не такий чорт страшний, як його малюють* – *Nie taki diabeł straszny, jak go malują*; в) однакове значення і цілком відмінний компонентний склад: *Такий сторож з вовка при вівцях, як з кози при капусті* – *Wpuszcili kozę do ogrodu*; *Ми родичі: ваші собаки їли, а наші на ваших через тин гавкали* – *Taka z nas rodzina, jak siódma woda po kisielu*.

Цінним та важливим елементом перекладацької практики є власне вміння влучно використовувати фразеологізми і віднаходити їхні відповідники в мові перекладу.

Як впливає з нашого дослідження, навчання іноземної мови (і рідної теж) без використання фразеологізмів неможливе, адже вони допомагають „зрозуміти душу народу, його історичний шлях просторами вічності“ (Забіяка, Забіяка 2015: 3). Саме постійна мовленнєва практика, якнайчастіше і якнайрізноманітніше завдання на заняттях з іноземної мови допоможуть досягти успіху в усіх видах мовленнєвої діяльності, а вживання фразеологізмів зробить мовлення витонченим і довершеним.

Література:

- Андрюшина 2011:** Андрюшина, Н. Лексический минимум по русскому языку как иностранному: проблема отбора лексических и фразеологических единиц. – В: Проблемы истории, фразеологии, культуры, 3 (33). Москва – Магнитогорск – Новосибирск 2011, С. 649–652.
- Антонів, Паучок 2012:** Антонів, О., Паучок, Л. Українська мова для іноземців. Модульний курс: навчальний посібник. Рівень В1 – В2. Київ 2012.
- Демська-Кульчицька 2008:** Демська-Кульчицька, О. М. Фразеологія. Київ 2008.
- Забіяка, Забіяка 2015:** Забіяка, В. А., Забіяка, І. М. Світ фразеологізмів. Етимологія, тлумачення, застосування. Київ 2015.
- Кононенко, Співак 2008:** Кононенко, І., Співак, О. Українсько-польський словник міжмовних омонімів і паронімів. Київ 2008.
- Космеда, Кочан, Купідура, Осіпова, Четирба 2016:** Космеда, Т., Кочан, І., Купідура, Р., Осіпова, Т., Четирба, М. Практичний курс української мови (для польських студентів-україністів другого року навчання: рівень А2 – В1). Львів – Познань 2016.
- Кузь 2013:** Кузь, Г. Фразеологія у формуванні мовної компетенції студентів у процесі викладання української як іноземної. – В: Теорія і практика викладання української мови як іноземної. Збірник наукових праць, 4. Львів 2009, С. 172–178.
- Кузь 2016:** Кузь, Г. Лінгвокраїнознавча цінність фразеології як критерій її введення до фразеологічного мінімуму. – В: Studia Ucrainica Varsoviensia 4. Warszawa 2016, С. 187–195.
- Мазурик, Антонів, Синчак, Бойко 2020:** Мазурик, Д., Антонів, О., Синчак, О., Бойко, Г. (ред.). Стандартизовані вимоги: рівні володіння українською мовою як іноземною А1 – С2. Зразки сертифікаційних завдань: посібник. Київ 2020.
- Палінська, Качала 2014:** Палінська, О., Качала, О. Автостопом по Україні. Українська мова як іноземна: Аудіокнига з вправами. С1. Львів 2014.
- Синчак 2015:** Синчак, О. Яблуко. Підручник з української мови як іноземної. Вищий рівень. Львів 2015.
- Скрипник 1973:** Скрипник, Л. Г. Фразеологія української мови. Київ 1973.
- Сціра 2020:** Сціра, М. Фразеологізм як об'єкт вивчення в іншомовній аудиторії (доцільність використання і критерій добирання). – В: Studia Ucrainica Poznaniensia, vol. VII/1, С. 157–166.

- Шевченко, Самусенко 2014:** Шевченко, М., Самусенко, О. Пареміологічні одиниці у практиці навчання української мови як іноземної. – В: Теорія і практика викладання української мови як іноземної. Збірник наукових праць, 9. Львів 2014. С. 136–142.
- Ядловська 2007:** Ядловська, Н. Фразеологічний матеріал української мови в чужомовній аудиторії. – В: Теорія і практика викладання української мови як іноземної. Збірник наукових праць, 2. Львів 2007. С. 122–125.
- Antoniw, Romaniuk, Synczak 2014:** Antoni w, O., Romaniuk, S., Synczak, O. Україна – Польща: Dialog kultur. Podręcznik do nauki języka ukraińskiego C1. Warszawa 2014.
- Nowakowska 2004:** Nowakowska, A. Rola frazeologii w nauczaniu cudzoziemców języka polskiego. – В: Wrocławska dyskusja o języku polskim jako obcym: materiały z międzynarodowej konferencji Stowarzyszenia „Bristol“. Wrocław 2004, С. 295–298.
- Programy nauczania języka polskiego jako obcego. Poziomy A1 – C2 /** Pod red. I. Janowskiej, E. Lipińskiej, A. Rabiej, A. Seretny, P. Turka. Kraków 2016.
- Seretny, Lipińska 2005:** Seretny, A., Lipińska, E. ABC metodyki nauczania języka polskiego jako obcego. Kraków 2005.
- Sękowska, E.** Językoznanstwo a nauki pokrewne. – <http://www.polon.uw.edu.pl/documents/9763960/10288234/sekowska_05.pdf> (відвідано 10.10.2021)
- Szpila 2002:** Szpila, G. Minimum paremiologiczne języka polskiego – badanie pilotażowe. – *Język Polski*, 1, 2002, 36–42.
- Zinkiewicz-Tomanek, Baraniwska 2012:** Zinkiewicz-Tomanek, B., Baraniwska, O. Język ukraiński dla początkujących. Kraków 2012.
- Zinkiewicz-Tomanek, Baraniwska 2013:** Zinkiewicz-Tomanek, B., Baraniwska, O. Język ukraiński dla średniozaawansowanych. Kraków 2013.

СЛОВНИКИ

- Калашник, Колоїз 2008:** Калашник, В. С., Колоїз, Ж. В. Словник фразеологічних антонімів української мови. Київ 2008.
- Коломієць, Регушевський 1988:** Коломієць, М. П., Регушевський, Є. С. Словник фразеологічних синонімів. Київ 1988.
- Космеда, Гоменюк, Осіпова 2017:** Космеда, Т., Гоменюк, О., Осіпова, Т. Короткий українсько-польський словник усталених виразів: еквіваленти слова, фразеологізми, прислів'я та приказки. Познань – Харків 2017.
- Фразеологічний словник української мови:** В 2-х книгах, друге вид-ня. Київ 1999.
- Piasecka, Tulina-Blumental 2016:** Piasecka, A., Tulina-Blumental, I. Polsko-ukraiński słownik frazeologiczny. Łódź 2016.

Інформація про автора:

Оксана Баранівська – кандидат філологічних наук, професор кафедри україністики Інституту східнослов'янської філології Ягеллонського університету (Краків, Польща).

Email: oksana.baranivska@uj.edu.pl

ДІЯЛЬНІСТЬ КОНСУЛЬСЬКИХ УСТАНОВ НРБ У РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ В СФЕРІ КУЛЬТУРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ¹³

Ірина Матяш

Abstract: The activity of the consular facilities of the People's Republic of Bulgaria in the Ukrainian SSR on the establishment of Ukrainian-Bulgarian cultural contacts is covered. A characteristic of the formation of cultural relations between the People's Republic of Bulgaria and the Ukrainian SSR was that they were considered only as a component of cultural cooperation with the USSR. The consulates of the People's Republic of Bulgaria took part in celebrating anniversaries, held book exhibitions, Days of Culture, provided contacts of sister cities, etc. Despite the ideological content, these activities were universal in nature and remained in an updated form after the restoration of the state independence of Ukraine.

Keywords: consulates of the People's Republic of Bulgaria, Bulgarian-Ukrainian cultural cooperation, sister cities, cultural diplomacy.

За час перебування України в складі СРСР Болгарія була однією з держав, консульські установи яких працювали в Києві та Одесі. Перші іноземні консульства в українських містах почали створюватися невдовзі після завершення Другої світової війни. Це мало певною мірою символізувати відновлення зовнішньополітичної діяльності радянської України, втрачене з входженням її до складу Радянського Союзу 1922 року. Закон «Про утворення союзно-республіканського Народного комісаріату закордонних справ УРСР» Верховна Рада УРСР ухвалила 4 березня 1944 р. Наголошуючи на історичному та міжнародному значенні надання права союзним республікам установлювати зв'язки з іноземними державами, скласти з ними угоди та обмінюватись дипломатичними і консульськими представниками, Голова Президії Верховної Ради УРСР М. С. Гречуха у своїй доповіді визначив ступінь такої «самостійності» як «поширення

¹³ http://doi.org/10.26615/issn.1314-572X.2021_007

міжнародних зв'язків і співдружби СРСР з іншими державами» (Українська РСР 1963: 21).

Проте створення дипломатичних представництв у республіці попри «дозвіл» з Москви на ведення зовнішньополітичної діяльності не передбачалося. Відповідно в українській столиці та інших, погоджених з союзним керівництвом, містах мали працювати лише консульські установи: генеральні консульства та консульства. Як зауважував О. Сліпченко, «відкриття консульств було по суті політичною подачкою Україні», оскільки все вирішувалося в посольствах у Москві (Сліпченко 2013: 68).

Взаємодія з іноземними представництвами належала до завдань протокольно-консульського відділу НКЗС УРСР, який працював відповідно до положень та інструкцій з консульських питань, вироблених у МЗС СРСР. Першою 1947 року своє Генеральне консульство у Києві відкрила Польська Народна Республіка. 4 лютого 1948 р. у Кремлі було підписано Договір про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу між СРСР і Румунією, за два тижні – з Угорською Республікою, а 18 березня 1948 р. – з Народною Республікою Болгарією. Після ратифікації 19 лютого 1948 р. відповідним указом Верховної Ради СРСР договорів з Румунією і Угорщиною, а 7 квітня 1948 р. – з Болгарією, відкрилися перспективи для розширення планів створення консульств соціалістичних країн в УРСР. «Пробні кроки» щодо реалізації таких планів робилися під час офіційних візитів представників цих країн до української столиці.

7 січня 1949 р. на запрошення Українського товариства з культурних зв'язків до Києва для участі в урочистому вечері, присвяченому століттю болгарського поета і революціонера Христо Ботева, прибув радник посольства Болгарії в СРСР, один із творців слов'янського комітету Станіслав Колев (ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 5823: 2а). Гість був легендарною для радянської дійсності постаттю. За зв'язки з Московією 1923 року він сидів у в'язниці, 1926 року приїхав до Москви як делегат болгарської компартії на Конгрес Комінтерну і залишився там, 1929 року працював у ВТКЗ редактором відділу друку. С. Колев вважав своїми друзями Дмитра Мануїльського, Андре Марті, Шарлю Дюпуї (Рамета), двічі його приймав Й. Сталін (ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 5823: 9). Напередодні ювілею матеріали про Христо Ботева з'явилися в усіх газетах Радянського Союзу, українське видавництво видало його твори українською мовою. Урочистий вечір у Києві за участі С. Колева відбувся в Будинку офіцерів Радянської армії. Гість використав своє перебування в українській столиці також для зустрічі з болгарськими студентами, що навчалися на економічному та юридичному факультетах Київського державного університету і механічному факультеті Київського політехнічного інституту. Розмова з

болгарським представником через відсутність у Києві консульської установи мала для них надзвичайне значення. Студенти попросили С. Колева про сприяння в отриманні комплекту підручників, який би вони могли забрати додому після отримання диплому, бо користувалися під час навчання книгами з бібліотеки. Декан пообіцяв видати книги всім, але гість зауважив, що видати слід лише відмінникам, щоб інші мали стимул для навчання.

Програма візиту С. Колева в Київ передбачала ще й відвідання колгоспу «Червона Україна» в селі Гоголіво Броварського району. Але він відмовився від поїздки з поясненнями, що добре знає колгоспне життя (його родина влітку наймає квартиру у голови колгоспу) і передбачає, що колгоспники святкують Різдво, а йому за Різдво випивати не хочеться. Натомість болгарського гостя цікавило культурне життя: він відвідав балет «Гаяне» А. Хачатуряна в Театрі опери та балету, виставу «Житейське море» в театрі імені Івана Франка, Партизанську виставку, переглянув документальні фільми «Донбас» і «Дніпрогес», «Вони бачать знову» (про відомого одеського офтальмолога В. П. Філатова). Під час перегляду виставки С. Колев порадив організаторам додати матеріал про болгарську дівчину – кореспондентку «Комсомольської правди» Ліліану Карастоянову, яка загинула на території України. Візит болгарського гостя не лише поклав початок українсько-болгарських контактів у сфері культури в нових умовах, але й засвідчив потребу створення в Києві консульської установи НРБ.

Підставу для розширення консульського корпусу в Києві створило заснування 25 січня 1949 р. Болгарією, Угорщиною, Польщею, Румунією, СРСР і Чехословаччиною міждержавної організації Ради економічної взаємодопомоги. Її завдання декларувалися як економічна інтеграція, координація народногосподарських планів та організація взаємодопомоги соціалістичних країн.

Першу болгарську консульську установу було відкрито в Одесі в січні 1966 р. (раніше, ніж у Києві) відповідно до досягнутої 1965 року СРСР і НРБ нотної домовленості про відкриття в Одесі Генерального консульства НРБ та надання статусу Генерального консульства консульству СРСР у Варні (Каковкіна 2018: 71). Підстави для створення саме в Одесі болгарського представництва, крім згаданих обставин, були якнайширші: на території Одещини проживала велика кількість осіб болгарського походження, в одеських вишах навчалися болгарські студенти; морський порт і автомобільний шлях, що проходив територією Одеської області, сприяли добрій комунікації між СРСР і НРБ; впродовж майже десяти років діяли двосторонні договори між містами та підприємствами Болгарії і Оде-

щини: Русенський та Ізмаїльський судноремонтні заводи 1956 р. уклали договір про соціалістичне змагання між колективами; Одеса і Варна стали 1958 р. містами-побратимами, 1962 р. договір про дружбу підписали представники Одеської області та Варненського округу.

До консульського округу Генерального консульства НРБ в Одесі увійшли місто Одеса та Одеська, Миколаївська, Херсонська області УРСР і Краснодарський край РСФСР (ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 2605: 19). Ключовим напрямом у діяльності консульської установи визначався економічний. Першим генконсульство 4 січня 1966 р. очолив Стефан Ралев, посаду віце-консула обійняла Анка Димитрова. С. Ралев на той час був студентом Варненського економічного університету і мав слабе здоров'я. Його діяльність як генконсула виявилася через ці обставини недостатньо ефективною. Систематична відсутність керівника в зв'язку з навчальними сесіями і хворобою в генконсульстві зумовила виникнення складної ситуації зі службовою дисципліною, про що до МЗС УРСР і партійних органів почали надходити доповідні записки (ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 2605: 16).

Окремий напрям діяльності генконсульства склала робота в сфері культурних зв'язків, якими опікувалася віце-консул. У цьому контексті до ключових завдань генконсульства належало поглиблення дружніх відносин між порідненими містами Одесою і Варною, Одеською областю та Варненським округом. Генконсульство долучалося до організації контактів між їхніми державними і партійними органами, що набували за радянської доби плановості й систематичності: проводило підготовчу роботу, займалося збиранням відповідної інформації, брало участь у розробленні програми заходів, надавало сприяння в її реалізації, виступало з ініціативами щодо розвитку дружніх зв'язків. Одна з таких ініціатив спричинила деякі непорозуміння між генконсульством і радянськими органами. Під час зустрічі з заступником голови правління товариства радянсько-болгарської дружби віце-консул Анка Димитрова порушила проблему щодо можливості встановлення в Одесі пам'ятників членам Центрального комітету болгарської компартії, знищеним 1937 року співробітниками НКВС СРСР, оскільки в містах Болгарії є пам'ятники радянським солдатам (ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 2605: 15). Відповіді на питання з цієї табуйованої в радянський час теми годі було очікувати. Пропозиція залишилася без відповіді, але болгарські дипломати розпочали спеціальне дослідження місць пам'яті (пам'ятників, меморіальних дошок) на території УРСР. З'ясувалося, що 1965 року в с. Білоусівка Вознесенського району Миколаївської області було встановлено бюст Георгія Димитрова, в м. Болград Одеської області на могилі болгарської народної співачки

Слени Янкової (1825 – 1901) встановлено обеліск, а в Одесі відкрито меморіальні дошки на вшанування пам'яті Христо Ботєва, Івана Вазова та редакції вісника «Комуна» – друкованого органу центрального бюро болгарської комуністичної групи (ЦДА РБ. Ф. 16. Оп. 78. Спр. 2199: 1–3.). Надалі генконсульство долучалося до таких ініціатив, залучаючи до взаємодії в сфері культури такий інструмент комеморацію місць пам'яті.

До обов'язків генконсульства входило також сприяння активізації обміну передовим досвідом в сфері матеріального виробництва та інших галузях. Г. Митєв підготував і скерував до Варненського окружного БКП інформаційно-довідкові матеріали про почин Одеського науково-виробничого об'єднання «Кислородмаш», про проведення в Одеській області єдиних політднів, про діяльність в Одесі «Малої Академії наук» (ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 2605: 22).

В цей час набували актуальності як форма міжнародного науково-технічного співробітництва обміни студентами на безвалютних еквівалентних засадах. Такий принцип поширювався на інші форми науково-технічного співробітництва. В організації обмінів студентів та роботі зі студентами – громадянами своєї країни ключову роль відігравали генконсульства. Свій досвід роботи з болгарськими студентами і аспірантами в цій сфері активно поширювало генконсульство НРБ, яке поступово стало лідером консульського корпусу й згуртовувало навколо спільних заходів іноземних дипломатів. Між консульствами було досягнуто домовленості про взаємні зустрічі генконсулів з колективами іншого консульства, інформування про плани і завдання діяльності.

Перед початком навчального року генконсульство проводило заходи зі студентами-першокурсниками, на оперативних нарадах в генконсульстві аналізувалися підсумки кожної екзаменаційної сесії: з тими, хто не встигає, проводилися індивідуальні бесіди, студентам читали цикли лекцій з питань внутрішньої і зовнішньої політики НРБ, студентам і аспірантам надавалися приміщення в генконсульстві для проведення різних заходів, надавалося сприяння партійній організації та комітету ДКСМ. Окрім контролю за успішністю, після зимової сесії проводилися зустрічі генконсула з деканами по роботі з іноземними студентами, секретарями парткомів відповідних вишів. Болгарські земляцтва студентів співпрацювали з ВЛКСМ. Завдяки такій роботі болгарські студенти в консульському окрузі займають перше місце серед іноземних студентів за успішністю (ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 2605: 24).

У столиці УРСР Києві генконсульство НРБ розпочало діяльність у другій половині 1971 р., одночасно з генконсульствами Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії та Соціалістичної Республіки Руму-

нії. Розширення співробітництва соціалістичних країн передбачала прийнята в Бухаресті у липні 1971 р. XXV сесією РЕВ Комплексна програма розвитку і дальшого поглиблення соціалістичної економічної інтеграції. Заходи, зафіксовані в програмі, розраховувалися на поетапну реалізацію впродовж 15 – 20 років. Після придушення Празької весни 1968 р. Радянський Союз прагнув зберегти вплив на країни соціалістичного табору і позаблокові країни. В реалізації визначених на тривалий період завдань «зближення економік братніх держав і формування сучасної, високоефективної структури національних господарств, поступове зближення і вирівнювання рівнів їх розвитку, формування глибоких і стійких зв'язків в основних галузях економіки, науки і техніки» (Терехов 1972: 12–13). Істотна роль надавалася дипломатичній і консульській службі. Оскільки розвиток економічних відносин у багатьох позиціях залежав від Української РСР союзне керівництво продовжувало розширення консульського корпусу в її столиці.

Генеральне консульство НРБ було найбільшим за штатною кількістю дипломатів (7 осіб) іноземним представництвом (ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 1583: 172). Нову болгарську консульську установу очолив Кристю Стоянов Євтимов. Він мав правничу освіту – закінчив Софійський університет імені Св. Климента Охридського. Радником генконсула став Ангел Козовські, який виконував обов'язки керівника на час відсутності того в Києві, оскільки К. Євтимову часто доводилося виїжджати в Одесу, де працювало консульство НРБ (ГДА МЗС. Ф.1. Оп.3. Спр. 32157: 6).

Співробітники генконсульства забезпечували перебування болгарських делегацій в Києві, проводили підготовчу роботу для організації візитів офіційних осіб, контактували з цих питань з відповідними підрозділами МЗС УРСР і ЦК КПУ, брали участь у заходах для таких осіб і делегацій. Для зустрічі офіційних делегацій зазвичай до Києва приїздив посол НРБ. Так, партійно-урядову делегацію НРБ на чолі з першим секретарем ЦК БКП, Головою Державної Ради НРБ Тодором Живковим у червні 1972 р. супроводжували посол НРБ в СРСР Стоян Гюров і генконсул НРБ Кристю Євтимов. Делегацію, до складу якої входили голова державного комітету з науки, технічному прогресу і вищої освіти НРБ Начо Папазов, президент БАН Ангел Балевський, прийняв В. Щербицький. З працями українських учених в галузі фундаментальних, прикладних і природничих наук гостей познайомив президент АН УРСР Б. Патон. Міністр вищої освіти середньої спеціальної освіти УРСР Ю. Давиденко розповів про розвиток вищої школи і наукову роботу в республіці. Делегація відвідала завод верстатів-автоматів імені Максима Горького, який поставляв верстати в Болгарію; Київський інститут автоматики, що співп-

рацював з Софійським інститутом автоматики; Інститут кібернетики АН УРСР, що співпрацював з БАН, оглянули Палац культури «Україна» та визначні місця Києва (Болгарські друзі в Києві: 1).

Важливою подією в роботі генконсульства НРБ стало відзначення 90-річчя Г. Димитрова 17 червня 1972 р. у Києві в Будинку архітектора в типовій формі «урочистих зборів трудящих». На зборах виступив генконсул НРБ Кристо Євтимов, демонструвався створений болгарськими кінематографістами фільм про Г. Димитрова. Такі збори пройшли в Одесі, Ворошиловграді, Полтаві, Кіровограді, Рівно, Тернополі та інших містах України (Великий син: 1).

Для зміцнення двосторонніх відносин генконсульство активно використовувало інструменти, які нині належать до арсеналу культурної дипломатії. 20–27 червня 1972 р. за підтримки консульської установи в Києві виступив Варненський драматичний театр імені Стояна Бичварова. Це були не звичайні гастролі, а крок до зміцнення творчої дружби з театром Лесі Українки. Два роки тому ці колективи підписали угоду про творчу співдружність. Тоді болгарські митці побували у Києві, а українські – у Варні. На сцені театру імені Лесі Українки режисер Варненського театру Цветан Цветков поставив комедію болгарського драматурга Ст. Костава «Великоманієв». На варненській сцені київські режисери М. І. Резнікович і художник М. С. Улановський поставили виставу «Єдиний свідок» Аріадни і Петра Турів. 1972 року болгарські митці привезли виставу «Червоне і коричневе» Івана Радоева, присвячену 90-річчю від дня народження Георгія Димитрова та вистави «Професія для ангелів» Драгомира Асенова і «Підступність і кохання» Фрідріха Шіллера (Болгарські актори: 1). У перегляді вистави взяли участь заступник голови Ради Міністрів УРСР П. Т. Тронько, секретар ЦК КПУ Ф. Д. Овчаренко, генконсул НРБ у Києві К. Євтимов. На прес-конференції директора Варненського театру Георгій Парушев розповів про славу історію цього відомого колективу. Після звільнення Болгарії від окупантів він відкрив новий сезон виставою О. Корнійчука «Платон Кречет».

Було започатковано й елементи наукової дипломатії. У зв'язку з підготовкою наукового форуму для обговорення започаткованого в Парижі проекту «Вивчення слов'янських культур» (ГДА МЗС. Ф. 1. Оп. 3. Спр. 2376: 6) був візит до Києва в 1972 р. Голови Комісії НРБ у справах ЮНЕСКО Лемира Янева та відповідального секретаря цієї комісії Едварда Сафирова. У межах проекту передбачалося проведення міжнародної наукової конференції в Українській РСР і створення при АН УРСР спеціального Комітету з вивчення слов'янських культур. Болгарські представники здійснили офіційні візити та відвідали в супроводі дипломатів Секцію су-

спільних наук АН УРСР, де мали зустріч з її Головою – акад. І. К. Білодідом, а також Г. Д. Вервесом, Б. М. Бабієм, П. І. Багрієм, І. К. Походнею, В. Ф. Скофенком, та провели переговори в Українському комітеті славистів при Відділі літератури, мови і мистецтвознавства АН УРСР (ГДА МЗС. Ф. 1. Оп. 3. Спр. 2372: 135).

Активно розвивалися контакти поріднених міст і областей. 10 областей УРСР (Ворошиловградської, Житомирської, Кіровоградської, Одеської, Полтавської, Рівненської, Сумської, Тернопільської, Херсонської, Хмельницької) встановили такі зв'язки з округами НРБ (Перникським, Михайловградським, Толбухінським, Варненським, Великотирновським, Віденським, Врачанським, Сливенським, Шуменським, Силистринським). Культурне співробітництво реалізувалося в різних формах: у Великотирновському окрузі було проведено Дні Полтавської області, здійснювався обмін партійними делегаціями, робітниками, лекторами, колективами художньої самодіяльності, редакції газет обмінювалися інформаціями. На знак високої оцінки внеску генконсула К. Євтимова в укріплення дружби і співробітництва між українським і болгарським народами його було нагороджено по завершенню каденції Почесною Грамотою Президії Верховної Ради УРСР – на той час вищою нагородою для іноземних представників.

Заходи в сфері культурної співпраці постійно урізноманітнювали. В межах Днів болгарської культури в СРСР у травні 1978 р. за участі генконсула НРБ М. Минкова в музеї західного і східного мистецтва було відкрито виставку «Болгарська прикладна графіка-78», що знайомила з творчістю болгарських художників в галузі плаката, реклами, графічного дизайну. 30-річчю Договору про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу між СРСР і НРБ було присвячено наукову сесію, організовану Комісією істориків СРСР – НРБ. У київських заходах взяла участь делегація НРБ на чолі з секретарем ЦК БКП, відповідальним за міжнародні зв'язки, Д. Станишевим. Випускник історичного факультету Московського державного університету з науковим ступенем з історії марксизму-ленінізму, він був політично і партійно заангажованим. Делегацію прийняв міністр культури УРСР С. Безклубенко, продемонструвавши готовність до якнайширшої співпраці в сфері культури: в УРСР видано понад 180 назв книг болгарських авторів накладом понад шість млн примірників, у репертуарах 20 театрів були вистави за п'єсами болгарських драматургів.

Особливий резонанс мала організована генконсульством НРБ унікальна подія – відзначення польоту в космос першого болгарського космонавта. Він відбувся у межах спільного радянсько-болгарського польоту за програмою «Інтеркосмос». У запуску 10 квітня 1979 р. у складі основного екіпажу космічного корабля «Союз-33» в космос стартував

болгарин Георгій Какалов. 11 квітня генконсульство провело в своєму приміщенні для журналістів перегляд виставки і короткометражного кінофільму, присвяченого космічному польоту. Після перегляду відеоматеріалів влаштували коктейль. 13 квітня в Домі кіно відбулися збори з переглядом фільму болгарських студентів київських вишів і болгарських робітників, що працювали в Борисполі, за участі активістів товариства радянсько-болгарської дружби. Того ж дня в Ужгороді провели збори болгарських будівельників, зайнятих на об'єктах Ужгорода за участі болгарських робітників із інших міст республіки. На адреси обкомів КПУ, що підтримували дружні зв'язки з БКП, були направлені матеріали присвяченої польоту фотовиставки. За вказівкою ЦК КПУ українські вчені та інститути, що співпрацювали з ученими НРБ, діячі культури і мистецтв, обкоми партії, що підтримували дружні зв'язки з окружками БКП, Українське товариство дружби та відділення Товариства радянсько-болгарської дружби скерували з цієї нагоди вітальні телеграми на адресу ЦК БКП і Держради НРБ. Після виходу екіпажу в космос інформацію про спільний радянсько-болгарський політ отримали газети і Держтелерадіо УРСР. Увесь процес було організовано генконсульством і проконтрольовано його керівником.

На початку жовтня 1979 р. штат ГК НРБ у Києві було збільшено на дві одиниці. Для «посилання керівництва генконсульством» на посаду радника-заступника генконсула приїхав кадровий дипломат Дімітр Лазаров Пейков, який залишив для цього призначення посаду заступника завідувача відділом СРСР МЗС Болгарії і мав ранг Повноважного міністра, що в СРСР відповідало рангу посланника. 1955 року він закінчив факультет міжнародних відносин Київського університету. В Посольстві НРБ в СРСР його вважали особобою, здатною виконувати найскладніші специфічні завдання (ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 2605: 26). Консулом було призначено Дрозданова, який працював керівником одного з Науково-дослідних інститутів у Софії. Він навчався в Харкові та Києві, захистив кандидатську дисертацію в Інституті електрозварювання ім. Є. О. Патона. Планувалося, що він буде виконувати обов'язки секретаря генконсульства і займатиметься питаннями науково-технічного співробітництва.

З поповненням штату генконсульства все ширшої популярності набували місячники дружби з зарубіжними країнами, в межах яких відбувалися книжкові виставки, виступи мистецьких колективів, літературні вечори, наукові дискусії, передавання архівних документів. Під час місячника радянсько-болгарської дружби генконсульство НРБ забезпечило відвідання Києва болгарською урядовою делегацією на чолі з заступником Голови Ради

Міністрів НРБ Тодором Божиновим, за участі консула Димитра Симова та віце-консула Івана Піперкова відбувся літературний вечір «Дружба народів – дружба літератур» у Державній республіканській бібліотеці УРСР ім. КПРС (нині – Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого), урочистий вечір радянсько-болгарської дружби – в Інституті кібернетики АН УРСР.

Декада болгарської книги супроводжувалася художньою виставкою «Болгарія – країна друзів» в Українському відділенні Товариства дружби і культурних зв'язків із зарубіжними країнами; відбувся вечір кіномистецтва НРБ у Республіканському будинку кіно за участі генконсула Александра Тонева та режисера театру «Сльоза і сміх» Христо Кричмарова. 40-річчю національного свята НРБ – Дню свободи – присвячувалася Ювілейна виставка книги НРБ. Фотовиставку «Соціалістична Болгарія – 40 років» у кінотеатрі «Київська Русь» урочисто відкрили заступник голови президії Українського товариства дружби і культурного зв'язку із зарубіжними країнами Л. П. Бондаренко, генконсул Олександр Тонев та консул Цветан Ночев.

40-річчю соціалістичної революції в НРБ було присвячено Науково-теоретичну конференцію болгарських студентів, які навчалися в Українській РСР. Для участі в конференції до Києва прибув посол НРБ в СРСР М. Делев. Конференція супроводжувалася пропагандистськими акціями: спільним покладанням квітів до пам'ятників Леніну в Києві та Рівному, братської могили в урочищі Лопатино, зустріччю з членами інтернаціонального клубу «Глобус» ім. Лілії Карастоянної в Клеванській школі-інтернаті.

Гастролі зарубіжних митців, за задумом їх організаторів, не лише сприяли культурному зближенню народів, але й мали зацікавити «радянський народ» «правильним» зарубіжним мистецтвом. З великим успіхом у цьому контексті відбувалися в Києві гастролі болгарської співачки – народної артистки НРБ Лілі Іванової. З метою популяризації туристичної привабливості Болгарії Головне управління УРСР з іноземного туризму та Болгарська асоціація з туризму і відпочинку в м. Києві за участі генконсульства НРБ організували конкурс «Болгарія – країна туризму» та фотовиставку «Болгарія – країна туризму, країна друзів».

На початку 1980-х років активізувалася співпраця в сфері кінематографу – розпочалися зйомки українсько-болгарських стрічок: художнього фільму «Попередження (Георгій Дімітров)» (про видатного болгарського діяча міжнародного комуністичного руху) та телевізійного серіалу «Карастоянови» (автори сценарію І. Крумов, М. Мащенко, режисер-постановник М. Мащенко) (ЦДАМЛІМ України. Ф. 670. Оп. 1. Спр. 4503: 1–5) про родину болгарських комуністів. Кожна серія («Батько», «Мати», «Донька») при-

св'ячувалася одному члену родини: лікарю Олександру Карастоянову, який був одним з керівників антифашистського повстання 1923 р. у м. Ломі, його дружині Георгіці, яка витримала тортури в ув'язненні після придушення повстання, але продовжила справу чоловіка, та їхній доньці Лілі, котра виросла в СРСР, була кореспонденткою «Комсомольської правди», пішла воювати в партизанський загін і загинула на території України (ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 5823: 5).

Ця робота була надзвичайно важливою для болгарської сторони. Під час зйомок фільмів Київську кіностудію імені О. Довженка неодноразово відвідували співробітники Генконсульства НРБ у Києві на чолі з А. Тоневим (ЦДАМЛМ України. Ф. 670. Оп. 1. Спр. 4935: 1–6), приїздила кореспондентка болгарського тижневика «Антени» Р. Карастоянова для зустрічі з кінодраматургами, які писали сценарії фільмів про Київську Русь, оскільки збирала матеріал за темою «1000-ліття російської літератури». Їй вдалося зустрітися з режисерами Г. Коханом – автором фільму «Ярослав Мудрий», Ю. Ільєнком «Легенда про княгиню Ольгу» та В. Денисенком, який готувався до зйомок фільму про князя Володимира. Трилогія готувалася на відзначення 1500-ліття Києва. В підготовці до культурних річниць апробувалися елементи наукової дипломатії.

Прем'єра фільму фільму «Карастоянови» відбулася 23 липня 1983 р. у Будинку кіно. Для участі в події прибула делегація представників Болгарського телебачення і кіностудії «Бояна», зокрема Є. Димитрова – редактора фільму та Ц. Цанчева – оператора-постановника і перекладача. Новий фільм продовжував десятилітню історію українсько-болгарської спільної роботи над фільмами «Хан Аспарух», «Попередження», «Шлях до Софії», «Овід» та ін. Матеріали про діяльності київської кіностудії публікувалися в болгарській газеті «Народна культура».

Загалом започатковані наприкінці 1940-х років офіційні культурні контакти між УРСР і НРБ реалізовувалися в діяльності консульських установ НРБ в Одесі, відкритому 1966 р., та Києві, відкритому 1971 р. Особливість формування культурних зв'язків НРБ з УРСР полягала в тому, що вони розглядалися лише як складова культурної співпраці з СРСР і мали потужний пропагандистську складову. Розвиток культурного співробітництва поспіль із розвитком торговельних, економічних та науково-технічних зв'язків з СРСР належав до основних завдань консульських установ НРБ. У цей час консульствами НРБ було апробовано такі форми культурного співробітництва як відзначення ювілейних дат, книжкові виставки, творчі обміни театрів, створення ко-продукції кіно, студентські конференції, Дні культури, гастролі мистецьких колективів, взаємні переклади літературних творів, контакти поріднених міст. Всі

заходи мали ідеологічний зміст та відбувалися під подвійним партійним контролем. Однак завдяки універсальності характеру ці форми культурної співпраці збереглися в оновленому вигляді після відновлення державної незалежності України як інструменти культурної дипломатії.

Література:

- Болгарські актори:** Болгарські актори в Києві. – У Радянська Україна. 1972, 23 червня. № 146 (15438). С. 1.
- Болгарські друзі в Києві:** Болгарські друзі в Києві. – У: Радянська Україна, 1972, 28 червня. № 150 (15442).
- Великий син:** Великий син болгарського народу. Урочисті збори, присвячені 90-річчю з дня народження Г. Димитрова. – У: Радянська Україна, 1972, 17 червня, № 141 (15433).
- ГДА МЗС:** Галузевий державний архів МЗС України. Ф. 1. Оп. 3. Спр. 2376.
- ГДА МЗС:** Галузевий державний архів МЗС України. Ф. 1. Оп. 3. Спр. 32157.
- Каковкіна 2018:** Каковкіна, О. М. Дипломатична діяльність Народної Республіки Болгарії в Україні за матеріалами Центрального державного архіву громадських об'єднань України. – У: Універсум історії та археології, т. 1 (26), вип. 1–2, 2018, 68–80.
- Слипченко 2013:** Слипченко, А. С. (2013) Это было недавно... Київ: «Задруга», 2013, т. 2, 426.
- Терехов 1972:** Терехов, В. XXIV съезд КПСС и развитие социалистического содружества. – У: Советское славяноведение, № 4 (июль – август), 1972, 12–13.
- Українська РСР 1963:** Українська РСР на міжнародній арені: Збірник документів і матеріалів: 1944–1961 рр. Київ: Держполітвидав УРСР, 1963, 532.
- ЦДАГО України:** Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 5823.
- ЦДАГО України.** Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 1583.
- ЦДАГО України:** Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 2605.
- ЦДАМЛМ України:** Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Ф. 670. Оп. 1. Спр. 4503.
- ЦДАМЛМ України:** Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Ф. 670. Оп. 1. Спр. 4935.
- ЦДА РБ:** Центральний державний архів Республіки Болгарія. Ф. 16. Оп. 78. Спр. 2199.

Інформація про автора:

Ірина Матяш – докторка історичних наук, професор, провідна наукова співробітниця відділу історії міжнародних відносин та зовнішньої політики України, Інститут історії України НАН України; співголова Комісії істориків України і Болгарії; Голова Правління Наукового товариства історії дипломатії та міжнародних відносин.

E-mail: imatiash18@gmail.com

ЕЗИКОЗНАНИЕ

КІЛЬКІСНО-ІНТЕНСИВНІ РОДИ ДІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ¹⁴

Мілена Іванович

Abstract: The paper presents the classification of quantitative types of action expressing quantification of the degree of the intensity of an action in the Ukrainian language. If the degree of intensity is higher than the conditional norm – we deal with augmentative modifications (intensive actional classes), if the degree of intensity is lower than the norm – with diminutive modifications (deintensive actional classes). We also analyze the semantics and means of expression of these actional classes.

Keywords: Aktionsart, quantitative types, intensity, intensive/deintensive actional classes.

В основі семантичної категорії акціональності (родів дії) лежить позначення способу перебігу дії в часі. У семантичну зону акціональності в українській мові входять такі типові акціональні значення: комплекс фазових значень, комплекс детермінативних значень, комплекс кратних значень та комплекс градуальних значень. Кожен з виділених нами комплексів має власні семантичні та формальні властивості. Комплекс фазових значень займає центральну позицію серед них, тоді як інші три комплекси перетинається з іншими складовими категорії аспектуальності та категорією квантитативності (Іванович 2015: 210).

¹⁴ http://doi.org/10.26615/issn.1314-572X.2021_008

Кількісно-інтенсивні роди дії входять до комплексу градуальних значень. Градуальність представляє квантифікацію за ступенем прояву ознаки процесуальної ситуації. Градуальність не є акціональною (аспектуальною) категорією у вузькому розумінні, оскільки межа, стосовно якої характеризується дія, не є внутрішньою, часовою, але градуальні модифікації дії в той чи інший спосіб модифікують і її аспектуальні характеристики. Тому до більшості класифікацій родів дії в українській, а також в інших слов'янських мовах, включені і градуальні роди дії (Русановський 1986, Загнітко 1996, Городенська 2004, Авилова 1976, Шелякин 1987, Тошович 2009 тощо).

Градуальні роди дії є виявом так званого нормативного градуювання (Пипер 2002: 63; Івановић 2015: 401, 405; Івановић 2016: 251–253), у рамках якого дія характеризується по відношенню до певної норми: норми інтенсивності і модальної норми достатності. Остання охоплює три акціональні класи: ексцесиви надмірності – вище норми, більше, ніж потрібно: *переповнити, об'їстися, захвалити, упитися*; ексцесиви недостатності – нижче норми – менше, ніж потрібно: *недоплатити* та сатуративи – відповідно до норми, достатньо: *надивитися, виговоритися* (Івановић 2016: 310–319). Ексцесивність зазвичай супроводжується підвищенням (є. надмірності) або зменшенням (є. недостатності) інтенсивності, тому деякі дослідники, серед них, наприклад, К. Городенська, розглядають відповідні акціональні розряди як роди дії надмірної, недостатньої і достатньої інтенсивності (Городенська 2004: 239).

Кількісно-інтенсивні роди дії характеризують дію по відношенню до норми інтенсивності. Якщо ступінь інтенсивності процесуальної ситуації вищий від умовної норми, то говоримо про інтенсиви, якщо ступінь інтенсивності нижчий від норми – про деінтенсиви. Метою нашої роботи є запропонувати детальнішу класифікацію кількісно-інтенсивних родів дії та дати коротку характеристику формальних і семантичних властивостей кожного з них.

Слід зазначити, що виділені нами розряди інтенсивів і деінтенсивів зустрічаються і в інших класифікаціях родів дії в українській мові. Проте вони зазвичай розглядаються в рамках різновидів результативного дієслівного роду (Городенська 2004: 241) або розкидані по різних групах – В. Русанівський розглядає їх в рамках результативних, фазових, кількісних та родів дії ступенів інтенсивності (Русановський 1986: 117–123), С. Соколова розглядає відповідні дієслова в рамках фазово-кількісних родів дії як результативно-інтенсивні, разом з кумулятивними, дистрибутивними, сатуративними дієсловами, окремо виділяючи починально-інтенсивний і обмежувально-інтенсивний розряд та дієслова зі значенням зниженої ін-

тенсивності, з одного боку, і в рамках інтенсивно-кратних родів дії – з іншого боку (Соколова 2017: 432–442). Наша класифікація базується на перевищенні / недосягненні норми інтенсивності, тоді як різновиди інтенсивів і деінтенсивів далі розмежовуються за додатковими ознаками.

Таким чином, інтенсиви охоплюють: власне інтенсиви, тотально-об'єктні інтенсиви, інтенсиви позитивного результату, інтенсиви негативного результату, ускладнені інтенсиви та семельфактивні інтенсиви.

До власне інтенсивів належать численні дієслова з різними префіксами. Найширша сполучуваність властива префіксу *роз-* та конфіксу *роз-...-*ся. При цьому значення інтенсивності в похідних, утворених за допомогою конфікса, комбінується із семантикою фазовості (інтенсивний початок дії або початок інтенсивного виконання дії) – *розгніватися, розплакатися, розреготатися, розговоритися, розмахатися* тощо – а в утворених за допомогою префікса *роз-*, із семантикою результативності – *розбалувати, розгодувати, розжиріти, розляяти, розтоптати, розхвалити, розцілювати* тощо. До групи власне інтенсивів відносяться і деякі дієслова з префіксом *ви-*: *виголодити, виляяти, вимордувати, вимучити(ся), висварити, вичистити* та інші, *від-*: *відлущувати, відбатожити, відтоптати* тощо та *на-*: *нажалити, накричати, намуштрувати, натомитися* і т.д.

Префікс *ви-* є основним формантом розряду тотально-об'єктних дієслів: *вибілити, виїсти, виказати, викосити, вилизати, вимастити, висіяти, витоптати* тощо. Слід зазначити, що за допомогою префікса *ви-* частіше виражається чисто видове та дистрибутивне значення, які іноді важко розмежувати від тотально-об'єктного (див. докладніше про це: Івановіч 2016: 280–281). Високий ступінь інтенсивності зумовлений повним (тотальним) охоптом об'єкта (рідше суб'єкта) дією, при чому більшість дієслів із цим та іншими префіксами позначає конкретну фізичну дію (рідше процес, коли йдеться про охоплення суб'єкта дією).

Значення тотальної об'єктності властиве також дієсловам із префіксами *за-* (*забагнити, забризкати, забити, завчити, загатити, задарувати, задимити, замалювати, запаскудити, запилити...*), *о-/об-* (*оббризкати, обгризти, обдивитися, обкосити, облатати, обмацати, обнишпорити, обрости, обсипати, обсмоктати, обшарити, обледеніти, облісити...*) та, у дещо меншій мірі, префіксами *про-* (*прожувати, промаслити, промити, пропекти, прочистити, прогіркнути, прогнати, промерзнути, пропахнути...*) та *з-*, із значенням дії на поверхню об'єкта (*злизати, злити, змести, змити...*).

Підвищена інтенсивність, зазвичай разом із довшою тривалістю або багаторазовістю дії, можуть мати позитивний або негативний ефект на суб'єкта або об'єкт дії. Відповідно, розрізняємо інтенсиви позитивного

та інтенсиви негативного результату (Івановић 2016: 286–290). Серед перших виділяємо похідні, утворені від термінативних дієслів, які позначають дію, спрямовану на досягнення відповідного (позитивного) результату (*виблагати, виканючити, виклопотати, випросити, випрохати; добудитися, допроситися, дошукатися*) та утворені від інтермінативних дієслів, у яких немає відповідної спрямованості (*вибігати, вибрехати, виговорити, висидіти, добитися, домогтися, достукатися* тощо). Інтенсиви позитивного результату, як видно з прикладів, утворюються за допомогою префікса *ви-* та конфікса *до-...-ся*.

Конфікс *до-...-ся* одночасно є основним засобом вираження високої інтенсивності, супроводжуваної негативним результатом. Одне й те саме дієслово може позначати дію, тривале та інтенсивне виконання якої може мати негативні і позитивні наслідки: *А позавчора Тимко із Тетериною Орисею в степ під ручку ходили. Вони таки доходяться...* (Тютюнник 1990); *Ходив, ходив аж доходився. Тепер він тут пан, Троцький* (Самчук 2005).

Інтенсиви негативного результату утворені переважно від інтермінативних дієслів мовлення, руху, стану: *добалакатися, добігатися, добрехатися, довоюватися, догратися, докричатися, допануватися, допанькатися, допитися, доплигатися, допрацюватися, досидітися, доходитися* тощо. До цього роду дії належать і деякі перехідні дієслова із префіксом *за-*: *забалакти, загодувати, закувати, залікувати, залоскотати, заносити, заїздити, зачитати, зачовгати*.

Семантика підвищеної інтенсивності із відтінком ретельності, старанності властива ряду дієслів із конфіксом *ви-(...)-ува*. Ці дієслова належать до ускладненого інтенсива. Більшість з них позначає багатократну дію: *виблискувати, видзвонювати, видзьобувати, вимахувати, вимішувати, висвистувати, вистукувати* тощо.

Як бачимо, типовим засобом вираження семантики інтенсивності є префікси. Проте в українській мові значення інтенсивності виражається й одним суфіксом – суфіксом *-ону-*: *блисконутти, гарконутти, гримонутти, грюконутти, довбонутти, рвонутти, ревонутти, рубонутти, садонутти, стусонутти, стьобонутти, тіпонутти, трусонутти, трясонутти, черконутти, шарпонутти, швиргонутти, шмагонутти* тощо. За допомогою цього експресивно-емоційно забарвленого суфікса виражається підвищення інтенсивності семельфактивної ситуації, тому дієслова цього роду дії називаємо семельфактивними інтенсивами. Ця словотвірна модель дуже продуктивна, у корпусі зустрічаємо й такі дієслова як *бовконутти, бовтонутти, бурхонутти, грохонутти, гупонутти, давонутти, деронутти, кидонутти, судонутти*, які не фіксує одинадцятитомний Словник української мови.

Серед деінтенсивів розрізняємо: термінативний деінтенсив, інтермінативний деінтенсив і комітатив.

Термінативні (граничні) дієслова позначають ситуації, спрямовані на досягнення внутрішньої межі, яка є результатом дії. Термінативні деінтенсиви же позначають дію, яка досягає результат лише частково, зазвичай внаслідок зменшеної інтенсивності (*прибліднути, підмокнути* та ін.) або направленості дії на частковий результат, яка також супроводжується зменшенням інтенсивності (*підігрити, присолити, над'їсти*). Твірними термінативних деінтенсивів першої групи виступають дієслова із значенням процесу, другої групи – переважно дієслова фізичної дії. Крім цього, від дієслів першої групи не утворюються вторинні імперфективи, тоді як від деінтенсивів другої групи – утворюються і позначають дію, спрямовану на частковий результат. Пор.: *читати – прочитати; підчитати – підчитувати; вчитати – вчитувати*. Другу групу дієслів цього роду дії можна розглядати як антоніми тотально-об'єктних дієслів, у яких сема інтенсивності також є супровідною, а сама дія спрямована на весь об'єкт: *Треба буде знов приказок підчитати, а головне, самому творити нові, сучасні* (Гончар 1995); *Усе, що вчитав, усе, що навчився в школі, відійшло на деякий час набік* (Самчук 2005).

Основним словотвірним засобом виступає префікс *під-*: *підгнати, підгоріти, підігрити, підкусити, підлікуватися, підмалювати, підмерзнути, підпекти, підранити, підрізати, підрости, підсипати, підсмажити, підсохнути, підсушити, підучитися, підхвалити* тощо. Термінативні деінтенсиви утворюються також за допомогою префіксів *при-*: *прибліднути, пригаснути, приглушити, пригоріти, прижовкнути, прикрити, прим'ятити, припекти, припухнути, присмагнути, притрусити, притьмаритися, прихмарити(ся)* та ін. і *над-*: *надірвати, над'їсти, надколоти, надкусити, надломити, надпити, надрізати, надсохнути* (Івановић 2016: 296–298).

Тоді як у термінативних деінтенсивів семантика ослабленої інтенсивності переважно пов'язана із значенням часткового досягнення результату, в інтермінативних (неграничних) зменшення інтенсивності супроводжується розчленованістю дії. Більшість деінтенсивів цього типу утворена від дієслів багатократної дії за допомогою конфікса *по-...-ува* та позначають ситуації, які сприймаються слухом (*побринькувати, погавкувати, подзенькувати, покашлювати, покрикувати, посвистувати, постукувати* та ін.) або зором (*поблимувати, поблискувати, полискувати*), а також дискретний рух (*погойдувати(ся), посіпувати(ся), потрушувати(ся), похитувати(ся), покліпувати* тощо). Сема інтенсивності є вторинною по відношенню до семи розчленованості, тому зазвичай такі дієслова вживаються з прислівниками типу *злегка, ледь-ледь, поволі, тихо*:

(...) *дзижчать мухи, поволі побринькує череватий джміль* (Самчук 2005); *Було чути, як вона стиха поквоктує* (Тютюнник 1990).

Інтермінативні деінтенсиви утворюються за допомогою цього самого конфікса, хоча, рідше, і від інших дієслів: *побоюватися, поболоювати, поговорювати, подрімувати, покурювати, попивати, посміюватися, поспівувати*. Сема ослабленої інтенсивності в цих дієсловах основна, а сема розчленованості – вторинна, або взагалі відсутня: *Серце здає з кожним днем. Терпнуть руки; тупо поболоюють* (Андріяшик); *Спершу трохи побоювалася за нього, щось дивне відчувала* (Шевчук 1983); (...) *дівчата йшли за ним і, певне, поспівували — похитувалися в ході* (Шевчук 1983). Дієслова цього роду дії утворюються також за допомогою конфікса *під...-ува: підпивати, підхвалювати, підитовхувати* та ін. (Івановић 2016: 299–301).

Так звані комітативи позначають супровідну дію, яка, із ослабленою інтенсивністю, відбувається одночасно з іншою, основною, дією. Утворюються за допомогою конфіксів *при-...-ува* та *під-...-ува: приговорювати, приляскувати, приспівувати, пристукувати, пританцьовувати, притупувати, прихлипувати, підсвистувати, підспівувати* тощо.

Отже, типовим формантом термінативних деінтенсивів є префікси, а інтермінативних – конфікси, другим елементом яких виступає суфікс *-ува*. Найявні в українській мові і суфіксальні деінтенсиви – невідмінювані пестливі форми, утворені за допомогою суфіксів *-тки, -оньки, -чки, -тусі, -туні* від дієслів, які позначають дії, пов’язані з повсякденною діяльністю дітей: *спатки, спатоньки, спаточки, спатусі, спатуні; їстки, їстоньки, їсточки; питки, питоньки, питочки; гулятки, гулятоньки, гуляточки, кохатоньки; купоньки, купочки; лежатоньки, ходитоньки, ходусі; стоятки* і под. Ці експресивно-емоційно забарвлені форми вживаються переважно в розмовному мовленні, у спілкуванні з дітьми, але зустрічаються і в художній літературі, зокрема в поезії, і фольклорі (Івановић 2016: 308).

Отже, кількісно-інтенсивні роди дії в рамках комплексу градуальності в українській мові представлені багатьма різновидами з різноманітними префіксами й конфіксами – інтенсиви: *роз-... (-ся), ви-, за-, об-, про-, до-...-ся, ви-...-ува*; деінтенсиви: *під-, при-, по-...-ува, при-...-ува, під-...-ува*. У творенні інтенсивів участь бере і суфікс *-ону*, у творенні деінтенсивів – експресивні суфікси *-тки, -оньки, -чки, -тусі, -туні*. Значення підвищеної інтенсивності комбінується або супроводжується такими семами як початок дії, результативність, повне охоплення об’єкта / суб’єкта дією, позитивного / негативного ефекту тощо. Значення інтенсивності, яка не досягає норми, пов’язане в першу чергу із спрямованістю термінативної дії на частковий результат та багатократністю інтермінативної дії.

Література:

- Авилова 1976:** Авилова, Н. С. Вид глагола и семантика глагольного слова. Москва, 1976.
- Городенська 2004:** Городенська, К. Дієслівні роди як морфолого-словотвірні категорії. – У: Вихованець, І., К. Городенська. Теоретична морфологія української мови. Київ, 2004, 235–242.
- Загнітко 1996:** Загнітко, А. Теоретична граматики української мови: Морфологія. Донецьк, 1996.
- Зализняк, Шмелев 1997:** Зализняк, Анна, Шмелев, А. Лекції по русской аспектологии. München, 1997.
- Ивановић 2015:** Ивановић, М. Степеновање у сфери глагола. – У: У простору лингвистичке славистике: зборник научних радова / уредници Поповић, Љ., Војводић, Д., Номаћи М. Београд, 2015, 399–413.
- Ивановић 2016:** Ивановић, М. Акционалност: семантика и форма у савременом украјинском и српском језику. Београд, 2016.
- Маслов 1984:** Маслов, Ю. Очерки по аспектологии. Ленинград, 1984.
- Пипер 2002:** Пипер, П. Степеновање у граматици и речнику (у српском и другим словенским језицима). – Зборник Матице српске за славистику, 2002, 61, 59–78.
- Русановский 1986:** Русановский, В. и др. Украинская грамматика. Киев, 1986.
- Соколова 2003:** Соколова, С. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові. Київ, 2003.
- Соколова 2017:** Соколова, С. Категорія родів дієслівної дії. – У: Вихованець, І., К. Городенська. та ін. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія. Київ, 2017, 415–442.
- Тошович 2009:** Тошович, Б. Способы глагольного действия в сербском, хорватском и бошняцком языках. Katowice, 2009.
- Шелякин 1987:** Шелякин, М. Способы действия в поле лимитативности. – В: Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис / ред. Бондарко, А.В. Ленинград, 1987, 63–85.

Джерела ілюстративного матеріалу:

- Гончар 1995:** Гончар, О. Прапороносці. Київ, 1995.
- Самчук 2005:** Самчук, У. Волинь. Острог, 2005.
- Тютюнник 1990:** Тютюнник, Г. Вир. Київ, 1990.
- Шевчук 1983:** Шевчук, В. Дім на горі. Київ, 1983.

Інформація про автора:

Мілена Іванович – доктор філологічних наук, професор, викладач кафедри славистики філологічного факультету Белградського університету.

Email: ivanovic.milena@gmail.com

ON THE LANGUAGE SITUATION OF TARACLIA (MOLDOVA) THROUGH THE PRISM OF LINGUISTIC LANDSCAPE¹⁵

Kenta Sugai

Abstract: This paper discusses the language situation in the town of Taraclia in Southern Moldova, where ethnic Bulgarians are a majority. The aim of this study was to reveal the characteristics of language use and choice in the linguistic landscape (LL) of the town. The data obtained from the author's fieldwork in the town in 2019 will be analyzed within the framework of sociolinguistics studies of LL. The analysis of the patterns of language use on signs has revealed that Russian maintains the function of conveying information, which indicates its important role as the local lingual franca, while Bulgarian fulfils a symbolic function in the LL of Taraclia, despite the fact that it is the mother tongue of the town's majority.

Keywords: Language Situation, Linguistic Landscape, Bessarabian Bulgarians, Taraclia, Russian.

1. Introductory Remarks

It is well known that Taraclia District (Raionul Taraclia) is inhabited by a large number of ethnic Bulgarians as a result of the migration process that began in the 19th century. The administrative center of the district is the town of Taraclia known as the center of Bulgarians of Moldova, where ethnic Bulgarians constitute the majority of the town's population. Despite this favorable demographic condition, it has been reported that the Russian language is widely used in communication, rather than Bulgarian (Nedelčev 1996, 1998, Hatlas 2013, etc.). This study aimed to shed light on the language situation of Taraclia by discussing the patterns of language use in the multilingual community through the prism of linguistic landscape (LL). The main data used for the analysis of LL consisted of photographs taken by the author during his field re-

¹⁵ http://doi.org/10.26615/issn.1314-572X.2021_009

search in Taraclia in the summer of 2019, with some additional items provided later by Prof. V. Kondov (Taraclia State University). The photographs contain monolingual and/or bi-/multilingual signs, and they are analyzed in terms of the appearance of the languages used on the signs, the font size, and the order of each language.

Section 2 provides background information on the language situation in Taraclia. Section 3 briefly explains the methodological framework of analysis in terms of LL. Finally, Section 4 analyzes the data of the LL and summarizes the findings of the analysis. Section 5 provides the concluding remarks.

2. Language situation in Taraclia – Background Information

The first migration of Bulgarians to Taraclia was in 1813 (Nedelčev 1996: 6). Since then, the Bulgarian language has been used there for more than 200 years. Even today, ethnic Bulgarians constitute the majority of the town's population. According to the latest national census of the Republic of Moldova conducted in 2014 (Recensământul 2014), the predominant ethnic group is Bulgarian that constitute 77.4% of the total population, that is, 9,560 out of a total of 12,355. The other ethnicities that constitute the population of Taraclia are Moldovan (6.4%), Gagauz (5.9%), Russian (5%), Ukrainian (3%), others (1.3%), and not indicated (1%) (cf. Figure 1).

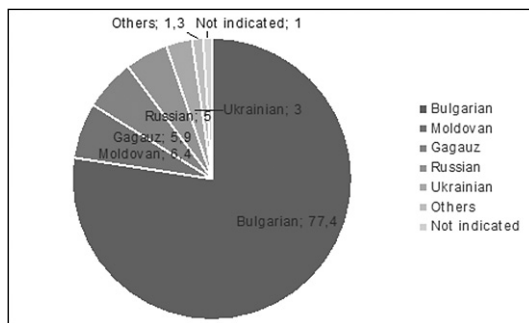

Figure 1: The Population of the Town of Taraclia (%) (Recensământul 2014)

The language situation in Taraclia at the end of the 20th century is well described in Nedelčev's monographs (Nedelčev 1996, 1998). Nedelčev (1998: 7) points out that the ethnic Bulgarians in Taraclia are bilingual with Russian, and the younger generation tends to use Russian more frequently. Another important fact he notices is the different purposes of each language, that is, "Bulgarian is [used] most frequently in daily life and Russian in official communication" (Nedelčev 1998: 10, cf. also Nedelčev 1996: 18, Hatlas 2013: 116). Hatlas (2013), who vis-

ited the town in 2010, also confirms the widespread use of Russian. He reports that in 2010, “a significant part of the inhabitants of Taraclia understand the native language of their ancestors and can fluently speak this language (of course in the local form), although they would rather use Russian in public spaces” (Hatlas 2013: 117fn). Thus, it is suggested that the language situation in Taraclia can be characterized as diglossic (cf. Nedelčev 1996: 12). However, whether the diglossic situation is and will be preserved remains a question. According to Nedelčev (1996: 17), in 1996, those of the age between 20–40 years predominantly used Russian in various domains of communication, while the elderly over the age of 60 years used Bulgarian (cf. also Hatlas 2013: 116). It is noteworthy that Russian has almost replaced Bulgarian even in unofficial settings (Nedelčev 1996: 14). Furthermore, the young generation is not “young” anymore today and those who predominantly used Russian in those days are now over 40 years old, which suggests that Russian is much more widespread in the town today, having extended its domains of use among the local ethnic Bulgarians.

The national census provides information regarding the mother tongue and the language used in daily life (Recensământul 2014). Among the 9,560 ethnic Bulgarians, the number of those who consider Bulgarian as their mother tongue reached 9,080 (95%), while that of those who consider Russian was 373 (3.9%). Further, 5,342 (55.9%) used Bulgarian in daily life, while 3,925 (41.1%) used Russian. It is significant that the number of those who spoke Russian in daily communication reached nearly the half of those who consider Bulgarian as their mother tongue. In general, the number of those who used Russian in daily life in Taraclia, regardless of ethnicity, reached 6,073, while 5,594 used Bulgarian. The number of Russian speakers slightly exceeded that of Bulgarian speakers. In other words, half of the town’s population regularly used Russian in daily life. Although the official data of the national census may not necessarily present a 100% precise picture of the reality, it is more or less confirmed that Russian is used frequently in daily communication in Taraclia.

Although Russian is a more popular language to be used in official and partially in unofficial communication among Bulgarians in Taraclia, the Bulgarian language is well maintained throughout the generations, as noted by Hatlas (2013: 117fn). This is worthy of attention when compared to other regions where Bulgarians have migrated. For example, Brănești in the outskirts of Bucharest was dominated by Bulgarian migrants, but language contact with Romanian brought about many unfavorable social conditions for the preservation of the local Bulgarian language and culture. Resultantly, Romanian has almost completely replaced the local Bulgarian dialect (Sugai 2021). In Taraclia, several reasons contribute to language maintenance among the local Bulgari-

ans. For example, the education of / in Bulgarian has been conducted in schools (see also Dyer 2015: 116–119). Moreover, the author of this paper confirmed through interviews with the local teachers of Bulgarian that the education of / in Bulgarian has been recently introduced also in kindergartens. Higher education of / in Bulgarian is also offered in Taraclia State University established in 2004. Students may have opportunities to study in universities in Bulgaria with scholarships provided by the Bulgarian government. Moreover, the Consulate of the Republic of Bulgaria, opened in 2017, provides a good connection with Bulgaria. Consequently, the local Bulgarians in Taraclia maintain a relatively close connection with Bulgaria in many ways, especially after the independence of the Republic of Moldova. All these facts, including the demographic configuration, undoubtedly offer favorable conditions for preserving the Bulgarian language and culture in Taraclia. As stated earlier, however, the Bulgarian language is not used as much as expected in comparison to Russian, especially by the younger generation; Bulgarian has been almost replaced even in the unofficial domains. Therefore, this study aimed to deepen the understanding of today's language situation in Taraclia by analyzing the patterns of language choice and use in the LL. More specifically, further sections will examine if the language situation described in this section is also reflected in the LL.

3. Analysis in Terms of Linguistic Landscape

In this study, we understand linguistic landscape as defined in the fundamental work of Landry & Bourhis (1997: 25): “The language of public road signs, advertising billboards, street names, place names, commercial shop signs, and public signs on government buildings combines to form the linguistic landscape of a given territory, region, or urban agglomeration. The linguistic landscape of a territory can serve two basic functions: an informational function and a symbolic function.” The study of LL can contribute to the understanding of the functions and the relative status of a language in relation to the other language(s) used in the multilingual community through the analysis of “the *dominance* of one linguistic code over another on bilingual signs” (Malinowski 2009: 108). Dominance can be examined by determining which language occupies the most prominent position on the sign. Therefore, in this study, the concrete items will be analyzed, considering the following: a) the number of languages on the sign; b) the location and order of each language on the sign; and c) the font size used for each language (cf. Gorter 2006: 3, Cenoz & Gorter 2006: 71).

The category of the signs subject to analysis is also important. In the study of LL, the two categories are usually distinguished: governmental or official

top-down signs and private or individual *bottom-up* signs (cf. Landry & Bourhis 1997: 26–27, Malinowski 2009: 108, etc.). The *top-down* signs include official signs established by the government and other official institutions such as street names or names of government buildings, while the *bottom-up* signs refer to non-official signs established by commercial or private organizations such as advertising signs in shops or outside on the streets. The distinction between the *top-down* and *bottom-up* signs is important because the language that takes a dominant position on signs often varies depending on the category of signs (Malinowski 2009: 109). Therefore, it is expected to reveal the relative status and power, and the function of the languages involved in LL, which consequently contributes to the understanding of the overall picture of the language situation in Taraclia.

4. Linguistic Landscape in Taraclia

4.1. Data

The main data for analysis in this study are photographs of various signs taken by the author in the town of Taraclia in August 2019, but some additional items, mainly from Supermarket “Linnela” were provided by Prof. V. Kondov (Taraclia State University) in October 2021 upon the author’s request.

4.2. Analysis

In general, signs in Bulgarian are rarely found in Taraclia (cf. Palágyi 2017a: 5fn). Instead, both Romanian and Russian are equally predominant in the LL of Taraclia. In governmental and official buildings, the informational plate, on which the name and working hours are written, is most frequently displayed in these two languages. In most cases, both languages are equally accessible in terms of visual performance. For example, in the case of District Council (Районный совет), the name is written in Romanian on the left and Russian on the right, using the same font and size (cf. Figure 2). The same can be said about the *top-down* sign of District Public Library (Районная публичная библиотека). Another example of the *top-down* bilingual signs in Romanian and Russian that attracts attention is that of the Civil Registry Office of the Ministry of Justice. The institution’s name is written on two separate plates in each language. The plate on the top is written in Romanian, while that on the bottom is written in Russian. The relative locations of each language are fixed on *top-down* signs, and they hardly appear in reverse order. This suggests the relative power of Romanian in the sphere of *top-down* signs found in governmental institutions. Scollon & Scollon (2003: 120) note that “the preferred

code is on top, on the left, or in the center and the marginalized code is on the bottom, on the right, or on the margins.” The preferred code in the case of top-down signs in Taraclia is Romanian because it is the national language of the Republic of Moldova. The prominent appearance of Romanian on top-down signs is definitely motivated by this fact.

Nevertheless, it can be asserted that the language that mainly fulfils an informational function in the LL of Taraclia is Russian rather than Romanian. This is suggested by the fact that monolingual signs in Russian can be found in many places. One such example is found at the entrance of the town hall of Taraclia. The name of “The Center for Information and Service Provision (Центр информирования и предоставления услуг)” is written only in Russian. The choice of language to convey this information should have been motivated by the assumption that all citizens of Taraclia know Russian at least to a certain degree. Otherwise, it would cause an unfavorable and inconvenient condition for the inhabitants who do not know Russian. Another example that indicates that Russian fulfils the informational function is the top-down prohibition signs found in many places of the town. For example, the sign found at the entrance of a public building prohibits smoking inside. Since it does not contain an illustration regarding the content of the sign, the information is transmitted only by the language itself. Another sign found on a fence that surrounds a pond in a park prohibits bathing in the pond (cf. Figure 3). The fact that the only language used on these signs is Russian clearly indicates that Russian is more likely to be understood and, thus, is effective in conveying important messages to the citizens. The language choice in these top-down signs suggests the predominance of Russian in everyday communication of the citizens of Taraclia, which confirms the reports about the patterns of language use in Taraclia made in some previous studies (Nedelčev 1996, 1998, Hatlas 2013, etc.). Moreover, it is also reflected to some extent in the data of the national census quoted in Section 2.

* * *

As for signs in Bulgarian, they are usually found in places related to the Bulgarian culture. Palágyi (2017a: 5fn) reports that signs in Bulgarian are restricted to a few cases, but there are actually more Bulgarian signs than expected, although they are less prominent than Russian and Romanian in general. First, the monument dedicated to the local volunteers who participated in the Liberation War of Bulgaria between 1877–1878, which was one of the Bulgarian signs reported by Palágyi (2017a: 5fn), is a good example of Bulgarian signs that can be found in connection with the Bulgarian cultural and historical heritage. However, it should be pointed out that the words quoted from the local hero Olimpij Panov are written in Russian, and not Bulgarian. It can be

compared to a new monument dedicated to the Bulgarian national hero Vasil Levski raised in 2018, in which his words are inscribed in Bulgarian.

Another sign that deserves attention is the plate embedded to the landmark of the town, “the fountain of Hadžidimkov (Хаджидимковата чешма),” which was constructed in 1892 (Nedelčev 1998: 34, Červenkov & Duminica 2013: 181). The text on the plate is written in Modern Bulgarian, using characters that are not in use in today’s literary language. The content of the text roughly includes the construction date of the fountain, the message that everyone can drink cold water to refresh themselves, and the names of people who contributed to the construction of the fountain. It can be argued that the existence of the Bulgarian text together with this old fountain plays an important role in connecting the local Bulgarian inhabitants with their ancestor’s historical and cultural heritage, which in turn contributes to the formation and strengthening of the (Bessarabian) Bulgarian identity. This idea is supported by the fact that “the fountain of Hadžidimkov is traditionally recognized as an ‘emblem’ of the settlement and is used on labels of manufactured goods of Taraclia in a simplified fashion” (Nedelčev 1998: 35).

One of the most unique and significant places related to the Bulgarian culture in Taraclia is the theater “Funny Friday” (Театър “Смешен петък”). The theater has been playing an important role in preserving and developing the Bulgarian culture in the town since its foundation in 1981. The name of the theater is written on the entrance wall in Bulgarian on the left (ТЕАТЪР “СМЕШЕН ПЕТЪК”) and in Romanian on the right (TEATRUL “SMESEN PETÂK”) (cf. Figure 4). This suggests the relative importance of Bulgarian. Moreover, the plates embedded on the wall display the names of the theater and the community center of Bulgarian culture (Народно читалище) only in Bulgarian, along with some other information of them. In this case, Bulgarian undoubtedly has an informational function. However, the choice of Bulgarian as the sole language on the signs is also connected to its symbolic function. It is interesting to note that there is a sign that displays the following message inside: “Bulgarian is spoken here (Тук се говори на български).” This message in Bulgarian clearly indicates that Russian is the frequently used language even for the local Bulgarians. Otherwise, this sign would never be established in such a center of the Bulgarian culture in Taraclia.

The Museum of Cultural Heritage of Taraclia is where Bulgarian traditional items of the settlement are exhibited. At the entrance of the museum, there is a plate in honor of the local history researcher Petăr Kajr’ak which is written in Bulgarian. However, unlike the abovementioned theater, Russian is predominantly used in descriptions on the walls and on the exhibited items. Some of the Bulgarian traditional items displayed in the museum have bilingual signs, but

Russian comes first on the left or top, while Bulgarian is written on the right or bottom: *тарелка деревянная – паница дървена, стул – стол*, etc. Since the museum is not exclusively for the local Bulgarians, it is natural that Russian is predominant in the descriptions.

The first sign that you see when you enter the town of Taraclia is the gateway sign (cf. Figure 3). It has the name of the town “TARACLIA” in Romanian, and under the name there is a brief explanation of the town written in Russian: “The center of Bulgarians of Moldova (Центр болгар Молдовы).” The reason why Russian is used here instead of Bulgarian and/or Romanian can be explained by the function of Russian in the multilingual state, namely its position as a lingua franca among different ethnic groups. Soon after the gateway sign, there appears another welcome sign (cf. Figure 5) in which, along with the year of establishment of the town — 1813, “welcome” is written in three languages in the following order from the top to the bottom: Romanian (Bine ați venit!), Russian (Добро пожаловать!), and Bulgarian (Добре дошли!). The function of the message in Bulgarian is considered symbolic, but it also plays a role in providing visitors with the information that Bulgarian is spoken in Taraclia in addition to Romanian and Russian. This way, it also partially fulfils an informational function (cf. Landry & Bourhis 1997: 25). The same can be said about an object located in the center of Taraclia that reads “Taraclia loves you (Тараклия те обича)” in Bulgarian. This object does not carry any specific informational content, but only a symbolic connotation that “reminds” the town’s inhabitants of the fact that it is the “center of Bulgarians of Moldova”. However, the road sign that stands next to the welcome sign is monolingual in Romanian, probably due to its strict official nature, unlike the symbolic welcome sign that is less official.

Another trilingual sign can be found at the entrance of the town hall of Taraclia. On the wall, there is a trilingual plate, in which the name of the institution is written in three languages from top to bottom in the following order: Romanian (PRIMARIA o. TARACLIA), Russian (ПРИМЭРИЯ г. ТАРАКЛИЯ), and Bulgarian (КМЕТСТВО г. ТАРАКЛИЯ) (cf. Figure 5). It comes as a surprise that Bulgarian is visible in such a typical top-down sign, although in the least prominent position. Further, it is interesting to note that the Russian abbreviation of “town” — г. — is used instead of гр., which is the norm of standard Bulgarian. It must be the influence of the custom of Russian orthography, which suggests that the Russian sign should have functioned as the basis of the Bulgarian one, and not vice versa.

Therefore, although signs in Bulgarian are not as prominent as those in Russian and/or Romanian, they certainly constitute a part of the LL of Taraclia. The function that the Bulgarian signs fulfil is symbolic, especially when Russian and/or Romanian are/is written together with Bulgarian.

* * *

The signs found at the Târgu Mureș State University and its related facilities seem to be predominantly in Bulgarian. It must be motivated by the aim of the university “to promote the development of the Bulgarian diaspora, the preservation of mother tongue (i.e., Bulgarian [note by the author]), history and tradition of the Bulgarian people.” The name of the institution and the university’s dormitory can be found on plates in both Romanian and Bulgarian. Interestingly, there are variations in the relative location of the two languages on the official signs. On the one hand, the name in Romanian is on the left or top, while that in Bulgarian is on the right or bottom. On the other hand, however, there are also signs that are in reverse order. This suggests that the two languages are treated equally on the top-down signs in the university area. In any case, it is surprising that Russian is generally excluded on the top-down signs in the university, with Bulgarian seemingly playing the role that Russian does in other official buildings. As a whole, it seems that Bulgarian is prominent in the university building, as monolingual signs in Bulgarian can be found, for example, in the ethnographic museum and the university history museum. In these cases, Bulgarian signs are considered to have not only a symbolic function, but also an informational function.

Further, the signs at the entrance of the university’s dormitory are also noteworthy. Among the top-down signs, namely the plates with the names of the dormitory and university, there is a bottom-up sign written only in Russian. It is an advertising poster for a barbershop pasted on the left side of the top-down Romanian sign. “Barbershop (парикмахерская)” and the working hours, days, and telephone number for contact are written in Russian. This must be a reflection of the author’s wish to reach as many potential customers as possible via Russian, regardless of their mother tongue (cf. Muth 2012: 216). This, in turn, indicates that Russian is a powerful device for interethnic communication. Thus, it is not surprising that such bottom-up signs are preferred to be encoded only in Russian.

* * *

Finally, from the group of bottom-up signs, the signs that have purely commercial purposes will be analyzed. In Târgu Mureș, as Palágyi (2017a: 6) points out, information on the descriptions in commercial places had been given only in Russian until the opening of supermarket “Linnela” in 2017. In this supermarket located in the center of the town, there are many Bulgarian signs inside (see also Srebranov 2016: 108).

First, certain grocery categories, such as bread, vegetables, cheese, and meat, are written on panels located above the display shelves. They are writ-

ten in Romanian on the top and in Bulgarian on the bottom (e.g., CARNE – MECO). The types of fonts used in each language differ, but their font sizes are the same. Considering “Linnela” being a Moldovan supermarket chain, it is not surprising that Romanian occupies a more prominent position on each sign. What deserves attention is that Russian is excluded from the signs. The bilingual signs in Romanian and Bulgarian can be found in other places inside the supermarket as well. On these signs, Romanian has a more prominent position, being located on the top, using handwriting style letters and bigger font size. This must be a reflection of the relative importance of Romanian against Bulgarian. All the signs that include Bulgarian seem to have been established for permanent use and are not intended to be removed, unlike the advertisement posters or descriptions that are displayed only temporarily for a certain period of time.

Price tags are another example of bilingual signs, in which Romanian is located on the top. What is significant here is that it is in combination with Russian rather than Bulgarian, with Russian being located under Romanian in a smaller font size. This means that Bulgarian cannot find its place in the price tags that are likely to be renewed and replaced constantly. On top of that, temporary descriptions such as “We do not serve you without masks (Без маски не обслуживаем)” in the time of the COVID-19 pandemic are monolingual in Russian. Considering the patterns of language use on signs, it is suggested that Russian maintains the important function of conveying information, while Bulgarian has a symbolic function.

To sum up thus far, it is noteworthy that there are descriptions in Bulgarian in such typical commercial places. It is possible to assume that the reason why Bulgarian can be found even in these bottom-up signs in the supermarket is related to the fact that the owner of the supermarket considered it effective to appeal to the local Bulgarians that constitute the majority in the town. It is significant to note, however, that even in this case, Russian seems to play an important role in conveying information in the store.

4.3. Findings

The analysis of the LL of Taraclia has revealed the following: three languages (Romanian, Russian, and Bulgarian) are used in the LL of Taraclia, but which languages are chosen and how they are displayed in the bi- / trilingual signs vary to a considerable degree. As for the top-down signs, the national language Romanian generally occupies the most prominent position. Russian is written together with Romanian in most cases. However, the top-down signs in Bulgarian are found more rarely. They can be found mainly in Taraclia State University, although the signs are bilingual with Romanian in most cases.

When Bulgarian is found on a trilingual sign as in the case of the town hall, it is always located in the least prominent place on the sign. Overall, the presence of Bulgarian is not as apparent as expected from the demographic data. As for the bottom-up signs, signs in Bulgarian are most likely to be found in places that are related to the Bulgarian cultural heritage. The supermarket “Linella” is one of the rare cases where bottom-up signs that include Bulgarian can be observed. Otherwise, Russian and Romanian are predominant on the bottom-up signs.

5. Concluding Remarks

Consequently, it can be asserted that Romanian and Russian are the most widely used codes on top-down signs, but in general, the Russian signs seem to be more visible in the LL of Taraclia, which is confirmed by the fact that the Russian monolingual signs are relatively often observed, thus fulfilling the informational function. The constant presence of Russian suggests the firmly fixed status of Russian as the local *lingua franca* (cf. Muth 2012: 222). In contrast, the Bulgarian signs are rarely monolingual except for a few cases. This suggests that they have a symbolic function. Thus, it is argued that the tendency to constantly use Russian for conveying information in daily communication is confirmed through the analysis of LL, although it should be examined more comprehensively by the quantitative analysis of LL in the future.

Nevertheless, it is significant that Bulgarian can find its place in the LL of Taraclia. The existence of descriptions in Bulgarian demonstrates visually that the ethnic group of Bulgarians and their culture are present in the territory. Moreover, since it is the written information that people see in daily life, “[t]he linguistic landscape or parts of the linguistic landscape can have an influence on language use” (Cenoz & Gorter 2006: 68). Therefore, it is suggested that making Bulgarian even more visible on both public and private signs in Taraclia would have the function to not only let others recognize on a daily basis that Bulgarians are part of the population, but also, more importantly, promote the local Bulgarians to use Bulgarian more often by strengthening their ethnic identity as Bulgarians in the multilingual community. Thus, the increase of signs in Bulgarian should have an important meaning in preserving and developing the Bulgarian language and culture in Taraclia (cf. also Srebranov 2016: 108–109). I intend to examine this issue in future studies.

Acknowledgement

This research was supported by JSPS KAKENHI Grant Number 19K13175.

The author would like to thank those who helped during the author's short visit to Taraclia in 2019. The author is deeply indebted to the colleagues at Taraclia State University for their kind assistance and help during the author's field research in the town. Since the author could not conduct a second additional field research in Taraclia due to the pandemic situation, Prof. V. Kondov kindly provided some additional information and photographic materials necessary for analysis in this study. He further agreed to consult the author online from time to time, for which the author is very grateful.

Appendix (Author's personal archive):

Figure 2: Romanian-Russian text

Figure 3: Monolingual Russian text

Figure 4: Bulgarian-Romanian text

Figure 5: Romanian-Russian-Bulgarian Trilingual text

References:

- Cenoz & Gorter 2006:** Cenoz, J. and D. Gorter. Linguistic Landscape and Minority Languages. – In: D. Gorter (ed.) *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*. Clevedon/ Buffalo/Toronto: Multilingual Matters LTD, 2009, 67–80.
- Čelak & Červenkov 2000:** Čelak, E. and N. Červenkov. Young Bulgarians in Moldova: Value Attitudes. – In: Petar-Emil Mitev (ed.) *Balkan Youth and Perception of the Other*, Sofia: LIK, 2000, 71–84.
- Červenkov & Duminiца 2013:** Червенков, Н. и И. Думиника. *Тараклии – 200 лет, том I (1813-1940)*, Кишинев: S.Ș.B.
- Dyer 2015:** Dyer, D.L. “Hey, Teachers, Leave Them Kids Alone”: What a Difference a Decade Has Made for the Bulgarians of Moldova. – *Balkanistica* 28, 2015, 107–130.
- Gorter 2006:** Gorter, D. Introduction: The Study of the Linguistic Landscape as a New Approach to Multilingualism. – In: Gorter, D. (ed.) *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*, Clevedon: Multilingual Matters LTD, 2006, 1–6.
- Hatlas 2013:** Hatlas, J. The Bulgarian minority in Taraclia District and the Autonomous Territory of Gagauzia (Gagauz Yeri) and its official position in the Republic of Moldova. – In: N. Cwicinskaja and P. Oleksy (eds.) *Moldova: In search of its own place in Europe*, Bygdoszcz: Epigram, 2013, 111–119.
- Landry & Bourhis 1997:** Landry, R. and R.Y. Bourhis. Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality: An Empirical Study. – *Journal of Language and Social Psychology*, Vol.16, Number 1, 1997, 23–49.
- Malinowski 2009:** Malinowski, D. Authorship in the Linguistic Landscape: A Multimodal-Performative View. – In: Shohamy, E. and D. Gorter (eds.) *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. New York/London: Routledge, 2009, 107–125.
- Muth 2012:** Muth, S. The Linguistic Landscapes of Chișinău and Vilnius: Linguistic Landscape and the Representation of Minority Languages in Two Post-Soviet Capitals. – In: D. Gorter, F.M. Heiko and Luk Van Mensel (eds.) *Minority Languages in the Linguistic Landscape*: Palgrave Macmillan. 2012, 204–224.
- Nedelčev 1996:** Неделчев, Н. Предварителни наблюдения върху историята, характерна на диалекта, езиковата ситуация и статуса на българския език в гр. Тараклия, Република Молдова. – В: *Българистика и публицистика*, В. Търново: Издателска къща «Свободна и независима България», 1996, 5–23.

- Nedelčev 1998:** Неделчев, Н. *Бесарабските българи в Тараклия (история, диалект, речник): социолингвистично изследване*, 1998, В. Търново: ИК «Знак '94».
- Palágyi 2017a:** Палади, А. Сосуществование и соперничество языков в Молдове и в Бельгии: Сравнительный анализ. – В: Отв. за вып. Захарова И.Ю., *III Международная молодежная научно-практическая конференция «Гармонизация межнациональных отношений в условиях глобального общества», 22-я Нижегородская сессия молодых ученых (гуманитарные науки): материалы докладов* Нижний Новгород: НРЛ, 2017, 3–14.
- Palágyi 2017b:** Палади, А. Дву- и многоязычие в республике Молдова после 25 лет независимости (Заметки слависта в Гагаузии), – В: *Вестник. Современный русский язык: функционирование и проблемы преподавания*, № 31, Будапешт, 2017, 302–311.
- Recensământul 2014:** Recensământul populației și al locuințelor 2014: <<https://recensamint.statistica.md/>> (accessed: 09.10.2021).
- Scollon & Scollon 2003:** Scollon, R. and S.W. Scollon. *Discourses in place: Language in the material world*. London/New York: Routledge, 2003.
- Sugai 2021:** Сугай, К. Языковой сдвиг в с. Брэнешть (Румыния). – В: *Мова. Свідомість. Концепт. Збірник наукових статей*, Випуск 11. 2021, 59–64.
- Sugai (in Press):** Сугай, К. Съвременната езикова ситуация в Паркан, Молдова. – In: Bednarska, K. et al. (eds.) *Contributions to the 23rd Annual Scientific Conference of the Association of Slavists (Polyslav)*. Wiesbaden, in Press.
- Srebranov 2016:** Сребранов, Р. Перспективите на българския книжовен език и тяхната социо-икономическа зависимост в район Тараклия. – В: *Дунав – Днестър. Годишник (Тараклийски държавен университет «Григорий Цамблак»)*. Том IV. 2016, 107–109.

Information about the author:

Kenta Sugai, Hokkaido University, Assoc. Professor, Ph.D., ksugai@let.hokudai.ac.jp

ПСИХОАКЦЕНТУАЦІЯ МОВНОЇ СВІДОМОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ В ЇЇ ЛИСТАХ ДО МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА¹⁶

Віталія Папіш

Abstract: The discourse of Lesya Ukrainka's letters has been studied with the use of the method of psychological accentuation for the first time in this article. Cognitive structures of the accentuated linguistic consciousness of the writer are traced through the verbal expression of demonstrative traits (frequent nominations for foreign languages, the symbolism of the pseudonym, the actualisation of social, household, and somatic vocabulary). The necessity of involving letters and facts of biography for the reconstruction of writers' psychological portraits and inherited linguistic abilities is proved.

Keywords: epistolary discourse, linguistic personality, linguistic consciousness, psychological accentuation, demonstrative traits.

Тексти особистісного характеру (листи, мемуари, щоденники) все частіше опиняються в полі наукового інтересу сучасних мовознавців, оскільки вони дають змогу простежити мовно-інтелектуальне та мовно-психологічне становлення творчої особистості. За їх допомогою можна осмислити креативний потенціал та виявити приховані риси характеру цієї особистості.

Ефективним джерелом для таких досліджень є епістолярний дискурс геніальних митців, до яких належить і Леся Українка. Мовний феномен її листів вже проаналізований з погляду загальних рис епістолярного дискурсу (Святовець 1981), лінгвокреативності (Космеда 2018), окремих питань щодо креативного моделювання семантики, метафор та регулятивів (Богдан 2013), антропонімікону (Аркушин 2008), своєрідної актуалізації письменницею мовознавчих проблем (Статєєва 1997) та ін. У цій розвідці спрямуємо свою увагу на психолінгвістичний аналіз її письма. Уважаємо, що епістолярій Лесі Українки через свою специфіку – багатий матеріал для подібних досліджень.

¹⁶ http://doi.org/10.26615/issn.1314-572X.2021_010

Акцентуація як термін психолінгвістики – це посилення певних психічних властивостей або рис людської вдачі без порушення норм, що сворідно вербалізується, відображається в мовленні лінгвоперсони. Психологічну акцентуацію на матеріалі художнього набутку іноземних джерел активно вивчають сьогодні в мовознавстві, зокрема українська вчена Яна Бондаренко (Бондаренко 2002) та російські науковці, серед яких Валерій Белянін (Белянін 2000), Євгенія Чалкова і Тетяна Лапкіна (Чалкова & Лапкіна 2001), Тетяна Прокоф'єва (Прокоф'єва 2009), Ірина Мазирка (Мазирка 2008). Наукові студії, що здійснені в ракурсі теорії психоакцентуації на матеріалі жанру листів (епістем), щодо інших мовних особистостей на сьогодні відсутні. Як відомо, жанр листів відносять до еґо-текстів, або я-текстів, персональних текстів.

Мета цієї наукової студії – простежити риси прихованої акцентуації, що вербалізовано в дискурсі листів Лесі Українки до Михайла Драгоманова. *Актуальність* дослідження зумовлена посиленням зацікавленням епістолярним дискурсом. *Матеріал дослідження* – тексти 18 листів Лесі Українки до Михайла Драгоманова, опубліковані в десятому томі її творів у 12-ти томах (Леся Українка 1978).

Листування письменниці зі своїм дядьком М. Драгомановим є частиною сімейного епістолярію, що зумовлене не тільки потребою родинного спілкування, але й духовною спорідненістю двох інтелектуалів. Повторюваною формою звертання – *любий дядьку* чи *любий мій дядьку* – передано інтимне, дружнє, родинно-товариське ставлення до адресата. Епістолярний діалог тривав упродовж 1888 – 1895 років. Розпочався він тоді, коли дівчині йшов 17-ий рік. М. Драгоманов був на той час відомим політичним емігрантом, знаним громадським діячем, істориком, публіцистом, літературним критиком, фольклористом, етнографом. Спершу він проживав у Женеві, де очолював осередок української політичної еміграції (1876 – 1889), а потім – у Болгарії, де, як відомо, був професором першого болгарського університету в Софії (1889 – 1895). Михайло Драгоманов високо цінував Лесю Українку, систематично спонукав її до творчості, розвитку її здібностей, закладених, як видається, генетично. У листах до дядька Леся була максимально відвертою, щирою, тому за цими епістемами можна простежити окремі психологічні риси, зокрема й акцентуовані.

Існує усталена думка, що «акцентуації характеру обумовлені різними типами чинників: «1) психофізіологічними (темпераментом, удачею та ін.), 2) психологічними (мотиваційно-потребною та емоційно-вольовою сферами), 3) соціальними (сімейним оточенням, вихованням та ін.)» (Колесниченко 2013: 7) (Тут і далі переклад з рос. автор. – В. П.). Леся Українка, як відомо, народилася у високоінтелігентній родині, зростала

в умовах сімейного щастя. З дитинства вона демонструвала здібності до поетичної творчості, музики, малярства, вишивання, була режисером сімейних театральних вистав, ще в юності – активно подорожувала, брала участь у громадській роботі. Усі ці факти дозволяють висловити гіпотезу про вроджені риси *істероїдної* акцентуйованої особистості.

До соціально конструктивних рис істероїдів Тетяна Прокоф'єва відносить, наприклад, артистизм, багату уяву, високу працездатність, неймовірну привабливість, емпатію, товарицькість. До соціально деструктивних – завищену самооцінку, соціальну незрілість, негативне ставлення до критики. «Аналіз дискурсу акцентуйованих мовних особистостей є плідним у когнітивному ракурсі, адже в критичних ситуаціях у мовленні таких особистостей виявляються численні приховані риси індивідуальної концептуальної картини світу» (Прокоф'єва 2009: 6–7). У контексті міжособистісних стосунків з рідними можна простежити, що деякі істероїдні риси письменниці успадкувала від своїх пращурів, які належали до представників творчої еліти. На сьогодні в науковців не виникає сумніву, що, обсервуючи складну сутність художньо обдарованого роду, необхідно «враховувати певні спадкові психічні риси даного родинного конгломерату, домінантні зацікавлення й ступінь обдарованості, почуття громадянської повинності, культуру сімейних взаємин і товариського життя, діалектику родинної єдності й антинормію окремих особистостей і генерацій тощо» (Денисюк 2005: 165). На окремих важливих фактах зупинимося докладніше.

Насамперед привертає увагу *псевдонім* поетеси. Зазвичай псевдоніми в істероїдів «...з'являються не для приховування справжнього імені, а для символіки» (Єгідес 2002: 139) (переклад з російської та жирний шрифт автор. – В. П). Один із псевдонімів М. Драгоманова – *Українець*. Хтозна, чи не за його прикладом Олена Пчілка підбрала псевдонім для своєї обдарованої доньки? (див. про псевдонім Л. Косач докладно: Ольшевський 2005). Однакові псевдоніми, уподобані близькими родичами, стали не тільки символічними, але й діагностичними для виявлення схожих психологічних рис.

Єднала багатьох представників славного роду і схильність до *вивчення іноземних мов*, що теж указує на детермінантні ознаки істероїдності. Ольга Косач-Кривинюк, сестра Лесі, наголошувала, що «своєю здатністю до мов Леся вдалася в нашу матір, і взагалі це була в неї драгоманівська риса, може єдина не косачівська» (Косач-Кривинюк 2006: 885). За сімейним переказом, материнський рід Лесі Українки започаткував грек-драгоман, який служив у гетьманській канцелярії Богдана Хмельницького. Пояснюючи, ким був цей легендарний пробанд, Олена Пчілка писала: «Як звісно, слово „драгоман“ і в нашій мові здавен мало значення назви загальної, а

не імені власного; слово це по своєму первісному змісту означає – перекладач» (Пчілка Олена 1988: 501). На переконання психологів-еволюціоністів, мовне (граматичне) «„чуття“ належить до сув'язі спадкових психодинамічних характеристик особистості» й «у мовного інстинкту є свій ген, розташований на хромосомі 7. Він виконує щонайменше частину роботи з формування певних ділянок мозку зародка, наділяючи їх чутливістю до сприйняття й розуміння мовлення» (Ридлі 2008: 122–142). Отже, здатність легко засвоювати нову лексику та граматику Драгоманови успадковували й передавали з покоління в покоління, починаючи від свого історичного предка. Володіючи кількома іноземними мовами, М. Драгоманов спонукав до цієї європейської традиції й племінницю, а вона залюбки розвивала свої лінгвістичні здібності, розповідаючи про це в листах, порівн. (виділення жирним шрифтом у цитатах автор. – В. П.): «*Бувши в Одесі, я хотіла учитись **по-англійськи** і навіть вже знайшла собі, учительку (...). **По-італ'янськи** я вже трохи підучилась сама і коли дістану собі книжок та словаря, то, може, й про перекладання можна буде подумати. «В ожидании будущих благ» надолужаю **французьким та німецьким**» (від 5 січня 1890 р.) (с. 45); «Я вже почала нарешті вчитись **по-англійськи** (се моє давнє бажання!), і поки що діло йде влад, не вважаючи на собачу вимову. Проте я думаю, що нема в світі такого звука, якого б я не могла вимовити, поставившись трошки. Тепер я ще більше допевнилась, що з книжки, без живої речі, не можна вивчитись **англійської** вимови, та, здається, не тільки **англійської**, а й ніякої. О коли-то я читатиму Шекспіра в оригіналі?» (від 24 листопада 1893 р., Київ) (с. 183); «Моя **англійська мова саме налаждалась як слід!**» (від 30 березня 1894 р., Київ) (с. 225); «Будьте певні, що я Вам не покину **англійської мови**, не на те я її вчилась, щоб так хутко покинути. Я куплю собі словаря і книжок та так нашипуюся за літо, що хоч в Англію і то не страшно» (від 17 квітня 1894 р., Київ) (с. 228); «Перекладала з **французької** Біблії, бо іншої тут не могла дістати» (від 3 вересня 1891 р.) (с. 113). Про Лесині знання багатьох мов свідчать численні чужоземні вкраплення, подані латинською та кириличною графікою, якими поетка щедро пересипала свої послання, порівн.:*

3. *quasi* (лат.) – ніби (с. 84); *mania grandiosa* (лат.) – манія величності (с. 230);

4. *le ridicule* (франц.) – смішне (с. 102); *Qui s'excuse, s'accuse* (франц.) – Хто виправдовується, той себе обвинувачує (с. 142); *l'orthographe* (франц.) – правопис (с. 148); *L'état c'est moi* (франц.) – Держава – це я (с. 230); *sans propos* (франц.) – не до речі (с. 231); *enfant terrible* (франц.) – жахливу дитину (франц.) (с. 229); *Laissez faire, laissez passer* (франц.) – Хай буде, як буде (с. 163); *en ta qualité de poetesse* (франц.) – з мою

вдачею поетеси (с. 243); *La grande Encyclopédie* (франц.) – великої енциклопедії (с. 182);

5. *Drang und Sturm* (нім.) – Порив і буря (с. 101); *Schöne Wiege meiner Leiden!* (нім.) – Прекрасна колиска моїх страждань! (с. 152); *Hochverrath* (нім.) – зрада держави (с. 230); *Es ist eine alte Geschichte!* (нім.) – Це стара історія! (с. 202); *Lehrjahre* (нім.) – роки навчання (с. 234);

6. *Чиє би цялятки мичалі, а чиє б і мовчалі!* (білор.) – *Чиє б теля мичало, а чиє б і мовчало* (с. 163);

7. *Jeść, sprać i nic nie robić* (польськ.) – *Їсти, спати і нічого не робити* (с. 143); *довжелезна курація* (польськ.) – лікування (с. 44); *Czekam Waszego listu, jak ziemia rosy niebieskiej* (польськ.) – *Чекаю Вашого листа, як земля небесної роси* (с. 235);

8. *solo* (італ.) – *сам один* (с. 151);

9. *У ш-ш-ш да живеє (...)*! (болг.) – *Хай живе* (с. 250); *хоро* (болг.) – *національний танок, хоровод* (с. 251); *стига толкоз* (болг.) – *цього вистає* (с. 258).

Безперечно, Леся Українка «(...) була поліглотом, оскільки мала добру мовну компетенцію не лише щодо рідної української мови та мови російської (...), але й була вправна в польській, болгарській, чеській, французькій, німецькій, італійській, латинській та грецькій, добре володіла англійською, прагнула вивчити іспанську» (Космеда 2018: 97).

Притаманна істероїдам *пристрасть до подорожей* і бажання *вивчати чужі культури* вербалізовано онімами на позначення географічних назв. Місця численних мандрівок і подорожей адресанта легко встановити за топонімами: *Софія* (с. 257), *Відень* (с. 82), *Євпаторія* (с. 100), *Шабо* (с. 109), *Владая* (с. 243, 250); *Гадяч*, *Полонне Звягль* (с. 152), *Київ* (с. 149, 182), *Одеса* (с. 161), *Кременчук* (с. 162), *Николаєво* (с. 167), *Колодяжне* (с. 44, 123, 129, 142, 147 та ін.). У листі від 17 березня 1891 р. з Відня Леся пише до дядька: «Скажіть Зорі (...), що одержали ми його карти і що я дуже симпатизую його замірові статись моряком, бо я сама колись **маю відбутися подоріж довкола світу** – може, в компанії з ним. Тим часом цілую свого компаніона, дожидаючи ближчої знайомості» (с. 86).

У контексті теми, що стосується любові до мандрів і вивчення чужих культур, принагідно зауважмо, що Михайла Драгоманова й Лесю Українку поєднувала ще й тема любові до Болгарії. За переконаннями Івана Романченка, М. Драгоманов мав у Софії неабиякий авторитет і чудові умови для наукової праці. «Студентська молодь Софійського університету швидко переконалася у величезній ерудиції Драгоманова, тому аудиторії завжди були переповнені не лише студентами історико-філологічного, а й інших факультетів. На лекції професора Драгоманова приходили і викла-

дачі, щоб послухати нове слово в історії світової культури» (Романченко 1958: 148). Перебуваючи в еміграції, працюючи професором Софійського університету, М. Драгоманов водночас вивчав історію болгарської культури, болгарської народної творчості. Аналіз епістолярного дискурсу доводить, що Леся цікавилася болгарськими коломийками, колядками, звичаями, неодноразово відвідувала дядька в Софії. А в листі від 17 січня 1894 р. вона інформує: *«Тут до нас приходив Кліс[ургський], обіцяв принести мені болгарських книжок. Він дуже здивувався, що я можу вимовити болгарський «ъ» зовсім так, як він! Ми з ним будемо один одного вчити, він мене по-болгарськи, а я його по-українськи. (...) Я, певне, так по-болгарськи говоритиму, якщо буду в Болгарії»* (с. 203).

Генофонд роду Драгоманових проявився і в надзвичайній суспільній активності, що теж притаманно істероїдам. Тут Леся продовжила лінію Олени Пчілки та дядька Михайла Драгоманова, які активно долучалися до громадської діяльності. Спостерігаючи суспільно-економічні зміни у свідомості народу, поетеса пише про це в листі з Відня від 17 березня 1891 р.: *«(...) а в Галичині ми не знали поступовішої партії над народовців, бо про нову партію радикальську дуже мало чували та просто думали, що вона складається з двох-трьох чоловік, та й годі, і що вона не має жадного впливу на народ. Про москвофільську партію нічого й казати: хто би там став у неї поступових ідей шукати? До «Народу» наші люди відносились якось досить скептично, бо думали, що всі його ідеї походять від Франка та Павлика і на них же кінчаються. До того ж «Народ» відвертав від себе наших людей тим, що мало змагався з „кацапами“, а дуже багато з народовцями (а симпатії українців були таки найбільше на народовській стороні), до того ж нас прикро вражав його сварливий тон, – я й тепер думаю, що він собі шкодить отим нестримливим тоном (...)»* (с. 85). Зацікавленість письменниці життям української громадськості актуалізується через згадувані нею відомості про народовців, москвофілів, радикалів, вибори, газети. Динаміку тогочасного соціального життя можна відчутти за частотністю й продуктивністю вживання в її листах суспільно-політичної лексики, порівн.: *вибори, галицькі справи та відносини* (с. 83), *галицьке народовство, українство, угода, національство, критичний напрям, новий рух* (с. 111), *галицькі емігранти* (с. 142), *громадські теми, громадські справи, патріотичні думки* (с. 144), *радикальство в Україні* (с. 150), *український індивідуалізм* (с. 151), *національне відродження* (с. 152), *Товариство ім. Шевченка, Львівська Академія наук* (с. 153), *українські клерикали* (с. 162), *адепти, унія* (с. 163), *космополітизм* (с. 202). Особистісні суспільні контакти інколи репрезентовані образно та чуттєво за допомогою лексичних емотивів з відповідним експресивним навантаженням,

порівн.: *«Певне, тепер вдома обридну своїм товаришам з Галичиною, та «Січею», та радикалами, але вже нехай узброяться терпеливістю... „Січі“ та „січовиків“ ніколи не забуду, а лихим словом не згадаю»* (від 17 березня 1891) (с. 86). Часті подорожі за кордон давали можливість порівнювати особливості життя в Україні з життям людей в інших країнах. У роздумах про це ефектно омовлюється суспільно-політична проблематика з актуалізацією емоційно-експресивної песимістичної тональності. Так, у листі з Відня 17 березня 1891 р. поетеса писала до М. Драгоманова: *«Мені тепер ще тяжче буде у своєму краї, ніж досі було. Мені сором, що ми такі невольні, що носимо кайдани і стимо під ними спокійно. Отже, я прокинулась, і тяжко мені, і жаль, і болить...»* (с. 83).

Важливим вербальним показником прихованої істероїдності вважають факт наявності в текстах *соматичної* лексики. Під соматизмами традиційно розуміють реальні (*руки, нога, голова*) чи ірреальні частини тіла (*дух, душа*). Питання про зв'язок соматизмів з акцентуваністю недостатньо висвітлене в сучасній психолінгвістиці. Валерій Белянін зауважував, що в текстах істероїдів «величезна увага (...) приділяється частинам тіла людини. Важко назвати таку частину тіла, яка б не згадувалася в них» (Белянін 2000: 190). У публіцистичному чи епістолярному дискурсі соматизми найчастіше слугують для вербалізації фізіологічних станів чи певного вияву інтуїції. У Лесиному ж мовосвіті названа лексика актуалізується для відтворення буденних фактів соціально-побутового життя, порівн.: *«людей в тім'я б'ють героїчними книгами»*; *«(...) там би йому лежати, а не людям голови туманити»* (с. 163); *«(...) кому ще вуха не позаростали (...)*» (с. 102–103); *«Вам і без мене повна голова сих справ»* (с. 148); *«О певне, мороку й туману багато ще в наших «головах слушающих!»*» (с. 163); *«Ет, коли в яке галицьке діло не вступи, то аж ноги в'януть, таке воно завжди неподібне виходить. (...) коли, після довгого перериву, глянути у їхні справи, то аж голова заморочиться від трудності орієнтування в них. (...) нема тяжчої та маруднішої роботи, як робота українського галицького публіциста, і приступатись до неї треба з міцною головою та твердою вдачею»* (від 15.03.1892) (с. 148). Виявлено й незвичний контекст із соматичною метонімією на позначення негативних міжособистісних стосунків: *«(...) коли Барвінський голова, то які ж там уже руки й ноги будуть при такій голові?..»* (травень 1893) (с. 153). Індивідуальна специфіка використання соматичної лексики – показник вишуканості, лінгвокреативності авторки, порівн.: *«Здається, що коли я буду тенденцію за волосся притягати, то всім буде чутно, як їй волос тріщатиме нещасній. А вона як схоче, то й сама до мене приїде, тоді я вже її не прожену (...)*» (від 15.03.1892) (с. 130).

Отже, психологічний вимір елітарної лінгвоперсони виразно простежується через аналіз епістолярного дискурсу як важливих его-текстових репрезентантів. Листи Лесі Українки до М. Драгоманова – це не тільки епістолярна модель ідеальних родинних стосунків – любові, дружби та поваги, своєрідної вербалізації відповідних інтимних зв'язків між близькими не лише по крові, але й за духом родичами. Це передусім цінне джерело для дослідження теорії і практики психоакцентуації мовної особистості, що сприятиме накопиченню досвіду механізмів опису психотипу лінгвоперсони загалом. У своєму персональному дискурсі авторка епістем репрезентує свідомість суспільно активної людини, вербалізує основні риси свого характеру та вдачі, зокрема як особистості емоційної, експресивної, здібної, мрійливої, життєрадісної, товариської, спостережливої, принципової, залюбленої в мистецтво, історію, мову. Усі ці нахили особистості, риси її характеру, як було продемонстровано, закладені природою, генотипом, і, як доведено, є ознакою істероїдності. Однак показано, що розвинулися вони виключно у відповідному суспільному та, власне, родинному оточенні. Залучаючи вироблену на сьогодні методіку психоакцентуації (В. Беляєв, І. Мазирка, Т. Прокоф'єва, Є. Чалкова, Т. Лапкіна), зокрема фокусуючи увагу на (1) омовленні системи важливих життєвих фактів (вибір псевдоніма; прагнення вивчати мови; багатомовність; іншомовні вкраплення; актуалізація суспільно-політичних понять, соматичної та емоційно-експресивної лексики; здатність до лінгвокреативної діяльності загалом), (2) своєрідності вияву мовної свідомості, (3) особливостях мовлення, мовної та комунікативної компетенції доводимо, що Леся Українка належить до істеродного психотипу.

Література:

- Аркушин 2008:** Аркушин, Г. Л. Поліські топоніми в листах Лесі Українки та сучасна проблема їх написання. – В: Леся Українка і сучасність: 3б. наук. пр. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008, Т. 4, кн. 2, 299–306.
- Белянін 2000:** Белянін, В. П. Основы психолінгвистической диагностики. (Моделі мира в літературі). Москва: Тривола, 2000, 190. <http://pedlib.ru/Books/3/0476/3_0476-190.shtml> (відвідано 20.10.2021).
- Богдан 2013:** Богдан, С. Вербалізація концепту свято в епістолярній поведінці Лесі Українки. – *Studia Ukrainica Poznania*, 2013, 1, 23–38.
- Бондаренко 2002:** Бондаренко, Я. О. Дискурс акцентуованих мовних особистостей: комунікативно-когнітивний аспект (на матеріалі персонажного мовлення в сучасній американській художній прозі): автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04. Київ, 2002.
- Денисюк 2005:** Денисюк, І. Драгоманови-Косачі в інтелектуальному житті України (питання династичного вивчення діячів культури). Літературознавчі та фолькло-

- ристичні праці: у 3 т., 4 кн. Львів: [Львівський національний університет ім. І. Франка], 2005, Т. 1: Літературознавчі дослідження, Кн. 1, 165–167.
- Егідес 2002:** Егідес, А. Как научиться разбираться в людях или психологический рисунок личности. Москва, 2002. file:///C:/Users/90C5~1/AppData/Local/Temp/Rar\$DIa5500.15888/avidreaders.ru (відвідано 23.10.2021).
- Колесниченко 2013:** Колесниченко, В. Роль акцентуаций характера в самореализации личности: диссертация ... кандидата психологических наук: 19.00.01. Москва, 2013.
- Косач-Кривинюк 2006:** Косач-Кривинюк, О. Леся Українка: хронологія життя і творчості [вст. ст. М. Г. Жулинського]. Репринт. вид. Луцьк: Волин. обл. друк., 2006, XVI.
- Космеда 2018:** Космеда, Т. Лінгвокреативність Лесі Українки в її епо-текстах (на матеріалі епістолярію поетеси (1870 – 1890) та її роздумів про листи в художніх текстах). – *Roczniki Humanistyczne*, 2018, 66 (7), 89–107.
- Мазирка 2008:** Мазирка, И. О. Психолінгвістическіе основы вербальной характеристики личности и языковой картины мира героев художественной литературы: автореферат дисс. ... докт. філол. наук. Москва, 2008.
- Ольшовський 2005:** Ольшовський, І. Леся Українка. Містика імені й долі. Луцьк: ВМА „Терен“, 2005.
- Прокоф'єва 2009:** Прокоф'єва, Т. Семантическое поле истероидной акцентуации личности: автореферат дисс. ... канд. філол. наук. Специальность 10.02.19. Москва, 2009.
- Пчілка Олена 1988:** Пчілка, Олена. Твори [упоряд., авт. передм. і приміт. Н. О. Вишнеvsька]. Київ: Дніпро, 1988.
- Ридлі 2008:** Ридлі, М. Геном: автобіографія вида в 23 главах / Мэтт Ридлі; [пер. с англ. и ред. канд. биол. наук О. Н. Ревы]. М.: Эксмо, 2008.
- Романченко 1958:** Романченко, І. С. Михайло Драгоманов у Болгарії. – В: Жовтень, 1958, 5, 145–151.
- Святовець 1981:** Святовець, В. Ф. Епістолярна спадщина Лесі Українки. Київ: Видавництво „Вища школа“ при КДУ, 1981.
- Статєсва 1997:** Статєсва, В. І. Українські письменники про проблеми літературної мови та мовознавства кінця XIX – початку XX ст. (на матеріалі спадщини М. Коцюбинського, Лесі Українки, Б. Грінченка та ін.). Ужгород: Спалах, 1997.
- Українка Леся 1876 – 1897:** Українка, Леся. Зібрання творів: у 12 т. К.: Наукова думка, 1975 – 1979, Т. 10 – 12. Листи: Т. 10 (1876 – 1897), 1978.
- Чалкова, Лапкина 2001:** Чалкова, Е. Г., Т. О. Лапкина. Лингвистические и психолого-педагогические аспекты исследования акцентуаций личности. Москва: Изд-во «Народный учитель», 2001.

Інформація про автора:

Віталія Папіш – докторант Донецького національного університету імені Василя Стуса, м. Вінниця Україна; доцент кафедри української мови ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород, Україна.

Email: vitalija.papish@uzhnu.edu.ua

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ «ДОРОГА» В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ (НА МАТЕРІАЛІ «ГАЛИЦЬКО-РУСЬКИХ НАРОДНИХ ПРИПОВІДОК» І. ФРАНКА)¹⁷

Сергій Колонюк

Abstract: The concept of *journey* is expressed in a peculiar way in different linguistic cultures or subcultures. The paroemiological fund captures the national specificity, modelling the corresponding paroemiological picture of the world. Everything related to the road is important for a person. The people have developed specific phatic formulas related to parting words, generalised recommendations that are important to recall before a journey. Certain taboos, customs, prejudices, expressed in the form of communicative genres of wishes, farewells and curses, are also verbalised. The article describes conceptual meanings and shows the ethnic peculiarity of road interpretation in the Galician linguistic consciousness, using the dictionary of Ivan Franko's paroemias.

Keywords: verbalisation, communicative genre, concept of road, language consciousness, paroemia, paroemiological picture of the world, phatic formula.

«Мову сьогодні розглядаємо як основний засіб, що дає змогу пояснити сферу людської ментальності, поведінку людини, її світогляд, спосіб мислення, процес породження думки, оскільки саме мова визначає спосіб членування світу у тій чи тій культурі, спосіб його опису, інтерпретації» (Космеда, Плотнікова 2010: 9). Актуальними на сьогодні залишаються праці, присвячені мовній картині світу, її концептуальній картині у всій сукупності, зокрема й з урахуванням фрагментів паремійної картини світу.

Фрагмент паремійної картини світу із ключовим словом *подорож* своєрідно репрезентується за допомогою системи паремій із стрижневим словом *дорога*. У цій науковій розвідці плануємо розглянути фрагмент концептосфери ПОДОРОЖ, що репрезентований лексемою *дорога* з ура-

¹⁷ http://doi.org/10.26615/issn.1314-572X.2021_011

хуванням української субкультури галичан. Дослідницьким матеріалом слугує унікальна збірка паремій, укладена Іваном Франком (ГРНП 2006), що докладно проаналізована Святославом Пилипчуком (Пилипчук 2005). Авторська картотека сформована шляхом суцільної вибірки відповідних паремій і складає близько 100 одиниць.

Мета цієї наукової студії – подати лінгвокультурний аналіз фрагменту паремійної картини світу галичан зі структурним компонентом *дорога* в значенні ‘подорож’ з урахуванням відповідних комунікативних стратегій і тактик галичан, звичаїв, традицій, табу.

Лексема *дорога* в українській лінгвокультурі має своєрідну структуру значення, зокрема найбільш авторитетний академічний тлумачний словник сучасної української мови (СУМ) фіксує таку структуру словникової статті на вказане слово: 1. ‘Смуга землі, по якій їздять і ходять’. // ‘Штучно створений засіб для пересування, сполучення і т. ін.’ // ‘Смуга, що лишається як слід після руху кого-, чого-небудь’; 2. ‘Місце для проходу, проїзду’. // *перен.* ‘Доступ куди-небудь, можливість потрапити куди-небудь’; 3. ‘Перебування в русі (їдучи або їдучи куди-небудь)’; 4. *У знач. присл.* дорогою. ‘Під час руху, подорожування куди-небудь’; 5. ‘Правильний напрямок для руху кого-небудь’. // *перен.* ‘Напрямок діяльності, шлях розвитку’ (СУМ 1971: 378).

Наведена словникова стаття, як бачимо, репрезентує широку систему прямих і переносних значень та значенневих відтінків, що містять такі смисли: ‘земля’, ‘засіб для пересування’, ‘слід після пересування’, ‘місце для пересування’, ‘можливість потрапити в певне місце’, ‘рух’, ‘напрямок’, ‘правильний напрямок’, ‘життя’, ‘подорож’.

Крім того, у цій словниковій статті наведено низку культурно значущих паремій, порівн.: *Бути на божій (останній) дорозі* – ‘бути при смерті’; *Вибиватися (вибитися) на (широку) дорогу* – ‘після довгих шукань, невдач забезпечувати собі помітне місце в суспільстві’; *Забувати (забути) дорогу*; *Зав’язати дорогу*; *Зійти з рівної дороги* – ‘почати вести ненормальне життя; збочити’; *Обминати (обходити) десятою дорогою* – ‘не заходити куди-небудь, не зустрічатися з кимось’; *Перейти дорогу* – ‘захопити, зробити те, на що розраховував інший’; *Проводжати (провести) в останню (далеку) дорогу* – ‘ховати кого-небудь’; *Скатертю дорога* – уживається при потребі показати, висловити тому, хто йде, їде і т. ін., що за ним не дуже жалкують і без нього обійдуться; *Стояти (стати) на дорозі*; *Поперек дороги стояти (стати)* – ‘бути перешкодою комусь у досягненні чого-небудь’; *Заказати дорогу* – ‘закрити доступ кому-небудь кудись’; *Заступати (заступити) дорогу (у життя)* – ‘ставати перешкодою на життєвому шляху кому-небудь’; *Пробивати (пробити) собі доро-*

зу — ‘добиватися успіхів у бажаній справі’; *Виходити (вийти) на вірну дорогу* — ‘ставати на правильний шлях у своїй діяльності’; *По дорозі*: а) ‘в одному напрямку з ким-небудь’; б) ‘попутно, мимохідь’; в) ‘разом ідучи, ідучи’; *Туди й дорога кому* — ‘хто-небудь того й заслуговує, не вартий співчуття’ (див.: СУМ... 1971: 378).

Лексема *дорога* виступає у граматичному значенні іменника та прислівника.

Концепт *дорога* містить аксіологічно протилежні смисли, ковзаючи по шкалі оцінки від позитивного до негативного значення (див.: Космеда 2000). Однак простежуємо лише одну паремію, що, власне, пов’язана зі значенням ‘подорож’: це напутна формула — *Скатертю дорога*, що використовується для вербалізації недобррозичливого ставлення до адресата комунікації. Очевидно, ця паремія запозичена з російської лінгвокультури. Інші ж паремії є реакцією на певні життєві ситуації, що розлого репрезентовано в усталених виразах, описаних Іваном Франком з указівкою на конкретні комунікативні ситуації й комунікативні мовленнєві жанри.

Вербалізація феномена *дороги* має лінгвокультурні та субкультурні особливості навіть у межах однієї лінгвокультури, зокрема української. На сьогодні доведено (Ірина Голубовська, Тетяна Космеда, Олена Селіванова, Юрій Степанов), що ціннісні характеристики *подорожі* як культурного концепту зазвичай устанавлюють, звертаючись до аналізу виражених у мові ціннісних суджень з приводу відповідного концепту. Ці судження фіксуються насамперед у паремійному фонді, що й складає предмет лінгвокультурології.

Іван Франко в укладеному ним наприкінці XIX – на початку XX століття словнику «Галицько-руські народні приповідки» (1893–1908) інтерпретував низку паремій із структурним компонентом *дорога*, відтворивши відповідні судження галичан. У цих пареміях вербалізовано поради, застереження, категоричні настанови, що стосуються *дороги* як сукупності життєвих ситуацій, коли не рекомендується в чомусь заважати, порівн.: *Не переходи-ж мені! Scil. дороги.* — «Не зачіпай мене» (ГРНП 2006, т. 3: 655). Народна мовна свідомість українців застерігає і від того, щоб шкодити гарним людям, коли вони виконують важливу роботу чи мають намір рухатися в певному правильному керунку, напр.: *Не варт доброму дороги перейти* — «Scil. бо се була би зла ворожба, такий він недобрый та нещирый» (ГРНП 2006, т. 2: 21).

Дорога настільки важливий ментальний концепт, що вона асоціюється із життєвим шляхом, який повинен бути чітко окреслений, правильний, а правильний напрям змінювати не можна, порівн.: *Не збочуй з дороги, бо відпокутуют ноги* — «Знач. заблудиш і мусиш ходити далеко довше»

(ГРНП 2006, т. 2: 53); *Ані на крок з дороги не сходи!* – «Не збочуй, держися дороги» (ГРНП 2006, т. 2: 421). Рекомендується даремно не гаяти часу, а бути зосередженим на важливих моментах життя, не марнувати його. Значення лексеми *дорога* й у цьому разі абстрагується, напр.: *Не бав сі в дорозі* – «Не гайся, поспішайся» (ГРНП 2006, т. 2: 53), вербалізована вказівка про негаразди життєвого шляху, неправильно обраний шлях: *Тов дорогов далеко не зайдеши* – «Остерігають чоловіка, що пустився на кепську дорогу, на крадіж, ошуканство» (ГРНП 2006, т. 2: 55); *Тут тобі нема дороги* – «Знач., ти сюди не ходи, сего діла не зачинай» (ГРНП 2006, т. 2: 56).

Крім того, *дорога* як життєвий шлях потребує правильних рішень, спонукає бути підготовленим до негараздів, ураховувати негативний досвід, зокрема в дорозі можуть траплятися недобррозичливці, лихі люди й до цього слід бути готовим, порівн.: *От вам і наука, не йти в дорогу без бука* – «Говорив чоловік синам, що ходили кудись за ділом, а їх по дорозі набито» (ГРНП 2006, т. 2: 586).

Народ засуджує п'яниць, наголошуючи на їхньому неправильному шляху, оформлюючи такі застереження в жартівливо-іронічній тональності: *Будь здоров! Як зійдеши з дороги, то зайдеши у рів* – «Жартують із п'яного чоловіка, що конче береться йти в дорогу, прим., вертати додому» (ГРНП 2006, т. 2: 231).

Паремії часто мають вигляд табуйованих висловів. Табу не має однозначного фіксованого визначення, адже існує низка концептів, які пояснюють зміст та функціонування табу. Так, наприклад, Анатолій Загнітко виокремлює такі типи табу: (а) словесне; (б) комунікативне; (в) тематичне, порівн.: **Табу** (франц. *tabou* від полінез. *tapu* – заборона, що утворене з двох полінезійських коренів: *ta-* – відзначати, *pu-* – повністю) / **Табу словесне** – історично напрацьована в певному колективі заборона на вживання тих чи тих слів та висловів. Здебільшого табу поширювані на лексику, пов'язану з язичницькими віруваннями, у сучасному суспільстві – на слова, пов'язані з певними делікатними темами. Досить відомі мисливські табу на імена тварин, що виступають предметом полювання. У всіх мовах табуйовані слова пов'язані зі смертю, особливо смертю вождя, правителя чи загалом старшої поважної людини. Табуйованою постає так звана інвективна, обсцентна лексика. [...] **Табу комунікативні** (прикм. від ім. комунікація) – загальне поняття, яке об'єднує мовні, тематичні та контактні заборони, що накладаються на спілкування в певних культурах; комунікативна традиція, що пов'язана з униканням певних засобів, тем і форм спілкування в тих чи тих ситуаціях. Табу передбачає уникання певних мовних висловів або заторкування певних тем спілкування. Бувають табу *мовні* (наприклад, при жінках не вживають нецензурні слова), *тема-*

тичні (при дітях секс не обговорюють) і контактні (наприклад, у деяких культурах батько чоловіка молодої жінки (тобто свого сина) не повинен з нею зустрічатися тривалий час). (...) **Табу тематичне** (прикм. від ім. тема) – тип комунікативного табу; заборона в певній культурі розмов на конкретну тему, обговорення цих тем з представниками відповідної лінгвокультури» (Загнітко 2012: 10–11).

Джеймс Фрезер вважає, що табу – це негативні приписи або категоричні заборони на релігійному або магичному рівні, порушення яких карається надприродними силами (Фрезер 1923: 27). Зазначений дослідник також пропонує універсальну класифікацію табу з урахуванням вербальних і невербальних чинників, порівн.: (1) *заборонені дії* (табу на спілкування з певними людьми, зокрема чужоземцями; табу на дії, пов'язані з прийомом їжі і пиття; табу на оголення особи; табу на вихід з житла; табу на дії, пов'язані з залишками їжі); (2) *табу на людей* (табу, що поширюються на вождів і правителів (наприклад, не можна торкатися до вождя або належним йому предметів); табу на вбивць; табу на жінок під час менструацій і пологів; табу на особи, які перебувають в жалобі або торкалися до небіжчиків; табу на воїнів; табу на мисливців і рибалок та ін. категорії осіб, від яких, на думку примітивних народів, виходила духовна небезпека); (3) *табу на предмети* (табу на використання заліза; табу на гостру зброю і ін. предмети з гострими кінцями; табу на кров; табу на голову; табу на волосся, нігті, слину і т. п.; табу на їжу виражалося в забороні на вживання в їжу багатьох видів тварин і рослин; табу на вузли та кільця); (4) *заборонені слова* (табу на проголошення імен власних, в тому числі свого власного імені, імен родичів, небіжчиків, правителів і ін. священних осіб; імен богів) (Фрезер 1923: 249–320).

Марк Маковський слушно вважає, що табу має вплив на формальну будову мови, її семантику, і, відповідно, на мовну свідомість людини, її культуру й мислення (див.: Маковський 2000), із чим не можна не погодитися.

Розглянувши погляди вчених та поняття табу, підсумуймо, що табу – це найдавніше явище, характерне для багатьох народів. В основі табу лежить заборона, тісно пов'язана з різними культурно-ментальними чинниками, зокрема застереженнями, що репрезентовані в словнику паремій, укладеному І. Франком, стосуються того, щоб не зв'язувати важливих життєвих подій з:

1) *нерозумними людьми*, які не здатні дати добрі рекомендації, зокрема й указати добрий напрямок руху, напр.: *Три дни блуди, а дурня дороги не питає* – «Дурний не покаже доброї дороги, а справить іще на гіршу» (ГРНП 2006, т. 1: 105); *Дурному вступи сі з дороги* – «Бо з ним легко дійти до сварки» (ГРНП 2006, т. 2: 93);

2) *жінками*: у цьому разі актуалізовано патріархальні погляди на жінку, від якої ніби слід очікувати лиха, напр.: *Не вірь кобилі в дорозі, бо серед болота скине* – «Знач., не вір жінці в тяжкій пригоді, бо заведешся» (ГРНП 2006, т. 1: 336). І. Франко у своїх наукових працях та художніх текстах фіксував й інтерпретував соціально-культурну інформацію про поведінку, звичаї й соціалізацію галичан (див. про це: Космеда 2012). Простежуємо вербалізацію табу на контакти з деякими типами людей (дурнями, п'яницями, жінками).

Більша частина вербалізованих у формі паремії табу, що стосуються дороги, як бачимо, належать до *комунікативних* з урахуванням наведених класифікацій.

Інколи дешифрувати значення паремії письменнику було непросто, зокрема у випадку вербалізації прокляття, напр.: *Бодай ти заяць дорогу перебіг* – «Прокляте. Уважають за злий знак, коли заяць перебіжить дорогу» (ГРНП 2006, т. 2: 216). Чому ця ситуація негативно оцінюється І. Франко не пояснює. Але автор цієї наукової студії віднайшов пояснення, що пов'язане з натурфілософією давніх слов'ян (табу на зустрічі з певними тваринами): нагадаймо, що тварини відігравали велику роль у житті людей, зокрема деякі тварини обростали міфами. Це стосується й зайця, який, як зафіксовано в народній пам'яті, міг відштовхнути фортуну, удачу.

Існують такі версії інтерпретації зустрічі людини із зайцем: (1) якщо заєць зустрівся на виході із житла, наші пращури сказали б, що це знак швидкої смерті близької людини; (2) якщо довелося побачити зайця на дорозі, неподалік від того населеного пункту, де ви живете, слід побоюватися можливої пожежі; (3) заєць, який перебіг дорогу під час руху весільного кортежу, нерідко віщує конфлікти в сімейному житті й подальше швидке розлучення; (4) зустріч вагітної жінки із зайцем може пророкувати майбутній дитині важке каліцтво, що серед людей називається заячою губою (див.: *Що означає... 2019*).

Паремії фіксують забобонність, зокрема віру в те, що зібравшись у дорогу, не слід повертатися (*табу на дії, поведінку*). Ця рекомендація пов'язана з урахуванням психології людини, якщо особа буде пам'ятати, що повертатися – це погана прикмета, вона буде налаштована на те, що, збираючись у дорогу, слід бути максимально зосередженим, уважним, усе враховувати, тоді й можна очікувати на позитивний результат, порівн.: *Не годит сі вертати сі, як хто вже раз пустив сі в дорогу* – «Народне віруванє, але приказка вживається як правило *savoir vivre*'а» (ГРНП 2006, т. 1: 528). Вираз *savoir vivre*'а, як відомо, у перекладі з французької мови значить 'життєва мудрість'. І. Франко наголошує на універсальному характері приповідки, що вербалізує максимальну абстракцію.

Паремії, оформлені у вигляді прокляття, – це сильні емоційні комунікативні вислови, некоректні побажання, що стосуються й напутніх побажань. Їх у народі боялися, порівн.: *А бодай ти дороги не стало* – «Щоб ти не міг нікуди йти» (ГРНП 2006, т. 2: 47). У цьому разі дорога також уособлюється з життям, порівн.: *Бодай єс на песі дороги зійшов* – «Щоб ти звівся нінащо» (ГРНП 2006, т. 2: 47).

Лексема *дорога* моделює й евфемізм – побажання смерті, хвороби, напр.: *Бодай му дороги не було ні за ним, ні перед ним* – «Щоб помер, перестав ходити» (ГРНП 2006, т. 2: 47); *Запала би сі за ним дорога* – «Щоб не вернув більше» (ГРНП 2006, т. 2: 50).

Інколи І. Франко фіксує прецедентні ситуації, мотивація яких утрачена, порівн.: *Ступай з дороги, бо іде безногий* – «Мабуть колись возили безногого пана та зганяли отак людей із дороги. Теперя ся приказка перейшла на дитячу забаву» (ГРНП 2006, т. 2: 55). Укладач словника вказує на середовище поширення приповідки – дитяче мовлення, що є, очевидно, сигналом ‘зійти з дороги, комусь поступитися’. Репрезентовано виховну функцію – табу на відповідну поведінку дітей, указівку, як слід чи не слід поводитися.

Отже, проаналізувавши фрагмент паремійної картини світу галицької субкультури українців із ключовим словом *дорога*, можемо констатувати, що Іван Франко майстерно інтерпретував паремійну вербалізацію традицій, звичаїв і табу, пов’язаних з концептосферою ПОДОРОЖ. Вдало змодельовано комунікативні ситуації, що показують ставлення галичан до дороги у векторному фокусі (1) «я» як суб’єкт дороги або (2) інший як суб’єкт дороги. Інтерпретуючи концепт *дорога*, укладач словника показав, як вербалізовано чуттєві, емоційні, духовні чинники мовної свідомості галичан. *Дорога* практично завжди вимагає від людини долати перепони. Простежуємо зв’язок цього концепту з концептом *зустріч*, що має відповідні наслідки. Паремії слугують застереженнями, можуть мати побажальний характер, але виступають й у формулах прокляття, показуючи, яким важливим життєвим чинником є для людини дорога (подорож). Паремії змодельовані в широкій палітрі тональностей: іронічній, жартівливій, жартівливо-іронічній, спонукальній, окличній та ін.

Література:

ГРНП 2006: Галицько-руські народні приповідки: у 4 томах. Зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко: 2-е вид. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006.

Загнітко 2012: Загнітко, А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4 томах. Т. 4. Донецьк: ДонНУ, 2012.

- Космеда 2000:** Космеда, Т. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2000.
- Космеда, Плотнікова 2010:** Космеда, Т., Н. Плотнікова. Лінгвоконцептологія: мікроконцептосфера СВЯТКИ в українському мовному просторі. Львів: ПАІС, 2010.
- Маковский 2000:** Маковский, М. Феномен табу в традициях и в языке индоевропейцев: сущность, формы, развитие. Москва: Издательство «Азбуковник», 2000.
- Пилипчук 2005:** Пилипчук, С. «Галицько-руські народні приповідки» Івана Франка: пареміологічний та пареміографічний аспекти, поетика текстів. Автореферат дис. канд. філол. наук. Львів, 2005.
- СУМ 1971:** Словник української мови: в 11 томах. Білодід, І., А. Бурячок та ін. Т. 2. Київ: Наукова думка, 1971.
- Фрезер 1923:** Фрезер, Д. Д. Золотая ветвь [Текст]: исследование магии и религии [перевод с английского М. К. Рыклина, послесловие и примечания С. А. Токарева]. Москва: Политиздат, 1980.
- Що означає... 2019:** Що означає, коли заєць перебігає вам дорогу. Стосовно цієї тварини теж є прикмети. <<https://www.golosinfo.com.ua/shcho-oznachaie-koly-zaiets-perebihaie-vam-dorohu-stosovno-tsiiei-tvaryny-tezh-ie-prykmety/>> (відвідано 12.07.2021).

Інформація про автора:

Сергій Колонюк – аспірант, Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця, вул. 600-річчя 21.

Email: kolonyuk777@gmail.com

ВАРІАНТИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛАТИНИЦІ: ІСТОРИЧНИЙ ЕКСКУРС¹⁸

Єлизавета Пересада

Abstract: Grapheme is of great importance for every linguistic culture. The letters of the Latin alphabet have long been active in the Ukrainian-speaking space, used for various purposes. In the history of Ukrainian linguistic culture, experimental attempts to switch from the Cyrillic alphabet to the Latin alphabet were traced; in the 19th century fierce “alphabetical wars” took place. There are several variants of a Ukrainian Latin alphabet: English, Polish, Czech, Croatian, as well as Luchukivka, Lagodivka, Melnykivka, based on the variant of the Ukrainian Latin alphabet by J. Ireček. Several systems of transliteration of Ukrainian words into the Latin script have been developed. However, the functional load of the Latin letters in the Ukrainian-speaking space has great potential.

Keywords: grapheme, Cyrillic, speaking space, variants of a Ukrainian Latin alphabet.

Мова – це не просто код, це – Код
(Джошуа Фішман)

Основною графічною одиницею всіх слов'янських і більшості неслов'янських мов є літера, точніше, знак (графема) фактичного письма, що своєрідно співвідноситься з фонемою. Термін *графема* в науковий обіг увів, як відомо, Іван Бодуен де Куртене (1912) для зорової фіксації образу фонему. Графема – це «найменша одиниця графічної системи певної мови (системи письма)» (А. Загнітко, О. Селіванова, Л. Столярова); це співвідношення між звуком і буквою, тобто основна одиниця звуко-буквеного письма. Термін *звуко-буква* вважають синонімічним до *графема* (А. Загнітко, Т. Космеда, І. Фаріон). Однак під час відповідного кодування, перетворення усного мовлення на писемне, слов'янські та певні неслов'янські мови користуються різними типами графем, що є одним з найважливіших елементів для позначення етнічної належності, що пов'язане з історією

¹⁸ http://doi.org/10.26615/issn.1314-572X.2021_012

народу, його ментальністю, культурою. Як наголошує Т. Космеда, «літери алфавіту, звуко-букви, графеми [...] виконують, як і всі інші мовні знаки, функцію символу, передусім і такого, через який можна здійснювати „національну мобілізацію“ (А. Штекенброк). Вони мають значний ідеологічний й емоційний вплив на носіїв мови. [...]. Це знаки лінгвокультури, що виражають „дух“ кожної конкретної мови» (Космеда 2020: 80).

Питання, що стосуються виникнення та функціонування латинської графіки, здавна привертало увагу мовознавців, зокрема в ХІХ ст. його актуалізували Михайло Драгоманов, Богдан Дідицький, Павло Житецький, Йосиф Їречек, Агатангел Кримський, Йосип Лозинський, Олександр Потєбня, Іван Франко, Олексій Шахматов, Маркіян Шашкевич; у ХХ ст. – Леонід Булаховський, Михайло Жовтобрюх, Микола Наконечний, Іван Огієнко, Олександр Реформатський, Ярослав Рудницький, Василь Сімович, Юрій Шевельов, Лев Щерба, Роман Якобсон. Це питання не полишають і сучасні мовознавці, передусім Максим Вакуленко, Володимир Грицеляк, Володимир Костирко, Ігор Кульчицький, Зеновій Партико, Петро Шекера. Феномен поширення латиниці в українській лінгвокультурі, її протистояння кирилиці активно досліджували й Сергій Вакуленко, Тетяна Космеда, Міхаель Мозер, Василь Німчук. Проте до сьогодні питання щодо можливості відтворення української абетки латинською графікою, а також специфіки використання літер латиниці в українському мовному просторі недостатньо вивчене. Крім того, конкуренція між латиницею та кирилицею в українському мовному просторі, що почалася в ХІХ ст., триває, хоч і має інші форми.

Досвід переходу певних лінгвокультур з кирилиці на латиницю на сьогодні чималий, наприклад, це стосується європейських країн, насамперед таких, як Молдова, Румунія і Сербія, та азійських – Азербайджан, Казахстан, Туркменістан, Узбекистан. У ХХ столітті в СРСР та деяких інших країнах Європи також проходила кампанія щодо латинізації. За століття на латинську абетку перейшли 69 мов, «наприклад, молдавська мова після здобуття державою незалежності перейшла також на латинську графіку; конкурентність обох систем – кириличної і латинської – відчутна в сербській мові» (Загнітко 2012: 124). Загальновідомо, що й у Болгарії простежувалися спроби переходу на латиницю, що не були успішними.

В Україні експерименти щодо використання латиниці мають певну традицію. Як зазначив Ігор Чорновол, «sama po sobi latynska abetka dl'a ukrain'skoho suspil'stva javyšče ne čuže i ne nove. Vona šyroko rozpov'sudyłaša šče v epochu Reči Pospolytoji. Latynku vžyvaly takož kozački heřmany. Šče bil'še sej pravopys zmicnyv svoji pozyciji v Pravoberežnij Ukrajini ta Halyčyni u XVIII stolitti» («Сама по собі латинська абетка для українського суспіль-

ства явище не чуже і не нове. Вона широко розповсюджувалася вже в епоху Речі Посполитої. Латинку вживали також козацькі гетьмани. Ще більше цей правопис змінив свої позиції у Правобережній Україні та Галичині у XVIII столітті» – переклад Є. П.).

Мета цієї наукової студії – описати своєрідність «конкуренції» між кирилицею та латиницею, що триває в українському мовному просторі із XIX ст. до сьогодні й стисло схарактеризувати варіанти української латинки.

Уважається, що першу спробу латинізувати український алфавіт здійснив у Галичині в середині 1830-х рр. етнограф, публіцист, теолог та громадський діяч Йосип Лозинський, який не був філологом за фахом, однак захоплювався просвітницькими ідеями передової на той час української галицької інтелігенції, що, як наслідок, спонукало його самостійно вивчити деякі важливі питання слов'янського мовознавства, пов'язані з писемністю, «розбудило в ньому любов до граматичних досліджень» (Дедицький 1885: 115). Уклавши граматику української мови, що базувалася на живій розмовній українській мові, Й. Лозинський захопився ідеєю фонетизації українського правопису та висунув пропозицію щодо переведення української графіки з кирилиці на латиницю, а точніше, на польський (латинський) алфавіт (абетка). До цього його надихнув збірник українських пісень Вацлава з Олеська, що були надруковані саме польською латиницею. Сформулювавши цю пропозицію з відповідним обґрунтуванням у спеціальній статті «О wprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego» («Про запровадження польської абетки в руську писемність» – переклад Є. П.) (1834) з метою наочного практичного втілення цієї своєї ідеї, він опублікував абетцядло власної редакції та етнографічну студію «Руское весіле», не пошкодувавши при цьому великої праці й часу для її абетцядлової транслітерації з незначними дрібними змінами з уже готового до друку тексту, написаного тогочасним гражданським скорописом з використанням кількох кирилических букв (див. про це: Худаш 1992: 29). У бажанні латинізувати українську писемність він керувався такими ідеями: (1) усунення з української писемності громіздкості, (2) зближення українського народу із західноєвропейською культурою та (3) розповсюдження української мови між іншими народами. Й. Лозинський був переконаний, що «для слов'янських народів було би ліпше прийняти одну азбуку, а власне латинську, яка ввела би їх безпосередньо в круг європейських культурних народів і влєгшила би тим народам знайомитися з письменством всіх слов'янських племен» (див про це докладно: Космеда 2006: 289). Однак ця пропозиція була розкритикована Й. Левицьким та М. Шашкевичем у науковій студії «Азбука та абетцядло». Названі мовознавці

наголосили, що кирилиця – це священне національне надбання та релігійний символ. Після цього й відбувся перший спалах «азбучної війни»: ідеться про боротьбу української громадськості Галичини в ХІХ ст. проти спроб латинізувати український алфавіт.

Термін *азбучна війна* – це калька з німецької мови, порівн.: нім. *ABC-Krieg*. Зазначене словосполучення вперше було вжите Матієм Чопом в однойменній статті, що була опублікована 27 липня 1833 року в журналі „*Illustriertes Blatt*“, для позначення дискусій, які відбувалися в 1830-х роках і стосувалися проблем словенського правопису.

Однозначно можна сказати, що в українській науковій літературі виступ Й. Лозинського з пропозицією латинізації української писемності «оцінюється негативно та засуджується як колонізаторський» (Худаш 1992: 31). Ідея Й. Лозинського не була реалізована.

Однак після Й. Лозинського спробу латинізувати українське письмо 1859 року повторив Й. Їречек. На цей раз за основу брали чеську *abecedu*, проте наміри вже були не такі доброзичливі. Агенор Голуховський (губернатор Галичини та представник австрійського уряду) намагався придушити українство в Галичині, тому за урядовим дорученням Й. Їречек запропонував новий проєкт української латинки. Це була брошура із заголовком «*Über der Vorschlag das Ruthenische mit lateinischen Schriftzeichen zu schreiben. Im Auftrage des k. k. Ministeriums für Cultus und Unterricht verfasst von Jozeph Jireček, Wien. Aus der keizerlich königlichen Hof- und Staatsdruckerei 1859*» («Про пропозицію писати по-українськи латинськими літерами. За дорученням цісарсько-королівського міністерства культури і освіти через Йосифа Їречка. Відень, урядова державна друкарня 1859») (див.: Франко 1859: 4). Й. Їречек обґрунтовував намір австрійського уряду ввести латинцю, його брошура мала чотири розділи: 1. Gründe, welche dafür sprechen, das Ruthenisch mit lateinischen Schriftzeichen zu schreiben (Основи, що обґрунтовують передачу українського письма латинськими буквами); 2. Übersicht der Versuche, das Ruthenische mit lateinische Schriftzeichen zu schreiben, und Würdigung derselben (Огляд спроб писати по-українськи латинськими літерами та їх критика); 3. Entwurf einer ruthenischen Orthographie mit Anwendung lateinischer Schriftzeichen (Виклад українського правопису із застосуванням латинського шрифту); 4. Proben der beantragten Orthographie (Зразки пропонованої орфографії) (див.: Лесюк 2014: 462). Й. Їречек зазначив, що, оскільки кирилиця має окрему букву для кожного звука, вона призначена лише для старослов'янської мови, але не повинна використовуватися в живих слов'янських мовах. Вагомим аргументом на користь латинки автор статті вважає неграмотність людей у Галичині, але в умовах австрійської держави необхідно

володіти польською та німецькою мовами, тому легше вивчати ці мови, знаючи латинку. 1880 року, користуючись цією українською латинкою, М. Драгоманов надрукував поему «Марія» для її поширення в європейському науковому середовищі. Чеський варіант української латиниці зіштовхнувся з масовими народними протестами. Проти реформи Й. Їречека висловлювалися такі авторитетні вчені, як Павел Шафарик та Франьо Міклошич.

Однак Й. Їречек заклав базу для подальших спроб створення українського алфавіту на базі латиниці, зокрема й чеського її варіанта. У 2000-х роках саме на основі цього проєкту Й. Їречека світ побачив три варіанти українського латинського алфавіту, що отримали назви за прізвищами їхніх авторів, – «лучуківка», «лагодівка» та «мельниківка», поповнивши термінологію української лінгвографії.

Іван Лучук репрезентував власну українську латиницю в студії «Korotkuj Pravopys», змінивши лише „ch“ на „x“, а також принципи вживання пом'якшених приголосних. До речі, «лучуківку» використовує сучасний український часопис «Ї», порівн.: *Herbamy nazývajúme ustaleni za okreslenymu pravylamy znaky osib, rodyn, mist, krajín, terytorij toščo. V Ukrajiní tradycijni herby ta svidomist' estetyčnoji vartosty zobražen' často zasypajut' "vykopanoju" arxeolohicnym metodom heral'dykoju* (Костирко 2016).

Наступний варіант української латиниці, запропонований Максимом Лагодою, також спирався на латинську абетку Й. Їречека. Відмінною ознакою є лише додаткові літери, зокрема такі, як: (1) „i“, що визначає роздільну вимову „i“ перед голосною; (2) „y“ замість дифтонга „ий“; (3) „w“ для позначення подвоєння „вв“. У цьому проєкті наголошено, що пом'якшення приголосних обов'язкове, а в разі, якщо після йотованої літери стоїть буква, що не має пом'якшуваного відповідника, пом'якшення відбувається за допомогою літери „i“. Його особливість полягає не в додаткових приголосних „ch“ – „x“, „dz“ – „дз“, „dž“ – „дж“, „šč“ – „щ“, а у вживанні німецької літери „ü“ в деяких запозичених словах.

«Мельниківка» – інтернет-проєкт, що створений Сергієм Мельником наприкінці 2000-х років. Він відрізняється від попереднього лише заміною „l“ (словац. *mákké el*) на „ĺ“ (словац. *dlhé el*), замість комбінації „ий“ уживається одна літера „y“.

Однак прагнення адаптувати латинське письмо до української мови в XIX ст. не завершилося польським і чеським варіантами українських латинок. 1830 з'явився й хорватський варіант української абетки (гаєвиця), що був розроблений хорватським поетом та лінгвістом Людевитом Гаєм. Уперше його було запропоновано в праці «Kratka osnova horvatsko-slavenskog pravopisanja» («Коротка основа хорватсько-слов'янського пра-

вопису») (1830). Він містить три нестандартні літери „ѣ“, „ѣ“, „ѣ“. З метою пом'якшення у всіх позиціях запропоновано використовувати „j“. Кирилична літера „х“ – відповідник латинської „x“. Ця система лягла в основу наукової транслітерації кирилиці, а також міжнародного стандарту ISO9.

Нагадаймо також, що питання про запровадження латинської графіки в українську мову було піднято і в 20-х роках ХХ ст. з появою статті Сергія Пилипенка «Odvertyj lyst do vsix, xto cikavyt'sja sijeju spravouju» («Відвертий лист до всіх, хто цікавиться цією справою» – переклад Є. П.). Автор листа звертається із закликом згадати, скільки було спроб перевести українське письмо на латинський алфавіт. Він наголошував, що настав слушний час вирішити це питання остаточно: «Tverdo perekonanyj, ščo unifikacija al'favitiv je nemynuča sprava – i to ne tak dalekoho majbutn'oho. XX storiččja maje sju problem rozvjazaty razom iz velykoju social'noju perebudovoju. Ljudstvo maje odnakovo pysaty, aby men'se vytračaty času na oznajomlennja z unšymu movamy» (Пилипенко 1923: 267–268). («Твердо переконаний, що уніфікація алфавітів є неминуча справа – і то не такого далекого майбутнього. ХХ сторіччя має цю проблему розв'язати разом з великою соціальною перебудовою. Людство має однаково писати, аби менше витратити часу на ознайомлення з іншими мовами» – переклад Є. П.).

Загальновідомо, що в 1927 р. в Харкові відбулася Всеукраїнська правописна конференція, під час якої Майк Йогансен, Борис Ткаченко та Микола Наконечний гостро поставили питання латинізації українського алфавіту та запропонували прийняти латиницю як частину українського правопису. Але після завершення конференції ця пропозиція, на щастя, відкинулася з перевагою в один голос «проти».

Сьогодні, як відомо, виникла потреба в транслітерації українських слів, насамперед прізвищ, імен, географічних назв, латиницею. Для задоволення саме цієї потреби Термінологічна комісія з природничих наук створила англійський варіант української латинки, але для цієї мети 27 січня 2010 Кабінет міністрів видав постанову, що затвердила таблицю транслітерації. Наголосити потрібно на буквосполученні „zgh“, що передається латиницею трьома літерами „zgh“ на відміну від “zh“. Відмінність можна відзначити в передачі „й“ та йотованих „я“, „ю“, „є“, „ї“ в різних позиціях: на початку слова передаються як „y“, „ya“, „yu“, „ye“, „yi“, а в інших – „i“, „ia“, „iu“, „ie“. (див. *Latynka.tak* 2014).

У цій розвідці схарактеризовано феномен української латинки в її основних варіантах. Це проблема, що не є новою, «однак нова ситуація актуалізує старі проблеми, які досі нелегко вирішити. Проте однозначним є те, що українська графіка, орфографія, орфоєпія повинні репрезентувати

своє „національне обличчя“» (Космеда 2020: 80), а спроби переходу української кирилиці на латиницю не можуть мати позитивного вирішення.

Отже, доходимо висновку, що (1) з початку ХІХ ст. (1834 р.) до сьогодні були запропоновані (Й. Лозинський, Й. Їречек, Л. Гай) різні варіанти української латиниці – польська, чеська, хорватська, англійська, – що однак не «прижилися» в українській лінгвокультурі, хоч в експериментах щодо поширення української латинки брали участь і відомі діячі української науки та культури, друкуючи українською латинкою навіть художні тексти, зокрема це й М. Драгоманов. (2) Пекучі «азбучні війни» за поширення латинського варіанта кирилиці в українському мовному просторі сьогодні вже стихли, але певна конкуренція латиниці та кирилиці продовжується. Упродовж 30-ти років незалежності України питання української латинки постають по-новому, демонструючи креативні спроби дослідників (Іван Лучук, Максим Лагода, Сергій Мельник) і розширюючи метамову української лінгвографії (*лучуківка, лагодівка, мельниківка*). (3) Але сьогодні не йдеться вже про повну заміну кирилиці на латиницю, оскільки чимало видатних учених ще в ХІХ ст. (І. Франко, М. Шашкевич, Й. Левицький) переконливо довели некоректність такої заміни, її небезпеку для української лінгвокультури, для «духу» української мови. (4) Своєрідне функціонування латинських літер в українському мовному просторі має давню традицію і продовжується в новому модерному часовому вимірі, що можна пояснити процесом глобалізації англійської мови, прагненням до уподібнення більшості європейських графічних систем, певної інтернаціоналізації, зокрема й у сфері термінології, а також певного лінгвокреативного експерименту (часопис «І»). (5) Однак безперечно, що в українському мовному просторі латинка може використовуватися лише паралельно з кирилицею зі специфічною метою, зокрема для транслітерації. Утім латинські літери використовуються не лише для творення термінів чи номенклатурних назв, але й певних художніх образів, для моделювання прагматичного ефекту, що потребує ретельного подальшого дослідження для з'ясування функційного навантаження та потенціалу літер латиниці в кириличному писемному просторі.

Література:

- Дедицький 1885:** Дедицький, Б. Материали к истории галицко-русской словесности. – В: Литературный сборник издаваемый Галицко русскою Матицею под ред. Б. А. Дедицького. Львов, 1885, Вып. 2–3, 115.
- Загнітко 2012:** Загнітко, А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4 томах. Т. 2: К – О. Донецьк: ДонНУ, 2012.
- Космеда 2006:** Космеда, Т. Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультур-

- ні, інтерперсональні, риторичні виміри: [монографія]. Львів: ПАІС, 2006.
- Космеда 2020:** Космеда, Т. Дух літери, або буква – першоелемент лінгвокультури. Кам’янець-Подільський: ТОВ «Друкарня „Рута“», 2020.
- Костирко 2016:** Костирко, В. Національні символи Галичини. Режим доступу: <<http://www.ji.lviv.ua/n23texts/kostyrko-latl.htm>> (відвідано 10.10.2021).
- Лесюк 2014:** Лесюк, М. Післяслово. Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2014.
- Пилипенко 1923:** Пилипенко, С. Odvertj lyst do vsix, xto sikavut’sja sijeju spravouju. – В: Червоний шлях, 1923, Вип. 6–7, 267–268.
- Франко 1859:** Франко, І. Азбучна війна в Галичині 1859 р. – В: Франко І. Твори в 50 томах. Київ: Наукова думка, 1986.
- Худаш 1992:** Худаш, М. Алфавітно-правописні принципи Й. Лозинського. Українське весілля. Упоряд. і вступ. ст. Р. Ф. Кирчіва. К.: Наукова думка, 1992, 29–31.
- Latynka.tak 2014:** Паспортний <<http://latynka.tak.today/works/pasportnyj/>> (відвідано 07.10.2021).

Інформація про автора:

Єлизавета Пересада – аспірант, Донецький національний університет імені Василя Стуса

м. Вінниця, вул. 600-річчя 21.

Email: ye.peresada@donnu.edu.ua

КАТЕГОРІЯ РОДУ У ВИМІРАХ ГРАМАТИКИ ОЦІНКИ: РЕЦЕПЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ ЛІНГВОКУЛЬТУР (ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТ)¹⁹

Оксана Ковтун

Abstract: The article considers the peculiarities of the use of the category of gender as a tool for the representation of axiological meanings, which are the subject of evaluation grammar, in Ukrainian and English linguistic cultures. Mechanisms of modelling of corresponding grammatical meanings having semantic and pragmatic nature are characterized. Due to gender associations formed since ancient (patriarchal) times, the use of feminine grammatical forms for the nomination of men leads to the actualization of negative evaluation in the Ukrainian and the English language being compared. The use of masculine grammatical forms for the nomination of the female gender is carried out to model both positive and negative types of evaluation in the Ukrainian language and to neutralize gender marking and accordingly the evaluation value in the English language.

Keywords: grammatical meaning, category of gender, linguistic culture, masculine and feminine genders, evaluation, grammar of evaluation.

Вступ

Бурхливі зміни в житті соціуму – це своєрідний виклик мовній системі, що мотивує трансформації на всіх її рівнях, адже «...мова „живе“, а „жити“ – значить (...) не залишатися в попередньому стані» (Космеда 2013: 86–87). Відбувається креативна модифікація лексичних одиниць, формуються нові контекстуальні умови, нова сполучуваність, актуалізація не лише нових семантичних, але й прагматичних значень. Унаслідок подібних трансформацій відбувається порушення чинних норм і виникнення нових, що мотивовано власне проявом мовотворчості, яка й розкриває весь потенціал мовних знаків, оскільки «мова, як і будь-який

¹⁹ http://doi.org/10.26615/issn.1314-572X.2021_013

інший живий організм (...), збагачується, удосконалюється – так чи так видозмінюється завдяки лінгвокреативній діяльності її носіїв» (Космеда 2014: 44). Вияв креативного потенціалу, звичайно, характерний і граматичним формам. Дослідження цього процесу дає змогу засвідчити стабільність чи динаміку й граматичної системи (Халіман 2019б: 221).

Змінюється мова й стрімко розвивається сучасна лінгвістика, простежуємо її поступ, виникнення нових лінгвістичних напрямів, парадигм (див.: Загнітко 2014), формуються міждисциплінарні дослідження на перетині лінгвістики з іншими науками та науковими напрямками (див.: Загнітко 2018). Крім звичних академічних граматик, усе частіше зустрічаємо наукові описи на зразок «функційна граматики», «асоціативна граматики», «комунікативна граматики», «граматика мовця», «лексична граматики», «креативна граматики», «об'єктивна граматики» та ін. (Норман 2015: 91). Традиційна граматики й традиційний словник як «керівництво для мовленнєвих дій», наголошує Борис Норман, не задовольняють носія мови, оскільки вони недостатньо точно відображають мовленнєву реальність (Норман 2015: 91). Аналіз функційної специфіки граматичних одиниць дає змогу акцентувати на їх прагматичній значущості в комунікативному процесі. У цих умовах «новий граматичний компендіум повинен стати інтегративним описом, свого роду інваріантом усіх можливих варіантів мовного існування» (Норман 2016: 31). До таких варіантів описування граматичних одиниць належить і граматики оцінки, що виділилася з лона лінгвоаксіології та частково описана на українськомовному матеріалі Оксаною Халіман (Халіман 2019а). Дослідження цієї вченої – оригінальна спроба інтерпретації арсеналу граматичних засобів вираження оцінних значень, що забезпечує формулювання правил уживання граматичних одиниць в оцінних функціях та трактування закономірностей їх адекватного тлумачення, це огляд становлення й сучасного розвитку в українській мові прагматичних граматичних значень (див.: Космеда & Халіман 2013: 9).

До граматичних засобів вираження оцінки належать і морфологічні одиниці, і синтаксичні конструкції, що є абсолютно логічним. Тому, природно, граматики оцінки складається з: (а) морфології оцінки та (б) синтаксису оцінки, що нерозривно пов'язані, оскільки «вторинні значення морфологічних форм (зокрема оціночних) реалізуються в синтагматичних відношеннях» (Халіман 2019а: 50).

О. Халіман здійснила докладний опис усієї системи іменних та дієслівних граматичних категорій крізь призму граматики оцінки, показавши, зокрема, і різноманітність функційного „навантаження“ деяких стилістичних засобів, що створюють граматичну конотацію та відіграють ключові

чову роль у моделюванні відповідних мовленнєвих жанрів українського мовного простору (Халіман 2019а).

Співвідносячи структурні особливості одиниць із комунікативним процесом, граматики оцінки ґрунтується на лінгвістичному функціоналізмі, що є основою граматики активного типу. У процесі креативного моделювання граматичних одиниць під час взаємодії актуалізованих смислів виникають граматичні іґреми – одиниці, що формуються на основі цілеспрямованих порушень граматичних норм, обмежень для досягнення комунікативнопрагматичних цілей (Космеда & Халіман 2013: 116). Зрозуміло також, що граматики оцінки базується на теоретичних постулатах прагматичної граматики загалом, адже, як наголошує Геннадій Зельдович у монографії під назвою рос. *Прагматика граматики*, «коли ми розпочали пошук того спільного знаменника наших досліджень, що дав би назву книзі, він виявився очевидним: це роль прагматики у функціонуванні грамам. Звідси й полемічний титул: в одній зі своїх кращих книг «Семантика граматики» (Wierzbicka 1988) Анна Вежбицька показала, що значення граматичної одиниці можна описувати тими самими термінами, що й значення лексеми. Ми хочемо продемонструвати, що ті самі прагматичні правила, які специфікують у тексті значення слова, групи слів і цілого речення, залучають і граматику, причому врахування цих правил дає змогу розрізненням на перший погляд фактам дати досить економне і єдине пояснення» (Зельдович 2012: 7). Погодимося з наведеною думкою.

Мета цієї розвідки – з'ясувати та описати особливості вживання граматичної категорії роду в рецепції української та англійської лінгвокультур в аспекті контрастивної граматики оцінки. Пропонуємо спроектувати постулати прагматичної граматики, граматики оцінки на теорію порівняльно-зіставного мовознавства. Лінгвокультуру розуміємо як вияв, відбиття і фіксації культури в мові й дискурсі (Загнітко 2018: 396), синергійне сполучення мови, культури та свідомості етносу (Матузкова 2020: 160).

Наголосімо, що важливо розрізнити граматичний рід та природний рід. Природний рід – це біологічна ознака людини, що вказує на відмінність людської статі, а також тварини від світу неживих предметів. Граматичний рід – це один зі способів класифікації іменників за граматичними категоріями як лексико-граматичними розрядами. Граматичний рід не завжди збігається з родом біологічним, що загальновідомо. Є, як відомо, й мови, наприклад, угорська, що зовсім не мають категорії роду у своїй граматичній системі. У деяких мовах граматичний рід – це більше, ніж просто чоловічий чи жіночий рід, оскільки багато мов мають також граматичні категорії середнього або нейтрального родів, є такі, яким притаманна різна стать для живих і неживих об'єктів, тобто ка-

тегорія роду, маючи давню традицію дослідження, по-різному грамати-калізується залежно від системи інтра- та екстралінгвальних чинників (Coates 1998). Однак зміни, що виявляються й на рівні граматичної ка-тегорії роду, зумовлені соціальними зрушеннями в сприйнятті гендерної традиційної опозиції, що відбувається в мовних системах споріднених і неспоріднених мов (див., напр., Космеда & інші 2014; Gender Articulated 1995; Singh 2021). І це потребує інтерпретації, зіставлення мовних фак-тів для формулювання чинних тенденцій й зумовлює актуальність цієї наукової розвідки.

Виклад основного матеріалу

Морфологічна категорія роду не завжди непередбачувана та інколи має нелогічні вияви (Meillet 1921). Вона реалізує потужні виражальні можливості порівняно з іншими іменними граматичними категоріями, що дає змогу наділяти слова відповідними смисловими відтінками, моти-вованими відповідною актуалізацією системи граем роду. Через родову диференціацію назви істот з метою «природного розрізнення їх за статтю підтримують існування семантико-граматичних функцій категорії роду» (Вихованець & Городенська 2004: 85–86). У численних лінгвістичних розвідках їх автори пропонують детальний опис поглядів мовознавців на потенціал, що криється в можливостях вербалізації категорії роду. Серед інших особливостей дослідники відзначають, що граматичні показники родових форм мають прагматичну спрямованість (Халіман 2019а: 117), оскільки користуючись мовними засобами, носії кожної мови дотриму-ються певних постулатів, чинних норм, правил, зокрема й граматичних, якщо ж ці правила виразно, навіть демонстративно порушуються, «то адресат за самим цим недотриманням буде вбачати певний смисл, певну комунікативну інтенцію» (Зельдович 2012: 7)

Сама по собі категорія роду має складну лексико-граматичну приро-ду, що впливає на особливості її функціонування, лексичне значення сво-єрідно переплітається з морфологічним та синтаксичним (Coates 1998). Порушення співвіднесеності граматичного роду слова зі статтю позначу-ваної особи, як відомо, приводить до формування вторинних значенне-вих відтінків родових форм, зокрема й оцінних. Слід, як наголошувалося, послідовно враховувати значення позамовних чинників: психологічних, гендерних, культурологічних та ін. Важливу роль для моделювання праг-матичних смислів відіграє етнолінгвальна свідомість мовців та ідей-но-змістове спрямування контексту, характер комунікативного процесу. Те, що родова характеристика людей і тварин слугує розрізненню їх за

статтю, як зауважувалося, і стає підґрунтям граматичної метафоризації та моделювання низки аксіологічних смислів.

Якщо в українській мові практично всі іменники незалежно від того, чи позначають вони живі, чи неживі предмети, належать до одного з трьох граматичних родів: чоловічого, жіночого або середнього роду (хоч українська граматики виокремлює і спільний чи «парний» рід, коли іменник може позначати і чоловічу, і жіночу стать залежно від контексту, оскільки подібна категорія слів характеризується одним і тим самим морфемним показником, наприклад: *сирота*, *убивця* та ін.), сучасна англійська мова, навпаки, не репрезентує поділ іменників на граматичні роди за морфологічними ознаками. Як наслідок, іменник у сучасній англійській мові не має граматичної категорії роду (Karamysheva 2012: 73–74). Практично єдиним морфемним компонентом слова, що має чітку родову характеристику, є суфікс іменників англійської мови *-ess*, за допомогою якого від іменників чоловічого роду утворюються іменники жіночого роду, що позначають осіб жіночої статі за професією, статусом у суспільстві чи іншими ознаками, напр.: англ. *authoress* ‘авторка’, англ. *adventuress* ‘авантюристка’, англ. *editress* ‘редакторка’, англ. *oratorress* ‘ораторка’ та ін. Порівн. з аналогічними щодо значення суфіксами української мови, що використовуються для утворення фемінітивів, серед яких найпопулярнішими є *-к(а)*, *-ин(я)*, *-ес(а)*: *учителька*, *викладачка*, *майстриня*, *кравчиня*, *поетеса*, *стюардеса* та ін. Хоча самі по собі зазначені суфікси в жодній з мов не мають оцінного значення.

Деякі лінгвісти вважають, що англійський іменник має можливість (хоча й досить обмежену) виражати категорію роду через здатність сполучатися з особовими займенниками (*he – він, she – вона, it – воно*). Інші ж дослідники наголошують, що вибір займенника в таких випадках цілком зумовлений семантикою іменника, який з ним співвідноситься, напр.: іменник англ. *uncle* ‘дядько’ і займенник англ. *he* ‘він’ співвідносяться між собою не прямо й не формально, а через те, що обидва вони позначають особу чоловічої статі (Смирницький 1959). Тому, очевидно, що «за родом класифікуються не слова як такі, а певною мірою самі предмети, що позначаються відповідними словами» (Жлуктенко 1960: 45). Отже, функція родових тотожностей на позначення біологічної статі людей практично втрачена.

Формальні показники належності особи до певної статі (напр., суфікс жіночого роду англ. *-ess*), ураховуючи патріархальні стереотипи, що вербалізовані в мові, за яких жінку розглядають як певний об’єкт соціуму (Lakoff 1973: 58–78), перетворилися на спосіб висловлювання аксіологічного (позитивного чи негативного) ставлення до цієї особи.

Гендерно марковані іменники часто моделюють прагматичні смисли, тональність презирливого, зневажливого ставлення до жінки (Lakoff 1973: 46–48).

У решті випадків факт належності до тієї чи тієї статі закріплений у семантиці самого слова, як це можна спостерігати в українській мові (порівн.: *cow* ‘корова’, англ. *bull* ‘бик’); також його можна експлікувати за допомогою додавання до слова, семантика якого не вказує на рід, слів-ідентифікаторів роду на зразок англ. *he, she, boy, girl, bull, cow*, родова належність наведених слів не викликає сумнівів. Унаслідок залучення прийому аглютинації виникають складені слова на зразок: англ. *he-goat, she-goat, boy-student, girl-student, bull-elephant, cow-elephant* тощо. Іноді в ролі такого аглютинативного виразника роду використовується власна назва, напр.: англ. *tom-cat* (чоловічий рід, оскільки ім’я *Том* притаманне лише чоловічій статі) (Karamysheva 2012: 73–74). Звернімо увагу на написання оніма з маленької літери, що свідчить про його перехід до класу загальних назв (явище апелятивації, або деонімізація) та зміну статусу слова: замість функції індивідуалізації така власна назва, уживаючись як прецедентна одиниця, номінує живу істоту, додає їй значення відповідного роду.

Однак значний масив слів англійської мови може однаково використовуватися для позначення і жіночої, і чоловічої статі, напр.: англ. *student* ‘студент, студентка’, англ. *mate* ‘друг, подруга’, англ. *doctor* ‘лікар, лікарка’, англ. *fox* ‘лис, лисиця’ тощо.

Зазначмо, що композити з компонентами англ. *he-* і англ. *she-* набули конотацій зневаги та приниження, оскільки їх використовують як показники порушення стереотипів, які приписують тій чи тій статі. Займенник англ. *she* вживається для позначення чоловіків, яких вважають жінкоподібними (фемінізованими), слабкохарактерними (Coates 2013), напр.: англ. *she-king* ‘недотепний король’, англ. *she-he* ‘тендітний’, англ. *she-boyfriend* ‘підкаблучник’, англ. *she-congressman* ‘м’якотілий конгресмен’, англ. *she-protagonist* ‘герой-розмазня’, англ. *she-captain* ‘капітан-мямля’. Як бачимо, займенник англ. *she* втрачає семантику жіночого роду й набуває негативного оцінного значення, що проєктується на чоловіків і стосується чоловічого роду.

Лексема англ. *lady* як перший компонент складного слова містить указівку на жінку, що виконує незвичайні для неї функції, або жінку-невдачу, порівн.: англ. *lady-bullfighter* ‘жінка-тореадор’, англ. *lady-president* ‘жінка-президент’, англ. *lady-hunter* ‘жінка-мисливець’, англ. *lady-butcher* ‘жінка-м’ясник’, англ. *lady-broker* ‘жінка-брокер’ та ін. (Cambridge Dictionary 2013): подібні композити вербалізують негативну оцінку.

Закріплена в семантиці слова належність до статі також може бути засобом вираження морально-етичної оцінки, часто негативної (Hunston 1973). Зазначене реалізується, наприклад, за допомогою іменників, семантично співвідносних із жіночою статтю, та субстантивованих прикметників з формальними ознаками жіночого роду: англ. *mumsy* ‘старомодна’, *frumpy* ‘неприваблива / старомодно одягнута’, англ. *shrill* ‘криклива’, англ. *bossy* ‘владна’, англ. *nag* ‘кляча’, англ. *shrew* ‘сварлива жінка / мегера’, англ. *fishwife* ‘скандалістка’, англ. *gossip* ‘пліткарка’, англ. *diva* ‘привереда’, англ. *feisty* ‘сварлива / зухвала’, англ. *prude* ‘незаймана / зображає із себе скромницю’, англ. *moody* ‘примхлива / капризна’, англ. *mannish* ‘нежіноча’, *harridan* ‘стара карга’, англ. *arm candy* ‘пасія / ескортниця’, англ. *wench* ‘мимра’, англ. *virago* ‘сварлива / груба’ (Cambridge Dictionary 2013).

Щодо позначення негативного ставлення до чоловіка в англійській мові, відповідно, використовують іменники, семантично співвідносні із чоловічою статтю, та субстантивовані прикметники з формальними ознаками чоловічого роду, порівн.: англ. *rakehell* ‘розпусник’, англ. *beau-nasty* ‘неохайний’, англ. *cad* ‘хам’, англ. *libertine* ‘бабій’, англ. *blackguard* ‘мерзотник’, англ. *playboy* ‘гуляка’, англ. *bastard* ‘покидьок’, англ. *varlet* ‘негідник’, англ. *bugger* ‘придурок’, англ. *rapscallion* ‘шахрай’, англ. *idler* ‘ледар’, англ. *brute* ‘дикун / грубіян’, англ. *ogre* та *git* ‘виродок’, англ. *fink* ‘боягуз’, англ. *sod* ‘ідіот’, англ. *skunk* ‘сволота’, англ. *spalpeen* ‘нероба’ (Cambridge Dictionary 2013) та ін.

В англомовній лінгвокультурі відбувається процес гендерної нейтралізації мови як наслідок боротьби проти нерівності статей. У 2008 році, як відомо, Європарламент затвердив резолюцію «Gender-Neutral Language» («Гендерно-нейтральна мова»), якою рекомендував «уживання гендерно-чесної та інклюзивної мови», тобто несексистської, гендерно нейтральної. Так, нейтрально-родовим мовам (таким зокрема, як данська, англійська, шведська), де іменники на позначення осіб здебільшого нейтральні за родом, однак наявні особові займенники, характерні для кожної статі, рекомендовано максимально скоротити вжиток гендерно-специфічних термінів. Отже, простежуємо налаштування на актуалізацію лінгвістичної стратегії гендерної нейтралізації (Gender-Neutral Language 2008). Щоб уникнути посилань на гендер, рекомендовано використовувати гендерно-нейтральні лексеми, тобто слова, що не належать до системи гендерно-специфічних лексем та стосуються людей загалом, без виокремлення жіночої чи чоловічої статі, напр.: англ. *chairman* (містить корінь англ. *man* ‘чоловік’) замінюється на гендерно-нейтральні лексеми англ. *chair* або *chairperson* (англ. *person* номінує людину безвідносно до

її статі); англ. *policeman* та англ. *policewoman* (з коренями англ. *man* ‘чоловік’ та англ. *woman* ‘жінка’) – на англ. *police officer* ‘офіцер поліції’; англ. *spokesman* ‘прес-секретар’ – на нейтральне англ. *spokesperson*; англ. *stewardess* ‘стюардеса’ (із суфіксом жіночого роду англ. *-ess*) – на англ. *flight attendant* (лексема нейтрального роду на позначення укр. стюарда та укр. стюардеси); англ. *headmaster* ‘директор’ та англ. *headmistres* ‘директорка’ – на нейтральні англ. *director* або англ. *principal* тощо (Gender-Neutral Language 2008).

Так звана «гендерно-нейтральна» тенденція репрезентації осіб за ознакою статі призвела до зникнення застарілих (колись традиційних) форм жіночого роду, а попередня форма чоловічого роду перетворилася на так звану «форму-унісекс» (наприклад, англ. *actor* замість англ. *actress*). Використання гендерно-нейтральних мовних граматичних форм спричинило заміну особових, присвійних та зворотних займенників англ. *he, she, his, her, himself, herself*, яким притаманна категорія роду, на гендерно-нейтральні займенники третьої особи множини англ. *them, their, themselves*. Такі тенденції сприяють зменшенню частотності вжитку фемінітивів та загалом іменників із семантикою жіночого чи чоловічого роду в західній загалом та англійській лінгвокультурі зокрема.

Про негативне оцінне забарвлення лексем з формальним значенням роду в англійській мові свідчить також активне введення в повсякденний ужиток слів нейтральної гендерної маркованості, що їх заміняють, порівн.: англ. *person* ‘особа’ (без ознак родової належності) замість англ. *man* ‘чоловік’ та англ. *woman* ‘жінка’; англ. *sibling* ‘іменник без родової належності на позначення брата або сестри’ замість англ. *brother* ‘брат’ та англ. *sister* ‘сестра’; англ. *parent* ‘батько чи мати’ замість англ. *father* ‘тато’ та англ. *mother* ‘мама’; англ. *bride*, що набуло нейтральної гендерної маркованості, зі значенням ‘наречений’ або ‘наречена’, замість англ. *bride* ‘наречена’ та англ. *groom* ‘наречений’; англ. *child* або англ. *kid* ‘дитина’ замість англ. *girl* ‘дівчинка’ та англ. *boy* ‘хлопчик’; англ. *mate* ‘один з подружжя’ замість англ. *wife* ‘дружина’ та англ. *husband* ‘чоловік’ і ін. Зауважмо, що подібні іменники не мають лексичних відповідників в українській мові, якій не властива гендерна лексемна нейтральність. Тенденція заміни лексем з формальним значенням роду гендерно нейтральною лексикою та негативне ставлення до ужитку першої підтримується соціокультурним явищем *Cancel Culture* ‘Культура скасування’ (сучасна форма остракізму, коли під тиском суспільного резонансу особа опиняється поза соціальними або професійними колами за неприйнятну з погляду певної групи суспільства поведінку та висловлювання. Докладніше про це див. https://uk.wikipedia.org/wiki/Культура_скасування) в англійській лінгво-

культури. Остракізм – це різкий осуд кого-, чого-небудь, гоніння на когось, щось (СУМ 1974: 788), неприйняття, відторгнення, презирство з боку на-вколишнього суспільства, різкий осуд будь-чого та будь-кого.

Остракізму культури скасування зазнає письменниця Джоан Роулінг, яка не підтримує процес вербалізації гендерної нейтралізації, а також ви-кликані цим негативні тенденції щодо сприйняття слів на позначення ро-дової диференціації, зокрема й лексем з формальною ознакою категорії роду. У своєму твітері письменниця своєрідно прокоментувала названу тенденцію, заявивши, що не сприймає запропонованого в мас-медіа ви-значення англ. *‘People who menstruate’* (‘Люди, які менструють’), та на-гадала, що для цього існує слово англ. *woman* ‘жінка’ (див. https://twitter.com/jk_rowling/status/1269382518362509313), за що зазнала «скасування» у мас-медіа та соцмережах.

Отже, як бачимо, в англійській лінгвокультурі простежуємо чітко ви-ражені тенденції, пов’язані з вербалізацією ознак за родовою належністю, а також різке зростання лексем на позначення вказаного явища, що ма-ють негативно оцінене забарвлення, стилістичну тональність приниження, меншовартості.

Хоча лексико-граматична категорія роду вербалізується в українській мові переважно лексико-граматичним розрядом іменників, зазначмо, що омовлення окресленої категорії тут також зазнає певних змін. Переважно це стосується утворення нових фемінітивів. Тривалий час роль жінки в суспільстві обмежувалася лише приватною сферою, однак в останні пів століття ситуація різко змінилася: жінки почали обіймати посади, які ра-ніше були їм недоступні, що призвело до потреби відповідних номінацій (омовлення жіночих назв за родом їх діяльності, професії, посади тощо), порівн.: укр. *докторантка, переможниця, борчиня, професорка, лау-реатка, критикеса* тощо. Щоправда, простежуємо палкі дискусії в колі українських мовознавців щодо потреби таких номінацій – їх сприйняття й неприйняття (див. про це: праці Алли Архангельської, Олександра Та-раненка та ін.), актуалізується й негативне ставлення до подібних назв, нетерпимість до них.

На відміну від англійської, в українській лінгвокультурі все ж спосте-рігаємо досить активне розширення словника фемінітивів, а отже, і збіль-шення частотності їх ужитку, що засвідчує відповідну тенденцію, яка, однак, лише формується, викликаючи протилежні погляди – підтримуєть-ся чи не підтримується мовцями. Беремо до уваги й традиції української лінгвокультури: трактування жінки як берегині роду.

Українській, як і англійській мові, притаманно вживання слів, що мають формальні ознаки чоловічого роду, для «називання також осіб жі-

ночого роду», і, навпаки, «імена з формальними ознаками жіночого роду набувають значення ‘особа чоловічої статі’» (Космеда 2000: 251–252). Цей прийом, названий «переключенням статі» (у лінгвістичний обіг зазначений термін увів Віктор Виноградов), використовується для створення експресії, специфічного оцінного значення. Хоч і писав В. Виноградов про це в проєкції на російську мову (Виноградов 1972: 69–72), однак українські дослідники (Т. Космеда, О. Тараненко, О. Халіман) показали, що ця тенденція характерна й для української мови. На думку О. Халіман, «в основі породження цієї граматичної ігри – суперечність між граматичним значенням відповідного роду й протилежною статтю позначуваної особи, що зумовлює зміну лексичного значення (появу вторинних, зокрема оцінних відтінків значення), тобто граматичне значення, метафоризуючись, стає засобом моделювання відповідної оцінки та прагматичних смислів» (Халіман 2019б: 223). Названа дослідниця зазначає, що «використання форм жіночого роду в процесі номінування осіб чоловічої статі через прирівнювання в такий спосіб чоловіка до жінки завдяки сформованим ще в прадавні часи гендерним асоціаціям зумовлює моделювання негативної оцінки; застосування форм чоловічого роду щодо осіб жіночої статі як для позитивного, так і негативного оцінювання: позитивна оцінка виникає під час порівняння жінки із чоловіком як сильної особистості, негативна – як грубої, що має риси, які суперечать жіночості» (Халіман 2019б: 223).

Досліджуючи конструкції на зразок *юда у спідниці*, *Дон Кіхот у панчохах*, *Шерлок Холмс у спідниці* на позначення осіб жіночої статі для вираження негативних та позитивних оцінок, а також *Юля у штанах* – на позначення осіб чоловічої статі з негативним оцінним значенням (остання модель спостерігається значно рідше), О. Халіман зауважує, що метафоризовані оцінні родові форми реалізують низку функційних варіантів, які призводять до появи оцінних конотацій. Аналізовані вченою мовні форми актуалізуються в сучасному дискурсі, що пояснюється впливом «соціолінгвальних чинників – появою активних лідерів, для характеристики яких, на думку носіїв мови, доцільна саме така мовленнєва модель, чого могло б і не бути за інших позамовних умов» (Халіман 2019б: 228–229). Т. Космеда підкреслює, що «...сьогодні спостерігаємо високий рівень актуалізації фемінності, тобто нормативного сприйняття соматичних, психічних та поведінкових ознак, характерних для жінок... Фемінність розвивається внаслідок поширення фемінізму як соціального явища, пов’язаного з підвищенням ролі жінки в суспільстві. Вона, безумовно, фіксується в мовних формах, мовній картині світу, вторинних, образних найменуваннях...» (Космеда 2021: 6–7). Отже, тенденції у використанні фемініти-

вів – наслідок зростання ролі жінок у суспільстві та відновлення гендерно-лінгвістичної суспільної рівності.

Метафоризоване використання форми жіночого роду на позначення осіб чоловічої статі характеризує їх як нерозумних, слабохарактерних, зі слабкими нервами, боягузів, сором'язливих, балакучих, манірних, таких, які заслуговують на приниження, якщо їх прирівнюють до жінки (Тараненко 2012: 44; Халіман 2019а: 121), порівн.: *Рантом Сахнові стало соромно – поводить себе справді як баба істерична чи невротик* (А. Кокотюха). Метафоризація грамем роду призводить до переосмислення аксіологічних стереотипів *чоловік – маскуліність, жінка – фемініність* (Тараненко 2012: 35–36). Так підсилюється негативне оцінювання персонажа художнього тексту, моделюється ефект комічності, іронії та сарказму переважно в публіцистичному та художньому дискурсі.

На противагу зазначеному факт використання метафоричної форми чоловічого роду на позначення осіб жіночої статі реалізує більш розгалужену систему прагматичних смислів: (1) позитивна оцінна характеристика сильної жінки із чоловічим характером, напр.: *Як козак дівка!* (Тараненко 2012: 44; Халіман 2019а: 123); (2) негативна оцінна характеристика, іноді іронічного характеру, напр.: *Що я тут? – наймичка, попи-хач. А там – сама хазяйкою буду* (Панас Мирний), яку використовують для вербалізації негативної оцінки під час порівняння жінок із чоловіками, а також для опису грубих та неохайних жінок (Тараненко 2012: 44); (3) оцінно-нейтральне найменування осіб жіночої статі за родом занять та соціальним становищем (Тараненко 2012: 6), напр.: *Ліна Костенко, почесний професор НПУ імені М. П. Драгоманова*. Однак, як зауважено раніше, такі форми в українській мові активно заміщують фемінітиви, що часто маркуються як розмовні.

Характерною особливістю української мови є й уживання середнього роду для вербалізації позитивних та негативних оцінних значень, що не характерно для англійської мови. Позитивні значення моделюються за допомогою метафоричного переносу позитивної модальності, характерної для ставлення дорослого до дитини. Ця ознака є національною специфікою граматики української мови. Негативні смисли утворюються за допомогою цілеспрямованого протиставлення чоловічого або жіночого родів середньому в одному реченні або в мовленнєвій ситуації, що й зумовлює виникнення граматичної ігрови з негативною оцінкою (О. Халіман 2019: 143–145).

Як зауважують мовознавці, в основі породження метафоризованих граматичних значень для вираження семантики оцінки лежить суперечність між граматичним значенням роду та статтю номінованої особи, що

призводить до виникнення вторинної оцінної семантики. Актуалізація взаємозаміни родових форм трансформує їх у засоби художньої виразності, зокрема такі, як іронія, сатира, сарказм, що конструюються на основі актуалізації негативних оцінних значень, імплікованих відповідними граматичними іграми, а також тональностей прихильності, симпатії, пошани, співчутливого ставлення, пестливо-голубливих форм, що формуються за допомогою вербалізації позитивних оцінок.

Висновок

Можна стверджувати, що ігри на позначення аксіологічних смислів реалізуються в системі певних частин мови, яким притаманна категорія роду й можливості реалізації маніпулювальних технік, зокрема це (1) іменники чоловічого та жіночого родів української мови, а також частково англійської мови на позначення відповідної статі; (2) субстантивовані прикметники з формальними ознаками чоловічого роду в обох досліджуваних мовах; (3) субстантивовані прикметники з формальними ознаками жіночого роду англійської мови та субстантивовані прикметники чоловічого і жіночого роду української мови; (4) похідні іменниково-займенникові та іменниково-іменникові композити англійської мови; (5) особові і присвійні займенники, що мають родову диференціацію в українській мові, а також особові, присвійні та зворотні займенники англійської мови, однак в останній таке використання призводить до оцінної нейтральності; (6) фразеологічні одиниці української мови відповідної семантики на позначення осіб чоловічої чи жіночої статі, однак в англійській мові такі конструкції гендерно-нейтральні; (7) родові дієслівні форми української мови (в англійській мові дієслівні форми третьої особи однини формуються за допомогою однакових закінчень для всіх формальних родів). Тому й можливості щодо створення аксіологічних смислів на основі актуалізації категорії роду в українській та англійській мовах різні.

Граматична категорія роду в англійській мові належить до непродуктивних граматичних категорій і на сучасному етапі розвитку вона зазнає актуалізації переважно для вираження особистісного ставлення до явищ довкілля, зокрема для надання певним особам відповідної характеристики та їх тенденційного оцінювання. Статева належність, що вже закріплена в семантиці слова, остаточно перетворилася на засіб вираження морально-етичної оцінки людей, омовлення прагматичної інформації. Західна лінгвосфера тяжіє до гендерної нейтралізації категорії роду, а гендерно-марковані лексеми набувають негативного оцінного значення. Відзначаємо поступове зникання залишків категорії роду у зв'язку з но-

вими тенденціями в англійській лінгвокультурі. А в українській лінгвокультурі спостерігаємо активні й суперечливі в лінгвістичній оцінці фемінітивотворні процеси, що сприяють відновленню гендерно-лінгвістичної рівності в українській мові, з актуалізацією амбівалентної оцінки.

Через гендерні асоціації, що сформувалися в давні часи, використання жіночих форм для номінації чоловіків призводить до моделювання переважно негативної оцінки в обох зіставлених мовах. Використання форм чоловічого роду для називання осіб жіночої статі в українській мові сприяє моделюванню низки смислів для омовлення і позитивної, і негативної видів конотації, а також для нейтралізації гендерної маркованості й відповідного оцінного значення в англійській мові.

Наповнюючи дискурс граматичними ігромами, мовець може змінювати аксіологічне спрямування висловлення. Однак використання таких засобів для моделювання позитивних та негативних оцінних значень може призвести до непорозумінь за умови неправильного їх трактування під час комунікації, насиченої аксіологічною маркованістю.

Відзначмо також переорієнтацію аксіологічних векторів у зв'язку зі зміною гендерних стереотипів, що призводить до зменшення частотності вживання метафоризованих граматичних конструкцій, базованих на взаємозаміні родових форм.

Література:

- Виноградов 1972:** Виноградов, В. В. Русский язык: Грамматическое учение о слове. Москва: Высшая школа. 601 с.
- Вихованець & Городенська 2004:** Вихованець, І., Городенська, К. Теоретична морфологія української мови. Академічна граматики української мови. Київ: Пульсари. 2004. 398 с.
- Жлуктенко 1960:** Жлуктенко, Ю. О. Порівняльна граматики англійської та української мов. Київ: Радянська школа, 1960. 160 с.
- Загнітко 2014:** Загнітко, А. П. Сучасна лінгвістика: погляди та оцінки: науково-аналітичне видання. Донецьк: ДонНУ. 2014. 464 с.
- Загнітко 2020:** Загнітко, А. Сучасний лінгвістичний словник. Вінниця: ТВОРИ. 2020. 920 с.
- Загнітко 2018:** Загнітко, А. П. Теорії сучасних лінгвістичних вчень: навчальний посібник. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса. 2019. 528 с.
- Зельдович 2012:** Зельдович, Г. М. Прагматика граматики. Москва: Языки славянских культур. 2012. 648 с.
- Космеда 2000:** Космеда, Т. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. Львів: ЛНУ ім. І. Франка. 349 с.
- Космеда 2013:** Космеда, Т. Риторика українців: порушення норми як мовна гра. – В: *Studia Ukrainica Posnaniensia / red. nauk. T. Kosmeda. Poznań. 2013. Zesz. 1. S. 81–90.*

- Космеда 2014:** Космеда, Т. Актуальні процеси мовлення чи «мовний смак» української сучасності. – В: Мовознавство. 2014. № 2. с. 44–55.
- Космеда 2021:** Космеда, Т. Феминная метафора в языке современных русско- и украинскоязычных газет (на примере моделирования медиаобраза Юлии Тимошенко). – В: Przegląd Rusycystyczny. 2021. Nr 4 (176). S. 1–24.
- Космеда & Халіман 2013:** Космеда, Т. А., Халіман, О. В. Мовна гра в парадигмі інтерпретативної лінгвістики. Граматика оцінки. Граматична іграма (теоретичне осмислення дискурсивної практики). Дрогобич: Коло. 228 с.
- Космеда & інші 2014:** Космеда, Т. А., Карпенко, Н. А., Осіпова, Т. Ф., Саліонович, Л. М., Халіман, О. В. Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика. Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди; Дрогобич: Коло. 2014. 472 с.
- Матузкова 2020:** Матузкова, О. П. Лінгвокультура як синергія мови, культури та свідомості. – В: Записки з українського мовознавства. 2020. № 27. с. 160–172.
- Норман 2015:** Норман, Б. Ю. Грамматика каноническая, реальная и потенциальная. – В: Język i metoda: Publikacja dofi przez Uniwersytet Jagielloński ze środków Wydziału Filologicznego. Kraków, С. 91–104.
- Норман 2016:** Норман, Б. Ю. Какая новая русская грамматика нам нужна? – В: Сборник тезисов Международного научного симпозиума «Русская грамматика 4.0» (Москва, 13–15 апреля 2016 года). Москва: ФГБОУ ВО «Гос. ИРЯ им. А. С. Пушкина», с. 30–32.
- Смирницкий 1959:** Смирницкий, А. И. Морфология английского языка. Москва: Изд-во лит. на иностр. яз. 1959. 440 с.
- СУМ 1974:** Словник української мови: в 11 томах. Том 5. 1974. 840 с.
- Тараненко 2012:** Тараненко, О. О. Андроцентризм у системі мовних координат і сучасний гендерний рух. Київ: Видавничий дім Дмитра Бурого. 2021. 112 с.
- Халіман 2019а:** Халіман, О. В. Граматика оцінки: морфологічні категорії української мови: монографія. Харків: Майдан, 2019. 458 с.
- Халіман 2019б:** Халіман, О. Метафоризація граматичного значення роду антропонімів як засіб вираження оцінки (на прикладі моделей «хтось (ім. чол. роду) у спідниці / у панчохах / у сукні», «хтось (ім. жін. роду) у штанах»). Acta onomastica. 2019. № LX/2. S. 221–232.
- Cambridge Dictionary 2013:** Cambridge Advanced Learner’s Dictionary. Cambridge University Press. 2013. 1856 p.
- Coates 1998:** Coates, J. Language and Gender: A Reader. Oxford: Blackwell. 1998. 640 p.
- Coates 2013:** Coates, J. Women, Men and Language: A Sociolinguistic Account of Gender Differences in Language. London and New York: Routledge. 2013. 245 p.
- Gender Articulated 1995:** Gender Articulated. Language and the Socially Constructed Self. Ed. Kira Hall, Mary Bucholtz. Routledge. 1995. 522 p.
- Gender-Neutral Language 2008:** Gender-Neutral Language. European Parliament. URL: <https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/151780/GNL_Guidelines_EN.pdf> (відвідано 9.11.2021).
- Hunston 1973:** Hunston, Susan. Corpus Approaches to Evaluation: Phraseology and Evaluative Language (Routledge Advances in Corpus Linguistics Book 13) 1st Edition, Kindle Edition. 326 p.

- Karamysheva 2012:** Karamysheva, I.D. Contrastive grammar of English and Ukrainian Languages: Textbook; Second edition, revised. Vinnytsia: Nova Knyha Publishers, 2012. 320 p.
- Lakoff 1973:** Lakoff, Robin. Language and women's Place. – In: Language in Society, 1973. № 2. pp. 45–79.
- Meillet 1921:** Meillet, A. Linguistique historique et linguistique generate. Paris: Champion. 1921. 335 p.
- Singh 2021:** Singh, J.N. Language, gender and sexuality in 2020: forward Global South. – In: Gender and Language. 2021. 15(2). pp. 207–230.
- Wierzbicka 1988:** Wierzbicka, A. The Semantics of Grammar. Amsterdam: John Benjamins. 1988. 617 p.

Інформація про автора:

Оксана Ковтун – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і практики перекладу факультету іноземних мов Донецького національного університету імені Василя Стуса, м. Вінниця, Україна.

Email: o.kovtun.work@gmail.com

ФЕМІНІТИВИ В КУБІ: ДЕЯКІ КАЗУСИ ПЕРЕКЛАДУ²⁰

Олена Сірук, Іван Держанський

Abstract: Although nouns denoting persons of the female sex have always been mostly regular derivations in all Slavic languages, the use of feminines in original as well as translated fiction is neither predictable nor systematic. This article draws material from the corpus of parallel texts CUB to discuss some peculiarities of the systems of feminine nouns in Ukrainian and Bulgarian, especially such phenomena as neuter-gender feminines and feminines within common-gender words, with a focus on translation.

Keywords: feminine, corpus, parallel texts, translation, Bulgarian language, Ukrainian language.

Український і болгарський фемінікон

Фемінітив — іменник жіночого роду, зазвичай корелят і дериват іменника чоловічого роду, який позначає жінку (особу жіночої статі) за національністю, місцем проживання, індивідуальними характеристиками, заняттям, суспільним станом та роллю, політичними поглядами тощо, наприклад, *студент* m → *студент-к-а* f, *професор* m → *професор-к-а* f, *бог* m → *бог-ин-я* f.

Фемінітиви є в усіх слов'янських мовах. Вони утворюються відповідно до наявних у кожній мові словотвірних моделей, взаємодіють з лексемами інших частин мови в тексті так, як інші іменники жіночого роду відповідної мови. „В основу творення фемінікону української мови лягла праслов'янська лексична система, що певною мірою відобразилася в давніх українських пам'ятках і стала визначальною для словотвірних процесів усієї писемної доби“ (Брус 2019: 5). Українські фемінітиви регулярно фіксуються словниками як сучасної мови (СУМ 1980), так і історичними (СУМ 1994), так само, як і болгарські (Героу 1908; РБЕ 1977 тощо).

²⁰ http://doi.org/10.26615/issn.1314-572X.2021_014

Найбільш ґрунтовними одномовними дослідженнями на сьогодні є монографії української дослідниці Марії Брус „Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування“ (Брус 2019) та болгарської дослідниці Ваніни Сумрової „Новите феминални названія в българския език“ (Сумрова 2018). Актуальність і новизна нашого дослідження полягають у зосередженні уваги на фемінітивах у перекладному аспекті в парі близькоспоріднених слов’янських мов, а саме українській та болгарській, на базі паралельного корпусу текстів. У порівняльному аспекті фемінітиви цієї пари мов досліджувалися нами раніше (Siruk, Derzhanski 2018: 77), проте не всі цікаві моменти залишилися висвітленими, та й дослідницький корпус текстів був меншим.

КУБ: корпус українських та болгарських паралельних текстів

Зручним інструментом для дослідження перекладних еквівалентів є електронні текстові корпуси, які останні декілька десятиліть активно укладаються для слов’янських мов у різних конфігураціях. Ми працюємо над укладанням одного з таких корпусів – паралельного корпусу українських і болгарських текстів (КУБ).

Загальний обсяг корпусу на момент написання статті – **25,4 млн.** словоформ. Співвідношення об’єму українських текстів до болгарських – 47:53.

КУБ складається з **10 секторів** відповідно до мови оригіналу:

- **оригінальні** українські та болгарські тексти, а також
- **паралельні переклади** українською та болгарською з англійської₁ (автори з Британських островів), англійської₂ (зі Сполучених Штатів), італійської, німецької, польської, російської₁ (автори-„реалісти“), російської₂ (автори-„фантасти“) та французької — по 2,5 млн. слів кожний сектор.

Методи дослідження

За способом формування вибірки це дослідження можна визначити як корпусно-лексикографічне. У болгарському матеріалі пошук здійснювався за формальними ознаками, оскільки фемінітиви тут утворюються здебільшого одним з невеликої кількості суфіксів – **-к(а)** (*приятелка*), **-иц(а)** (*краслиця* ‘королева’), **-(к)ин(я)** (*княгиня, ратайкиня* ‘наймичка’), **-л(а)** (*крадла* ‘крадійка’), **-уш(а)** (*хитруша* ‘хитрунка’), **-ш(а)** (*губернаторша*). Є ще **-ес(а)** (*принцеса*) та менш частотне **-ис(а)** (*актриса*) неслов’янського по-

ходження, а також непродуктивні **-ин(а)** (*балерина*), **-ид(а)** (*силфида*). Цей підхід зручний своєю автоматичністю (критерій застосовується легко).

В українському матеріалі, зокрема через особливості парадигматики та більш ніж вдвічі більшу кількість фемінітивних суфіксів: **-к(а)** (*вчителька*), **-иц(я)** (*цариця*), **-ниц(я)** (*служниця*), **-ин(я)** (*богиня*), **-ев(а)** / рідко **-ов(а)** (*королева; баронова*), **-их(а)** (*старостиха; кравчиха*), **-ух(а)** (*співуха; товстуха; повитуха*), **-івн(а)** (*князівна, попівна*), **-н(а)** (*княжна, панна*), **-чиц(я)** (*наводчиця*), **-щиц(я)** (*обманищиця*), **-ал(я)** (*праля, ткаля*), **-ен(я)** (*німкенья, туркенья*), **-івк(а)** (*жидівка; покоївка*), **-ул(я)** (*погануля, товстуля*), **-ун(я)** (*красуня*), **-ад(я)** (*попадя*), **-еп(а)** (*дурепа*), **-ш(а)** (*тренерша; маршалша*), неслов'янського походження **-ес(а)** (*принцеса*), **-ис(а)** (*абатиса*), **-ин(а)** (*балерина*), а також наявність утворених флексійним способом похідних (*гостя, раба*), – застосувати лише формальний критерій було проблематично, тож пошук здійснювався перш за все за регулярними виразами тлумачень в академічному словнику української мови (СУМ): наприклад, ‘жін. до ...’ однозначно вказує на те, що реєстрове слово – фемінітив. Проте тлумачення фемінітивів не зводяться ані до одного, ані до кількох таких виразів: укладачі словника не ставили собі за мету подібну уніфікацію. Тож робився також пошук за регулярними виразами (наприклад, усі фемінітиви з суфіксами **-тель-к-** можна знайти в корпусі, якщо задати у рядку пошуку вираз `\b[a-іг’]+тель(ок|ці|к(а(ми)?|х)?|ою?|[иу])\b`). Оскільки пошуковик знаходить, окрім *визволителька* чи *цілительниці*, ще й *бутельок*, необхідним є подальше ручне редагування результатів пошуку для відсівання омонімічних форм. Формальний критерій, застосований до болгарського матеріалу, також має свої обмеження, тому найкращий результат дає поєднання вказаних вище підходів (комплексне дослідження).

На цьому етапі знайдено **1152 болгарські й 1272 українські фемінітиви**, причому йдеться про лексеми, а не про слововживання. З болгарських **946** лексем та **1064** лексем з українських мають фемінітив як перекладний відповідник хоча б один раз.

Обмеження

На початкових етапах дослідження відбиралися лише фемінітиви, утворені суфіксальним способом від іменника чоловічого роду на позначення особи чоловічої статі. Проте у процесі відбору довелося дещо розширити й уточнити цей критерій, оскільки

- перераховані суфікси не завжди однозначні: так, у підрахунок потрапила *госпожица*, хоча там суфікс **-иц(а)** не тільки фемінітив-

ний, а й демінутивний; при цьому сама *госпожа* в підрахунок не потрапила, бо не містить відповідного суфікса;

- деякі слова з очевидно фемінітивним суфіксом не мають відповідника чоловічого роду, наприклад, *метреса* чи *родилка* ‘породілля’;
- з іншого боку, є утворені флексійним способом фемінітиви (з корелятами чоловічого роду), як „домашні“ типу *мързелана* ‘лінивиця’, так і „чужинські“ типу *маркиза*.

Встановлення словотвірного критерію для відбору фемінітивів призводить також до різнобою на міжмовному рівні: слово однієї мови потрапляє в перелік, а його перекладний відповідник – ні. Наприклад, болг. *вдовица* була підрахована як фемінітив з корелятом *вдовец*, а укр. *вдова* – ні, бо в СУМ слово тлумачиться як ‘жінка, яка після смерті чоловіка не одружилася вдруге’, а також не має типової фемінітивної морфології та не утворене від *вдівець* (швидше, це вторинне утворення від *вдов*), але (за аналогією до болгарського слова) був підрахований повний синонім *вдовиця*, де є типовий суфікс.

Розбіжності

На сьогодні в КУБі знайдено **522** випадків вживання фемінітива в болгарській та перекладного відповідника чоловічого роду в українській мові та **277** випадків зворотнього. Підтвердилися наші попередні висновки: у болгарських художніх текстах порівняно з українськими фемінітиви вживаються послідовніше.

Також ми побачили, що в паралельних перекладах з російської (сектор російської фантастики) тільки на українській стороні жінок найчастіше (причому з великим відривом) не називають фемінітивами.

Коли жінку називають словом чоловічого роду без додавання *жінка*, узгодження може йти як за чоловічим, так і за жіночим родом. Причому це відбувається непослідовно: так, в одному тексті („Гуманність Андромеди“ І. Єфремова) співіснують *вигукнув геолог* і *вигукнула геолог*. У болгарських перекладах обидва рази використано *геоложката*.

Пари Bg f – Uk m

Українським іменникам **чоловічого** роду найчастіше відповідають такі **болгарські фемінітиви**, як:

- *приятелка* (76) — найбільше в британському секторі (31), французькому (20), причому 18 разів фр. *amie(s)* ‘подруга, -и’ було перекладено українською як *друг* (*друзі*) й двічі — фр. *amis* ‘друзі’

болгарською як *приятелки*; значно менше в російському фантастичному (9) й англійському американському (8);

- *лекарка* (36) — майже всі випадки вживання – у двох російських секторах;
- *свидетелка* (32) — переважно в обох англійських секторах; український корелят *свідка* є в 11-томному словнику української мови (СУМ 1978: 76), проте в наявну версію КУБа воно не потрапило, зате знайшлося *свідчиця*, якого немає в СУМ;
- *историчка* (15) — усі в секторі російської фантастики;
- *другарка* (12), розкидане по секторах;
- *агрономка* (9) в „Чотири броди“ М. Стельмаха (причому автор вживає й фемінітив *агрономша* як **синонімічний**);
- *членка* (9), розкидане по секторах;
- *астронавигаторка*, *біоложка*, *геоложка* (по 7) — у російському фантастичному секторі, окрім одного випадку *жінки-геолога* в О. Гончара;
- *директорка*, *учителка* (по 6), розкидані по секторах;
- *специалистка* (6), 1 раз в болгарському секторі й 5 разів у російській фантастиці.

Пари **Bg m – Uk f**

Болгарським іменникам чоловічого роду найчастіше відповідають такі **українські фемінітиви**, як:

1. *служниця* (13), якому серед іншого відповідає *слуга*, що, на відміну від української (СУМ 1978: 376), у сучасній болгарській вважається лише чоловічого роду (РБЕ);

2. *подруга* (13) і *приятелька* (12) — обидві переважно в перекладах з англійської (друге здебільшого в американському секторі), причому здебільшого це множина *friends*, яку болгарський перекладач розуміє швидше як змішану спільноту і перекладає як *приятелі*, а український віддає перевагу множині жіночого роду *приятельки* там, де йдеться про друзів / подруг героїні, відтворюючи стереотипний поділ за статтю в дружніх стосунках тогочасного суспільства. Коли йдеться про одну особу, то в тих самих перекладах на болгарську це буде *приятелка*, а в українських – *подруга*;

3. потім *войовниця* (10), яке в болгарській не має відповідника, тому в перекладі М. Куна (а воно лише там) і Афіна названа *богиня-воин*, і амазонки – *жени-воини*;

4. *манекенниця* (8) (слово *манекенка* є, але дехто, наприклад, Б. Райнов і перекладач „Geborgtes Leben“ Е. М. Ремарка, ним не користуються);

5. *ворожка* (б) (5 з 6 разів в американському секторі);

6. *лікарка* (б) (але в 5 з 6 випадків – у болгарських книгах – це доктор перед ім'ям).

Ще трохи мовної специфіки

В обох мовах є (але в українській значно вживаніші) фемінітиви зі значенням ‘дружина <такого-то>’, причому вони не завжди чітко відразняються від слів зі значенням ‘жінка-<такий-то>’: болг. *кметица* — це й дружина мера, і жінка-мер.

В українській є ще й лексеми зі значенням ‘донька <такого-то>’ і навіть ‘донька <такої-то>’ (діапазон — від *царівна* до *старцівна* та *вдовівна* [останнє у М. Стельмаха]). У болгарській такою є лише *царкиня* ‘царевна’. У текстах українським фемінітивам на **-івн(а)** майже завжди відповідають описові вирази; виняток — *князівна*, якому відповідає, як правило, болг. *княгиня*, а коли в одному реченні сусідять *княгиня* й *князівна*, що трапляється нерідко, болгарською доньку зазвичай називають *младата княгиня* ‘молода княгиня’ чи на ім'я; втім, *королівна* та *царівна* болгарською – також часто *княгиня* чи *принцеса*.

Фемінітиви середнього роду

У болгарській мові існує таке цікаве явище, як **фемінітив не жіночого роду** або **відфемінітивний демінутив середнього роду**. Виникнення таких фемінітивів мотивоване та підкріплене продуктивністю словотвірної моделі, за якою утворюються демінутиви середнього роду від іменників чоловічого роду (напр., *ратай* → *ратайче*). Як результат маємо в КУБі такі пари різнорідних (Bg n – Uk f) перекладних відповідників, як *ратайкинче* : *наймичка*; *слугинче* : *покоївка*; *монахинче* : *черниця* / *монашка* :

Bg: *А ратайкинчето Мариана какво ли не сложи на масата, разбираш ли* [...].

Uk: *А наймичка Мар'яна чого тільки, чуєш, не поставила на стіл* [...].

– М. Стельмах, *Гуси-лебеді летять*

Bg: *Слугинчето му отвори вратата.*

Uk: *Маленька покоївка відчинила двері.*

– Гі де Мопассан, *Любий друг*

Bg: *Малкото монахинче ни забеляза и спря вляво от бункера.*

Uk: *Юна черниця, завваживши нас, спинилася ліворуч від бункера.*

– Гюнтер Грас, *Бляшаний барабан*

Вг: Бихме се още пет дни в Палермо преди примирието, ама никакви монахинчета нямаше [...].

Ук: До того, як настало перемир'я, ми ще п'ять днів билися у Палермо, але монашок більше не бачили [...].

– Умберто Еко, *Празький цвинтар*

В українській мові також можлива зміна роду на середній в процесі утворення назви малої істоти або демінутива, напр. *циган* → *циганча*, але це трапляється рідко. Такі похідні не містять морфологічних ознак, за якими їх можна було б чітко проасоціювати з певною статтю. У демінутивах типу *дівча*, *хлопча* значення статі задане коренем, а не формантом.

В обох мовах можливі **відфемінітивні аугментативи** на кшталт укр. *свекруха* → *свекрушисько*, *свекрушище* та болг. *свекърва* → *свекървище*, проте в КУБі їх не трапилося.

Народжені перекладом: Ук → Бг

Зрідка такі болгарські фемінітиви середнього роду можуть позначати й особу чоловічої статі, так утворюється пара *німченя* : *немкинче*, хоча словник з таким слововживанням не погоджується і визначає *немкинче* як ‘малка или млада немкиня’ (РБЕ):

Ук: Гостювали в цих родовитих фонів ще й якісь новоспечені фоні з Берліна, з ними німченя мале, гарненьке.

Вг: На гости на тези родовити фонове бяха дошли и някакви новоизпечени фонове от Берлин и с тях малко хубаво немкинче.

– Олесь Гончар, *Циклон*

У цьому випадку, мабуть, слід говорити або про особливості розуміння недоспецифікованих форм (укр. *німченя*, як і контекст твору, не подає інформацію про стать дитини, проте стереотипно асоціюється з хлопчиком), або про ідіолект перекладача.

Народжені перекладом: Бг → Ук

Використання фемінітивів для прояснення значення недоспецифікованих форм характерне й для перекладів з болгарської мови на українську:

Вг: Павлина объркано загледа другарчетата си.

Ук: Павлінка збентежено глянула на своїх подружок.

– Павел Вежинов, *Сліди залишаються*

Болгарські демінутиви середнього роду, що не містять фемінітивних показників, зазвичай сприймаються як такі, що позначають особу чоловічої статі чи людину в цілому; проте не завжди. Український перекладач

уоднозначив неоднозначну форму відповідно до контексту (у романі йшлося саме про дівчаток).

Втрачені в перекладі: Uk → Bg

Bg: *дори вече вътрешно се наслаждавах, представяйки си как всички тия мършави **интелигентчета** биха се втурнали към прозорците, ако видеха Андрій Шишига такъв, какъвто бе посред ноц, та дори до трети петли.*

Uk: *я вже стиха тішився, уявляючи, як кинулися б до вікон усі ці муршавенькі **інтелігентки**, побачивши Андрія Шишигу таким, яким він був опівночі і до третіх півнів.*

– Володимир Дрозд, *Самотній вовк*

Болгарський перекладач зробив акцент на емоційному ставленні (зверхності, зневазі) безвідносно до статі, використавши демінутив середнього роду замість початкового фемінітиву. В перекладах з української на болгарську такі випадки трапляються рідко.

Різнорідна омонімія

Обидві мови мають так звані слова спільного роду, які фактично є окремими омонімічними одиницями чоловічого та жіночого родів, а останні підпадають під визначення фемінітивів та часто перекладаються фемінітивами. У болгарській мові високочастотним можна назвати лише іменник *роднина* ‘родич/-ка’, тоді як в українській високу частоту вживання мають декілька таких слів (*вбивця, голова, колега, служка*).

Хоча словники маркують подібні іменники і чоловічим, і жіночим родом, на практиці частина таких іменників має виразне співвідношення лише з однією статтю. Так, приклади вживання в КУБі негативно забарвленого іменника *potinaxa* (СУМ) свідчать про його застосування виключно до жінок, з болгарськими фемінітивними відповідниками *кокетка, нахалница, никаквица, повлекана, уличница*. Аналогічна ситуація з іменником *чистьоха*, болгарський відповідник – *чистница*.

Цікаві казуси трапляються, коли в тексті, який потрібно перекласти, чітко виокремлюються особи жіночої та чоловічої статі, а основний, єдиний або найбільш прийнятний перекладний відповідник належить до спільнорідних слів. У поданих нижче паралельних реченнях можна побачити, як подвійний англійський фемінітив *mestiza-murderess mother* ‘метиска-вбивця мати’ та маскулінітив *Spanish-murderer father* ‘іспанець-вбивця батько’ підштовхнули болгарського перекладача до викори-

стання слова *убийца* як фемінітива (РБЕ фіксує його як застаріле та спільного роду, хоча в корпусі воно вживається як іменник жіночого роду) в парі з *убиец*, тоді як український перекладач за відсутністю такої можливості живив форми множини *злодіїв і вбивць* :

Bg: *Та в това огнище на порока, всред племето кару, беше се родил Хосе Манчено – син на испанец убиец и метиска убийца.*

Uk: *Саме тут і народився Хосе Манчено від батька-іспанця та матері-метиски, злодіїв і вбивць.*

En: *And in this pest-hole of the Caroos José Mancheno had been born of a Spanish-murderer father and a mestiza-murderess mother.*

– Джек Лондон, *Серця трьох*

Підсумки

1. Фемінітиви характерні для усіх слов'янських мов, але є відмінності в їхньому творенні та вживанні, що пов'язано як з мовними, так і позамовними факторами.

2. У художніх текстах КУБа бачимо частіше / регулярніше використання фемінітивів на болгарському боці у порівнянні з українською.

3. Немає прямої залежності між кількістю словотвірних формантів та частотою вживання утворених фемінітивів: розмаїтість української суфіксації не дає результату у вигляді послідовно активного вживання фемінітивів.

4. Синонімія формантів існує в обох мовах, проте яскравіше вона виражена в українській мові.

5. В українській мові наявні активні суфіксальні моделі назви жінки за фахом/титулом/посадою чоловіка та доньки – за аналогічними характеристиками батька (інколи – й матері). У болгарській мові фемінітиви такого типу є поодинокими.

6. Відфемінітивні демінутиви поширені в обох мовах, проте в болгарській мові є ще й таке явище, як відфемінітивний демінутив середнього роду. В обох мовах існують відфемінітивні аугментативи, проте в КУБі вони не засвідчені, на відміну від демінутивів.

7. Застосування корпусу паралельних текстів та корпусних методик обчислення результатів дає цікавий матеріал для системного дослідження фемінітивів як лексичних одиниць сучасних літературних мов, так і перекладацьких стратегій, використаних у перекладі з болгарської мови на українську та навпаки.

8. Наявність паралельних перекладів з третіх мов розширює дослідження, уможливаючи міжмовні порівняння не лише у парах, а й у трій-

ках, з мовою-джерелом включно, що є одним з подальших напрямків дослідження фемінітивів.

Література:

- Брус 2019:** Брус, М. П. Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування: монографія. Івано-Франківськ: ДВНЗ „Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника“, 2019, с. 440.
- Геров 1908:** Геровъ, Н. Рѣчникъ на бльгарскый языкъ съ тлькувание рѣчи-гы на бльгарскы и на русскы. В 5 т. + допълнение. Пловдив: Съгласие, 1895–1908.
- РБЕ 1977:** Речник на българския език. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 1977—. Режим доступу: <<https://ibl.bas.bg/rbe/>> (відвідано 31.10.2021).
- СУМ 1970:** Словник української мови: в 11 томах. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Режим доступу: <<http://sum.in.ua>> (відвідано 31.10.2021).
- СУМ 1994:** Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: У 28-ми вип. Випуск 1. А. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1994, с. 152.
- Сумрова 2018:** Сумрова, В. Новите фемінальні названня в българския език. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2018, с. 195.
- Siruk, Derzhanski 2018:** Siruk, O., I. Derzhanski. Unmatched Feminitives in a Corpus of Bulgarian and Ukrainian Parallel Texts. – In: Proceedings of the Third International Conference Computational Linguistics in Bulgaria CLIB 2018, Institute for Bulgarian Language BAS, 2018, pp. 77–84.

Інформація про авторів:

Олена Сірук – кандидатка філологічних наук (Київський національний університет імені Тараса Шевченка), головна асистентка відділу математичної лінгвістики Інституту математики й інформатики Болгарської академії наук.

Email: olebosi@gmail.com

Іван Держанський – доктор (Единбурзький університет), доцент відділу математичної лінгвістики Інституту математики й інформатики Болгарської академії наук.

Email: iad58g@gmail.com

ВІДТВОРЕННЯ ПРЕЦЕДЕНТНИХ ФЕНОМЕНІВ В УКРАЇНСЬКО-БОЛГАРСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ (Ю. АНДРУХОВИЧ «ДВНАДЦЯТЬ ОБРУЧІВ» / Ю. АНДРУХОВИЧ «ДВНАЙСЕТТЕ ОБРЪЧА»)»²¹

Оксана Лазор

Abstract: Precedent phenomena reflect national stereotypes in the perception and evaluation of people, events, phenomena and have significant manipulative potential. The perception of precedent phenomena in the text is due to the presence of appropriate background knowledge of the addressee, as well as the peculiarities of the precedent sign and the nature of its use in the text. Taking this into consideration, precedent phenomena can create difficulties in rendering a text written in one language into another language. Incorrectly chosen strategies and inaccurate translation regarding the methods of their rendering can cause a violation of the symmetry of the communicative effects of the original text and the translated text.

Keywords: intracultural communication, intercultural communication, fiction translation, precedent phenomenon, rendering of precedent phenomena in translated texts.

Прецедентні феномени відігравали та відіграють важливу роль на-самперед в інтракультурній комунікації, тобто в адекватному взаєморозумінні тих її учасників, що належать до певної національної культури. Не менш важливими вони є також в інтеркультурній комунікації, зокрема в такій її складовій, як переклад художньої літератури.

У процесі перекладу художньої літератури, як процесі постійного перевтілення, не обходиться без різного роду бар'єрів: внутрішньо- та зовнішньомовних, явних та прихованих, і без бар'єрів під назвою прецедентні феномени. Розбіжності в національно-культурному сприйнятті прецедентних феноменів часто стають причиною невдач при відтворенні комунікативного ефекту тексту, написаного однією мовою, текстом ін-

²¹ http://doi.org/10.26615/issn.1314-572X.2021_015

шою мовою і, навіть, міжкультурних конфліктів. Розбіжності у формуванні національних культур, специфіка форми позначаються на існуванні прецедентних феноменів в мові однієї з них та відсутності в мові іншої чи інших. Це створює додаткові труднощі для перекладачів, примушує їх ретельно продумувати свої стратегії, що можуть призвести або до вибору більш або менш наближеного аналога, або до неминучих втрат у процесі роботи над текстом перекладу. З огляду на це способи відтворення прецедентних феноменів у перекладах заслуговують на особливу увагу. Усвідомлення їх присутності в тексті оригіналу, розуміння значення, рішення щодо доцільності/недоцільності передавати прецедентний феномен саме прецедентним феноменом є необхідною умовою для правильної передачі явищ і фактів реального чи вигаданого повсякдення того народу, з мови якого здійснюють переклад.

Вважаємо, що до прецедентних феноменів, які ми виявили в романі Ю. Андруховича «Дванадцять обручів» з метою аналізу способів їх відтворення у перекладі болгарською мовою, належать іншомовні слова, словосполучення, речення, котрі український письменник з тієї чи іншої причини увів у свій текст. Не всі, звичайно, а лише ті, котрі згадані практично в кожній з існуючих дефініцій прецедентних феноменів: зразковість та унікальність; повторюваність або постійне використання представниками певної лінгвокультурної спільноти; пов'язаність з культурою; загальновідомість і легка упізнаваність без додаткових коментарів; а також те, що акумулюють інформацію та несуть певне знання у стислій формі.

Не думаємо, що в той момент, коли письменник створював свій роман, він усвідомлював зазначений компонент тексту під тим кутом зору, до якого ми вдаємось у нашій статті. Вважаємо, що до нього він звернувся передусім для того, щоби віддзеркалити певні суспільні і соціально-культурні явища, і в жодному випадку – не для мовної характеристики персонажів. Невипадково Ю. Андрухович подав те, що ми вважаємо прецедентними феноменами, вдаючись до транскрибування, трансплантування, або до транскрибування разом з трансплантуванням, і вирізнив від решти тексту курсивним написанням шрифту. При такій ретельно вибудованій автором системі акцентуації звичайні за зовнішнім виглядом іншомовні слова, словосполучення, речення розкривають свої значення в свідомості українських читачів у подібний спосіб та, водночас, по-особливому: відповідно до власного рівня володіння спільними фоновими знаннями та до власного бажання розкривати зміст, який ховається за формою.

Барви тексту, написаного певною мовою, їхні тони, напів тони в багато чому залежать від волі та бажання автора цього тексту, його картини світу, його етноідентичності, його соціокультурного середовища. Барви,

їхні тони, напівтони цього ж тексту, але відтвореного вже іншою мовою, залежить від волі та бажання перекладача. До волі і бажання перекладача слід додати його професійну майстерність, його картину світу і долучити до неї розуміння картини світу автора обраного для перекладу твору. Не можна залишити поза увагою також етноідентичність перекладача та знання ним особливостей етноідентичності автора твору, обраного для перекладу. Не можна не враховувати соціокультурну приналежність перекладача та соціокультурну приналежність реципієнтів тексту перекладу. Адже перекладання, за словами львівського поета, перекладача, філолога-германіста Тимофія Гаврилів, це – «перевтілення: однієї мови в іншу, одних культурних кодів в інші, авторового світосприйняття у світ перекладача... Зрештою, це постійне перевтілення самого перекладача, від мови до мови, від письменника до письменника, від тексту до тексту.» (Гаврилів 2005: 7)

Розглянемо групу прецедентних феноменів, що складаються з іншомовних слів, що їх Ю. Андрухович вводить у текст роману через транскрибування на основі української графіки, та способи їх відтворення в перекладі болгарською мовою, здійсненому А. Стаменовою та Р. Камберовою.

Прецедентні феномени *род занятій*, *цель приезда* нагадують українському читачеві про не такий уже й віддалений радянський період в історії культури України: безглузду комуністичну пропаганду, абсурдність бюрократичної влади, зокрема в частині дій, що стосувалися виїзду закордон і в'їзду іноземних громадян; низьку освіченість і відверту зверхність чиновників; їхнє підкреслене небажання спілкуватися будь-якою іншою мовою, крім російської; хизування приналежністю до титульної нації і под. У свій час Болгарія також належала до країн так званого соціалістичного табору. Але її населення не зазнало русифікації в розмірах, що спричинилися до примусового білінгвізму. Тому болгарська мова не може сьогодні робити те, що так вдається українській у її підкресленому спротиві спочатку комуністичному режиму, а згодом – режиму чинного президента Російської Федерації. Тому рішення перекладачок поставитися до зазначених прецедентних феноменів передусім як до дуальних знаків, тобто знаків, що мають план вираження і план змісту, і зосередитися на відтворенні їхнього значення, а не форми, є раціональним:

...бічним зором фіксував на собі часом цікаві, проте зазвичай зневажливі погляди вкритих щоразу товщим шаром косметики огрядних російськомовних секретарок і, допущений врешті до авдієнції, вкотре нагадував забудькуватому урядникові своє прізвище, ім'я, *род занятій* та мету відвідин (Андрухович 2003: 16) – ... с периферного си зрение усещаше

върху себе си заинтригуваните, но пренебрежителни погледи на охранените рускоезични секретарки, покрити с все по-дебел пласт козметика, а когато най-после го допускаха на аудиенция, трябваше да припомня на разсеяния служител фамилията, името, *професията* и целта на посещението си (Андрухович 2012: 7–8);

...чотиригодинний обшук на прикордонному переїзді в Чопі – *цель прїезда*, допитувався один із них ... (Андрухович 2003: 28) – ... продължилата четири часа митническа проверка при преминаването на митницата в Чоп – *цел на пътуването*, попита един от митничарите ... (Андрухович 2012: 19).

Лише значення, не форма, прецедентних феноменів *девчюнки*, *тьолкі*, вдало відтворені болгарською мовою на основі перекладацьких стратегій та рішень, про які йшлося вище, дозволять новій, з огляду на національну приналежність, авдиторії застановитися, наскільки масова комуністична культура спотворила систему цінностей і символів колишньої елітної культури. Над цим розважає також український читач, щоправда із залученням у контекст народної культури з її розумінням стандартів та моделей певної поведінки. В оригіналі зазначеним прецедентним феноменам передує лексема *дївахи*, котру словники української мови маркують як зневажливу:

А навпроти сидять дві цілком однакові *дївахи*, чи то пак, *девчюнки* або, краще сказати, *тьолкі*. (Андрухович 2003: 45) – А срену него седяха две напълно еднакви *мадами* или все пак *мацки*, или още по-добре е да се каже *парчета* (Андрухович 2012: 33).

До прецедентних феноменів у романі «Дванадцять обручів» належить також транскрипція українськими літерами виразу польською мовою «вшистко очивісьце з дужих літер», за якою ховається згадка про багатокультурність багатьох міст Західної України. На нашу думку, в текст перекладу болгарською мовою цей фрагмент можна було б увести в оригінальному написанні (*wszystko oczywiśce od dużych liter*) і подати в примітці його переклад. Але, мабуть, відмовитися від такого варіанта теж слушно: динамічність сприйняття тексту перекладу буде обтяжена дрібними деталями в порівнянні з динамічністю сприйняття тексту перекладу:

... провалюватися все глибше в цей трагікомічний антураж, у цю цинічну безвихідь – і вірити, що насправді вони є нащадками давніх єгиптян та етрусків, чому доказом їхні національні барви та календарні обряди, в яких відбита *вся краса та гармонія стосунків Людини з Природою і Творцем* (вшистко очивісьце з дужих літер, як іронізує певен тутешній автор). (Андрухович 2003: 25) – ... да потъвам все по-дълбоко в този трагикомичен антураж, в тази цинична безизходица и да вярвам, че те наистина са

наследници на древните египтяни и етруски, защото доказателство за това са националните им цветове и календарните обреди, в които са отразена цялата красота и хармония на отношенията между Човека с Природата и Твореца (всичко очевидно с големи букви, както иронизира един тукашен автор). (Андрухович 2012: 16)

У болгарській версії роману «Дванадцять обручів» Ю. Андруховича трапляються також опущення прецедентних феноменів. Перекладачки не відтворюють певні слова і словосполучення з огляду на те, що жодного смислового навантаження для носіїв болгарської мови вони не несуть. Як не несе його, наприклад, активне у свій час словосполучення-паразит *чїста ваще*:

... хай прочитає все це з папірця, смішно спотикаючись на знаках і літерах – про героїв бізнесу, героїв культури, *барабани Страдиварі*, фу-йо-муїо, хай перейде з усіма на *ти*, хай фамільярно назове всіх *мужиків* (з міжвоєнним професором Доктором вкупі) *братами*, а всіх *пацанок* просто ніяк, ну *чїста ваще*, не називає? (Андрухович 2003: 52) – ... нека да го прочете от някакво листче, като смешно се запъва на запетайките и буквите – за героите на бизнеса, за героите на културата, *барабаните на Страдивариус*, за *ала-бала*, нека да премине с всички на ти, нека фаміліярно да нарече всички *мъже* (като сложи и междувоенния професор Доктор в купа) – *братлета*, а всички *мацки* просто никак? (Андрухович 2012: 39)

Для передачі болгарською мовою прецедентних феноменів-трансплантатів використано спосіб, що базується на відтворенні змісту трансплантату:

Адже існує дві рівноправні версії блискавичного Ількового сходження до майнових і фінансових вершин. Згідно з однією, він, тоді ще *грязь із-под ногтей*, вчасно зіграв на інфляції і, вклавши перші п'ятдесят срібняків у деренчливу пакистанську стереосистему, відкрив платну дискотеку в Чортополі. (Андрухович 2003: 51) – Защото съществуват цели две напълно равнопоставени версии за светкавичното Илчово изкачване на имотния и финансов връх. Според една от тях, още докато е имал *кал под ноктите*, своевременно е спечелил от инфляцията и влагайки първите петдесет сребърника в раздрънкана пакистанска стереоуредба, е отворил платена дискотека в Чортопил. (Андрухович 2012: 25)

Симетрію у сприйнятті уривків тексту мовою оригіналу та мовою перекладу порушує лише те, що український читач бачить Ілька очима представників росіян, котрі вважали українців нікчемами – *грязью із-под ногтей*; а болгарський – людиною, яка займалася брудною роботою: още докато е имал *кал под ноктите*.

Відтворення змісту прецедентних феноменів-трансплантатів перекладачі поєднують також з певними коментарями, як-от коментар * «Припев от известна съвременна руска песен – Бел. прев.»:

Зараз (але хіба тільки зараз?) вони однаково ні про що не думають – з тією, однак, відмінністю, що коли у Лілі всередині цілковита тиша, привалена ззовні ревом мотору, то в марлени все ж крутиться десь у підкірці *ветер с моря дул, ветер с моря дул, ветер с моря дул*. (Андрухович 2003: 45) – Сега (като че ли пък само сега?) и двете едновременно не мислят за нищо, с тази разлика, че докато при Лиля цари пълна тишина, заглушавана само от външния шум на мотора, на Марлена някъде в подкорието ѝ се въртеше *вятърът духаше от морето, вятърът духаше от морето, вятърът духаше от морето** (Андрухович 2012: 33–34).

Артур Пепа, літератор зі Львова, знайшов наймудріший з виходів, сягнувши по куплені ще потязі в якогось дефективного типа газети, що з них одна вузькорегіональна («Екссес»), одна вузькопартійна («Шлях Аріїв») й одна російськомовна («Все Цвета Радуги»). Остання виявляється газетою для геїв та лесбіянок... (Андрухович 2003: 42) – Артур Пепа, літератор от Львов, намери най-мъдрия изход като извади купените още във влака вестници от някакъв дефектен тип – единият беше тясно-регіонален («Екссес»), другият беше тяснопартиен («Пътят на Ариите») и един рускоезичен («Всички Цветове на Дъгата»). Последният се оказа за гейове и лесбийки... (Андрухович 2012: 25).

Якщо рівень спорідненості російської та болгарської мов або рівень обізнаності цільового реципієнта з російською мовою не становлять перешкоду в розумінні тексту, то авторки перекладу залишають трансплантат трансплантатом:

... і – хто знає? – може, навіть їхня криклива музика, з якої він розрізнятиме лиш окремі російські словосполучення на кшталт «подруга моя», «ведь нет у меня», «ты обнимал ее» ... (Андрухович 2003: 27) – ...и кой знае – може дори и пискливата им музика, в която различаваше само отделни руски думи от рода на «подруга моя», «ведь нет у меня», «ты обнимал ее» ... (Андрухович 2012: 18).

За прецедентними феноменами-гібридами, тобто іншомовними словами, введеними в твір на основі поєднання транскрипції та трансплантації, Ю. Андрухович ховає переважно культурні покручі – моторошні, огидні, люмпенізовані. У перекладі А. Стаменової та Р. Камберової згадані елементи відтворені через передачу змісту, бо подібного згубного впливу російської культури, якого зазнала українська культура, болгарська культура на собі не відчула; та через транскрипцію і через трансплантацію:

Також мусить бути тріснутий вітраж із насичено-синіми декадентськими ірисами й першими весняними мухами на ірисових довгастих листках, почекальня з двома-трьома розписаними ножем і битим склом дерев'яними лавками (*ДМБ-84, ПТУ-18, Алёна Пізда, Мурманск-95, САІД КАЗЁЛ І ПОЦ, Анжела+Помідор = LOVE*)... (Андрухович 2003: 36–37) – Трябва също така да се разтресе стъклописът с наситеносини декадентски ириси, чиито листа бяха накацани от първите пролетни мухи, да се влезе в чакалнята, където имаше две-три пейки, надраскани с нож или със счупено стъкло (*ДМБ-84, ПТУ-18, Альона е Путка, Мурманск-95, САИД Е ТЪПАНАР, Анджела+Домата=LOVE*)... (Андрухович 2012: 25).

Крім прецедентних феноменів, які ми розглянули вище і які можуть бути охарактеризовані як експліцитні, в романі «Дванадцять обручів» можна побачити й приховані, імпліцитні, феномени. Їх не можна назвати іншомовними словами, словосполученнями, реченнями, як також не можна зрозуміти їхню функцію в тексті без усвідомлення опозиції рідної мови і мови іноземної та їх інтерференції. Ю. Андрухович знайомить читачів свого твору з персонажем на прізвище Волшебник і зазначає, що українська орфоєпія цього власного імені дозволяє вважати його людиною з єврейським корінням, на основі чого й виникає співзвучне з прізвищем прізвисько – Волшебнер. Російська орфоєпія вимагає від персонажа бути представником найбільшого в кількісному відношенні слов'янського народу, а носіїв російської мови – пильно приглядатися до ознак його зовнішності, адже антисемітизм за радянського режиму був складовою частиною державної політики. Єдиний можливий і запропонований авторками перекладу болгарською мовою варіант відтворення прізвища Волшебник на письмі виглядає як Вълшебник, а за звучанням відповідає більше російській, ніж українській орфографії. Частина комунікативного ефекту таким чином втрачається, але все те, що присутнє в оригінальному тексті, перекладачі передати, на жаль, не можуть з причин, які від них не залежать:

... а прізвище – Волшебник, що дає підстави всьому *тусонови* кликати його Волшебнером, у той час як *нетусонови* – підозрювати, що він насправді Валшебнік і пильно приглядатися до форми носа та дещо балухатих очей. (Андрухович 2003: 46) – ... а фамилията му е Вълшебник, което даваше основания на цялата *тайфата* да го нарича Вълшебнер, а от друга страна, ако човек *не беше от тайфата* му, наистина можеше да започне да подозира, че той е Вълшебник и внимателно да започне да се вглежда във формата на носа му и в малко оцъклените му очи (Андрухович 2012: 34).

Український мовний етикет вимагає використання у визначених випадках слів *пані* та *пан*: Праворуч від неї сидить пані Рома Воронич, її мама, цікава жінка... (Андрухович 2003: 44). Болгарський мовний етикет

вимагає використання в подібних випадках слів *госпожа* та *господин*: От дясната й страна седеше госпожа Рома Воронич, майка й, интересна жена... (Андрухович 2012: 32). В тексті «Дванадцяти обручів» болгарською мовою цей принцип витримано послідовно за винятком одного випадку: ... ви розумієте, кого я маю на увазі, пане Цумбруннен... (Андрухович 2003: 23) – ... разбирате ме кого имам предвид, нали, пане Цумбрунен? (Андрухович 2012: 14)

Це вдале перекладацьке рішення дозволило передати більше удаваний, ніж справжній патріотизм учасника вигаданого Ю. Андруховичем діалогу, натякнути на його антисемітські погляди. Зазначимо принагідно, що форму звертання Р. Камберова та А. Стаменова подали з коментарем у виводі: «Пан (укр.) – господин – Бел. прев.»

Мовна гра часто стає для перекладачів вершиною, яку неможливо підкорити. Присутність жартів, каламбурів, різних видів тропів в оригінальному тексті та їх опущення в тексті, що призначений для іншомовної аудиторії, теоретики перекладу використовують для підтвердження так званої відносної перекладності. Проте прекрасне володіння рідною болгарською мовою і відчуття іноземної, української, мови дозволили авторкам перекладу твору Ю. Андруховича не втратити комічний ефект сцен, що вибудовані на слабких знаннях Карлом Цумбрунненем мови народу, до якого він ставився з надзвичайною симпатією:

... різдвяна вечірка в якомусь особняку на Лисенка, старі знайомі, нові знайомі, нова тимчасова перекладачка, викладачка («ні, пане Карле, не розкладачка!»), пиятика, обжирання, пастушки з ягнятком, Пані Незграба (по-перше, вона з самого початку вилила на себе келих червоного вина, зачепивши його рукавом своєї фольклорної сукні; по-друге, боляче вдарила Цумбруннена ліктем, сідаючи до столу після чергового повернення з *перукарні* («з перекурні, пане Карле!»); по-третє – адже відомо, що *до трьох разів штука!* – підвернула ногу замалим не впавши на звивистих сходах до пивниці... (Андрухович 2003: 29) – ... коледният купон в някакъв апартамент на «Лисенко», стари познати, нови познати, нова временна преводачка, преподавателка («Не, господин Карл, не *продавателка!*»), хапване, пийване, овчари с агънца, Госпожа Непохватка (която още в самото начало успя първо да закачи с ръкава на роклята си с народни мотиви чаша червено вино и да се полее, второ – болезнено да го удари с лакът, докато сядаше на масата след поредното си завръщане от *да удуша една цигара* («да изпуша една цигара, господин Карл!»), трето – както се казва *един път стомна за вода, втори път, но на третия* си изкълчи крака и замалко не падна по извитите стълби на избата ... (Андрухович 2012: 19);

... якийсь порядно підпилий вусань-архітектор ... таки здолав з третьої спроби зафіксувати її еластичним бинтом («бо ми старі карпатські пластунни!»), і до чого тут рептилії, не розумів Карл-Йозеф; потім викликали таксівку і Пані Незграба – а насправді пані Рома Воронич... (Андрухович 2003: 29–30) – один порядчно почерпен мустакат архітектор ... успя да я превърже с еластичния бинт на третия път («нали сме стари карпатски пушки!»), Карл-Йозеф не можа да разбере откъде-накъде пък трябва да са оръжия, но след това извикаха такси и Госпожа Непохватка, която всъщност се казваше Рома Воронич... (Андрухович 2012: 20).

Отже, прецедентні феномени, які ми виявили в романі Ю. Андруховича «Дванадцять обручів» відтворені в тексті перекладу болгарською мовою по-різному. Через специфіку прецедентних знаків і характер їх вживання в тексті оригіналу перекладачки здебільшого зосереджувалися на максимально точній передачі змісту і в такий спосіб компенсували читачам втрати через неможливість зберегти форму. До опущень А. Стаменова та Р. Камберова вдавалися лише в тих випадках, коли прецедентні феномени є так званими порожніми компонентами в ієрархії змістів оригінального тексту. З огляду на те, що примітки внизу сторінки або в кінці книги сповільнюють динамічність сприйняття тексту, авторки перекладу виважено поставилися до коментування використаних відповідників до прецедентних феноменів оригіналу. Зазначимо також, що обрані перекладачками болгарські відповідники до прецедентних феноменів оригінального тексту в більшості випадків не належать до цієї лінгвістичної категорії, але дозволяють новій аудиторії значною мірою відчутти систему цінностей оригінального твору та його персонажів, їхню поведінку, вчинки, стосунки тощо.

Література:

Гаврилів 2005: Гаврилів, Тимофій. Текст між культурами. Перекладознавчі студії. Київ, 2005.

Джерела:

Андрухович 2003: Андрухович, Юрій. Дванадцять обручів. Київ, 2003.

Андрухович 2012: Андрухович, Юрій. Дванайсетте обръча. / Превод Албена Стаменова, Райна Камберова. София, 2012.

Інформація про автора:

Оксана Лазор – старший викладач Катедри слов'янської філології імені професора Іларіона Свенціцького Львівського національного університету імені Івана Франка.

Email: oksana.lazor@lnu.edu.ua

МЕТОДИКА

УЧЕБНИЯТ РЕЧНИК В ДИДАКТИЧЕСКАТА РАБОТА НА УНИВЕРСИТЕТСКИЯ ПРЕПОДАВАТЕЛ²²

Надежда Сталянова, Елена Крейчова

Abstract: The article presents the need to create specialized dictionaries for the purposes of university education in Slavic studies. Some terminological bilingual and trilingual Slavic dictionaries published during the last decade are described, as well as the possibilities for their application in the didactic process.

Keywords: Slavic languages, specialized dictionaries, lexicography.

През последните години необходимостта от създаване на речници, лексикографски пособия и въпросите на тяхното приложение в практиката и учебния процес присъства неизменно като актуална тема в славистиката. Тяхната значимост е осъзната както от изследователите в областта на сравнителното славянско езикознание, така и от самите преподаватели по съответния славянски език. Развитието на лексикографията (както в български, така и в общославянски контекст) през последните десетилетия ни дава основание да я оценим като динамично развиваща се и повишаваща равнището си, с подчертана тенденция да стане модерна, съвременна и равностойна на лексикографиите на „големите“ европейски народи (Кримова-Цветкова 2013: 28), като трябва да отбележим, че в момента лекси-

²² http://doi.org/10.26615/issn.1314-572X.2021_016

кографията е в небивал възход, който започна през последната четвърт на XX век (Пак там: 23).

Създаването на нови двуезични речници по принцип е мотивирано поради остаряване на предишните (ако съществуват такива), но също така все повече се усеща липсата на специализирани двуезични речници, лексикални бази данни, корпуси и др. под., издавани не само на хартия, но и използвайки съответен софтуер, достъпни онлайн в различни видове интерфейс, приложения и т.н. (Крейчова 2021: 121). В този контекст създаването на терминологични двуезични речници е от особено значение за нашето съвремие, и то както от гледна точка на ползвателите на речниците от най-широките обществени кръгове, така и от гледна точка на студентите, изучаващи даден език, за да могат да се посветят на преводаческата професия, тъй като преводът на специализирани текстове е един от най-важните компоненти на съвременната преводаческа дейност. Необходимо е да подчертаем, че специализираните славяно-славянски речници от недалечното минало често не са на необходимото професионално ниво и не обхващат (и съвсем естествено не могат да обхванат) целия лексикален фонд и терминологичен апарат на дадената специализирана област, някои от тях са остарели и не отразяват най-новата терминология, а за много специалности такива речници просто липсват (Пак там: 121). Всеки специалист, преподавател, обучаващ по чужд и на чужд език, както и преводачите, занимаващи се със специализирани преводи, знаят какво означава да се търси значението на дума, още повече на термин, през всякакви други комбинации от езици; през справки и консултации, през интернет речници – с цялото съзнание за неточностите, да не кажем направо абсурдите, на предлагания превод (Иванова 2013: 157).

В контекста на горепосочената потребност от славяно-славянски общи и специализирани речници бихме искали да обърнем внимание на някои издания от последните години. Като първи ще посочим чешко-българския специализиран речник на юридическата, икономическата и обществено-политическата терминология (Крейчова 2016), възникнал поради необходимостта от справочници в областта на превода на юридически текстове и главно за целите на подготовката на бъдещи преводачи от чешки на български език. За основни компоненти на лексиката на специализирания език в областите, които са включени в речника, можем да смятаме: специализираните термини („право“/„právo“, „наказуемо деяние“/„trestný čin“), словосъчетания („произнеса присъда“/„vynést rozsudek“, „призова свидетел“/„předvolat svědka“), езикови шаблони („решението влиза в сила в момента на неговото обнародване“/„rozhodnutí nabývá účinnosti okamžikem vyhlášení“ – виж Томашек 2003: 47–48). Акцентът в този речник е поставен

върху термините и словосъчетанията от юридическата област. Юридическите термини, назоваващи юридически факти, и тяхното значение могат да бъдат много точно дефинирани, а тъй като правото по принцип е много тясно обвързано с човешкото ежедневие, така че обикновено термините са думи с ежедневна употреба и впоследствие терминологизирани. Основните изисквания към правната терминология са идентични с изискванията към юридическите текстове (семантична точност, еднозначност и т.н. – Пак там: 49–50), характеристиките на правните термини са правилност от езикова и специализирана гледна точка, еднозначност, точност, устойчивост и очевидност (ср. Луби 1974: 728). Целта на този речник и на юридическия превод като цяло е потребителят на юридически текст да получи на своя език максимално ясна, достатъчна и юридически точна информация, която да отговаря изцяло на езика, от който се превежда.

При изготвянето на речника са взети предвид двуезични юридически речници, излизали след 2000 г. с изходен език чешки, като помощни са използвани и английско-български и българо-английски специализирани речници. Речникът е с обем около 20 000 термина, колокации и устойчиви словосъчетания от юридическата област, които представляват основната част на речника, също така са включени и термини и лексеми от икономическата и обществено-политическата сфера, тъй като често термините излизат извън границите на определената специализирана сфера на употреба и се споделят и от други специализирани сфери (право и икономика, право и обществено-политически отношения). Като пример за термини от икономическата и финансовата сфера можем да посочим следните речникови статии:

dluh дълг, задължение: **částečné prominutí** ~u частично опрощаване на дълг; **státní** ~ държавен дълг; **vymáhat** ~ принуждавам някого да заплати дълг; **vyrovnat** ~ изплащам дълга си; **zaplacení/vyrovnání** ~u изплащане на дълг; **nehrazený** ~ неплатен дълг; **nevymahatelný/nedobytný** ~ несъбираем дълг; **nevyrovnaný** ~ неуреден дълг; **promlčený** ~ задължение, погасено по давност; **exekučně vymáhat** ~ събирам дълг с изпълнително производство;

šek чек: **cestovní** ~ пътнически, туристически чек; **nekrytý** ~ чек без покритие; **proplatit** ~ плащам чек; ~ **na jméno** поименен чек; **vystavený** ~ издаден чек; **vystavit** ~ напиша, дам чек; **platit** ~em плащам с чек.

Като пример за лексеми от областта на общественото-политически отношения можем да посочим **azyl** убежище: **diplomatický** ~ дипломатическо убежище; **politický** ~ политическо убежище; **poskytnout** ~ приютя някого, дам на някого убежище; **právo na** ~ право на убежище; **prozatímní** ~ временно убежище; **udělení** ~u даване на убежище.

Във всяка речникова статия е представен значителен брой устойчиви словосъчетания и колокации, които повишават езиковата компетентност на бъдещите преводачи на специализирани преводи, често са посочвани и фреквентни предложни съчетания за по-лесното заучаване и автоматизация и адекватно прилагане на представените термини в конкретни употреби, напр. **majetek** имот, имуществено, собственост: ~ **zatížený hypotékou** имот, обременен с ипотека; **movitý** ~ движим имот; **nemovitý** ~ недвижим имот; **osobní** ~ собствено имущество, собственост; **soukromý** ~ частна собственост; **státní** ~ държавна собственост, държавно имущество; **škoda na ~u** щети върху имуществото; **zabavený ~ dlužníka** конфискувано имущество на длъжник; **zastavený** ~ заложено имущество; **zprivatizovaný** ~ приватизирано имущество, **obstavený** ~ имущество, върху което е наложена възбрана.

При превода на юридически (и какъвто и да е друг специализиран) текст трябва да се спазват следните общовалидни принципи: термините от изходния език не се превеждат дословно, не трябва да се калкира, а трябва да се потърси подходящият еквивалент в езика-цел (в тази фаза на превода трябва да се направи вътрешноезиков превод, за да бъде ясно каква езикова и семантична единица се търси); в редките случаи, когато в езика-цел въпросният термин не съществува или терминът не отговаря изцяло по своето съдържание на термина в езика на оригинала преводачът създава нов термин; при превод на словосъчетания и многословни терминологични изрази трябва да се обръща голямо внимание на разликата в терминологичните системи, най-вече що се отнася до лексикално-семантичните различия (Томашек 2003: 97). Тези принципи са отразени и спазени в речника, напр.:

moc сила, пълномощия, права, власт: **dát plnou** ~ дам пълномощно, упълномоща; **na základě plné ~i** въз основа на пълномощно; **neomezená** ~ неограничена власт; **orgány státní ~i** държавни органи; **písemná plná** ~ писмено пълномощно; **soudní** ~ съдебна власт; **výkonná** ~ изпълнителна власт; **zákonodárná** ~ законодателна власт; **zneužívat úřední ~i** злоупотребявам със служебно положение;

náhrada обезщетение, компенсация, възстановяване: **dostat ~ou** получа като компенсация; **jednorázová** ~ еднократно обезщетение, еднократна компенсация; ~ **cestovních výloh** възстановяване, покриване на пътни разноски; ~ **škody** обезщетение за вреди и загуби; ~ **ušlého zisku** обезщетение за пропуснатата печалба, пропуснатата полза; ~ **výdajů** обезщетение на разходи; **peněžítá** ~ парично обезщетение;

smlouva договор: **anulování ~y** анулиране на договора; **bilaterální** ~ двустранен договор; **darovací** ~ дарителски договор; **dodavatelská** ~ до-

говор за доставка; **kolektivní** ~ колективен договор; **kupní** ~ договор за покупка; **leasingová** ~ договор за лизинг; **manželská** ~ брачен договор; ~ **o dílo** граждански договор; ~ **o smlouvě budoucí** предварителен договор; **plnění** ~у изпълнение на договора; **podle** ~у съгласно договора; **porušíť** ~у нарушавам договора; **pracovní** ~ трудов договор; **pracovní ~ na dobu určitou** срочен трудов договор; **pracovní ~ na dobu neurčitou** безсрочен трудов договор; **rámcová** ~ рамков договор; ~ **je platná** договорът е в сила, е валиден; ~ **o prodeji nemovitosti** договор за продажба на недвижимо имущество; ~ **o půjčce** договор за заем; ~ **o úvěru** договор за кредит; **společenská** ~ дружествен договор; **strany** ~у страни по договора; **ukončení** ~у прекратяване на договора; **uzavříť** ~у сключва, подписва договор; **vstup ~у v platnost** влизане в сила на договора; **vypovědět** ~у отстъпвам от договор, прекратявам договор; **vypovězení** ~у отстъпване от договор; **zkladatelská** ~ учредителен договор; **zprostředkovatelská** ~ договор за посредничество; **zrušíť** ~у прекратя договор.

При многозначните думи се посочва единствено юридическото (или друго специализирано) значение на думата, превръщащо я в термин, като не се посочват нетерминологични значения (напр. **líčení** е многозначна дума, като едно от значенията ѝ е „грим“): **líčení** съдебно заседание; **soudní** ~ съдебно заседание, разглеждане на (съдебно) дело; **dostavit se k** ~ явя се на съдебно заседание.

Същият принцип е избран и при представяне на общоупотребимите и неутралните думи от лексикалния фонд на езика – съответната лексема се въвежда като заглавка на речниковата статия и се посочват само нейни колокации с терминологично значение (правно, икономическо или обществено-политическо), напр.:

cena цена; стойност: ~ **podle ceníku** цена по ценоразпис; ~ **za jednotku** единична цена; **fakturovaná** ~ фактурирана цена; **maloobchodní** ~ цена на дребно; **odhadní** ~ предполагаема цена; **pod tržní ~ou** под пазарната цена; **pohyblivá** ~ плаваща, подвижна цена; **průměrná** ~ средна цена; **regulace cen** регулиране на цените; **skutečná** ~ действителна цена; **slevit z** ~у намаля цена, направя отстъпка от цената; **tržní** ~ пазарна цена; **uvolnění cen** либерализация на цените; **velkoobchodní** ~ цена на едро; **výkupní** ~ изкупна цена; **zaváděcí** ~ промоционална цена;

cesta път, пътека: **právní ~ou** по юридически път; **služební** ~ командировка; **soudní ~ou** по съдебен път; **úřední ~ou** по официален път;

část част: **obecná** ~ **zákoníku** обща част на закон (кодекс); ~ **popisná (rozsudku)** описателна част (на присъда); ~ **žaloby** част на иск (тъжба);

čin постъпка, действие: **trestný** ~ наказуемо деяние, престъпление; **dopustit se trestného** ~у извършвам наказуемо деяние/престъпление;

majetkový trestný ~ имотно наказуемо деяние/престъпление; **zabrániť trestnému** ~и предотвратя наказуемо деяние/престъпление;

návrh проект, предложение: **na** ~ **vlády** според предложение на правителството; ~ **zákona** проектозакон, законопроект; **podat** ~ направя предложение; предложя проект; ~ **přezkoumání rozsudku** предложение за преразглеждане на присъда; **na** ~ **někoho** по предложение на някого; **pozměňovací** ~ (**k osnově zákona**) предложение за промяна, допълнение (към законопроект).

Речникът, разбира се, може да бъде допълван или може да послужи за основа за съставянето на чешко-български терминологичен речник, който да подпомогне познаването на правните (и икономическите, ев. и други) системи едновременно на изходния и на целевия език и да служи на студенти и специалисти не само при тяхната подготовка, но най-вече в преводаческата практика.

В академичната практика има необходимост от създаване на специализирани помагала (включително речници), предназначени за строго конкретизирана група студенти, чиято цел е да бъдат използвани като дидактически пособия в учебния процес, но и по време на самостоятелната работа на студентите. Специализираните речници биха били в помощ на обучението по славянска филология във всеки един негов етап. „В учебния речник материалът, принципите и елементите се определят от дидактическият аспект – обучението по чужд език, и целевата група – чуждозиковия ползвател. Този вид речник се използва самостоятелно, заедно с други учебни пособия или с общи тълковни речници.“ (Танева 2013: 114)

„Речник на лингвистичните термини за студенти слависти“ в два тома (Сталянова, Крейчова 2019 и Сталянова, Крейчова 2020) е създаден с цел да съпровожда обучението на студентите от специалността славянска филология от I курс, когато студентите навлизат в общото езикознание, в обучението в по-горните курсове по описателна граматика на съответния славянски език с всичките ѝ дялове, историческата граматика и съпоставителното славянско езикознание. Речникът е замислен да бъде използван от студенти от специалностите славянска филология и българска филология навсякъде, където се изучават славянски езици (в и извън границите на България).

Речникът е триезичен, като включва в словника си термини от български, чешки и полски език. Българският език е изходен, а речниковите статии са подредени по азбучен ред на кирилицата.

ПОДЧИНЕНО ИЗРЕЧЕНИЕ

Просто изречение, което пояснява главното изречение или някаква негова част.

В българския език подчинените изречения са: допълнителни, обстоятелствени, определителни, подложни и сказуемноопределителни.

VEDLEJŠÍ VĚTA

Věta v souvětí, která je závislá na jiné řídící větě. Podobně jako větné členy vytvářejí skladební dvojice, v nichž jeden člen je řídící a druhý závislý, tak i vedlejší věty jsou závislé na větě hlavní nebo jiné větě vedlejší. Vedlejší větu poznáme podle toho, že nemůže stát samostatně bez své řídící věty.

Vedlejší věta nahrazuje některý z větných členů a podle toho rozlišujeme vedlejší věty: podmětné; přísudkové, též sponové (nahrazují sponu přísudku); předmětné; přívlastkové; příslovečné; doplňkové.

ZDANIE PODRZĘDNE

Zastępuje lub rozwija jedną z części zdania nadrzędnego i odpowiada na takie samo pytanie jak część zdania, które zastępuje.

Той съдържа термини от областите фонетика, морфология, лексикология, словообразуване, синтаксис, общо езиковедство, диалектология, социолингвистика, текстолингвистика, прагматика, стилистика, психолингвистика и др. Най-характерната особеност на този речник е, че отделните речникови определения на езиковедските термини на чешки и полски език не представляват превод на речниковата статия на български език. Техните дефиниции са извлечени от езиковедската литература съответно на Чехия и Полша. Това дава възможност речникът да не бъде ползван само като възможност за търсене на съответствието на дадения езиковедски термин в чуждия език, но и да предоставя знания за рецепцията на езиковите факти от лингвистиката в България, Чехия и Полша.

Добър илюстративен пример в това отношение е речниковата статия „старобългарски език“:

СТАРОБЪЛГАРСКИ ЕЗИК Старобългарският език е най-ранният писмено засвидетелстван славянски език. Извън България е известен с наименования като старощрковнославянски, старославянски и др. Възникването на старобългарския книжовен език е свързано	STAROSLOVĚŇŠTINA Nejstarší slovanský jazyk dochovaný v textech z 10. a 11. stol., který měl status odpovídající dnes jazyku spisovnému. Staroslověňštinu vytvořili na žádost velkomoravského knížete Rostislava/Rastislava dva bratři Řekové ze Soluně, Konstantin,	JĘZYK STARO-CERKIEWNO-SŁOWIAŃSKI Najstarszy literacki język słowiański, formujący się od połowy IX wieku i oparty głównie na słowiańskich gwarach okolic Solunia (dzisiejsze Saloniki). Język staro-cerkiewno-słowiański wpłynął na kształt form literackich współczesnych

C

с дейността на солунските братя Константин-Кирил и Методий. Изучаването на старобългарския език лежи в основата на цялата славистична наука, за която делото на първоучителите Константин-Кирил Философ и Методий е от първостепенно значение. Старобългарският език служи при възстановяването на праславянски език.

pozdějším mnišským jménem Cyril, a Metoděj, jako nástroj činnosti misijní, církevně organizační a nábožensky vzdělávací na Velké Moravě, kam přišli r. 863.

języków słowiańskich. Język staro-cerkiewno-słowiański powstał na podłożu prასловіа́нського діалекту солу́нського, będącego częścią grupy bułgarsko-macedońskie. Misjonarze Słowian, Cyryl i Metody, uczynili go językiem liturgicznym chrześcijan obrządku słowiańskiego.

Триезичният речник на лингвистичните термини представлява терминологична езиковедска база минимум, която активно се използва в дидактическия процес по разнообразни езиковедски дисциплини. И преподавателите, и студентите могат да правят справки в него както по време на занятия, така и в процеса на самостоятелната си работа. Приложението му е широко – в различни специалности и академични курсове (в рамките на специалностите славянска филология, българска филология или факултативен предмет славянски език). Речникът би могъл да е полезен и при магистърската езиковедска специализация и по време на подготовката на магистърски тези.

Тук бихме могли да открием и още едно приложение на разглежданите речници, а именно като обект на анализ в академичния курс по лексикология в частта му лексикография. Нека припомним, че „една от важните съставки на филологическото образование и подготовката на квалифицирани специалисти лингвисти е лексикологията. Ясно е, че обучението по лексикология (в теоретичен и практически план) задължител-

но предполага и лексикографския аспект (също като комплекс теоретични знания и практически умения и навици). С пълно право може да се каже, че сериозна подготовка по лексикология не е възможна без лексикография“ (Ржанникова – Тимонина 2013: 642). Представяните речници могат да служат като обект на интерес от лексикографска гледна точка, да се анализират речниковите им статии, организацията на словника, структурата на предложените дефиниции и др., защото „лексикографската култура като един от основните компоненти на информационната грамотност на изучаващите чужд език е необходима за постигане на резултати в усвояването на знания и умения“ (Танева 2013: 112).

Безспорна истина е, че овладяването на който и да е чужд език има нужда от справочни помагала под формата на речници. Но тази необходимост е особено силна в академичния дискурс, в който придобиването на знания е фокусирано в определена посока и обучението има за цел постигане на определен резултат под формата на овладени умения или тематика.

Нека не забравяме, че ако електронният речник означава актуалност, динамичност, удобство, бързо намиране на точната желана информация чрез търсене по параметри, то традиционният речник обикновено е с оценка на качеството, традицията е в негова полза, тъй като всеки що-годе образован ползвател има умения да ползва речник. Книжният речник е свързан със сигурност във времето, той е сигурно и трайно хранилище на езикови форми, което не може да бъде унищожено поради невнимание или техническа грешка. Единият тип не може и не трябва да унищожи другия. (Крумова-Цветкова 2013: 27)

Широкото приложение на специализираните речници в академичните курсове (едновременно като справочна литература и като обект на научен и изследователски анализ), както и възможността им да служат като база и мотивация за по-нататъшно разширяване на познанията на студентите и като опорна точка за усилията на преподавателите, ги правят необходима и важна част от дидактическия процес.

Литература:

Иванова 2013: Иванова, Диана. Предиизвикателството да съставиш речник (Представяне на тематичния Словашко-български речник и подготвяния Словашко-български речник на икономическите термини). – В: 70 години българска академична лексикография. Доклади от Шестата национална конференция с международно участие по лексикография и лексикология, Българска академия на науките, Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2013, стр. 157–164.

- Крейчова 2016:** Krejčová, Elena. Česko-bulharský specializovaný slovník právnické, ekonomické a společensko-politické terminologie. Brno, 2016.
- Крейчова 2021:** Крейчова, Елена. Лексикографският труд – специфики в рамките на университетското преподаване. – В: Българска реч, списание за езикознание и езикова култура. Година XXVIII 2021, книга 1, стр. 120–123.
- Крумова-Цветкова 2013:** Крумова-Цветкова, Лилия. Българската лексикография в началото на XXI век. – В: 70 години българска академична лексикография. Доклади от Шестата национална конференция с международно участие по лексикография и лексикология, Българска академия на науките, Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2013, стр. 21–29.
- Луби 1974:** Luby, Štefan. Teoretické otázky právnej terminológie v normotvornom procese. – Právnik, 1974, 8, s. 720–728.
- Ржанникова – Тимонина 2013:** Ржанникова, Олга, Елена Тимонина. Лексикографският аспект в обучението на студенти българисти във филологическия факултет на МДУ „М. В. Ломоносов“. – В: 70 години българска академична лексикография. Доклади от Шестата национална конференция с международно участие по лексикография и лексикология, Българска академия на науките, Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2013, стр. 642–648.
- Сталянова, Крейчова 2019:** Сталянова, Н., Е. Крейчова. Речник на лингвистичните термини за студенти слависти. А – Н. София: Парадигма, 2019.
- Сталянова, Крейчова 2020:** Сталянова, Н., Е. Крейчова. Речник на лингвистичните термини за студенти слависти. О – Я. София: Парадигма, 2020.
- Танева 2013:** Танева, И. Особенности и проблеми на учебните речници по немски език. – В: НАУЧНИ ТРУДОВЕ, ТОМ 51, КН. 1, СБ. Б, 2013 – ФИЛОЛОГИЯ. Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, стр. 112–127.
- Томашек 2003:** Tomášek, Michal. Překlad v právní praxi. Praha: Linde, 2003.

Информация за авторите:

Доц. д-р Надежда Сталянова, Софийски университет „Св. Кл. Охридски“

Email: nadezhda_stalyanova@slav.uni-sofia.bg

Доц. д-р Елена Крейчова, Масариков университет, Бърно, Чехия

Email: ekrejцова@phil.muni.cz

УКРАЇНСЬКО-БОЛГАРСЬКИЙ СЛОВНИК ЛІНГВІСТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ: ЗАСАДНИЧІ ПРИНЦИПИ УКЛАДАННЯ²³

Леся Петровська, Тетяна Доценко

Abstract: Nowadays, the number of translated Bulgarian-Ukrainian and Ukrainian-Bulgarian lexicographical issues is not large. That is why the need of them is significant to assure a complete lexicographical learning process and translation trainings within the interlingual contacts. In this research is presented the “Ukrainian-Bulgarian Dictionary of Linguistic Terms” (“Українсько-болгарський словник лінгвістичної термінології”), published in 2021, and its basic principles of the register composing and forming of the entries.

Keywords: lexicography, dictionary, linguistic terminology, structure of the dictionary entries, Ukrainian language, Bulgarian language.

Українська славістична перекладна лексикографічна традиція веде свої початки практично від зачатків самої української лексикографії кінця 16 – початку 17 ст. із створенням словників Лаврентія Зизанія і Памви Беринди (які у своїй основі були перекладними церковнослов’янсько-українськими словниками), а її становлення проходило через українсько-російські диференційні словники 19 – поч. 20 ст., українсько-польські словники першої половини 20 ст. та ґрунтовні академічні перекладні видання другої половини 20 ст., що створювалися за участі мовознавців-лексикографів та відділів лексикографії (серед них насамперед низка російсько-українських словників, а також польсько-українські і чесько-українські словники), та видання новітньої доби (як от *Українсько-словенський та словенсько-український словник*, виданий в Любляні 2018 р., *Українсько-хорватський словник*, що вийшов у Києві 2018 р.) (Думка 2018). Слід відзначити і такі перекладні слов’янські словники, як от ономастичні, фразеологічні, словники міжмовних омонімів, термінологічні, зокрема, у сфері економічної лексики, юридичної тощо (Васильєва 2018).

²³ http://doi.org/10.26615/issn.1314-572X.2021_017

Коли йдеться про перекладні лексикографічні праці української болгаристики, можемо виокремити, у першу чергу, академічний *Болгарсько-український словник* авторства Стоянова І. А. та Чмир О. Р., (Київ, 1988), що містить близько 43 тис. слів, а також малі видання, що вийшли після 2000 р.: *Українсько-болгарський словник* (20 тис. слів) (К. Потапенко 2001, 2002); *Українсько-болгарський словник лінгвістичної термінології* (укладачі Коваль-Костинська О. та ін., видавництво Київського університету, 2005 р.); *Українсько-болгарський тематичний словник* В. Карпенко (за ред. І. А. Стоянова, 2008 р.); *Болгарсько-український словник нової європейської лексики* (за ред. Е. П. Стоянової, 2015 р.). До цих видань можна частково долучити і *Українсько-болгарський розмовник* (укладачі Терлак З. М. та ін, 1994 р.). Потреба в продовженні болгаристичних робіт – болгарсько-українських та українсько-болгарських перекладних словників – є очевидною.

Українсько-болгарський словник лінгвістичної термінології, що вийшов друком цього року (Доценко, Паламарчук, Петровська, Шевченко 2021) входить у серію перекладних словників лінгвістичної термінології в авторстві співробітників кафедр Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. У цій серії починаючи з 2000 р. вийшло більше десяти словників (українсько-сербський, українсько-хорватський, українсько-китайський, українсько-турецький, українсько-польський, українсько-італійський, українсько-іспанський, українсько-російсько-угорський, німецько-український, українсько-англійський та ін.). Ці словники, покликані забезпечити краще розуміння фахових мовознавчих текстів, є результатом тривалої лексикографічної роботи у галузі мовознавчої термінології. Вони представляють корпус найбільш уживаних лінгвістичних термінів і, найважливіше – дають можливість розв'язати проблеми термінологічної синонімії й омонімії, з якими стикаються фахівці через надмірну інтернаціоналізацію терміносистеми. Відтак, у словниках подано загальноприйняті одиниці сучасної національної мовознавчої терміносистеми поряд з їх інтернаціональними термінами-синонімами.

До реєстру *Українсько-болгарського словника лінгвістичної термінології* включено базову мовознавчу термінологію, а саме одиниці лінгвістичної терміносистеми із різних галузей, як от фонетики, фонології, морфонології, морфології, синтаксису, лексикології, стилістики, словотвору, історії мови, діалектології, теорії комунікації, когнітивної лінгвістики.

При укладанні реєстру словника було використано сучасні мовознавчі словники, наукові та інформативно-реферативні праці з мовознавства, а саме багатомовний двотомний *Slovník slovanské lingvistické terminologie*

(Прага, 1977 р.), виданий 2005 р. *Українсько-болгарський словник лінгвістичної термінології* (укладачі Коваль-Костинська О. та ін., видавництво Київського університету), а також українські видання новітньої доби, зокрема *Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни. У 4-х т.* (укладач Загнітко А., виданий Донецьким університетом 2012 р.); *Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики* (укладач Мартинюк А., виданий Харківським університетом імені В. Н. Каразіна 2011 р.) та болгарські лексикографічні роботи, як от *Кратък речник на литературните и лингвистичните термини* (укладачі Личева А., Дачева Г., видано в Софії 2012 р.); *Кратък речник на българската езиковедска терминология* (автор Манолова Л., видавництво Болгарської Академії наук, 1993 р.) та *Речник на лингвистичните термини в българския език* (Манолова Л., Софія, 1999 р.).

Словник має своїм завданням якомога ширше охопити й відобразити понятійний апарат мовознавчої науки й у такий спосіб сприяти роботі філологів-лінгвістів та допомогти у навчальному процесі підготовки студентів-болгаристів. При укладанні словника було поставлено за мету розширити виданий у 2005 р. *Українсько-болгарський словник лінгвістичної термінології* (укладачі Коваль-Костинська О. та ін.), доповнивши реєстр базовими терміноодинацями нових мовознавчих галузей, а саме когнівної лінгвістики, лінгвокультурології та етнолінгвістики, теорії дискурсу, а також і доповнивши наявні словникові статті – як короткою граматичною інформацією, так і додаванням найуживаніших термінологічних словосполучень, до складу яких входить реєстрове слово.

Словник налічує близько 9 тис. термінів.

До словника входять власне українські та інтернаціональні терміни і терміносполуки, що подані за алфавітно-гніздовим принципом, та їхні болгарські відповідники.

Поряд із загальноновживаними термінами подаються їхні синоніми: **абетка (азбука, алфавіт); глотальний (гортанний).**

Після реєстрового слова наводяться найуживаніші термінологічні словосполучення, до складу яких воно входить:

інфінітивний

і-на конструкція (і. зворот)

і-на основа

і-не односкладне речення

і-не односкладне речення

з допоміжним дієсловом

і. підмет

і. прямий додаток

инфинитивен

инфинитивна конструкция

инфинитивна основа

едносъставно инфинитивно изречение

едносъставно инфинитивно изречение

с копула

инфинитивен подлог

инфинитивно пряко допълнение

Кілька слів щодо структури та оформлення словникових статей.

У словнику подається тільки найнеобхідніша граматична інформація, а саме закінчення родового відмінка однини іменників жіночого та чоловічого роду для термінів української мови, напр. **непродуктивність, -ності; субстрат, -ту**. У прикінцевому складі подається змінний голосний тих українських іменників, у яких при відмінюванні відбувається чергування голосних [o], [e]: **присудок, -дка; корінь, -реня**.

Синонімічні компоненти, що входять до складу термінів-словосполучень, подаються у дужках, напр.:

голосний	гласна
лабіалізований (огублений) г.	лабиализирана (закръглена) гласна

У словникових статтях термінологічні словосполучення подаються за алфавітом першого компонента, якщо їх значна кількість, то – другого, третього і т.д., напр.:

передній	преден
п-не піднебіння	предно небце
п. альвеолярний приголосний	преден алвеолар
п. голосний	предна гласна

Навколо слова-домінанти групуються складені назви, у гнізді їх може бути від одного-двох:

активний	активен
а. дісприкметник	деятелно причастие
до десяти і більше:	
абревіатура, -ри	абревиатура, съкращение
ініціальна а.	инициална абревиатура, инициално съкращение
літерна (буквена) а.	буквена абревиатура, буквено съкращение
складова а.	сричкова абревиатура, сричково съкращение
генетичний	генетичен
г-на класифікація мов	генетична класификация на езиците
г-на спорідненість мов	генетична близост на езиците
г-на стилістика	генетична стилистика
г-не гніздо	генетично гнездо
г. метод	генетичен метод
г-ні зв'язки мов	генетични езикови връзки

теорія, -рії

двоступенева т.
риторична т. стилю
структуралістська т. мови
т. вигуків
т. звуконаслідування
т. інформації
т. комунікації
т. мовленнєвої діяльності
т. мовних контактів
т. мовної інформації
т. походження мови
т. стилістичних фігур
т. структурної лінгвістики

фігура, -ри

аналіз стилістичних ф-гур
граматика стилістичних ф-гур
експресивне наповнення
стилістичних ф-гур
естетичне наповнення стилістичних
ф-гур
етимологічна ф-ра
звукові ф-ри
мовленнєві ф-ри
морфологічні ф-ри
риторичні ф-ри
синтаксичні ф-ри
стилістика стилістичних ф-гур
стилістико-семантична ф.
стилістичні ф-ри
теорія стилістичних ф-гур
ф. вираження
ф. змісту
фонетичні ф-ри
ф-ри мови

теория

двустепенна теория
реторическа теория на стила
структуралистична лингвистична теория
междуметна теория
звукоподражателна теория
теория на информацията
теория на комуникацията
теория на речевата дейност
теория на езиковите контакти
теория на езиковата информация
теория за произход на езика
теория за тропите и фигурите
теория на структурната лингвистика

фигура

анализ на стилистичните фигури
граматика на стилистичните фигури
експресивна маркираност на стилистичните фигури
естетично съдържание на стилистичните фигури
етимологична фигура
звукови фигури
речеви фигури
морфологични фигури
риторични (реторични) фигури
синтаксични фигури
стилистика на стилистичните фигури
стилистично семантична фигура
стилистични фигури
теория за тропите и фигурите
фигура на изразяването
фигура на съдържанието
фонетични фигури
фигури на езика

Заголовні слова термінологічного словосполучення в українській частині подаються скорочено, а в болгарській частині, на відміну від української, повторюються повністю:

другорядний

д-не речення
д. наголос
д. член речення

второстепенен

второстепенно изречение
второстепенно ударение
второстепенна част на изречението

Кожен однозначний термін або термін-словосполучення має здебільшого однозначний болгарський відповідник, напр.:

лабіальний	лабиален
зіставний	съпоставителен

Якщо наявні два чи більше болгарські відповідники, то вони подаються за ступенем нормативності від найуживаніших у мові до менш уживаних. Такі болгарські відповідники відділяються один від одного комою, або подаються в дужках:

імперативний	императивен, повелителен
асиміляція	уподобяване, асиміляция

При цьому, при перекладі ми намагались дотримуватися принципу еквівалентності, а саме якомога точнішої відповідності у сенсі співвідношення питомої лексики й інтернаціональної з огляду на частотність вживання того чи іншого терміна, а саме подавати терміни з внутрішньо-мовного термінологічного фонду та терміни інтернаціональні, якщо такі є в ужитку: **дисиміляція** – дисиміляция / **розподібнення** – разподобяване; **доконаність** – завършеност / **перфективність** – перфективност; **орфографія** – орфография / **правопис** – правопис.

Цей словник може становити інтерес передусім для лінгвістів-славістів, а також широкого кола філологів. Завдяки широкому колу представленого матеріалу видання може мати практичне значення для викладачів та студентів, які викладають і вивчають слов'янські мови, зокрема там, де вивчається українська мова, а також і для усіх, хто цікавиться мовознавчою наукою, болгарською мовою, українською мовою, міжмовними паралелями.

Автори будуть вдячні за всі висловлені зауваження і побажання задля вдосконалення матеріалу й урахування при підготовці 2-го видання.

Література:

Доценко, Паламарчук, Петровська, Шевченко 2021: Доценко, Т. С., О. Л. Паламарчук, Л. С. Петровська, М. В. Шевченко. Українсько-болгарський словник лінгвістичної термінології. Київ: Освіта України, 2021.

Загнітко 2005: Загнітко, А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни. У 4-х т. Донецьк: ДонНУ, 2012.

Коваль-Костинська та ін. 2005: Коваль-Костинська, О. В. та ін. Українсько-болгарський словник лінгвістичної термінології. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2005.

Личева, Дачева 2012: Личева, А., Г. Дачева. Кратък речник на литературните и

лингвистичните термини. София, 2012.

Лучик, Антонова, Дубровська 2011: Лучик, А., О. Антонова, І. Дубровська. Українсько-польський словник еквівалентів слова. [Відп. ред. А. А. Лучик.] Укр. мов.-інформ. фонд НАН України, Нац. ун-т „Києво-Могилян. акад.“, Ін-т славістики Пол. акад. наук. Київ, 2011.

Манолова 1993: Манолова, Л. Кратък речник на българската езиковедска терминология. София: Издателство на Българската академия на науките, 1993.

Манолова 1999: Манолова, Л. Речник на лингвистичните термини в българския език. София, 1999.

Мартинюк 2011: Мартинюк, А. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011.

Стоянов, Чмир 1988: Стоянов, І. А., О. Р. Чмир. Болгарсько-український словник. Київ, 1988.

SSLT 1977: Slovník slovanské lingvistické terminologie. Praha, 1977.

Інформація про авторів:

Леся Петровська – к.філол.н., асистент кафедри слов'янської мови Навчально-наукового Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Email: lesja_petrovska@yahoo.com

Тетяна Доценко – асистент кафедри слов'янської мови Навчально-наукового Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Email: taniastat@ukr.net

СТВОРЕННЯ СЛОВНИКОВОЇ СТАТТІ ЯК ПРИКЛАД ПРОЄКТНОЇ РОБОТИ НА ЗАНЯТТЯХ З ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВСТВА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ²⁴

Оксана Самусенко

Abstract: This work deals with the methodology of teaching Ukrainian as a foreign language and focuses on the learning of a culturally specific vocabulary by a foreign audience. The author suggests using project-based learning during culture-through-language studies to develop professional and social skills. Students discuss the main principles of creation of the Ukrainian linguocultural dictionary for foreigners as well as the content and components of the dictionary articles. They then explore linguistic and extralinguistic meanings of the words, create dictionary articles for foreign users and present their projects in the class.

Keywords: project-based learning, professional and social skills, linguocultural studies, linguocultural dictionary, Ukrainian as a foreign language.

Постановка проблеми. Яскраву картину розвитку методики викладання української мови як іноземної в останні роки можна простежити завдяки великій кількості навчальної літератури, науково-методичних праць, а також конференцій, семінарів, круглих столів, де були представлені ці напрацювання. Про такий розвій може свідчити й джерельна база монографій Оксани Туркевич та Ганни Швець, присвячених методиці викладання української мови як іноземної (Туркевич 2015: 143–192; Швець 2019: 435–529).

Сьогодні заклади вищої освіти України пропонують іноземним громадянам освітньо-професійні та освітньо-наукові програми, в яких програмні результати навчання спрямовані на розвиток загальних і фахових компетентностей, професійних і соціальних навичок, що у підсумку повинно надати випускникам переваги і широкі можливості працевлаштування. Скориговані відповідно до сучасних освітніх тенденцій та потреб

²⁴ http://doi.org/10.26615/issn.1314-572X.2021_018

ринку праці, робочі програми навчальних дисциплін містять матеріал і форми роботи, пов'язані з розвитком універсальних навичок, творчих здібностей і пізнавального потенціалу молоді людини, що створює фундамент щодо потреб і здатності вчитися впродовж усього життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Співпраця всіх стейкгоल्дерів освітньої програми є нормою сьогодення. Роботодавці проводять тренінги і для студентів, і для викладачів, наголошують на наблизенні теорії до практики і пропонують кейс-метод як ефективний засіб для створення й опрацювання реальних чи наближених до них робочих ситуацій з метою формування і розвитку необхідних компетентностей. Кейс-метод, або метод ситуаційного аналізу, було впроваджено і традиційно використовується для опису, аналізу й розв'язання економічних, соціальних та ділових ситуацій. Сьогодні його залучають і до навчання здобувачів вищої освіти гуманітарної сфери знань, зокрема й іноземних громадян. Про такий підхід свідчать науково-методичні праці, що досліджують питання «адекватності застосування методики аналізу ситуацій цілям навчання іншомовного професійно-орієнтованого спілкування студентів» (Знанецький 2018: 133–135) і містять досвід використання кейс-методу для формування конкретних компетентностей, наприклад, на заняттях з англійської мови (Форостюк 2019: 146–150) та української мови в іншомовній аудиторії (Сизоненко, Пашенко, Шевченко 2020: 86–92).

Черговий підйом переживає проєктне навчання, на важливості якого, зокрема, наголошує Володимир Бугров, ректор Київського національного університету імені Тараса Шевченка: «Студенти та викладачі зараз спільно працюють над проєктами, а не педантично опрацьовують навчальну програму. Межі та кордони освітнього процесу стираються, залучаючи до спільноти охочих» (Бугров 2021). Роботодавці надають перевагу конкурентоспроможним, креативним, комунікабельним спеціалістам, що вміють працювати індивідуально чи в команді, орієнтовані на результат і дедлайни; компанії все більше потребують не постійних співробітників, а фрілансерів для виконання певних проєктів (Preparing students 2016). Як зауважують спеціалісти, ми живемо у світі проєктів, а світ усе більше потребує від нас виконання цих проєктів (PBLWorks 2021; Preparing students 2016). На наш погляд, у гуманітарній сфері доцільним є використання саме проєктного навчання. Студенти сьогодні зацікавлені у пошукових та творчих роботах, які допоможуть розвинути як професійні, так і соціальні навички, вони мотивовані виконувати практичні завдання щодо майбутньої професійної діяльності.

Проєктне навчання (project-based learning, навчальний проєкт, проєктна робота, метод проєктів, технологія проєктного навчання) не є новим

у педагогічній практиці, його пов'язують передусім із дослідницькою роботою, проблемно-пошуковими методами та практичною діяльністю. Огляд праць із цього питання свідчить, що існують різні види класифікацій такої роботи, наприклад, за видом діяльності: дослідження, творчі, прикладні, ігрові тощо; за сферою і змістовим наповненням: літературно-творчі, лінгвістичні, природничо-пошукові, культурологічні, екологічні, історичні, спортивні та інші; за кількістю учасників: індивідуальні чи групові; за тривалістю: короткострокові чи довгострокові; за результатом і звітністю: презентація, твір, доповідь, щоденник тощо. У словнику методичних термінів і понять знаходимо перелік таких видів проєктів у сфері вивчення іноземних мов: 1) конструктивно-практичні (щоденник, гра, ситуація); 2) ігрові, рольові (написання п'єси, сценки); 3) інформаційні та дослідницькі (наприклад, дослідження вербальної поведінки носіїв мови); 4) соціологічні (наприклад, використання мови в певній країні); 5) видавничі (газетна стаття); 6) написання сценаріїв (програми вечора); 7) творчі проєкти (есе, переклад) (Азимов, Щукин 2009: 226–227). Основними етапами проєктної роботи, як правило, називають такі: підготовка до виконання певного проєкту, планування роботи (мета, завдання, шляхи та кроки проведення, встановлення термінів і дедлайнів), проведення дослідження (з можливістю обговорення у групі, консультацій з керівником проєкту), підготовка звіту (презентація, текст, програма тощо), обговорення, оцінювання. Дослідники наголошують на тому, що метою проєктної роботи має бути вирішення реальної життєвої (професійної) проблеми, що є мотиваційною основою виконання такого завдання (PBLWorks 2021; Preparing students 2016).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Забезпечення навчання іноземних здобувачів вищої освіти, що вивчають українську мову на освітніх програмах гуманітарної галузі чи на україномовних програмах інших сфер, відповідно до сучасних потреб залишається актуальною проблемою сьогодення, незважаючи на появу великої кількості праць науково-методичного та прикладного характеру в останні десятиріччя. Пропоноване дослідження пов'язане, з одного боку, з питаннями презентації української лексики з національно-культурним компонентом семантики в іншомовній аудиторії, а з іншого – висвітлює приклади залучення українських та іноземних здобувачів вищої освіти до наукової і викладацької діяльності шляхом укладання фрагментів словника. Це відбувається під час проєктної роботи, результатом якої є створення лінгвокраїнознавчих словникових статей і презентація на практичних заняттях, під час викладацької практики та, за бажанням студентів, у соціальних мережах на персональних сторінках.

Мета статті – на прикладі проєктної роботи з лінгвокраїнознавчого курсу української мови висвітлити шляхи формування професійних і гнучких навичок іноземних здобувачів вищої освіти, що навчаються на освітніх програмах, які зорієнтовані на вивчення української мови, літератури і перекладу.

Виклад основного матеріалу. Основна мета вивчення мови як іноземної підпорядкована формуванню комунікативної компетенції і спирається на оволодіння мовними, мовленнєвими, соціолінгвістичними, соціокультурними, прагматичними й іншими складовими. У процесі вивчення іноземної мови одне з чільних місць посідає формування та розвиток соціокультурної компетенції інофонів, що, зокрема, відбувається завдяки вивченню національно-культурних особливостей одиниць різних рівнів української мови. В освітніх програмах Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, що пропонуються іноземним студентам (Освітні програми 2020), цьому аспектові приділяється значна увага. Соціокультурна компетенція формується і розвивається як у межах окремих навчальних дисциплін, наприклад, з лінгвокраїнознавства української мови, з вивчення слова в лінгвокультурологічному аспекті, специфіки вербальної і невербальної комунікації українською мовою, так і під час опрацювання багатьох інших курсів, що присвячені вивченню лексико-фразеологічної системи української мови й оволодінню майстерністю перекладу з української мови на рідну та навпаки (Освітні програми 2020). Формування фахових компетентностей іноземних здобувачів вищої освіти щодо здатності використовувати знання для успішної комунікації українською мовою та адекватного перекладу одночасно сприяють формуванню загальних компетентностей, які пов'язані зі здатністю «зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства...» (Стандарт вищої освіти України 2020: 6–7).

Робочі навчальні програми з лінгвокраїнознавства української мови для бакалаврів і магістрів, що вивчають українську мову як іноземну, з метою максимального заохочення здобувачів вищої освіти до навчального процесу пропонують різні форми роботи. Використання проблемно-пошукових методів, залучення до обмірковування теоретичних питань і розв'язання практичних завдань з теми, виконання невеликих досліджень у групі й індивідуально, в аудиторії та під час самостійної роботи – усе це сприяє засвоєнню нового матеріалу, дозволяє розкрити потенціал і творчі здібності, зрозуміти професійні переваги, набуті досвіду, що стане у нагоді в майбутній роботі викладачем, перекладачем чи науковцем.

Протягом семестру студенти мають виконати проектну роботу «Укладання статті до лінгвокраїнознавчого словника-довідника для іноземців». Розглянемо основні етапи і змістове наповнення такої роботи.

Організація і підготовка до виконання проекту – етап формування підґрунтя для його здійснення, де важливою є позиція викладача, його вміння зацікавити і мотивувати студентів. Першим кроком є обговорення теоретичних основ питання, тобто взаємозв'язку мови і культури та особливостей мовно-концептуальної картини світу українців, звернення до знань безеквівалентної і фонові лексика та робота над визначенням міжмовних і національно-культурних компонентів семантики слова, наголошення на пізнанні культури через слово (Самусенко, Клімкіна 2009: 6–21). Другим кроком є знайомство студентів із сучасними словниками української мови лінгвокраїнознавчого типу, аналіз словникових статей, обмін думками щодо доцільності висвітлення певної інформації для іншомовних користувачів, а також щодо принципів створення лінгвокраїнознавчого словника для іноземної аудиторії. У колі дискусій такі критерії: реєстр словника, сучасність і частотність лексичних одиниць, відбиття різних сфер духовної і матеріальної культури; структура і компоненти словникової статті; доступність викладу інформації іноземному користувачеві; роль прецедентних текстів, ілюстративного матеріалу; нагальність електронної версії тощо (Самусенко 2020b). Наступним кроком є моделювання оптимальної структури словникової статті, розгляд пропонованих викладачем зразків, наприклад, «хустка», «вертеп», «русалка», «злидні» (Самусенко 2020a; Самусенко 2020b). Наведемо приклад такої словникової статті для лінгвокраїнознавчого словника.

ВЕРТЄП

Р.в. одн. – вертєпу, *М.в.* – на/у вертєпі, *Кл.в.* – вертєпе

старовинний пересувний український ляльковий театр, де ставили релігійні й світські п'єси; відтворена картина народження Христа; печера.

Синоніми, варіанти: різдвяна лялькова драма, ляльковий театр.

Означення: різдвяний, святковий, ляльковий, живий, вуличний, мандрівний.

Словосполучення: вертепне дійство, вертепна вистава, вертепна скриня, вертепні ляльки.

Спільнокореневі слова: вертепник – людина, яка керує ляльками, бере участь у дійстві.

Етимологічна характеристика. Назва походить зі старослов'янської мови, де означало «печера», «балка» (Етимологічний словник 1982: 358).

Екстралінгвістичний матеріал. На території України вертеп виник у XVI столітті, поширився у XVII–XVIII століттях як лялькова театральна вистава на різдвяні свята. В основу вертепної драми покладено біблійну розповідь про народження Ісуса Христа. Вертеп складався з дво- або триповерхового дерев'яного ящика – вертепної скриньки. На верхньому поверсі показували різдвяну драму – сцену народження Ісуса Христа, події на небі, це «свята, духовна» частина. На нижньому – сатирично-побутову, жартівливу виставу, тобто сцени з народного життя, події на землі, це «народна, світська» частина. Ролі виконували ляльки, їх виготовляли з дерева, тканини і розмальовували. Керував ляльками актор-вертепник, який часто грав усі ролі, озвучував їх різними голосами. Головні герої вертепної драми – янгол, святі, чорт, цар, смерть, козак.

Популярним є живий вертеп, де ролі виконують люди у маскарадних костюмах. Вони несуть людям добру звістку про народження Ісуса Христа. Обов'язковим атрибутом сучасного вертепу є різдвяна зірка, яку несуть на великій палиці.

Статичні вертепні композиції сьогодні можна побачити у костелах чи на вулицях під час святкування Різдва (Жайворонок 2006: 77; Воропай 1993: 81–87; Україна в словах 2004: 382).

Символізм: свято, добра звістка про народження Христа.

Асоціації: Різдвяні свята, народження Христа, колядки, зима.

Аналогії: шопка (польське), батлейка (білоруське).

Прецедентні тексти: колядка «Нова радість стала», «Вечори на хуторі біля Диканьки» Миколи Гоголя.

Уривки-ілюстрації: *Нова радість стала, яка не бувала./ Над вертепом звізда ясна світлом засіяла./ Де Христос родився, з Діви воплотився./ Як чоловік пеленами убого вповився* (Колядка «Нова радість стала»); *Радуйтеся добрі люди/ та збирайтеся зівсюди./ До Вертепу поверніться./ Сину Божому вклоніться* (Сценарій Різдяного вертепу 2021); *І чебрецевий степ/ дихнув із філіжанки./ донецькі теплі ранки/ і світовий вертеп* (Василь Стус); *У останні дні осені 2013 року оскаженілий спецназ українського Ірода з Банкової накинувся з кийками на дітей, що зібралися на Хрещатику, а дзвони Михайлівського монастиря сповістили: казковий вертеп стає реальністю* (Брати Капранови «Забудь-річка») (Корпус текстів української мови 2021).

Планування роботи. На цьому етапі узгоджуються план і термін виконання проекту, дати зустрічей і обговорення у групі, консультації з викладачем чи керівником проекту. Мета навчального проекту – створити дві статті до словника такого типу, які можуть стати частиною великого довідника у майбутньому. Визначення конкретної мети дозволяє сформу-

вати навички нести відповідальність за роботу, за укладену статтю. Пропоновані завдання є водночас покроковою інструкцією виконання роботи: 1) обрати два слова з національно-культурною семантикою (рекомендація звернутися до безеквівалентної лексики); 2) зібрати мовну й енциклопедичну характеристику лексеми; 3) проаналізувати доцільність наведення цієї інформації у словнику для іноземців, визначитися з практично значущим матеріалом; 4) укласти словникову статтю, заповнивши необхідні та варіативні розділи (дефініція, граматичні особливості, етимологія, синоніми, означення, приклади, прецедентні тексти тощо). На цьому етапі варто ознайомити студентів із критеріями оцінювання, основними з яких визначаємо такі: самостійність і творчий підхід; інформативність, наочність; володіння методикою викладання лінгвокраїнознавчої дисципліни; мовна компетенція студента.

Проведення дослідження. Варто зауважити, що головною функцією викладача у проєктній роботі є організація і керівництво пошуковою роботою студентів, уміння зробити цей процес цікавим і збалансовано складним водночас, не переобтяжити занадто важкими завданнями через пошук матеріалів чи читання наукових неадаптованих текстів. З метою оптимізації роботи щодо формування вмінь та навичок опрацювання наукової літератури студенти отримують список рекомендованих джерел. Однак це не обмежує їх у самостійних пошукових запитах, що сприяє розвитку вмінь обирати достовірно-наукову інформацію з офіційних та перевірених джерел. З-поміж умінь, які формує пропонований навчальний проєкт, чільне місце посідають уміння знаходити, аналізувати, добирати й опрацьовувати необхідний матеріал та на його основі створювати новий текст. Саме ці вміння часто входять до функціональних обов'язків спеціалістів гуманітарної сфери.

Важливою частиною дослідження є його апробація. Викладач заохочує студентів до обговорення і схвалення матеріалів, наприклад, у колі однокласників, в іноземній аудиторії молодших курсів, друзів, носіїв української мови, на сторінках соцмереж, а також під час викладацької і перекладацької практик.

Підготовка звіту, презентація: у письмовій формі – словникова стаття, в усній – доповідь, презентація, участь в обговоренні. Робота дає можливість сформуванню навички наукового мовлення, інтрапрофесійної (спеціаліст – спеціалісту) й інтерпрофесійної (спеціаліст – неспеціалісту) комунікації. Письмове наукове мовлення формується під час укладання плану роботи, написання конспекту у вигляді тез чи розгорнутих описів, створення тексту словникової статті, презентації, а також у процесі оформлення цитат і покликань на джерела. Усне мовлення реалізується

у процесі професійного спілкування з викладачем і однокласниками під час обговорення ідеї, мети, завдань, кроків реалізації, презентації результатів, можливе під час консультацій із фахівцями у бібліотеці чи під час екскурсії в історичних, етнографічних та інших музеях, а також у неформальному, повсякденному спілкуванні з носіями української мови. Усне монологічне професійне мовлення розвивається під час доповіді-презентації, діалогічне – під час відповідей на запитання та обговорення.

Аналіз роботи. Іноземні студенти у 2019–2021 роках для своїх досліджень обирали лексеми таких тематичних груп: страви, напої, обрядові страви (*паска, писанка, каша, сало, квас*), домашнє господарство (*рушник, бочка, казан, лопата*), одяг, взуття, прикраси (*вишиванка, жупан, вінок, постолі*), соціально-політична сфера життя (*козак*), мистецтво (*дума*), міфологічні образи (*перун, відьма, водяник*). Найчастотнішими були слова *вінок, рушник і відьма*. Найбільшої популярності здобули лексеми, що відображають побут та традиції українського народу, найменшої – соціально-політичну сферу та мистецтво. Молодих людей цікавить міфологія, вірування, вони схильні обирати міфопоетичні образи, про що свідчить стабільний інтерес різних груп до опису мовної та позамовної характеристик подібних лексем. Головними причинами такого вибору студенти-іноземці називають асоціації, що виникають у них, коли вони намагаються досягнути ці образи, і бажання знайти еквіваленти у своїх рідних мовах та культурах, визначити спільне й відмінне, і в результаті поділитися своїми спостереженнями з викладачем і групою. Так, наприклад, студентка з КНР Пяо Іжань порівняла образ *водяника* з одним із морських китайських драконів – Ау Гуан, образ якого, на її думку, є близьким *водянику* в китайській міфології. Щоб довести своє припущення, вона уклала дві окремі словникові статті «*водяник*» та «*цар-дракон Східного моря*».

Аналіз робіт показав, що всі студентські словникові статті містили інформацію, яка покликана зняти граматичні труднощі: магістри зазначали рід іменника, наводили форми множини, інші відмінкові закінчення, зменшено-пестливі форми. Під час обговорення студенти-іноземці одностайно погодилися з необхідністю наводити інформацію щодо лексико-граматичних форм та особливостей вживання слів, що, як правило, є складним для іномовців. Студенти наводили синонімічні ряди, означення, прислів'я, приказки, загадки, охоче опрацьовували етимологічні словники і висловили думку, що така інформація є надзвичайно необхідною, оскільки розуміння походження слова, а також спостереження за словотвірними особливостями дає можливість іноземному читачеві не лише осмислити образ, але й стає основою для запам'ятовування (*писанка – писати; відьма – відати, знати; водяник – вода; перун – перти, упертий; вишиван-*

ка – *шити, вишивати*). Як свідчать проєктні роботи, студенти схильні наводити досить великий за обсягом екстралінгвістичний матеріал. Так наприклад, були викладені деякі історичні факти (з виокремленням рубрики «історія вінка»), детально описані традиції та обряди (у словникових статтях про *рушник, паску, вінок, писанку*), народні вірування (найбільше це стосується міфологічних образів). З одного боку, студенти пояснювали такий підхід бажанням окреслити для іноземного читача більш широку історичну довідку, з іншого – що з'ясувалося під час обговорення – складністю завдання зробити текст лаконічним та страхом викинути щось важливе у процесі скорочення.

Сьогодні комп'ютерні технології розширюють можливості, студентські роботи наповнені ілюстративним матеріалом, малюнками, фотографіями, скріншотами зі сторінок різних сайтів тощо.

Під час презентації і обговорення результатів проєктної роботи студенти-іноземці продемонстрували здатність до комунікації українською мовою, читання та аналізу неадаптованих текстів (наукових, науково-популярних праць з теми), перекладу. Комунікативні навички є найважливішою потребою сьогодення, а формування іншомовної комунікативної особистості ускладнено тим, що це потребує одночасного формування й лінгвістичної компетенції, без якої неможливо сформулювати комунікативну. У різнонаціональних групах відбувається більш швидке формування таких навичок у порівнянні з мононаціональними групами, наприклад, китайських студентів.

Висновки. Іноземні студенти із задоволенням знайомляться і вивчають національно марковану лексику української мови, аналізують і обговорюють словникові статті, діляться спостереженнями щодо способів адекватного перекладу безеквівалентної та фонові лексики, розуміють важливість словників лінгвокраїнознавчого типу як матеріалу для розвитку комунікативної компетенції на різних етапах і рівнях вивчення іноземної мови. Занурення в теоретичні глибини і одночасне розуміння практичної потреби укладання словника-довідника для іноземців визначають професійну і соціальну значимість пропонованої роботи, мотивують до виконання проєкту. Значущим мотиваційним чинником виконання пропонованого проєкту є встановлення зв'язку між уміннями і навичками, які сформулюють студенти, та потребами сучасного ринку праці. Завдяки проєкту студенти-іноземці отримують нові знання, залучаються до систематизації і перегляду раніше отриманих, мають можливість застосувати ці знання у професійному та повсякденному спілкуванні, набувають практичного досвіду, створюючи власний продукт – фрагмент словника. Проєктне навчання створює умови для розвитку таких фахових і соціальних

навичок: комунікативні навички, вміння спілкуватися в міжнаціональному середовищі, налагоджувати міжкультурну комунікацію, навички критичного і креативного мислення, роботи індивідуально та в колективі, самостійності і відповідальності за роботу науково-дослідного і практичного характеру; розвиваються навички наукового мислення, викладацької і перекладацької майстерності. Наведений приклад проектної роботи, аналіз і висновки можуть бути використані для подальших розробок у цьому напрямку та в методиці викладання української мови як іноземної.

Література:

- Азимов, Щукин 2009:** Азимов, Э. Г., Щукин, А. Н. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). Москва: Издательство Икар, 2009.
- Бугров 2021:** Бугров, В. Замість імперської моделі. Куди рухається українська освіта. – В: Тиждень, 2021, 33 (717). – URL: <<https://tyzhden.ua/Society/252811>> (відвідано 23.09.2021).
- Воропай 1993:** Воропай, О. Звичаї нашого народу: етнографічний нарис. Київ: Оберіг, 1993.
- Етимологічний словник 1982:** Етимологічний словник української мови: в 7 томах. Т.1: А–Г. Київ: Наукова думка, 1982.
- Жайворонок 2006:** Жайворонок, В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ: Довіра, 2006.
- Знанецький 2018:** Знанецький, В. Використання кейс-методу в процесі професійно-орієнтованого навчання іноземної мови в немовних вищих навчальних закладах. – В: Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія, 2018, 37(3), 133–135. – URL: <http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v37/part_3/33.pdf> (відвідано 20.08.2021).
- Корпус текстів української мови 2021:** Корпус текстів української мови. – URL: <<http://www.mova.info/corpus.aspx>> (відвідано 17.10.2021).
- Освітні програми 2020:** Українська мова та переклад (для іноземців). – URL: <<https://philology.knu.ua/osvitni-prohramy/bak-opysy-op-ta-proh-nd-inoz/>>; Українська мова та література (для іноземців). – URL: <<https://philology.knu.ua/osvitni-prohramy/mahistra-op-pnd-inoz/>> (відвідано 10.10.2021).
- Самусенко, Клімкіна 2009:** Самусенко, О., Клімкіна, О. Лінгвокраїнознавство: Україна. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2009.
- Самусенко 2020а:** Самусенко, О. Укладання статті до лінгвокраїнознавчого словника української мови для студентів-іноземців: русалка. – В: Українське слово в гуманітарних дискурсах деіндустріальної епохи: Monografia zbiorowa. Redakcja Oleh Beley. Siedlce: Wydawnictwo Naukowe [i] WN Instytut Kultury Regionalnej i Badan Literackich im. Franciszka Karpińskiego, 2020, 157–166.
- Самусенко 2020б:** Самусенко, О. Основні принципи створення лінгвокраїнознавчого словника української мови для іноземців. – В: Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки, 2020, 1 (II), 13–20.

- Сизоненко, Пашенко, Шевченко 2020:** Сизоненко, Н., Пашенко, А., Шевченко, Д. Формування стилістичної компетенції майбутніх філологів за допомогою кейс-методу. – In: Management of Modern University: II International Scientific and Practical Internet Conference Proceedings. Mongolia, 23 October 2020. Mongolia, 2020, 86–92.
- Стандарт вищої освіти України 2019:** Стандарт вищої освіти України. Рівень вищої освіти: Перший (бакалаврський) рівень. Ступінь вищої освіти: Бакалавр. Галузь знань: 03 «Гуманітарні науки». Спеціальність: 035 «Філологія». Міністерство освіти і науки України. Видання офіційне. Київ, 2019. – URL: <<https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/zatverdzeni-standarti-vishoyi-osviti>> (відвідано 10.10.2021).
- Сценарій Різдвяного вертепу 2021:** Сценарій Різдвяного вертепу. – URL: <https://naurok.com.ua/scenariy-rizdvyanogo-vertedu-85669.html> (відвідано 17.10.2021).
- Туркевич 2015:** Туркевич, О. Становлення терміносистеми методики викладання української мови як іноземної. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015.
- Україна в словах:** Україна в словах: мовокраїнознавчий словник-довідник: навчальний посібник / упор. Н. Данилюк. Київ: ВЦ „Просвіта“, 2004.
- Форостюк 2019:** Форостюк, І. Використання кейс-методу на заняттях з англійської мови з майбутніми спеціалістами у сфері туризму. – В: Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації, 2019, 30 (69), 2 (1), 146–150.
- Швець 2019:** Швець, Г. Теорія і практика навчання української мови іноземних студентів гуманітарних спеціальностей: монографія. Київ: Фенікс, 2019.
- PBLWorks 2021:** PBLWorks. – URL: <<https://www.pblworks.org/>> (відвідано 09.10.2021).
- Preparing students 2016:** Latham, B., Lenz, B., Vanderk Ark, T. Preparing students for a project-based world /2016. – URL: <<https://www.gettingsmart.com/wp-content/uploads/2016/08/Preparing-Students-for-a-ProjectBasedWorld-FINAL.pdf>> (відвідано 09.10.2021).

Інформація про автора:

Оксана Самусенко – доцент кафедри української та російської мов як іноземних Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Email: oksamusenko@gmail.com

СИСТЕМА РОБОТИ ДЛЯ ПОСТАНОВКИ ТА КОРЕКЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИМОВИ БОЛГАРАМ²⁵

Ірина Прожогіна

Abstract: This article touches upon the issue of Ukrainian pronunciation training, provided to Bulgarians. It gives extensive coverage to the importance of distinctions between specific articulation traits of the mother tongue and foreign language awareness. The nationally oriented approach allows to anticipate and forestall phonetic interferential manifestations in Ukrainian speech as well as arrange exercises for pronunciation training and improving according to the difficulties that Bulgarian language speakers face.

Keywords: articulation basis, nationally oriented approach in phonetic, Ukrainian language for foreigners, Bulgarian language.

Болгарія і Україна мають тривалі суспільні, економічні та культурні зв'язки, що мотивує болгар до вивчення української мови, а українців – до вивчення болгарської. Неоціненну допомогу в цьому надають підручники, автори яких усвідомлюють необхідність та ефективність національно-орієнтованого навчання. Таким підручником з української мови для болгар є «Українски език за българи» Албени Стаменової та Райни Камберової (Стаменова, Камберова 2008). У першій частині підручника (роки видань – 2008 та 2012) вміщено розділ «Фонетика», опрацювання якого болгарами дозволяє їм розуміти особливості звукової системи української мови, зокрема й через її відмінності від фонетичної системи болгарської мови. Зрозуміло, що для з'ясування цих особливостей та відмінностей потрібна системна робота не лише з боку студентів, але й з боку викладача, для чого він звертається до наукових розвідок та навчально-методичних праць у цій царині. Проблеми порівняльної та контрастивної фонетики стосовно української та болгарської мов висвітлено в нечисленних розвідках, з-поміж яких назвемо ґрунтовну працю Юрія Шевельова «Історична фонологія української мови» (в її заключній частині вміщено па-

²⁵ http://doi.org/10.26615/issn.1314-572X.2021_019

раграф «Українська мова в її стосунку до болгарської» (Шевельов 2002)) і статтю Ольги Албул та Ольги Сороки «Наслідки іншомовних впливів у болгарській мові (фонологічний аспект)» (Албул, Сорока 2015). Деякі фонетичні труднощі, що виникають у болгар при вивченні української мови, висвітлюються в статті Лілії Желевої «Мовна інтерференція у навчанні болгар української мови» (Желева 2019). Наша публікація продовжує методичний аспект цієї теми і має на меті запропонувати систему роботи з постановки української вимови болгарам на основі свідомо-практичного підходу, на базі порівняння артикуляційних баз двох мов.

Артикуляційна база – це сукупність навичок артикуляції (вимовляння), властивих усім носіям мови, що засвоюється ними в процесі опанування мови.

Завдання викладача фонетики іноземної мови, на наш погляд, полягає в приверненні уваги студентів до таких особливостей артикуляційних баз рідної та іноземної мов (і до відповідних моментів артикуляції):

- 1) тотожність певних артикуляцій у двох (чи й більше) мовах;
- 2) повна розбіжність у певних артикуляціях у двох мовах;
- 3) часткова розбіжність у певних артикуляціях у двох мовах.

Найбільшої уваги потребує вимова, пов'язана з частковою розбіжністю артикуляцій, оскільки такі розбіжності не є очевидними.

Фокусування на розбіжностях артикуляційних баз рідної та іноземної мов дозволяє усвідомлювати ці розбіжності. Цьому допомагають наочні засоби – рентгенограми, палатограми, схеми й таблиці. Систематичне фонетичне тренування на значному спеціально дібраному матеріалі дозволяє ефективно засвоювати особливості іноземної артикуляції. Такий підхід ми й називаємо свідомо-практичним.

У системі українського вокалізму найбільш складним для вимови болгарами є голосний /и/, оскільки відповідної фонемі немає в болгарській фонетичній системі, а болгарський голосний високого ступеня підняття язика, що передається літерою *и*, відповідає українському голосному /і/ (також буква *і*). Тому для правильної вимови українського [и] потрібно насамперед усвідомити високо-середній ступінь підняття язика при артикуляції цього голосного. Методично виправданим вважаємо спочатку відпрацьовувати вимову складів та слів з [и], що не мають фонетично схожих лексичних відповідників у болгарській мові: *ми, мир, бити, вони, кидати* та ін. Для розуміння фонематичності /и/ важливо пропонувати студентам пари українських слів, що розрізняються голосними /і/ та /и/ (зауважуючи, що [и] вимовляється після твердих приголосних, а [і] – після м'яких та напівпом'якшених): *пів – пив, віти – вити, уміти – умити, сипатися – сипатися* тощо. Після цього варто порівняти вимову болгарських та укра-

їнських слів з однаковим написанням і тотожним лексичним значенням: укр. та болг. *бик, кит, вид, видра, високо, пише, лимон, квартира, картина, килим* та ін. і лише потім порівняти вимову слів, що відрізняються ще й лексичним значенням: *година* – укр. ‘одиниця виміру часу, що дорівнює 60 хвилинам’ (болг. ‘час’), болг. ‘одиниця виміру часу, що дорівнює 365 дням’ (укр. ‘рік’); *диня* – укр. ‘баштанна рослина з великими запашними плодами, а також плід цієї рослини, зазвичай жовтого або білого кольору’ (болг. ‘пъпеш’), болг. ‘баштанна сланка рослина з великими їстівними плодами, а також плід цієї рослини з солодкою червоною серединою’ (укр. ‘кавун’).

Особливістю українського вокалізму є те, що ненаголошені голосні [и] та [е] перед складом з такими саме наголошеними голосними зближуються у вимові: [и] вимовляється з призвуком [е] – звук [и^е] (*мине* [ми^ене], *сидить* [си^едйт’]), [е] вимовляється з призвуком [и] – звук [е^и] (*мене* [ме^ине], *сердитий* [се^ирдитий]). Проте недотримання цього вимовного нюансу не сприймається як фонетична чи навіть орфоепічна помилка і ніяк не ускладнює комунікацію, тому на цей момент варто звертати увагу лише найбільш мотивованих студентів.

Українські ненаголошені голосні [о] та [у], на відміну від болгарських, не збігаються у вимові й зазнають лише кількісної редукції (зберігають той самий ступінь підняття язика, що й наголошені: /о/ – середнього підняття, /у/ – високого підняття; за винятком ненаголошеного [о] перед наголошеним [у], який, дійсно, вимовляється з наближенням до [у]: *кому* [ко^уму], *зоуля* [зо^узул’а]). Усвідомити це допомагає порівняння вимови схожих у двох мовах слів: *роса* (укр. [росá], болг. [руса]), *коридор* (укр. [коридóр], болг. [курідор]), *корона* (укр. [корóна], болг. [куруна]), укр. *тополя* – болг. *тополя* та ін. Важливо зберігати різний ступінь підняття язика і «чисту» вимову українських ненаголошених [о] та [у] в словах-квазіомнімах: *нога* – *нуга*, *роки* – *руки*, *коса є* – *кусає* та ін.

У системі українського консонантизму чи не найбільшу складність для болгар становить фонема /г/ через відсутність цієї дзвінкої глоткової приголосної фонемі в болгарській мові. Для постановки правильної вимови цього приголосного важливо:

1) усвідомити місце творення українського [г]: це єдиний приголосний глотковий, або фарингальний; у болгарській мові глоткових приголосних немає, – отже, треба проаналізувати місце творення українського [г] за рентгенограмами чи малюнками на основі рентгенограм;

2) зрозуміти його дзвінкість, а для цього проаналізувати вимову дзвінкого алофона приголосної фонемі /х/ (в МФА цей алофон позначається [χ]) у болгарській мові, який вимовляється у вигуку *аха*, а також перед наступним дзвінким: *видях го* [vi'dʲaʏgo];

3) тренувати дзвінкий український приголосний перед голосними й сонорними приголосними, спочатку в словах, що не мають схожих лексичних відповідників у болгарській мові (для уникнення небажаної інтерференції): *гарний, гадка, годі, гуркіт, гучно, гарбуз, ганьба, газета, галявина, гаманець, гуртом, гукати, гудіти; грань, гриб, гроші, грюкіт, глядач, гнути, гнучкий* та ін.;

4) порівняти вимову схожих українських і болгарських слів, де українською вимовляється дзвінкий [г], а болгарською – глухий [х]: укр. *гармонія* – болг. *хармония*, укр. *горизонт* – болг. *хоризонт*, укр. *готель* – болг. *хотел*, укр. *гумор* – болг. *хумор*, укр. *гектар* – болг. *хектар*, укр. *гербарій* – болг. *хербарий* тощо і тренувати дзвінку вимову фарингального приголосного в українських словах;

5) порівняти вимову українських квазіомонімів – слів, що відрізняються лише одним приголосним [г] – [х] (це закріплює розуміння фонематичності /г/ та /х/ у звуковій системі української мови): *гай – хай, голод – холод, голодний – холодний*;

6) зрозуміти щільний спосіб творення українського приголосного на відміну від проривного болгарського і відпрацювати таку вимову на значному фонетичному матеріалі, добираючи пари слів з тим самим лексичним значенням: *геній, герой, гайка, гама, група, горло* (болг. *гърло*), *готовий* (болг. *готов*), *гуска* (болг. *гъска*), *грам, градус, графік, грек, грім, грати* (болг. *играя*), *гнити* (болг. *гния*), *гніздо* (болг. *гнездо*), *категорія, геометрія, географія* та ін. Цей етап завершує усвідомлення артикуляційних особливостей українського приголосного [г] як глоткового дзвінкого щільного. В ідеалі значна кількість повторень при усвідомленні артикуляційних ознак виробляє автоматичну навичку правильної вимови.

Необхідно тренувати й вимову напівпом'якшеного [г'] перед [і]: *гімн, гірко, гілка, гідний, гірше* та ін.

Окремо варто звернути увагу на те, що в українській фонетичній системі є й проривний звук [г], що передається такою ж літерою і вимовляється так само, як болгарський проривний [г] (на письмі позначається відповідною літерою). Частотні українські слова з г: *гудзик, ганок, ґрунт, ґрати* (болг. *решетка* (‘загорожа’, а також ‘залізна решітка на вікні’)), *гуля, тава* (також у фразеологізмі «*ловити тав*» – марно витратити час, байдикувати), *прогавити*.

Болгарам слід звернути увагу на твердість українських приголосних /ш/ і /ж/. Звуки [ш], [ж] в українській мові тверді (пом'якшуються лише перед [і]), а в болг. мові напівм'які (пор. вимову слів *шум, жаба* українською та болгарською; а також болг. *бори, шапка*), тому треба тренувати вимову твердих українських [ш] та [ж] у комбінаціях з усіма голосними,

крім [i]: *шапка, шуба, йшов, шити, жаль, жук, жовтий, жити*, а також у кінці слова: *наш, ваш* та ін. Щодо [ж] треба зауважувати відсутність оглушення в кінці слова: *багаж, гараж, їж* тощо.

Для засвоєння вимови звукосполучення приголосних [шч], що в українській графіці передається буквою *щ*, пропонуємо тренувати вимову цього звукосполучення в словах, що не мають схожих відповідників у болгарській мові (*щит, щелепа, щілина, щодня, щока, щур, щепити, щеплення, щebetати, щільний, плащ, кущ, хрущ* та ін.), і в словах, що мають такі відповідники, в котрих болгарською вимовляється [шт]: укр. та болг. *що, щука*, укр. *щастя, щедрість, щипати* та ін.

Болгарам, що опановують українську, треба засвоїти, що в українській мові немає кінцевого оглушення приголосних, тому вимовляємо дзвінко приголосні в кінці слів українською:

1) у словах, що не мають схожих лексичних відповідників у рідній мові: *гриб, вид, код, дід, віз, вуж, біг* та ін.;

2) у словах, що мають схожі лексичні відповідники (пор. вимову в обох мовах): укр. *герб* [герб] – болг. *герб* [герп], укр. *куб* [куб] – болг. *куб* [куп], укр. *клуб* [клуб] – болг. *клуб* [клул], укр. *зуб* [зуб] – болг. *зьб* [зьп], укр. *дуб* [дуб] – болг. *дьб* [дьп], укр. *штаб* [штаб] – болг. *щаб* [штап], укр. *наród* [наród] – болг. *наród* [нарот], укр. *завód* [завód] – болг. *завód* [завот], укр. *анáліз* [анáл'із] – болг. *анализ* [аналіс], укр. *гепáрд* [гепáрд] – болг. *гепáрд* [гепарт], укр. *морж* [морж] – болг. *морж* [морш].

В українській немає й оглушення дзвінких перед глухими на стику кореня й суфікса, що також потрібно тренувати в болгар, аби запобігти інтерферентному впливу з боку рідної мови: пор. укр. *солódка* [солодка] – болг. *сладка* [слатка], укр. *тяжкі́й* [т'ажкі́й] – болг. *тежко* [тешко] та ін.

Після опанування певної фонетичної особливості на матеріалі слів, що не мають схожих вимовних чи лексичних відповідників у рідній мові, варто пропонувати для порівняння слова, що відрізняються і вимовою, і лексичним значенням, наприклад: укр. *при́казка* [при́казка] (болг. ‘поговорка’) – болг. *приказка* [при́каска] (укр. ‘казка’).

На стику префікса й кореня, а також прийменника й наступного слова, в українській мові відбувається часткове оглушення дзвінкого приголосного перед глухим, пор.: укр. *пíдпис* [п'íд'пис] – болг. *подпис* [потпіс]. Недотримання цієї норми не перешкоджає розумінню почутого і не сприймається як мовленнєва помилка, тому за браком часу для формування суто фонетичної компетенції ця позиція, на наш погляд, не вимагає спеціального відпрацювання. Виняток становить повне оглушення прийменника з перед глухим приголосним наступного слова, яке не відбивається на письмі, тому на це треба звертати увагу: з *тобóю* [стобóју], з *пéрцем* [спéрцем],

з *хлібом* [схл'ібом], а також оглушення префікса з- перед глухим приголосним кореня: *зціпіти* [с'ц'іпіти], *зсіпати* [с:сіпати].

На відміну від болгарської мови, фонема /в/ в українській мові належить до сонорних приголосних і тому за жодних умов не оглушується. Крім того, треба зважати на позиційні зміни /в/ – вокалізовану вимову білабіального [ў] в кінці складу після голосного і вимову лабіо-дентального [в] на початку складу перед голосним. Через це необхідно добирати й опрацьовувати значний за обсягом фонетичний матеріал з губно-губним [ў] та губно-зубним [в], щоб домогтися повної звучності цих алофонів:

1) у кінці слів перед паузою (тут вимовляється губно-губний вокалізований (напівголосний) [ў]): *кров, знов, любов, Київ, Харків, Львів, знав, спав, сидів, робив, зустрів* та ін.;

2) префікс *в-* перед глухим приголосним кореня (губно-губний [ў]): *вхід, входить, втерти, всипати, вкотре, втретє, вчетверте, вп'яте* та ін.;

3) прийменник *в* перед голосними, сонорними та глухими приголосними (губно-зубний [в]): *в Україні, в Одесі, в Америці, в Норвегії, в Мюнхені, в Києві, в Софії, в Туреччині, в парку, в хаті* та ін.

Певні труднощі в болгар виникають із засвоєнням українських звукосполучень з приголосним [j]. Для опанування вимови таких звукосполучень, що передаються йотованими буквами *є, ю, я, ї*, необхідно порівнювати вимову схожих слів та спостерігати за вимовою українських слів із цими звукосполученнями:

1) з йотованими голосними після голосного в українській мові: укр. *клієнт* [кл'іјєнт] – болг. *клиент*, а також укр. *поїзд, моя, твоя, мою, твою, моє, твоє, мої, твої* та ін.;

2) з йотованими голосними після апострофа в українській мові: укр. *бар'єр* [бар'єр] – болг. *барьера*, укр. *кар'єра* [кар'єра] – болг. *кариера* тощо. Важливо звертати увагу на кількість голосних та складів у таких словах. Пор. також вимову укр. *слов'янський* та болг. *славянски*, укр. *м'ясо* та болг. *месо*, укр. *ім'я, в'юн, б'є, б'ють, н'є, н'ють, н'яниця, пір'я* та ін.;

3) з йотованими голосними після м'якого знака в українській мові: укр. *барельєф* [барел'јєф] – болг. *барелеф*, укр. *бракон'єр* [бракон'єр] – болг. *бракониер* та ін.

У болгарській мові *ь* (єр малък) трапляється лише перед *о* перед голосними: *бельо* (укр. ‘білизна’). Звукосполучення *-ьо-* у болгарській мові передає м'якість попереднього приголосного і деяку йотованість голосного *о*. Пор.: укр. *бульйон* [бул'јон] – болг. *бульон*. В українській мові сполучення м'яких приголосних з *о* «чисте», без призвуку [j] чи вокалізованого [і]: *льон* [л'он], а також *сьорбати, тьохкати, синьоокий* та ін.

М'якість приголосних в українській мові, на відміну від болгарської, поширена в різних позиціях у слові й у різних комбінаціях звуків, тому постановка чи корекція вимови українських м'яких приголосних у болгар вимагає тривалих тренувань.

В укр. мові м'які приголосні трапляються перед усіма голосними, крім *и*: *світ, свято, лютий, цілий, цятка, сів, саяв, сьомий, дзьоб, синє, лле, мільярд* тощо; часто зустрічаються в кінці слова (позначається буквою *ь* після приголосного), пор.: укр. *учитель* – болг. *учител*, укр. *бандероль* – болг. *бандерол*, укр. *медаль* – болг. *медал*, укр. *день, Великдень* – болг. *ден, Великден*, укр. *десять* – болг. *десет*, укр. *віолончель* – болг. *виолончело* та ін.; перед приголосними (позначається буквою *ь* після приголосного), пор.: укр. *результат* – болг. *результат*, укр. *спальня* – болг. *спалня*, укр. *вальс* – болг. *валс*, укр. *восьмий* – болг. *осми* та ін.

Складність полягає в тому, що в певних буквосполученнях приголосних м'якість попереднього приголосного не позначається буквою *ь* після нього перед наступним м'яким приголосним, а саме: на письмі не передається асиміляція передньоязикових зубних приголосних за м'якістю. Отже, потрібна копітка робота з усвідомлення та постановки вимови м'яких перед м'якими приголосними у сполученнях:

- [с'т']: *гість, шість, молодість, стіна, стіл, постіль, листя, чисті, гості, у місті* тощо;
- [з'д']: *розділ, у гнізді, у поїзді, у під'їзді, здійснити, роздягнутися* тощо;
- [с'н']: *сніг, пісня, голосні, сучасні, чесні, корисні, тисніть, поясніть, пояснюйте* тощо;
- [з'н']: *зняти, зняти, пізній, пізніше, різні, морозні, у кузні* тощо;
- [н'с']: *пенсія, український, слов'янський, іспанський, американський* тощо;
- [н'т']: *мантія, бунтівний, елементів, гвинтівка, Леонтій, на фундаменти* тощо;
- [н'д']: *Індія, Голландія, тендітний, грандіозний, у команді, на веранді* тощо;
- [с'ц']: *на місці, у масці, у касці, у колиці, зцідити, зціпити* тощо;
- [н'ц']: *танці, вранці, у кінці, українці, жінці, до сонця, Франція, конференція* тощо;
- [ц'н']: *міцні, міцність, зміцнювати* тощо;
- [н'н'] ([н':]): *осінній, осіння, осіннє, знання, уміння, завдання* тощо;
- та інші довгі (подвійні) приголосні, якщо після другої приголосної букви стоять голосні *і, я, ю, є*: *життя, гілля, із сіллю, волосся, узвишиша, бездоріжжя, знаряддя* тощо.

- Вимова сполучень м'яких [д'н'] та [т'н'] має бути зливою, стягнутою, без експлозивності першого приголосного (це так звані фаукальні приголосні): *дні, сьогодні, будні, одні, голодні, холодні, модні, задні, передні, середні, рідні, рідня, відніс, відняти, у Відні, необхідні; сотня, ватні, хатні, м'ятні, відчутні, могутні, самотній* тощо.

Отже, навчання правильної української вимови (як і корекція вимови) повинно ґрунтуватися на свідомо-практичному підході й бути національно орієнтованим (враховувати особливості артикуляційної бази рідної мови); ми показали це стосовно болгарської. Урахування особливостей артикуляційної бази рідної мови при опануванні іноземної (розуміння того, які ділянки фонетичних систем двох мов тотожні, які схожі, а які зовсім різні) допомагає визначити послідовність подачі й опрацювання фонетичного матеріалу – від простого до складнішого, від спостереження до порівняння й аналізу. Важливо, щоб навчальні посібники та збірники вправ з фонетики були структуровані й насичені фонетичним матеріалом, складність якого поступово збільшується, проте кожного разу в полі зору перебуває лише одна фонетична чи фонетико-графічна проблема. Вправи на відтворення фонетичного матеріалу необхідно супроводжувати його аудіозаписом.

Література:

- Албул, Сорока 2015:** Албул, О., О. Сорока. Наслідки іншомовних впливів у болгарській мові (фонологічний аспект). – В: *Българска україністика*, 2015, № 5, с. 48–53. <http://www.bgukrainistika.com/widgets/Filemanager/uploads/anon/Almanah_5.pdf> (відвідано 26.10.2021).
- Желева 2019:** Желева, Л. Езикова інтерференція в обучението на българи по украински език. – В: *Българска україністика*, 2019, № 8, с. 76–83. <http://www.bgukrainistika.com/widgets/Filemanager/uploads/anon/A1_8.pdf> (відвідано 26.10.2021).
- Стаменова, Камберова 2008:** Стаменова, А., Р. Камберова. *Українски език за българи*. Част I. Софія, 2008.
- Шевельов 2002:** Шевельов, Юрій. *Історична фонологія української мови*. Харків, 2002. <<http://litopys.org.ua/shevelov/shev08.htm#pid12>> (відвідано 26.10.2021).

Інформація про автора:

Ірина Прожогіна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та російської мов як іноземних Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Email: i.prozhohina@knu.ua

ПРОЄКТНА ТЕХНОЛОГІЯ В НАВЧАННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ²⁶

Ганна Швець

Abstract: The article considers the advantages of project technology from the standpoint of communicative and personality-oriented approaches. The focus is on the practice of using this technology in teaching Ukrainian as a foreign language, as well as in the training of Ukrainian language teachers. The article analyzes a number of projects for foreign students. The author presents linguodidactic projects created by students studying at the Department of Ukrainian and Russian as Foreign Languages of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Keywords: project technology, Ukrainian as a foreign language, linguodidactic project, creative project.

Сучасна освітня парадигма позначена пошуком підходів і методів, спрямованих на формування особистості, здатної адекватно реагувати на виклики швидкоплинної сучасності – ефективно працювати з інформацією, аналізувати проблеми й пропонувати шляхи їх розв’язання, планувати й організувати власну діяльність, прогнозуючи наслідки різних сценаріїв і коригуючи стратегію своїх дій залежно від ситуації. Проєктна технологія як дослідницька, пошукова модель навчання – *discovery learning* (Колесникова, Долгина 2008: 277) – спрямована на досягнення саме таких завдань.

Численність терміносполук на означення центрального поняття нашої розвідки (метод проєктів, проєктне навчання, проєктний підхід, проєктивне навчання, проєктивна технологія, навчальне проєктування, проєктна робота, проєктна технологія) свідчить як про безумовний інтерес до проблеми, так і про її відносну новизну у вітчизняній педагогіці. Ми надаємо перевагу останньому з перерахованих термінів – проєктна технологія (далі ПТ), – оскільки поділяємо думку Г. Сазоненко, що «... педагогіка – наука суто технологічна, й вона має вчити всіх педагогів усіх рівнів

²⁶ http://doi.org/10.26615/issn.1314-572X.2021_020

освіти того, як краще працювати, щоб досягти найвищого результату» (Перспективні освітні технології 2000: 11). Проектна технологія, переконані, сприяє оптимізації навчального процесу, адже вона створює умови для здобуття знань у зв'язку з практикою у процесі розв'язання певної проблеми.

Як відомо, ПТ має досить довгу історію. Беручи за основу періодизацію становлення методу проектів, запропоновану в працях Є. Пеньковських (Пеньковских 2010: 308–310), виокремлюємо в розвитку цієї технології кілька етапів: зародження (кінець XIX – початок XX ст.); наукове обґрунтування методу, передусім у працях В. Кіпатрика (1914 – 1921 рр.); інтенсивне впровадження в практику на науковій основі (1920 – 1930-ті рр.); згасання інтересу до проектного навчання (1930 – 1950-ті рр.); нові напрямки у його використанні (1960 – 1990-ті рр.); актуалізація ідей методу проектів у практиці навчальних закладів різних рівнів і типів в останні два десятиліття. Про зростання з початку XXI ст. інтересу до ПТ в українській педагогіці яскраво свідчать дані бібліографічних показників «Сучасні освітні технології» Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського. Так, у першому випуску (Сучасні освітні технології 1999) не було зазначено жодних праць про ПТ, у наступному виданні цієї серії (Сучасні освітні технології 2001) виокремлено рубрику «Проблемне навчання (метод проектів, навчально-дослідницька діяльність учнів)», у якій зафіксовано 12 наукових публікацій, а в третьому показнику (Сучасні освітні технології 2002) зазначено вже 48 робіт про використання ПТ в закладах середньої освіти. Наступні два випуски (Сучасні технології в освіті 2005; Сучасні технології в освіті 2015) свідчать не лише про стрімку динаміку кількості наукових досліджень з цієї проблеми (221 та 204 відповідно), а і про вихід ПТ за межі шкільної освіти (у випуску 2015 р. зафіксовано 29 публікацій з питань використання цієї технології в професійно-технічній освіті й 53 – у закладах вищої освіти). Отже, бачимо, що ПТ, яка зароджувалася й розвивалася переважно в роботі з дитячою аудиторією з метою організації діяльності школярів відповідно до їхніх інтересів та життєвих потреб (Перспективні освітні технології 2000: 112), на сучасному етапі також стала важливим складником професійної підготовки майбутніх фахівців.

Лінгводидакти української мови як іноземної (далі – УМІ) розглядають ПТ як одну з форм інтерактивного навчання, спосіб активізації пізнавальної діяльності та можливий шлях посилення мотивації іноземних студентів під час вивчення української мови (Л. Антонів, Т. Подгурська, Т. Фоменко, В. Корженко, М. Опанасюк, Н. Кондратенко, А. Маринич, К. Дегтярьова, О. Тепла та ін.). В одній з перших таких публікацій проана-

лізовано переваги ПТ на прикладі роботи Міжнародної літньої школи для іноземних громадян, яку проводить Центр україністики на базі Львівського національного університету імені Івана Франка (Антонів 2011). У статті наведено приклади різних проєктів – групових та індивідуальних, дослідницьких, практико-орієнтованих і творчих, соціологічних і літературних тощо: лист-відповідь на поезію Лесі Українки «Твої листи завжди пахнуть зов'язими трояндами», вишиванка в кольорах 13 прапорів учасників школи, презентація плакатів з інформацією про Україну й порівнянням своїх знань до візиту в нашу державу й під кінець перебування тут, пісня з власними словами на мелодію «Підманула, підвела», соціологічне дослідження «10 причин любити Україну», інсценізація уривку твору Юрія Андруховича, дослідження невербальної комунікації українців і німців, переклад англійською мовою віршів В. Симоненка, соціологічне опитування «Українські забобони», фільм-реклама Літньої школи, інсценізація обряду сватання в Україні та ін. (Антонів 2011: 274–275). Різноманітна палітра проєктів презентована також у підручнику «Українська мова як іноземна. Крок 2» (Палінська 2014). Таку роботу запропоновано як завершальний етап кожного із 10 модулів навчальної книги: інтерв'ю «Сімейні цінності», соціологічне опитування «Особистий час і комп'ютер», написання репортажу для газети, анонс фільму, написання резюме, переклад фільму про кохання, написання документів, концепція ресторану здорової їжі, концепція екологічно чистого регіону, презентація «Україна моїми очима». З цих прикладів зрозуміло, що проєкт у навчанні іноземної мови, української зокрема, розуміють як вид групової чи індивідуальної роботи, спрямованої на підготовку кінцевого продукту цією мовою – журналу, реальної чи віртуальної екскурсії, навчального відео, інсценізації, колажу, презентації, альбому тощо. Без сумніву, ПТ є ефективною в роботі зі студентами різномовних груп, оскільки стимулює реальне спілкування під час роботи над спільним проєктом.

Звернення до ПТ в роботі з інокомунікантами, що опановують українську мову, як бачимо, стає поширеною практикою, тож уваги потребує і такий аспект, як навчання організації ПТ майбутніх викладачів УМІ. У численних вітчизняних дослідженнях наголошено на важливості ПТ в професійній підготовці педагогів (Бреславська 2012; Зосименко 2005; Зосименко 2010; Фунтікова 2003), як і на необхідності формувати в студентів педагогічних спеціальностей знання й уміння для організації проєктної діяльності зі своїми вихованцями й учнями (Козак 2021). Власне, з такою метою створено посібники з організації проєктів, як, наприклад, для майбутніх учителів історії (Організація проєктної діяльності учнів 2019). Аналіз літератури з теми переконує, що проблемі використання ПТ

в навчанні майбутніх викладачів української мови, зокрема й іноземної, не приділено достатньо уваги. Отож, з огляду на зростання популярності ПТ в освіті загалом та в навчанні УМІ зокрема, визначаємо мету нашої розвідки як вивчення потенціалу ПТ в мовному навчанні іноземних студентів та в системі професійної підготовки майбутніх викладачів УМІ. Завдання статті – окреслити переваги ПТ з позицій комунікативно-діяльнісного й особистісно орієнтованого підходів, презентувати низку проєктів для іноземних студентів з досвіду роботи кафедри української та російської мов як іноземних Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, схарактеризувати лінгводидактичні проєкти, що сприяють формуванню професійної компетентності майбутнього викладача УМІ.

ПТ у випадку її реалізації через групову роботу відповідає основним засадам комунікативно-діяльнісного підходу в навчанні іноземних мов. Робота над проєктом дозволяє відтворити важливі параметри реального спілкування: ситуативність, мовленнєва взаємодія в процесі спільної діяльності, функціональність мовленнєвих засобів та ін. Створюючи спільний продукт, студенти розвивають практичні вміння використання мови (спілкування в групі: пропозиції, обговорення, аргументація, пояснення тощо; пошук та обробка інформації, її презентація), а також вміння планувати й організувати колективну й самостійну діяльність. З позицій особистісно орієнтованого підходу важливо, що ПТ враховує інтереси студентів (вибір теми проєкту) та їхні індивідуальні особливості (вибір ролі в групі, можливість самостійного планування й виконання) і спрямована на формування особистісно важливих рис, таких як відповідальність, креативність, аналітичне й творче мислення. Виконання проєкту та його презентація сприяє підвищенню самооцінки студентів, розвиткові впевненості у власних силах. Задоволення від результативності своєї праці та її практичної цінності – потужний мотиваційний ресурс, що активізує процес оволодіння іноземною мовою. Працюючи над проєктом, студенти насамперед розвивають надпредметні соціально значущі знання й уміння, що, як слушно зауважує О. Слободяник, «найбільше відповідає парадигмі особистісно орієнтованої освіти, тому що саме ці знання і вміння дозволяють молоді упродовж життя успішно реалізуватися у професійній діяльності» (Слободяник 2015: 238).

Саме тому важливо, щоб проєкти були спрямовані на створення продукту, який має безпосереднє відношення до реального життя: «Результати виконання проєктів мають бути «відчутні»: якщо це теоретична проблема, то конкретне її рішення, якщо практична – конкретний результат, готовий до впровадження» (Освітні технології 2001: 150).

Які ж проекти цікавлять сучасну молодь і можуть бути корисними під час вивчення іноземних мов, зокрема української? Щоб відповісти на це запитання, проаналізуємо низку проектів, запропонованих магістрантами-філологами КНУ імені Тараса Шевченка, що спеціалізуються з методики навчання української мови інокомунікантів. У межах дисципліни «Сучасні освітні технології в навчанні української мови як іноземної» студенти ознайомлюються з історією та сучасним розумінням ПТ й отримують завдання продумати навчальний проєкт для іноземних студентів, що опановують українську, та змодельовати систему роботи над ним.

З-поміж запропонованих виявилось чимало екскурсійних проєктів, наприклад, «Екскурсія вулицею Лаврською». Автор визначив таке завдання для студентів: ознайомитися з пам'ятками, історичними місцями на вулиці Лаврській (парк Слави, Києво-Печерська лавра, Національний музей голодомору-геноциду, Батьківщина-мати, Національний музей історії України у Другій світовій війні) і розповісти про них. Роботу запропоновано організувати в кілька етапів: сформувати групи; розподілити ролі в команді; дізнатися, як дістатися місця дослідження; поїхати на об'єкт; якщо виникли проблеми, запитати дорогу в перехожих; дізнатися про історію створення тієї чи іншої пам'ятки; презентувати інформацію в аудиторії у вигляді доповіді, презентації, відео чи фотороботи; розповісти також про деталі поїздки: як оплачували вхід до музею, до лаври, чи виникли проблеми, пов'язані з комунікацією (які саме?).

Проєкт «Міста України» скеровує студентів на створення туристичного плакату (путівника, статті тощо). Для цього потрібно сформувати групи по 5 осіб; розподілити завдання: пошук інформації про історію міста, визначні пам'ятки, культурне життя, заклади харчування, видатних людей міста; кожен студент шукає інформацію, фотоматеріали, оформлює свою колонку; для кращого результату студенти можуть поїхати на екскурсію. Завершується робота над проєктом його колективною презентацією в аудиторії.

Інший проєкт, «Архітектори будинку з химерами», ставить перед студентами завдання самостійно ознайомитися з відомою будівлею, розповісти про неї як про свій майбутній архітектурний об'єкт з метою навчитися презентувати заплановане й переконувати в його унікальності. Відповідно до плану передбачено формування двох груп: одна вивчає екстер'єр будинку, друга – інтер'єр. Студенти йдуть до маєтку, оглядають його / заходять всередину, записують скульптури, які побачили, фіксують цікаві деталі, роблять фотографії, відео; за допомогою інтернет-джерел поглиблюють свої знання. Готують презентацію відповідно до ігрової ситуації:

«Уявіть, що ви архітектори будинку з химерами. Вам необхідне фінансування, щоб втілити свою ідею в життя».

Близькими до екскурсійних проєктів можна вважати ті, що пропонують самостійне відвідання театру чи кінотеатру, оскільки стратегічна їхня мета – ознайомлення з історико-культурними об'єктами або мистецькими творами. Так, під час виконання проєкту «Українське кіно» студенти мають переглянути певний фільм, що транслюється в кінотеатрах, і підготувати розповідь про свої враження, відповівши на низку запитань: «Чи все було зрозуміло? Чи легко сприймалася українська мова на слух? У яких саме моментах були труднощі з розумінням? Чи була потреба перекладу? Що сподобалося? Що схвилювало? Що вразило?» Додатковим завданням може бути пошук інформації про режисера, зображені події, головних акторів, музичний гурт, що виконує саундтрек до фільму, тощо.

Неодноразово серед запропонованих проєктів траплялися кулінарні, як-от «Відкриття ресторану української кухні». Цей проєкт передбачає досить серйозну підготовку: студенти обирають майбутню назву ресторану; складають «меню» (кожен готує інформацію про якусь українську страву); оформлюють меню; створюють оголошення про відкриття нового ресторану; розподіляють між собою страви, намагаються приготувати їх (можуть звертатися за допомогою до українських студентів); добирають тематичну українську музику, яка звучатиме на відкритті-дегустації; шукають або створюють декоративні елементи для ресторану; у день відкриття-дегустації прикрашають приміщення, розставляють меблі й страви, вмикають музику; зустрічають гостей; проводять презентацію меню: кожен розповідає про свою страву, показує її; пригощають гостей стравами та напоями.

Проєкт «Конкурс української та китайської їжі» розрахований на дві групи учасників: іноземців, які вивчають українську мову (вони готують українські страви), та українських студентів, що опановують китайську (готують китайські страви). Студенти обирають страви; шукають їх рецепт, відео чи фото процесу приготування, ознайомлюються з ними; купують продукти; перед процесом приготування їжі розподіляють ролі: кухар, помічник кухаря, оператор, фотограф, автор субтитрів тощо; готують і створюють відео; оприлюднюють відео на сайті навчального закладу чи в соціальних мережах (відбувається конкурс відеоробіт); презентують страви в аудиторії. Проєкт завершується колективною дегустацією.

Пропонують магістранти для іноземних студентів і дослідницькі проєкти, як-от «Екологічні проблеми в Україні». Необхідно сформувати кілька груп, кожна з яких досліджує певну екологічну проблему (сміття, забруднення повітря, річок тощо). Перед початком проєкту студенти оз-

найомлюються з необхідною лексикою, а потім проводять спостереження протягом тижня за ситуацією в місті і фіксують їх (відео, аудіо, фото). Наступні етапи – пошук інформації про те, як в Україні вирішують ці проблеми, порівняння з іншими країнами; спостереження за участю молоді в екологічному русі (сортування сміття, озеленення, участь у волонтерських проєктах тощо); проведення опитування (у групі, на курсі, в гуртожитку) щодо обраної екологічної проблеми та аналіз його результатів; створення презентації про певну екологічну проблему в Україні на прикладі міста Києва з аналізом результатів спостереження та пропозиціями для покращення ситуації.

Інтегральним ознайомлювально-дослідницько-творчим можна назвати проєкт «День народження Тараса Шевченка». Кілька груп працюють над окремими аспектами: життя письменника, періоди його творчості, характеристика деяких поезій, їх декламація, характеристика відомих картин, опитування українців про Тараса Шевченка та ставлення до нього. Студенти обирають тему, складають план роботи, шукають інформацію, виконують завдання, разом ідуть у музей, роблять відео, готують звіти-презентації. Завершується проєкт обговоренням презентацій.

Безпосередній зв'язок ПТ з реальним життям яскраво ілюструє проєкт «Косметика», що реалізується за таким планом: опанування на занятті необхідних лексем, лексико-граматичних конструкцій; відвідування поодиночці чи парами магазинів косметики, щоб практикувати опановані конструкції в діалозі з консультантом чи продавцем; створення відео з українським коментарем «Як правильно робити макіяж»; презентація відео та його обговорення на занятті.

Проєкт «Цікаві назви та слогани українських фірм, компаній і партій» спрямований на дослідження реальних продуктів сучасного українського мовлення. Формуються дві групи: перша збирає цікаві й популярні назви магазинів, ресторанів, фірм, партій тощо, друга – популярні рекламні слогани; до дібраних зразків студенти готують завдання: граматичні вправи, загадки тощо; групи створюють презентації, демонструють їх; пропонують одна одній завдання для виконання, разом їх обговорюють.

Наведений перелік проєктів, звісно, не вичерпний, але достатньо красномовний. З нього зрозуміло, що студенти ідентифікують проєкт передусім як активну, самостійно сплановану діяльність, спрямовану на зовнішню реальність. Проєкт поєднує навчання з практикою, спеціальні знання, вміння та навички (у нашому випадку мовні) з життєвими компетентностями: швидко діяти, критично й творчо мислити, самостійно здобувати нові знання, ефективно взаємодіяти з колегами, працювати із сучасними технічними засобами, відповідати за власні рішення, презентувати себе

і свою роботу. Крім того, бачимо, що в навчанні іноземної мови ПТ дає можливість для самовираження в будь-якій сфері: науковій, соціологічній, культурологічній, побутовій. Чи ти готуєш, чи проводиш інтерв'ю, чи робиш макіяж, чи створюєш туристичний путівник, чи презентуєш результати дослідження – однаково розповідаєш про це, вдаючись до засобів мови, що вивчаєш. Ефективність такого практичного оволодіння мовою, збагаченого інтересом до справи, яку виконуєш, і задоволенням від реалізації задуму, безсумнівна.

Як було зазначено раніше, ПТ має бути обов'язковим складником методичної підготовки майбутніх викладачів УМІ. Для такого контингенту особливо корисними є лінгводидактичні проєкти – розроблені студентами навчальні матеріали, які можуть бути використані під час педагогічної практики, стати частиною дипломного дослідження і в перспективі знайти застосування в майбутній професійній діяльності.

Студенти, що навчаються на кафедрі української та російської мов як іноземних Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка за освітньою програмою «Українська мова та література (для іноземців)» та бажають спеціалізуватися у сфері методики викладання УМІ, мають можливість обрати вибірковий блок «Українська мова в закладах вищої освіти». У ньому запропоновано низку психолого-педагогічних та методичних навчальних дисциплін, практично за кожною з яких викладачі звертаються до ПТ. Так, у межах курсу «Навчання видів мовленнєвої діяльності УМІ» (викладач – доцент М. Шевченко) студенти опановують технологію лінгводидактичного проєктування – готують і презентують заняття з навчання аудіювання, говоріння, читання, письма для іноземних студентів різних рівнів володіння УМІ. За предметом «Лінгвокраїнознавство в процесі викладання УМІ» (викладач – доцент О. Самусенко) магістранти працюють над створенням словникової статті до лінгвокраїнознавчого словника. У межах дисципліни «Художній текст у системі навчання УМІ» (доцент Г. Швець) магістранти навчаються лінгводидактичного аналізу художнього тексту і вправляються у створенні різноаспектних занять для його опрацювання в іноземній аудиторії. У результаті такої спільної роботи викладача і студентів було створено навчальний посібник «Читаймо українською» (Швець, Торчинська, Літвінчук 2012). У ньому вміщено оповідання, казки, новели для читання студентами різних рівнів володіння українською мовою (від А2 до С1). Комплексне опрацювання текстів в аудиторії інокомунікантів забезпечують завдання різного спрямування: лінгвокраїнознавчі, лексико-граматичні, лінгвостилістичні, змістові, комунікативні, – методичну доцільність та ефективність яких обґрунтовано в наших наукових дослідженнях (Швець

2021: 356–391; Швець 2019: 376–424). У наступні роки магістранти працювали з текстами українських легенд і казок (народних та авторських), творами В. Сухомлинського – зараз триває робота над підготовкою цих матеріалів до друку.

Проект «Читаймо українською» можна схарактеризувати як лінгводидактичний, індивідуально-груповий (студенти самостійно добирають тексти, за необхідності адаптують, створюють систему завдань, колективно обговорюють результати своєї роботи, редагують матеріали), довготривалий (протягом семестру), кооперативний (немає змагального елементу), безпосередньо координований (кожному етапу роботи передують настановчі лекції викладача, який узгоджує добір художніх творів, характер адаптації, вносить необхідні корективи в завдання, радить способи збільшити їхню ефективність тощо), практико-орієнтований. Останній параметр дуже важливий: робота упродовж семестру скерована на створення матеріалів, які знайдуть застосування в навчанні УМІ. Магістранти апробують їх під час практики, зможуть використовувати в професійній діяльності. Саме такі завершені, значущі, професійно вартісні проекти, як слушно зауважує американський дослідник С. Вурдинберг, мотивують і надихають студентів, допомагають усвідомити важливість навчання впродовж життя (Wurdinger 2016: 110).

Крім схарактеризованих лінгводидактичних проектів, високий мотиваційний ефект мають також творчі, що дають можливість молоді реалізувати акторські (музичні, вокальні, художні, письменницькі тощо) здібності. Ми в цьому переконалися з досвіду участі студентів кафедри української та російської мов як іноземних у Міжнародному проекті-конкурсі «Тарас Шевченко єднає народи» у 2018 та 2019 роках. Студенти працювали над інсценізацією уривку п'єси Т. Шевченка «Назар Стодоля», декламацією низки поетичних творів митця українською та своєю рідною мовами, готували музично-літературну композицію «Думи мої». Численні репетиції, участь у конкурсі, спілкування з його іншими учасниками й членами журі, перемога, нагородження, екскурсія до Канева для дипломантів – ці події та враження від них стали незабутньою сторінкою в житті кожного студента, важливим етапом у їхньому мовному і, головне, особистісному зростанні.

Одним з останніх творчих проектів студентів кафедри стала збірка есе «Світ дитинства», створених магістрантами другого курсу (Світ дитинства 2021). Прагнення творчої реалізації у слові, бажання означити себе українською мовою, поділитися своїми думками, прагненнями, спогадами гарантували емоційну залученість учасників. Крім очевидної користі для вдосконалення мовних і мовленнєвих навичок (автори реда-

гували початковий варіант тексту після колективного обговорення й індивідуальних консультацій з викладачем), робота над цим проектом зміцнила впевненість студентів у власних силах: їхні твори з цікавістю слухали однокласники, коментували викладачі та читачі у фейсбуці, під час вручення дипломів магістранти отримали в подарунок від кафедри надруковану збірку есе – гордість за свою роботу та її високу оцінку, переконані, стимулює до подальшої активної праці над собою та вивченням мови.

Підсумовуючи, узагальнимо фактори, що забезпечують ефективність ПТ в навчанні УМІ загалом та в підготовці майбутніх викладачів української в іноземній аудиторії зокрема. ПТ суголосна прагненням сучасної молоді до практикоорієнтованого навчання, забезпечує зв'язок теорії з практикою; створює умови для максимально активного процесу оволодіння знаннями й навичками (пошук інформації, її аналіз, опрацювання, підготовка до презентації, виступ-доповідь, обговорення); у різномовних групах під час роботи над колективними проектами гарантує практику реальної, а не навчальної комунікації; розвиває вміння розв'язувати проблеми, планувати й організовувати власну діяльність; сприяє розвитку самостійності, креативного і критичного мислення студентів, їхньої впевненості у власних силах; лінгводидактичні проекти забезпечують формування й розвиток професійної компетентності майбутнього викладача УМІ. Однією з важливих переваг ПТ вважаємо її високий мотиваційний ефект: студентів надихає розуміння того, що їхня діяльність потрібна й корисна, що вони здатні створити оригінальний продукт (твір, проект, дослідження), який викликає цікавість і захоплення інших.

Література:

- Антонів 2011:** Антонів, О. Метод проектів як один із способів активізації вивчення української мови в іншомовній аудиторії. – В: Теорія і практика викладання української мови як іноземної, 2011, 6, 272–276.
- Бреславська 2012:** Бреславська, Г. Проектна діяльність як засіб формування професійної компетентності майбутнього вчителя. – В: Педагогіка вищої та середньої школи, 2012, 36, 315–320.
- Гончаренко 1997:** Гончаренко, С. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997.
- Зосименко 2005:** Зосименко, О. Особливості організації проектної діяльності студентів під час вивчення педагогічних дисциплін. Суми: Сум. ДПУ ім. А. С. Макаренка, 2005.
- Зосименко 2010:** Зосименко, О. Організація проектної діяльності майбутніх педагогів у процесі вивчення педагогічних дисциплін: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Полтава: Полтав. нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка, 2010.
- Козак 2021:** Козак, Л. Формування готовності майбутніх педагогів дошкільної осві-

ти до інноваційної діяльності на засадах проєктного навчання. – В: Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка, 2021, 35 (1), 71–77.

Колесникова, Долгіна 2008: Колесникова, И., О. Долгіна. Англо-русский терминологический справочник по методике преподавания иностранных языков. Москва: Дрова, 2008.

Організація проєктної діяльності учнів 2019: Організація проєктної діяльності учнів: навчально-методичний посібник для студентів освітнього ступеня «магістр» денної та заочної форми навчання / уклад. З. О. Возна. Умань: ВПЦ «Візаві», 2019.

Освітні технології 2001: Освітні технології: навч.-метод. посіб / За заг. ред. О. М. Пехоти. Київ: А. С. К., 2001.

Палінська 2014: Палінська, О. Крок-2 (рівень В1). Українська мова як іноземна: книга для студента. Львів: Дон Боско, 2014.

Пеньковских 2010: Пеньковских, Е. Метод проектов в отечественной и зарубежной педагогической теории и практике. – В: Вопросы образования, 2010, 4. <https://vo.hse.ru/data/2013/10/20/1279364153/VO4_10%20Pen%27kov.pdf> (відвідано 11.10.2021).

Перспективні освітні технології 2000: Перспективні освітні технології: наук.-метод. посіб. / За ред. Г. С. Сазоненко. Київ: Гопак, 2000.

Світ дитинства 2021: Світ дитинства: есе студенток другого курсу освітньої програми «Українська мова та література (для іноземців)». URL: <<https://www.facebook.com/foreigners.language/posts/4296923860323254>> (відвідано 19.09.2021).

Слободяник 2015: Слободяник, О. Аналіз поняття «проєкт», «проєктна технологія», «педагогічне проєктування» у дослідженнях зарубіжних та вітчизняних науковців. – В: Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти, 2015, 7(3), 234–243.

Сучасні освітні технології 1999: Сучасні освітні технології: рекомендаційний бібліографічний покажчик. Вип. 1. Київ, 1999.

Сучасні освітні технології 2001: Сучасні освітні технології: рекомендаційний бібліографічний покажчик. Вип. 2. Київ, 2001.

Сучасні освітні технології 2002: Сучасні освітні технології: рекомендаційний бібліографічний покажчик. Вип. 3. Київ, 2002.

Сучасні технології в освіті 2005: Сучасні технології в освіті: рекомендаційний бібліографічний покажчик. Ч. 1. Київ, 2005.

Сучасні технології в освіті 2015: Сучасні технології в освіті. Ч. 1. Сучасні технології навчання. Вип. 2: науково-допоміжний бібліографічний покажчик. Київ, 2015.

Фунтікова 2003: Фунтікова, О. Сучасний погляд на використання методу проєктів в організації самостійної роботи студентів поза аудиторією у вищій школі. – В: Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту, 2003, 11, 17–24.

Швець 2019: Швець, Г. Теорія і практика навчання української мови іноземних студентів гуманітарних спеціальностей: монографія. Київ: Фенікс, 2019.

Швець 2021: Швець, Г. Теоретико-методичні засади навчання української мови іноземних студентів гуманітарних спеціальностей: *дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.02.* Київ, 2021. URL: <<https://cutt.ly/pbKX7To>>.

Швець, Торчинська, Літвінчук 2012: Швець, Г., Ю. Торчинська, А. Літвінчук. *Читаймо українською: навч. посіб. з укр. мови для інозем. студ. / за ред. Г. Д. Швець.* Київ: Фенікс, 2012.

Wurdinger 2016: Wurdinger, Scott D. *The Power of Project-Based Learning: Helping Students Develop Important Life Skills.* Lanham – Boulder – New York – London: Rowman & Littlefield, 2016.

Інформація про автора:

Ганна Швець – доктор педагогічних наук, доцент кафедри української та російської мов як іноземних Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Email: hannash1969@gmail.com

ЛИТЕРАТУРОЗНАНИЕ

БРЕСТКАТА УНИЯ КАТО ЦИВИЛИЗАЦИОНЕН ИЗБОР²⁷

Панайот Карагъзов

Abstract: The article concerns the rise and the ratification of the Union of Brest in 1596 in the context of the primordial separation of Europe after the splitting of the Roman Empire into Eastern and Western in the year 395 as well as the geopolitical and cultural specifics of the region, where the Union is born and effective. Here is presented an idea that the first relative border between the East and the West, which goes by the Drina River, could be imaginary prolonged eastward to the reaches of Dnieper River and that the stability of the Union is due to the fact, that the border confessional duality causes a triality.

Keywords: Church Union, Union of Brest, Ukraine.

Брестката уния от 1596 г. е единственото просъществувало до днес християнско обединение. Причините за нейното сключване и дълголетие се открояват най-добре в контекста на дезинтеграционните и интеграционни процеси, протичащи във вселенското християнство и геополитическата и културна специфика на региона, в който Унията възниква и се утвърждава.

²⁷ http://doi.org/10.26615/issn.1314-572X.2021_021

395-та година е най-граничната година в европейския хронотоп. Във времево отношение тя бележи края на Античността и началото на Средновековието, а в пространствено – трайното, продължаващо и до днес, разделение на Европа на Източна и Западна. През тази година последният римски император Теодосий Велики (347–395) поверява Източната част на необятната империя на по-големия си син, Аркадий, а Западната – на Хонорий и определя за условна граница между владенията на двамата братя поречието на река Дрина. Въпреки че през 476 г. Западната римска империя се разпада, а османското нашествие заличава Византия от световната карта, геополитическото разделение на Континента се запазва, а първоначалната специфика на обособилите се макрорегиони периодично се възпроизвежда, видоизменя или мутира.

В културно-историческия контекст на разделението на Стария континент говорим за елинско-византийска и римска цивилизация, в религиозен – за Православие и Католицизъм, а във военен – за полувековното противопоставяне на Варшавския договор и НАТО. На пограничието на това трайно разделение възникват и два особени феномена – Босненската (богомилска) църква и Брестката уния.

Още от своето възникване християнството е съпътствано от множество ереси и неканонични учения, от които до началото на Реформацията единствено богомилството успява да прерасне в локална конфесия. Най-мощната средновековна ерес е издигната от владетеля бан Кулин (1180–1203) до ранга на официална Босненска (богомилска) църква, която съществува до падането на страната под османско владичество през 1463 г. Една от основните причини за възникването на тази църква е междинността на региона, изначално намиращ се на европейския рубез между Източната и Западната римска империя и на балканския – между православните сърби и хърватите католици. Именно стремежът за противопоставяне на по-мощните съседи и желанието за формиране на собствена идентичност превръща ереста в държавна църква. Предполага се, че след прекратяването на средновековната босненска държавност привържениците на тази, непризната от Католическата и Православните църкви, конфесия конвертират към исляма. Така от средата на XV в. до днес в тази част на Балканския полуостров съжителстват православни, католици и мюсюлмани.

Богомилското учение предхожда Великата схизма от 1054 г., но Босненската (богомилска) църква съществува изцяло в условията на фактическото професионално разделение на християнството. Би могло да се предположи, че ако не бе (само)ликвидирана след загубата на държавността,

в епохата на Реформацията тази църква би продължила своето самостоятелно съществуване.

Настъпилата през 1054 г. първа дезинтеграция на вселенското християнство в географско отношение почти напълно съвпада с културната и геополитическата доминация на Западната римска империя и на Византия. Подялбата на християнството на Православие и Католицизъм се запазва до днес, като в епохата на Реформацията от Католицизма се откъсват редица протестантски църкви.

Първите опити за възстановяване на църковното единство са Лионската (1274) и Флорентинската (1439) уния. И двете унии възникват под угрозата на застрашаващия Византия и цяла Европа ислям и по инициатива на византийската светска власт. Униите нямат подкрепата на клира и лаиците, поради което техният съвсем кратък живот е предизвестен. Първата уния формално просъществува шест години, а единственият резултат от втората – е кръстоносният поход на Владислав Варненчик от 1444 г. срещу Османската империя.

Опити за обединяване на християнството се правят и на църковния събор в Констанц (1414–1420). Съборът обаче не само че не постига споразумение, но и стимулира дезинтеграцията на католицизма. След изгарянето на Ян Хус през 1415 г. и заклеймяването на неговото учение през 1457 г. се конституира първата откъснала се от Рим църква – Общината на чешките братя, а след възникването на Лутеранството и Калвинизма в средата на XVI век се обособяват и други постреформационни, най-общо наречени – протестантски конфесии.

Агресивното разпространение на исляма в Европа и света и утвърдителите се протестантски конфесии през XVI век силно ограничават мисионерските стремежи на Католическата църква. На отците от Тридентския събор (1545–1563) е ясно, че териториално-демографското разширяване на католицизма в Европа е възможно единствено чрез индивидуално конвертиране към римското християнство или чрез сключване на локални унии между православни и католици. Рим осъзнава, че пресечните точки на православието и протестантството, които ги разграничават от западното християнство, са богослужението на народен език, липсата на целибат и причастяването на миряните с хляб и вино. Важен орган за възстановяването и разпространението на католицизма става основаният през 1563 г. Орден на йезуитите, а инструмент за спечелване на разума и чувствата на некатолиците – високото образование на народностен език.

Територията, върху която възниква и се утвърждава Брестката уния, е особена в редица отношения. В този регион християнството е наложено доста късно: Полша е покръстена през 966 г., Киевска Рус – през

988, а последните европейски езичници – литовците – едва през 1387 г. В региона дълго време съществува езическо-християнско двuverие, многоженство сред редица православни свещеници, колебание между западното и източното християнство и често доброволно или принудително преминаване от една конфесия към друга. Още великият литовски княз Ягело (ок. 1360–1434), подобно на редица славянски владетели, се колебае дали да се покръсти в православната или в католическата вяра. Между възможностите да остане езичник, да приеме християнството от Тевтонския орден, или да се ожени за руска православна княгиня, той избира брака с полската наследница на трона Ядвига (1373–1399). През 1385 г. Ягело става католик, приемайки християнското име Владислав, през следващата година – крал на Полша, а след още една – налага католическата вяра на литовците и с това променя религиозното статукво в региона.

Някои руски князе и православни йерарси също лавират между двете конфесии. Княз Изяслав Първи (1024–1078) се жени за полската княгиня Гертруда, а по-късно търси политическа и военна подкрепа от Рим, обещавайки да подчини руската земя на папата. С униатски възгледи е и Киевският митрополит Григорий Цамблак (ок. 1365–1420), който на църковния събор в Констанц произнася реч в полза на обединението. Киевският митрополит Изидор (1385–1463) присъства на Флорентинския събор и подкрепя Унията от 1449 г. Низвергнат в Русия, през 1452 г. в качеството си на папски легат в Константинопол той провъзгласява „уния“ между православни и католици. През XVI в. на териториите между Полша и Русия съжителстват православни, католици, протестанти, евреи и дори мюсюлмани.

Въпреки че въз основа на аугсбургския постулат „На когото е властта – негова е и религията“ (1555) в почти цяла Европа е установен религиозен монополизъм, честата смяна на светското господство в региона не налага трайно една единствена конфесия. Необходимо е да се припомни, че през XVI век единствените големи евро и азиатски държави, в които официално съществува верски плурализъм, са Полската Жечпосполита и Османската империя.

Към времето на възникването на Брестката уния Московската, Киевската и Вилнюската митрополия са в юрисдикцията на Вселенската патриаршия в Истанбул, която, въпреки че е в духовен и финансов упадък, продължава да влияе в региона. Важни събития, които предопределят иницириането на Брестката уния са: разгромът на Тевтонския орган (1410), автокефалността на Московската митрополия (1448), падането на Константинопол (1453), установяването на йезуитите в Полша и Литва

(1564), сключването на Люблинската уния между Полша и Литва (1569) и особено конституирането на Московската патриаршия (1589).

През периода XVI–XVII век на условното продължение на изначалната граница между Изтока и Запада, минаваща по поречието на р. Дрина, си съперничат две мощни държави – Полско-Литовското кралство, което е в апогея на своята икономическа, военна и културна мощ и консолидиращата се след монголо-татарското нашествие Русия. Докато Полско-Литовската жечпосполита е отчетливо децентрализирано държавно обединение, в което решенията в Сейма се приемат с консенсус, а от 1573 г. кралят е избран, пожизнен и ненаследствен и съществува законодателно уреден религиозен плурализъм, православна Русия (в крак с европейските тенденции) върви по пътя на самодържавието и одържавяването на православието. След падането на Константинопол под турско владичество през 1453 г. и първите военни успехи на Полша срещу Османската империя, двете противоположни в редица отношения многонародности държави с преобладаващо славянско население създават и съответните идеологически доктрини: „Москва – Трети Рим“ и „Полша – предна крепост на християнството“. Между двете граничещи регионални супер сили върху част от териториите на днешна Украйна, Беларус и Литва се създава своеобразен цивилизационен вакуум.

Докато руското дворянство става все по-силно зависимо от царя, в Полско-Литовската жечпосполита шляхтата непрекъснато разширява своите права. Владислав Трети-Варненчик (1424–1444) през 1443 г. изравнява правата на латинското и православното духовенство, през 1568 г. са изравнени правата на православната и католическата шляхта, а през 1572 г. и на градското съсловие. От 1569 г. правата на православните митрополити преминават в юрисдикцията на полския крал. Въпреки огромния брой вярващи в доста обширните Киевска и Вилнюска митрополия, православието е в криза и липса на високо образовано духовенство и светска знат. Промените започват под влиянието на протестантите в региона и организирани от Йезуитския орден манастири и училища. Първ опит за излизане от православното Средновековие са създадените местни православни братства, които се превръщат в енклави на просветата. Апогей на православното обновление е основаната от княз Константин Острожки (1526–1606) славяно-гръцко-латинска Острожка академия (1576), в която обучението е организирано по западен образец. Академията привлича редица известни полски и гръцки учени и теолози. В нея се изучават класическите седем изкуства и се преподават пет езика: църковно-славянски, полски, гръцки, старогръцки и латински. Върховно постижение на Академията е Острожската Библия (1581), която е първата отпечатана в православния свят Библия.

Срещу своеобразния православен Ренесанс се изправя мощната пропаганда на Католическата църква. През 1564 г. Йезуитският орден стъпва в Полша, а през 70-те години изгражда мрежа от училища в Полско-Литовската жечпосполита, най-известното от които е Йезуитският колегиум във Вилнюс (1570), прераснал през 1579 г. във Вилнюски университет. Университетът е открит с благословията на крал Стефан Батори (1533–1586) и е утвърден с була на папа Григорий XIII (1502–1585). Първият ректор на университета е полският йезуит Пьотр Скарга (1536–1612), който става един от основните радатели на Унията.

Интересът на Западната църква към православието се засилва през 1575 г., когато в Рим е основана Гръцка колегия, която през 1582 г. се установява във Вилнюс. Римската курия проявява силен лингвистичен интерес към граничните региони не само чрез преподаването на народностни езици в йезуитските училища, но и чрез проектите за създаване на наднародностни езици, които да се ползват за католическа катехизация на големи многонародностни славянски общности каквито са Източна Европа и Балканите и богослужение на подобни езици. Проникването на западната култура се интерферира със създаваните от местните енорийски свещеници и простолюдие то преплитания на полския с църковно-славянския език. Усилията на Рим за религиозното приобщаване на региона се интерферират с желанията на полската светска власт за трайно политическо и икономическо господство в него. Властите разрешават обучението на православна шляхта в католически училища и смесените бракове. Както шляхтата като цяло непрекъснато разширява политическите си права, така и православната шляхта и висше духовенство от източната част на „жечпосполитата на двата народа“ получават политически привилегии.

Формалната хронология на подготовката и сключването на Брестката уния е следната. През 1590 г. православен синод в Брест решава да разтрогне зависимостта на местните епархии от патриаршията в Константинопол и да се присъединят към Рим. През 1592 г. полският крал Зигмунд III Ваза (1566–1632), при чието владичество Полша достига териториалния си апогей, подкрепя предложението и гарантира запазването на византийското богослужение и изравняване на правата на латинското и униатското духовенство. До 1595 г. подготовката на унията протича тайно и задкулисно, но в края на годината е изпратена делегация в Рим, която представя в Курията подписано от всички православни епископи на територията на Полско-Литовското кралство предложение за сключване на уния. В писмото като главна причина се посочва невъзможността на Вселенската патриаршия да разрешава текущите проблеми и нежеланието

й да изпълнява решенията на Флорентинската уния. Епископите изразяват съгласие да въведат Григорианския календар и изразяват желание да бъде запазено византийското богослужение и съществуващите източни църковни обреди. През декември 1595 г. папа Климент VIII (1536–1602) дава своята благословия за унията, която официално е провъзгласена на събора в Брест през октомври 1596 г., на който за обединението гласуват шестима, а против – двама православни епископи.

Макар и официално да не се споменава, зад гравитацията на православната шляхта и духовенство към Рим стои противопоставянето на стремежа на конституираната през 1589 г. Московска патриаршия да узурпира ролята на западащата Вселенска патриаршия и да разпростре правата си върху православните епископи в Полско-Литовската жечпосполита. Тези опасения не са пресилени, тъй като през 1688 г. Киевската митрополия попада под юрисдикцията на Московската патриаршия.

В крайна сметка Униатската църква, известна и като Гръко-католическа и Католическа църква по източен обряд, признава догмите на католицизма и върховенството на папата, но запазва своята вътрешна организация, богослужението на църковно-славянски език, липсата на целибат за част от духовенството и причастяването с хляб и вино за духовници и миряни. Въпреки първоначалното съгласие с въвеждането на Григорианския календар, се постига съгласие за църковно използване на Юлианския. До отварянето на униатската печатница в Супрасъл униатите използват православните богослужбни книги.

Въпреки че Униатската църква не приема Григорианския календар от 1582 г. и така остава с десет дни назад в календарното време, Унията ускорява културната еволюция на региона в настоящето и бъдещето. В пространствено отношение Брестката уния продължава условната граница между Изтока и Запада отвъд рамките на някогашната Римска империя. Докато първоначално в най-западната част на Европа разделът преминава по поречието на Дрина, в края на XVI в. той продължава по течението на р. Днепър. Брестката уния е и своеобразен времеви раздел. Както подялбата на Римската империя през 395-та година бележи края на Античността и началото на Средновековието в западната част на Европа, така 1596 г. поставя край на православното Средновековие в източната част на Стария континент.

В контекста на геополитическите сравнения в диахронен план появата и утвърждаването на Унията са аналогични с въздигането на богомилското учение до локална Босненска църква. В хода на вековете са правени редица опити за локални унии, но единствено Брестката уния се

оказва трайна, поради пограничието върху което възниква и се утвърждава. Двойствеността между православие и католицизма поражда тройственост, което потвърждава и фактът, че освен в украинско-беларуските земи Унията продължава да е жизнена в Трансилвания (между унгарския католицизъм и румънското православие), в части на Словакия (между католицизма и протестантството) и в Задкарпатието (между православие и католицизъм).

Верските промени стимулират културния възход на региона, интерферира се с просветната дейност на протестантите и Йезуитския орган и спомагат за извършване на истински културен преврат. Западноевропейската култура и литература осезателно навлизат в източната част на Полската държава и благодарение на тях населението не само своевременно усвоява бароковите тенденции, но и опосредствано се запознава с Ренесанса и Античността. Промените влияят благоприятно и върху православна Русия. Както през X век, според Дмитрий С. Лихачов, старобългарската литература играе ролята на посредник между високата византийска култура и Русия, така през периода XVI–XVII в. полската, украинската и беларуската словесност транслират западното образование и литература към най-голямата православна страна.

При религиозната, както и при всяка друга рецепция, определяща е ролята на приемащата страна. Спекулира се, че условията на Брестката уния са утвърдени в Рим, но дори и от формална гледна точка това да е така, трябва да се отбележи, че идеята възниква и Унията се утвърждава като цивилизационен избор на религиозните и светските елити по тези земи, които предпочитат полската демокрация, децентрализацията и религиозна толерантност и западната култура като цяло пред оформящия се руски теократизъм и одържавено православие. Важно е да се отчете и фактът, че с подписването на Брестката уния Римската църква прави огромен компромис, тъй като, толерирайки богослужението на народен език, целибата и причастяването на лаиците чрез хляб и вино, тя негласно потвърждава справедливостта на заклеяванията от нея искания на Реформацията. В по-далечен план Брестката уния стимулира постепенното въвеждане на богослужение на народностни езици в цялата Католическа църква, като окончателната промяна в това отношение настъпва едва по време на Втория Ватикански събор (1962–1965).

В крайна сметка, въпреки названието си, Брестката уния не е обединение между двата основни дяла на християнството, а поредната негова дезинтеграция и създаване на униатска или гръко-католическа конфесия. Едновременно с това тя е интеграция със западното образование и култура и важен цивилизационен избор.

Литература:

Łużny red. 1994: Unia brzeska. Geneza, dzieje i konsekwencje w kulturze narodów słowiańskich. Praca zbiorowa. [Red. Łużny, Ziejka, Kępiński.] Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, 1994.

Генериране на карти:

<https://d-maps.com/carte.php?num_car=2228&lang=en>, последно посетен на 14.11.2021 г.

<<https://mapchart.net/index.html>>, последно посетен на 14.11.2021 г.

Информация за автора:

Панайот Карагъзов – професор, доктор на филологическите науки, Софийски университет „Св. Климент Охридски“; преподавател по история на славянските литератури, полска литература и исторически и културни реалии на Полша.

Email: pkaragyzov@slav.uni-sofia.bg

ВЗАЄМИНИ ІВАНА ШИШМАНОВА З УКРАЇНСЬКИМИ НАУКОВО-ОСВІТНИМИ ТА ГРОМАДСЬКИМИ УСТАНОВАМИ²⁸

Галина Бушко

Abstract: The article defines the role and the place of I. Shishmanov in the history of Ukrainian–Bulgarian literary, scientific and cultural relations at the end of the 19th – the first quarter of the 20th century, namely cooperation with scientists, educational institutions and public organizations, which convincingly proves his commitment to the Ukrainian culture.

Keywords: Ivan Shishmanov, M. Drahomanov, V. Hnatiuk, Ukrainian-Bulgarian literary, scientific and cultural relations.

Кінець XIX ст. – період, який характеризувався становленням літературознавства у Болгарії й розвитком болгаристики в Україні. Завдяки сприянню Михайла Драгоманова, його зять Іван Шишманов познайомився і налагодив зв'язки з видатними українськими письменниками, вченими та громадськими діячами – Федором Вовком, Володимиром Гнатюком, Михайлом Павликом, Іларіоном Свенціцьким, Лесею Українкою, Іваном Франком та ін. Популяризуючи їхні напрацювання та діяльність у Болгарії, І. Шишманов зробив помітний внесок у розвиток і зміцнення українсько-болгарських взаємин того часу.

І. Шишманов також став посередником у зв'язках часопису „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“ (СБНУ)²⁹, редактором якого він був з виданнями Наукового Товариства імені Шевченка (НТШ)³⁰ у

²⁸ http://doi.org/10.26615/issn.1314-572X.2021_022

²⁹ „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“ – видання, засноване І. Шишмановим у 1889 р., яке відіграло велику роль у популяризації культури Болгарії за кордоном, водночас його читачі змогли отримувати інформацію про Україну, її літературу і фольклор, звичаї та обряди, адже у виданні були опубліковані студії Ф. Вовка, М. Драгоманова, І. Франка, а також рецензії на славістичні праці українських дослідників (Бушко 2012: 37).

³⁰ НТШ – перше українське наукове товариство, засноване 1873 р. у Львові. Його метою було створення бази для вільного розвитку української літератури і науки поза межами російської цензури (Кравців 1966: 1711).

Львові. Між ними розпочалась активна громадсько-літературна та наукова співпраця, головним ініціатором якої був М. Драгоманов. У листі до М. Павлика від 4 (18) лютого 1890 р. він написав: «Посилаю Вам „Сборник“ („СБНУ“ – Г. Б.) на Ваш гурт. Зі статті Шишманова Ваші молоді можуть довідатись чимало – і, якби були в редакції „Зорі“³¹ люди з толком, то могли б переробити» (Переписка 1912: 15).

Через обмін науковою літературою між редакцією болгарського часопису „СБНУ“ та НТШ у Львові І. Шишманов познайомився та заприятелював із В. Гнатюком³². В особистому архіві І. Шишманова є лист без дати від редакції НТШ до редакції „СБНУ“, у якому В. Гнатюк повідомляв, що товариство бажало би налагодити обмін літературою (НА БАН: 11К-3-379, 1).

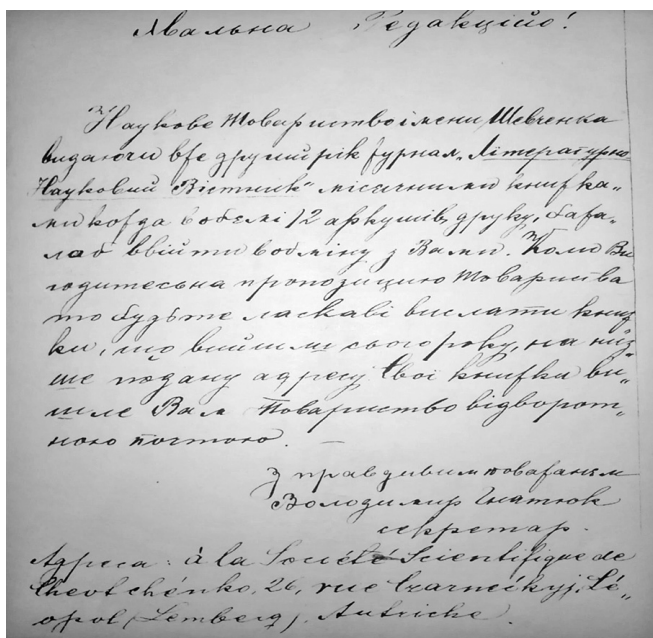
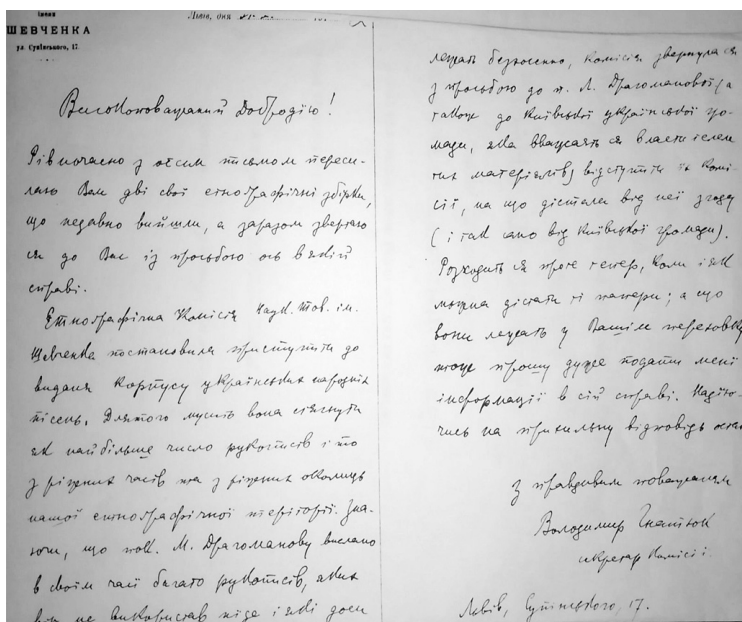

Fig. 1. Лист В. Гнатюка до редакції „СБНУ“

³¹ М. Драгоманов мав на увазі часопис „Зоря“, який видавало НТШ (1890–1897 рр.).

³² Володимир Гнатюк (1871–1926) – український фольклорист, етнограф, літературознавець і громадсько-культурний діяч. З 1902 р. – член-кореспондент Петербурзької академії наук, почесний член Чеського наукового товариства (1905). З 1916 р. – голова Етнографічної комісії НТШ, головний редактор її видань „Етнографічний збірник“ і „Матеріали до української етнології“, а також близько 60 інших наукових збірників. З 1924 р. – академік АН України. Як інформували дослідники, на сторінках видань НТШ популяризував болгарську прозу. Надрукував, зокрема, власні переклади творів П. Тодорова „Мати гусяра“ та „Коли зацвіте підсніжник“. Виявив себе і хорошим знавцем болгарської народної творчості, компетентно проаналізував книгу „Български народни песни от Елена В. Янкова“ (Григораш 2007: 71–73).

В листі від 31 травня 1910 р. український учений повідомляв, що надіслав І. Шишманову дві свої етнографічні збірки і просив повернути йому невикористані рукописи М. Драгоманова для підготовки нового видання НТШ під назвою „Корпус українських народних пісень“ (НА БАН: 11К-3-379, 2).

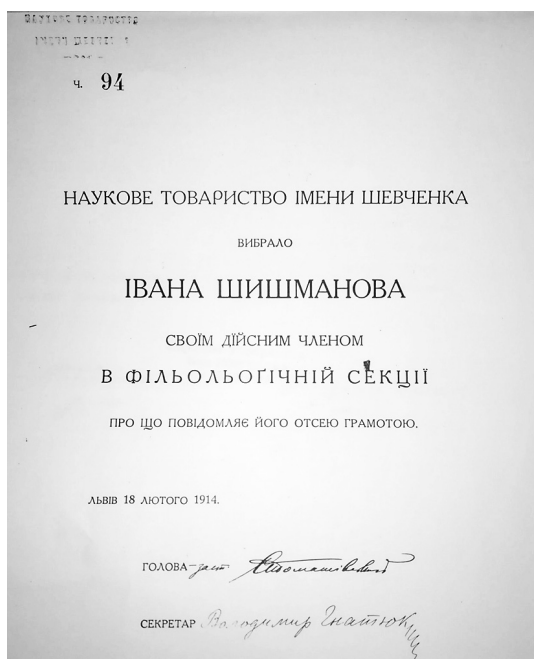

Фіг. 2. Лист В. Гнатюка до І. Шишманова

На початку 1914 р. В. Гнатюк розгорнув інтенсивну підготовку до Першого з'їзду дослідників на терені українознавства, запланованого з нагоди 100-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка, й опрацював проєкт нового щорічника „Огляд праць і видань про Україну“.

Цього ж року проф. І. Шишманов отримав запрошення від В. Гнатюка взяти участь у з'їзді наукових дослідників-україністів НТШ, присвяченому 100-річному ювілею Т. Шевченка (НА БАН: 11К-2-585, 3). Для цього болгарський вчений підготував доповідь, присвячену творчості Т. Шевченка та зв'язкам України з болгарським Відродженням. Проте виголосив її не у Львові, а на Шевченківському вечорі з нагоди 100-річчя від дня народження видатного українського поета, який організувало товариство „Слов'янська бесіда“ у Софії (НА БАН: 11К-2-609, 11).

Тоді ж за І. Шишманова обрали дійсним членом філологічної секції НТШ у Львові (НА БАН: 11К-3-379, 3).

Фіг. 3. Грамота про обрання І. Шишманова дійсним членом філологічної секції НТШ у Львові

У листі до В. Гнатюка від 27 лютого 1914 р. І. Шишманов зазначив, що він як людина, поєднана з Україною сімейними зв'язками, висловлює подяку за те, що його кандидатуру запропонували на дійсного члена НТШ та пообіцяв надіслати дещо зі своїх праць до „Записок НТШ“ (НА БАН: 11К-3-379, 6).

В. Гнатюк 18 червня 1914 р. листовно знову запросив І. Шишманова взяти участь у виданні „Записок НТШ“ і висловив сподівання побачити прізвище болгарського колеги серед укладачів „Огляду праць і видань про Україну“ (НА БАН: 11К-3-585, 1), а у листі від 14 березня 1917 р. український вчений просив І. Шишманова зібрати і надіслати матеріали для його статті про сучасний стан та досягнення БАН, натомість пообіцяв надіслати болгарському колезі збірки „Українські народні байки“ та „Колядки і щедрівки“ (НА БАН: 11К-3-379, 4).

Обмін літературою та співпраця І. Шишманова з НТШ у Львові тривали довгий час. У листі від 14 червня 1923 р. В. Гнатюк, зокрема, написав болгарському вченому, що НТШ надіслало до БАН усі свої видання за 1914–1922 рр., проте не отримало з Болгарії обіцяної літератури. В. Гнатюк просив І. Шишманова як члена обох інституцій допомогти у цій справі (НА БАН: 11К-3-379, 5). У відповідь він одержав лист від дружини

І. Шишманова – Л. Шишманової – за 30 липня цього ж року, яка проінформувала, що з цього питання вже був скерований лист на ім'я голови БАН проф. Л. Милетича. Окрім цього, вона повідомила, що І. Шишманов важко захворів і не зміг написати обіцяної наукової праці для „Записок НТШ“. Л. Шишманова висловила подяку від родини за обрання І. Шишманова дійсним членом НТШ. За її словами, „він зріднився з українським народом, жив його радощами та горем і завжди мав надію на світле майбутнє для української землі“ (ЦДІАЛ України: 309-1-248, 13).

Високу оцінку діяльності І. Шишманова давали не лише у Львові, а й у Києві, де він виявив себе відданим Україні та українському народові як дипломатичний представник Болгарії при уряді Української Народної Республіки (зокрема, при уряді гетьмана Павла Скоропадського) упродовж 1918–1919 рр.

У замітці під назвою „Болгарський амбасадор на Україну проф. Іван Шишманов“ у газеті „Діло“ було зазначено, що посол справляв якнайкраще враження. Він завжди прихильно ставився до України та гаряче вітав відновлення Української Держави у 1918 р. Редакція газети вважала, що кращої кандидатури за І. Шишманова на посаду амбасадора болгарський уряд не зміг би знайти. Як інформувалось, І. Шишманов також зрадив цьому призначенню (Болгарський амбасадор 1918: 1).

Між українським урядом і болгарським послом склалися хороші взаємини. Після знайомства з П. Скоропадським І. Шишманов занотував, що „він розумний і приємний співбесідник (...) Дуже цікавиться болгарами, навіть має болгарський орден“ (Бурилкова, Билярски 2003: 245).

Як відомо, 7 травня 1918 р. І. Шишманов вручив вірчі грамоти гетьману України Павлу Скоропадському (Павленко 1995: 15). Велике враження на українську громадськість справила промова, яку І. Шишманов виголосив перед гетьманом П. Скоропадським 12 серпня 1918 р., де запевнив, що вірить в успіх української справи. Цю віру, за його словами, він здобув, досліджуючи українську духовну культуру, науку, літературу, мистецтво та пресу. І. Шишманов хотів, щоб Україна зміцніла і зайняла належне місце серед культурних держав. Для цього, як він уважав, треба було не лише вірити у власні сили, а й напружено працювати всім творчим елементам нації та повсякчас обороняти свої національні права. Лише тоді, на переконання І. Шишманова, можна буде не тільки говорити „Ще не вмерла Україна“ або „Воскресла Україна“, а й що Україна живе повним життям сучасної держави, є міцною, непереможною та незалежною. І. Шишманов порівняв тогочасний стан України зі станом, який переживала Болгарія тридцятьма роками раніше і з якого вона вийшла, а відтак почала відігравати неабияку роль у європейській політиці (НА БАН: 11К-2-539, 6–7).

Особливе зацікавлення викликають архівні матеріали, що засвідчують готовність І. Шишманова пропагувати українсько-болгарські взаємини та брати участь у спільних культурно-освітніх заходах. Так, зокрема, в Науковому архіві БАН зберігається запрошення від 22 жовтня 1918 р., надіслане І. Шишманову на відкриття Державного Українського університету в Кам'янці-Подільському з підписом ректора проф. Івана Огієнка (НА БАН: 11К-2-537, 129).

У листі від 12 вересня 1923 р. до І. Шишманова директор Українського Вищого педагогічного інституту імені М. Драгоманова у Празі Леонід Білецький³³ повідомив, що ухвалою Професорської Ради вишу від 8 вересня 1923 р. І. Шишманова обрано професором кафедри Історії слов'ян (НА БАН: 11К-3-145, 1). У наступному листі проф. Л. Білецького від 13 жовтня 1923 р. відзначено наукове ім'я проф. І. Шишманова в українсько-болгарських відносинах і висловлено йому подяку за згоду на викладання курсів із загального слов'янознавства, історії та літератури слов'янських народів. У цьому ж листі проф. Л. Білецький відзначив прихильне ставлення проф. І. Шишманова до української справи взагалі та до української культури зокрема. Присутність І. Шишманова в Українському Вищому педагогічному інституті, на переконання Л. Білецького, мала би тісніше пов'язати українців з історією та літературою болгарського народу, культура якого в минулому так багато причинилася й до розвитку культури української (НА БАН: 11К-3-145, 2). Проте через проблеми зі здоров'ям І. Шишманов змушений був відмовитися від викладання у Празі.

Відомо, що І. Шишманов був засновником Українсько-болгарського товариства в Софії. Метою товариства було ознайомлення його членів з духовною культурою болгарського й українського народів. Згідно зі статутом, до складу керівництва товариства входили сім членів: голова – І. Шишманов, два заступники (болгарин та українець), два секретарі (болгарин і українець), касир і керівник артистичної секції. Товариство утримували коштами, отриманими від проведення літературних вечорів, концертів, театральних вистав, а також із пожертв добродійців. За особливі заслуги в українсько-болгарському зближенні та взаємопізнанні в товаристві надавали звання почесного члена (НА БАН: 11К-2-585, 25–26).

У Науковому архіві БАН зберігається лист від голови Українського культурного об'єднання у Болгарії Івана Орліва до голови Українсько-болгарського товариства І. Шишманова, датований 12 жовтня 1926 р. У ньому

³³ Леонід Білецький (1882–1955) – український літературознавець та історик. Дійсний член НТШ. З 1923 р. професор української літератури і директор Українського Вищого Педагогічного Інституту імені Михайла Драгоманова у Празі. Автор праць „Основи літературно-наукової критики“ (1925), „Історія української літератури“ (1947) та ін.

запропоновано співпрацю між згаданими установами, мета якої, – зближення болгарського й українського народів (НА БАН: 11К-2-585, 27).

Досліджені архівні джерела проливають більше світла на зв'язки І. Шишманова з Україною, зокрема, з її вченими, науковими, освітніми установами та громадськими організаціями, й переконливо засвідчують його прихильне ставлення до української культури, захисником і водночас дослідником якої він був протягом усього життя.

Усе це дає підстави стверджувати, що видатний учений і громадський діяч Болгарії тривалий час сумлінно й результативно працював задля зближення та взаємозбагачення болгарського й українського народів і зробив вагомий внесок у розвиток болгарсько-українських літературних взаємин кінця ХІХ – першої чверті ХХ ст.

Література:

- Болгарський амбасадор 1918:** Болгарський амбасадор на Україну проф. Іван Шишманов. – Діло. 1918. 1 травня. С. 1–2.
- Бурилкова, Билярски 2003:** Бурилкова, И., Ц. Билярски. Иван Шишманов. Дневник 1879–1927 гг. София: Синева, 2003, с. 350.
- Бушко 2012:** Бушко, Г. Співпраця Івана Шишманова з Науковим товариством імені Шевченка у Львові. – В: Матеріали Міжнародного науково-методичного семінару з болгарської мови, літератури, культури та історії (17–18 травня 2012 р., м. Бердянськ), 2012, с. 36–38.
- Григораш 2007:** Григораш, Н. Украинската литературоведска българистика от ХІХ и средата на ХХ век: личности и школи. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2007, с. 167.
- Кравців 1966:** Кравців, Б. Наукове Товариство ім. Шевченка. – В: Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. Т. 5. [Гол. ред. В. Кубійович.] Париж–Нью-Йорк: Молоде Життя, 1966, с. 1711–1713.
- НА БАН Оп. 2:** Научен архив при Българската академия на науките. Ф. 11к. Оп. 2. Арх. ед. 537. 130 л.; Арх. ед. 539. 10 л.; Арх. ед. 585. 29 л.; Арх. ед. 609. 30 л.
- НА БАН Оп. 3:** Научен архив при Българската академия на науките. Ф. 11к. Оп. 3. Арх. ед. 145. 3 л.; Арх. ед. 379. 6 л.
- Павленко 1995:** Павленко, В. Українсько-болгарські взаємини 1918–1939 рр. Київ: Ін-т історії України НАН України, 1995, с. 223.
- Переписка 1912:** Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) в 8 т. Т. 5. [Зладив М. Павлик.] Чернівці: Видав Др. Лев Когут, 1912, с. 414 +Х.
- ЦДІАЛ України:** Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 248. 19 арк.

Інформація про автора:

Бушко Галина Олегівна – доцент кафедри слов'янської філології імені професора Іларіона Свенціцького Львівського національного університету імені Івана Франка, кандидат філологічних наук.

Email: halyna.bushko@lnu.edu.ua

СТУДЕНТСКИ РАЗРАБОТКИ

ФЕМІНІСТИЧНІ МОТИВИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ (НА ПРИКЛАДІ ТВОРІВ ОКСАНИ ЗАБУЖКО „СЕСТРО, СЕСТРО“, „ДІВЧАТКА“)³⁴

Ольга Матушів

Abstract: In the contemporary world, the phenomenon of the feminist movement is quite popular. Everybody who thinks that women and men must have equal rights could consider him-/herself as a feminist. Unfortunately, there are still many countries, where women do not have the same rights as men in spheres such as society, politics, economic area etc. That being said feminism is still necessary. In today's Ukrainian society Oksana Zabuzhko has initiated a discussion about women, and in literature – one about the women's writing style and literary vision. The following article analyses the short novels “Sestro, sestro” (“Sister, sister”) and “Divchatka” (“Girls”) and the feminist topic in them. The main character there is the woman. Zabuzhko uses the idea of the sisterhood in both of her texts. In “Sestro, sestro” the author writes about the sisterhood-motherhood. In “Divchatka” the main theme is the sisterhood–friendship–love.

Keywords: feminism, Zabuzhko, sisterhood, motherhood, love.

Оксана Забужко була й залишається справжньою інтелектуалкою. Письменниця закінчила філософський факультет та аспірантуру з естетики у Київському університеті імені Тараса Шевченка. У 1985 році світ

³⁴ http://doi.org/10.26615/issn.1314-572X.2021_023

побачила перша збірка поезій О. Забужко. Головними темами творчості Оксани Забужко є теми національної ідентичності та гендеру. Письмо Оксани Стефанівни часто незрозуміле з боку вітчизняних критиків, які були незнайомими з фемінізмом та здобутками критичної думки. Воно стилістично новаторське та інтелектуально провокативне.

У 1990–1994 роках вільну душу авторка вклала не лише у перо, але і в мандрівки автостопом, відкриття країн, про які до того Оксана Стефанівна читала тільки в книжках, пережила розлучення, почала викладати українську культуру в американських університетах: Стейському, Пітсбурзькому та семестр у Гарварді. Викладаючи у Пітсбурзькому університеті, Оксана Забужко написала свій найвідоміший роман – «Польові дослідження з українського сексу», наступний рік після якого письменниця витратила на численні інтерв'ю, дзвінки, листи, пропозиції перекладів, зйомок фільмів.

Оксана Забужко є феноменом сучасної української літератури. Письменниця має свій інтелектуальний та надзвичайно «виразистий» стиль. В ньому присутнє жіноче письмо, зокрема, письмо «з тіла» та «про тіло». О. Забужко пише не тільки «для своїх». Її твори розуміють, сприймають і читають, також, і на Заході. Твори письменниці є прикладом «жіночого письма». В центрі її письма – жінка. Оксана Забужко пише про жінок, їх проблеми та їх місце в сучасному світі і культурі.

«Сестро, сестро» – це психологічний натюрморт, заснований на автобіографії свідомості та автобіографії суспільних реалій, своєю провідною тональністю цілком характерний для української літератури 80–90-х років ХХ століття з її заснаженою критикою тоталітарної системи» (Копейцева 2009: 139). В оповіданні, що більше нагадує новелу, побудовану на спогадах, відчуттях, що не має точної хронологічної послідовності, Оксана Забужко, скоріш за все розповідає про свої переживання, свою сім'ю. Твір написаний від першої особи.

Оксана Забужко в повісті говорить про найтяжчу річ, яку може вчинити мати – допустити смерть власної дитини. Особливо якщо матір сама «несе» дитину на смерть. Проте авторка не винить жінку в смерті, натомість описує обставини, в яких Наталія тоді жила: «будучи на третьому місяці, втратити за скільки день сім кілограмів ваги, так що всі сукні повисають на тобі, мов у шафі на плічках, і бути щодня викликуваною з праці на допити...» (Забужко 2005: 30). Антось кричить і вигукує про КГБ-істів – винуватців їхніх нещастя: «Бандити! Звірі! Прокляті!» (Забужко 2005: 29).

Наталія, як і кожна жінка-матір, скучає за своєю ненародженою дочкою. По дорозі до лікаря вона молить прощення у своєї дитини: «Прости, моє маленьке, моє золотко, моя доцю чи синцю, – мама не сміє вигодувати тебе своїм страхом» (Забужко 2005: 30). Таке гірке відчуття любові

до своєї дитини і смиренності притаманне лише жінці. Адже навіть аборт жінка робила з любові, наскільки б парадоксально це не звучало. Жінка не знає статті дитини, ані вигляду, практично нічого. Проте упродовж років згадує і сумує. Лише два рази дитина з'являється Наталії у сні: перший, коли об'являє, що вона дівчинка, та другий – коли забирає батька до себе, і тим же, дає спокій та бажання жити другій половині сім'ї: Наталії і Дарці.

В новелі постає дуже чітка феміністична сцена, коли мати Наталії розповідає своїй дванадцяти – чи тринадцятирічній дочці Даринці про те, що у неї була дочка, а в Дарки – сестричка. Тут ми бачимо сильний зв'язок поміж жінками – матір'ю та дочкою. І хоча батько не удобрих Наталіїн вчинок, вважаючи що дитині не варто знати про такі речі, Проте мама розказала своїй дочці – «доростаючій жінці, мати несвідомо пошукувала спільниці» (Забужко 2005: 30).

Можна твердити, що мотив взаємин між матір'ю та донькою є одним із лейтмотивів у художній прозі Оксани Забужко.

У творі «Дівчатка» Оксана Забужко розкриває одвічне питання, до-стеменною відповідь за яке йдуть запеклі мовні бої – жіночої дружби. А можливо, краще буде сказати, посестринства. В цій маленькій повісті, або великому оповіданні, Дарка знаходить свою сестру, а потім знову, болісно, її втрачає. Вадим Скуратівський наголошує: «Трагедію ненародженої сестри продовжує трагедія знайденої, затим втраченої посестри» (Скуратівський 2004: 9).

Як і попередня повість «Сестро, сестро» «Дівчатка» не має точного змісту й хронологічної послідовності. У ньому, поміж собою, ведуться дві часові лінії: дитяча (шкільні роки) та доросла.

«На початку повісті авторка спростовує твердження про те, що хлопці більш схильні до змагання, а дівчата – до співпраці. Вона наводить приклад того, коли дівчатка у віці 8–12 років борються за владу в класі, неначе первісні племена, для яких не існує жодних обмежень і нічого понад те, аби здобути абсолютну владу. І лише згодом, їхні розуми стають зайняті іншими, більш приземленими клопотами.

Як і в більшості феміністичних творів, у повісті «Дівчатка» головні ролі належать жіночій половині. Чоловіки залишаються без довгих описів зовнішності та рис характеру. Прикладом цього стає «кам'яний бовванчик Ватулін, тупо-округлий, лисий і самовдоволенний, – скульптурний епіграф до цілої хрущовської доби» (Забужко 2005: 38). Він постає типовим персонажем феміністичної літератури, яких в реальному житті є немало.

Оксана Забужко, описавши суперництво дівчат, написала повість про їхню дружбу, щодо якої сумніваються і по сей день. Свою головну героїню вона наділила і суперництвом, і дружбою. Дарка – стає поводитирем

в класів, вона ж знаходить свою кращу подругу-сестру Ленцю, хай і не на довго. Авторка описує дівочу дружбу і любов. Яка здавалося, мала б, тривати вічно. Дарка бажає мати Ленцю, відчуває до неї ревності і беззаперечно вірить у дівочу любов.

У школі стає відомо, що Ленця – «Дівчинка з заможної родини», неповних чотирнадцяти років, потай від усіх, водить компанію із цілком статевозрілими хлопцями з десятого» (Забужко 2005: 50). Зрозуміло, що така ситуація з неповнолітньою не могла пройти непоміченою в Радянському Союзі. До школи викликають маму Ленці, усі однокласники та вчительки, котрі до цього не надто приязно ставились до дівчини, стають проти неї.

Авторка та головна героїня Дарка не зневажають Ленцю за її аморальний поступок. Вони шкодують її. Що ми можемо зробити для цих «Ленців», котрим доводиться відкривати єдине, що в них є – своє тіло, аби прогудувати себе, своїх дітей? Те, що зробили у повісті оповідачка та її героїня Дарка – постаратися зрозуміти їх, і не зневажати, а скоріше співчувати, адже ми не знаємо, через що їм доводиться проходити кожного дня.

Прозові твори Оксани Забужко відкрито показують особливості жіночої психології та внутрішній світ жінки. Власними і наболілими для авторки є проблеми як особистого, так і національного характеру, описані на рядках. В центрі художнього світу поетеси є не узагальнена чи відсторонена реальність, а власний життєвий досвід письменниці, психологічні стани, що властиві сучасній жінці, що пов'язані з її тілесними та душевними відчуттями. Повісті «Сестро, сестро» і «Дівчатка» можна вважати автобіографічними, але їхнє індивідуальне і суб'єктивне начало дуже сильне.

Творчість Оксани Забужко започатковувала в українському суспільстві дискусію на тему жінок, а в літературі – манеру жіночого письма та погляду на світ «по-жіночому».

Література:

Забужко 2005: Забужко, О. Сестро, Сестро. Київ: Факт, 2005.

Копейцева 2009: Копейцева, Ю. Жінка і жіночність як вияв сучасного колориту українки. – Наукові записки Харківського університету ім. В. Каразіна, Вип. 3, Частина 1, Харків, 2009, с. 139–144.

Скуратівський 2004: Скуратівський, В. Замість передмови та замість монографії. – В: Забужко, О. Сестро, сестро, Київ: Факт, 2004, с. 5–19.

Інформація про автора:

Ольга Матушів – бакалавр, студентка магістратури в Університеті імені Марії К'юрі-Скловської в Любліні, Польща, та в Софійському університеті імені Св. Климента Охридського в Болгарії.

Email: olhamatushiv@gmail.com

ГОДИШНИНИ

ЮБИЛЕЙ НА УКРАИНСКАТА БЪЛГАРИСТКА ОЛГА АЛБУЛ

2021 година беше юбилейна не само за българската украинистика, за електронния алманах, но и за украинската българистката доц. д-р Олга Албул. Тя е една от основните движещи сили на българистиката в Украйна, авторка на редица езиковедски изследвания, популяризаторка на българската култура, език и история.

О. Албул е родена през 1956 година в гр. Ужгород, Закарпатска област. Завършва чешка филология в Лвиевския национален университет „Иван Франко“. По време на следването си тя изучава български език при тогавашните лектори по български език Мария Спасова и Любка Стоичкова. Интересът ѝ към българския език продължава и се задълбочава. След завършването на университета тя успешно пише и защитава в Минск през 1988 година дисертационен труд на тема „Обществено-политическата лексика в съвременния български книжовен език (наименования на лица)“.

Олга А. Албул преподава теоретични езиковедски дисциплини в Лвиевския национален университет, а също така и практически български език на студенти българисти, слависти и от други специалности. Член е на редакционни колегии на международни научни издания, член на научни журита и участник в редица научни форуми, конференции и семинари. Под нещото ръководство на О. Албул защитават някои от най-видните слависти и българисти в Украйна – Остап Сливински, Галина Бушко, Олга Сорока, Оксана Костюшко и др.

Желаем на доц. Албул здраве, сили и удовлетворение от научната и преподавателска дейност!

АЛМАНАХ „БЪЛГАРСКА УКРАИНИСТИКА“

Българска, първо издание

Главен редактор
Райна Камберова

Редактори на броя
*Лилия Желева, Олена Книш, Владимир Колев,
Павлина Маринова, Албена Стаменова*

Дизайн на корицата
Неда Василева

Дизайн на логото
Християн Митев

Предпечат
Иво Ников

Формат 70x100/16
Печатни коли 16

Университетско издателство „Св. Климент Охридски“
www.unipress.bg